[illegible]

[illegible] LETTEREN,

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] EVERTS,

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Z. d. 3861.

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDSCHE LETTEREN;

EEN HANDBOEK

VOOR

GYMNASIËN EN HOOGERE BURGERSCHOLEN,

DOOR

W. EVERTS,
Directeur der Scholen voor Hooger en voor Middelbaar Onderwijs te Rolduc.

MET EENE VERKLARENDE WOORDENLIJST.

Tweede, herziene Druk.

AMSTERDAM,
C. L. VAN LANGENHUYSEN,
1873.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT
1172 9567

VOORBERICHT.

Wat men zich, bij het schrijven van dit werkje, ten doel gesteld heeft, is: een zooveel mogelijk beknopt handboek te leveren, dat, in eenvoudigen, maar leesbaren stijl geschreven, een beredeneerd, volledig en methodisch verslag van onze geheele letterkunde zou bevatten.

De bloemlezing, welke voor het eerste gedeelte onontbeerlijk was, zal, met Hooft en Vondel te beginnen, geheel achterwege blijven.

IJdelheid en winstbejag rekenden niet mede onder de drijfveeren, die den schrijver tot dit werk hebben aangezet. Daarom, mijn boekje, welk ook uw lot moge wezen: ga in vrede!

De Schrijver.

Rolduc, Januari 1868.

INLEIDING.

I.

ONZE TAAL.

1. De voornaamste Europeesche talen kunnen tot drie groote stammen teruggebracht worden, te weten: 1°. tot den *Romaanschen* of *Latijnschen* stam, waartoe, geheel of gedeeltelijk, de meeste talen van Zuid-Europa behooren, als: het Italiaansch, Spaansch, Portugeesch, Fransch, Wallachisch; 2°. tot den *Germaanschen* of *Duitschen*, die, behalve het Hoogduitsch en het Nederlandsch, het IJslandsch, Zweedsch, Deensch-Noorweegsch en, in zijne Angelsaksische bestanddeelen, het Engelsch heeft gevormd; en eindelijk 3°. tot den *Slavischen*, waaraan het Boheemsch, Russisch, Poolsch, enz. hun ontstaan te danken hebben.

2. In de hoogste oudheid heette onze, toen nog onverdeelde taal de *Thiudiskse*, *Theotische*, *Dietsche* of *Duitsche*, dat wil zeggen, de taal van het volk (*diet* of *duut*, vanwaar *duiden*, *bedieden*, *duidelijk*, *diets* maken, enz.), in tegenstelling met die der klerken, der geletterden, het *Latijn*; en den naam van Dietsch bleef het Nederlandsch tot na de „Renaissance" behouden.

Doch reeds van de vroegste tijden af, splitste zich deze taalboom in twee hoofdtakken: den *Opperduitschen*, die in geheel Zuid-Duitschland, aan den boven- en middel-Rijn, gesproken werd, en waaruit, met vermenging van andere, gedeeltelijk Nederduitsche tongvallen, het tegenwoordige *Hoogduitsch* gesproten is, — en den *Nederduitschen*, welke, om het door eene geographische afbakening duidelijk te maken, in al die streken

thuis behoort, die liggen ten Noorden van eene lijn, getrokken van Duinkerken, over Brussel, Keulen, en verder oostelijk op, langs Cassel, over Maagdenburg en Berlijn naar Koningsbergen.

Zoo zegt H. E. Marcard, van *Minden*, in zijne landstaal.

„Vam Weserstrand, de Marke van Westphalen,
Wiet fúdder noch bet an de Oostsee wiet,
Sprekt ollet Volk in nederdütsker Talen.
Sy staat de Voorwacht in de Westermarken;
O holet fast in vaderlandschen Striet!"

3. Snellaert merkt te recht op, dat het *Opper-* en het *Nederduitsch* van elkander afwijken door vorm en toon, gelijk de landstreken, waar, en de volksstammen, door welke ze gesproken worden; en dat men gevoegelijk het eerste de *bergspraak* en het tweede de *zeespraak* zou kunnen heeten — een onderscheid, dat men ook tusschen de hoofddialekten der Grieksche taal, het *Dorisch* en het *Jonisch*, vindt. En inderdaad, aan het *Opperduitsch* viel, volgens den Hoogduitscher *Adelung*, „schorheid van spraakwerktuigen, opgevuldheid des monds en een eeuwigdurend hol-ademen, sissen en blazen ten deel," terwijl het *Nederduitsch* „overvloeit (?) van weekheid, glibberigheid en trage kortheid."

Men heeft ook de dialekten dier twee taaltakken onderscheiden in DAS- en in DAT*spraken*: waar men *dat* (*det*) hoort, is het *Nederduitsch*, waar men *das* (*des*, *dös*) uitspreekt, het *Opperduitsch* taalgebied.

4. De algemeene *Nederduitsche*, door de Hoogduitschers ook wel *Platduitsch* genoemde, spraak heeft zich, als zoodanig, nooit tot eene beschaafde schrijftaal kunnen verheffen; maar hare zuiverste bestanddeelen zijn in ons *Dietsch* of *Nederlandsch* (voortaan niet meer in *Hollandsch* en *Vlaamsch* te onderscheiden) overgegaan. „Die Holländische Sprache, zegt C. G. von Arndt, „könnte als der jetzige Hauptzweig der Niederdeutschen Mundart betrachtet werden, der bei dem Verfalle der übrigen Niederdeutschen Dialecte, sich als Schrift- und Büchersprache in einem blühende Zustande erhält."

5. De oude *Saksische* tongval, vermengd met den *Frieschen*, heeft, dank zij der macht van de oorlogzuchtige stammen, door welke hij gesproken werd, op het punt gestaan om den gewensch-

ten trap van beschaving te bereiken; doch Karel de Groote, met zijne Franken, verhinderde te gelijk de uitbreiding en vestiging dier macht en dier taal. Het *Frank-Duitsch*, door de overwinnaars gesproken en een middendialekt vormend, dat ten Oosten meer naar het *Opperduitsch*, ten Westen en ten Noorden meer naar het *Saksisch* en *Friesch* zweemt, deed nu zijnen invloed op de taal der overwonnenen gelden. Voeg daar nog bij de onmiskenbare werking van de taal der Kerk en der wetenschap, het *Latijn*, en, in de vroegste middeleeuwen reeds zoowel als later, die van het *Fransch*, en gij zult de hoofdelementen kennen, waaruit ons *Nederlandsch* zich ontwikkeld heeft, welks grammatika trouwens ook door onze geographische ligging gewettigd wordt: de Nederlanders bezigen zoowel der Engelschen (en Franschen) naamvallen, aangeduid door een, soms onontbeerlijk, voorzetsel, als der Hoogduitscheren lidwoordsverbuiging.

II.

ONZE LETTERKUNDE.

1. De geschiedenis onzer letteren laat zich gevoegelijk in vier tijdperken verdeelen, volgens de verschillende maatschappelijke toestanden, die met den gang der beschaving in ons land nauw samenhangen.

I. Oude Letteren.

A. *Van de vroegste tijden tot Karel den Groote.*
B. *Van Karel den Groote tot* 1150.

II. Middeleeuwsche Letteren.

A. *Romantiek.* Van 1150—1250.
B. *Didaktiek.* Van 1250—1450.
C. *Rederijkerspoëzie.* Van 1450—1550.

III. De Renaissance.

A. *Voorbereiding.* Van 1550—1600.
B. *Bloei.* Van 1600—1700.
C. *Verval.* Van 1700—1790.

IV. Nieuwe Letteren.

Van 1790 tot op onzen tijd.

2. Het spreekt van zelf, dat deze jaartallen niet letterlijk moeten genomen worden, maar slechts als het tijdstip, waarop de letteren kennelijk eene nieuwe richting zijn ingegaan. Evenmin zijn b. v. de benamingen van *romantiek* en *didaktiek* in dien zin te verstaan, dat het leerdicht geheel vreemd zou zijn gebleven aan 1150—1250, of de roman aan 1250—1450.

EERSTE TIJDVAK.

OUDE LETTEREN.

1ste HOOFDSTUK. Van de vroegste tijden tot Karel den Groote.

1. Alhoewel ons uit de vóórchristelijke tijden geene eigenlijke letterkundige gewrochten onzer vaderen zijn overgebleven, moet men toch aannemen, dat zij hunne *dichterlijke overleveringen* en hunne *krijgsliederen* gehad hebben; niet alleen omdat men die in de kindschheid van ieder volk aantreft, maar ook, en in 't bijzonder, omdat Tacitus, die ons een zoo warm gekleurd tafreel van de zeden en het karakter der Germanen geschonken heeft, uitdrukkelijk van die twee dichtsoorten gewag maakt. Het weinige, in onze literatuur, dat nog aan die heidensche tijden herinnert, is in zoo verchristelijkte vormen tot ons gekomen, dat het nauwelijks meer te herkennen is. Wij spreken daar later over.

2. Een zoo belangrijk feit, in de geschiedenis van het menschdom, als de invoering en vestiging van den Christelijken godsdienst, moest noodzakelijk een algeheelen omkeer in de denkbeelden te weeg brengen. En zoo was het ook. De uitingen van de wereldbeschouwing onzer heidensche voorouders werden ten vure gedoemd, en zelfs Karel de Groote mocht er niet in slagen, die oude volkszangen van den ondergang te redden.

3. Al wat er uit het tijdperk van vóór tot onder dezes Vorsten regeering in de verschillende tongvallen der gemeenschappelijke *Nederduitsche* sprake is overgebleven, heeft bijna uitsluitend betrekking op den Christelijken godsdienst.

Zoo vervaardigde de *Mezogothische* bisschop Ulfilas, (geb. 311, gest. 381, te Konstantinopel), eene bijbelvertaling, waarvan eenige brokstukken ons bewaard zijn. Het opmerkelijkste

handschrift, bekend onder den naam van *Codex argenteus*, bevindt zich in de boekerij van Upsala, in Zweden. De bijbel van Ulfilas is ook meer dan eens in druk gegeven. Het *Gothisch*, *Opper-*, half *Nederduitsch* dialekt, en dit geschrift mag dus te recht bij Hoogduitschers en bij Nederlanders voor het oudste gedenkstuk van beider taal gelden.

Wij schrijven er hier een paar regels uit af.

Aththan ik qitha izris ni svaran allis, ni bi himina, unte
Maar ik zeg u: niet zweer geheel-en-al; niet bij (den hemel, omdat
stols ist Guths; Nhi bi airthai, unte fotubaurd ist fotive
(de) stoel is Gods; niet bij (de) aarde, omdat voetbank is van voeten
is; nih bi Iairusaulymai, unte baurgs ist this mikilins thiudanis;
zijns; niet bij Jerusalem, omdat (de) burg is des grooten konings.
nih bi haubida theinamma svarais, unte ni magt ain tagl weit
Niet bij hoofd dijn zweer, omdat niet moogt één haar wit
aiththau svart gataujan. Sijaith-than vaurd izvar: ia, ia; ne,
of zwart doen (maken). Zij dan woord uw: ja, ja: neen
ne; ith thata managizo thaim us thamma ubilin ist. »Aivaggeljo
neen! want dat meerdere (dan) dit uit den Euvel is. *Evangelie*
thairh Mathaiu."
door Matthæus. (V, 34—37).

4. Uit de VIII^ste^ Eeuw kent men een vertaling, in *Frankisch* dialekt, van een Latijnsch werk over de geboorte des Zaligmakers, opgesteld door Isidorus Hispalensis, en eene *Alemannische* overzetting van de regels der orde des H. Benedictus, toegeschreven aan den monnik Kero (omstreeks 750).

5. Tot het begin of het midden dier Eeuw behoort mede het beroemde fragment van het *Hildebrandslied*, dat ons eveneens in *Frankisch* dialekt bewaard is gebleven. Het verhaalt den tweestrijd tusschen den grijzen Hildebrand, den dienstman des Oostgothischen koning Theodorik, en Hadubrand, zijn zoon, die in den ouden krijgsman zijn vader niet wil erkennen, vooraleer hij diens grootere kracht, als een zinnebeeld van zijn hooger, vaderlijk gezag, ondervonden heeft. In dit gedicht zijn nog, evenals in den *Beowulf* (*Biewulf*) en in den *Heliand* — het jongste wellicht van dien aard — de verzen niet door het, uit zuidelijke streken tot ons gekomen, *eindrijm*, maar door *alliteratie*, *staf-* of *aanrijm* onderling verbonden. De *alliteratie* bestaat daarin, dat in een vers de sterker toonhebbende woorden met dezelfde letter beginnen.

6. Gelijk het *Hildebrandslied* het oudste *volksdicht* der Duitsche taal kan genoemd worden, zoo is het *Wessobrunner Gebed* de oudste *dichterlijke* uiting van Christelijke denkbeelden. Dit met hoogen ernst vervulde, krachtige en tevens frissche gedenkteeken van den alouden dichtgeest onzer vaderen behoort mede tot de VIII^ste^ Eeuw; het is, voor een deel althans, nog allitereerend, en werd in het klooster *Weissen-* of *Wessenbrunn*, in Beieren, gevonden, vanwaar zijn naam. Wij schrijven het hier in zijn geheel af, volgens den tekst van Dr Feuszner.

DE POETA.

Dat ga*f*regin ih mit *f*irahim *f*iriwizzô meistâ,
dat *e*rö ni was noh *u*fhimil in *a*naginne;
no *p*aum noh *p*ereg ni was, noh *pl*omo noh gafildi,
ni *s*terro nohheinig noh *s*unnâ ni *sc*ein,
noh *m*âno ni luchta noh der *m*areosêo.
dô dâr ni*w*iht ni *w*as enteô ni *w*enteô,
enti dô was der *e*ino *a*lmahtîco cot,
*m*annô *m*iltisto; enti dô wârun auh *m*anakê
mit inan *c*ootlihhê *k*eistâ, enti *c*ot heilac,
cot *a*lmahtico, dû *h*imil enti *e*rda gaworahtôs,
enti dû *m*annum sô *m*anac coot forgâpi:
for*g*ip mir in dinô *g*nâdâ rehta *gl*aupa
enti côtan *w*illeon, wistôm enti spâhida.
côterô *t*âteo *t*ôhti enti craft *t*iuflun
za *w*idarstantanne enti arc za pi*w*isanne
enti dinan *w*illeon za ga*w*urchanne.

Dat verneem ik onder de menschen als meeste (hoogste) menschenweten.
Dat de aarde niet was, noch (op)hemel in den beginne;
Noch boom noch berg was, noch bloem noch velden,
Niet een enkele ster, noch de zon scheen,
Noch de maan lichtte, noch de meerzee (was).
Toen daar niets was. einden noch grenzen,
En toen was de eene almachtige God,
Der menschen mildste (Vader); en toen waren ook menige
Goede geesten met hem. En God heilig,
God almachtig, Gij, die hemel en aarde werktet (schiept),
En die den menschen zoo menig goed gaaft
Geef mij in uwe genade het rechte geloof
En goeden wil, wijsheid en verstand,
Tot goede daden deugd, en kracht om de duivelen
Te wederstaan, en kwaad af te wijzen,
En uwen wil te werken (volbrengen).

7. De reeds vermelde *Beowulf* (*Biewulf*) is een *Angelsaksisch* gedicht der VIII^ste^ Eeuw, dat misschien wel nooit uit dien tongval in het *Dietsch* werd overgebracht, maar toch in de volste mate onze belangstelling verdient, om het tooneel, waar het speelt — op de Noordzeekusten, op de Maas en de Niers — en om de nauwe verwantschap, welke er bestond tusschen onze vaderen en den Angelsaksischen stam, die ons zijne zonen als geloofspredikers zond en wiens taal zoo veel overeenkomst met die der Friezen heeft. Wij bepalen ons hier bij de meêdeeling van den korten inhoud des gedichts.

„Een reusachtig gedrocht, Grendel genaamd, dat, met zijne moeder, een somberen poel bewoont, sluipt herhaalde malen, des nachts, in de feesthal van den Vorst der Denen, op Seeland, en vermoordt er de slapende helden. Beowulf, een dienstman van den Koning der Jutten, biedt zich aan, om het monster te bestrijden, brengt den nacht door in de feesthal, ontmoet en kwetst doodelijk het boosaardig gedrocht, dat ontvlucht en in zijn poel sterft.

„Een feestmaal verkondigt de blijdschap van vorst en volk over deze zegepraal. Doch den volgenden nacht ontkruipt des verslagen monsters moeder, een niet minder afschuwlijk gedrocht, haren poel en sleept eenen der uitstekendste mannen des Konings mede. Nu trekt de onversaagde Beowulf naar de haast ongenaakbare kolk, springt in den geheimzinnigen afgrond, verslaat, na een hardnekkig gevecht, het ondier, en stijgt, Grendel's afgeslagen hoofd als tropee dragend, uit de diepte weder op. In verdere avonturen verslaat de held nog eenen draak, die het land verwoestte, maar sterft aan de gevolgen van den giftigen beet des monsters. Het verhaal van 's helden plechtige lijkstatie eindigt het gedicht."

8. Wij mogen dit hoofdstuk niet sluiten, zonder op de edelmoedige en verlichte zorg te wijzen, waarmede Karel de Groote onderwijs en volkstaal behartigde. Hij deed in het Duitsch sprekende gedeelte zijns rijks onderricht geven in die taal op de klooster- en kathedraalscholen; hij stelde de kundigste mannen, welke hij elders, vooral in Engeland, Schotland en Ierland, opspoorde, aan het hoofd dier inrichtingen, stichtte nieuwe, en wist allerwege de liefde voor wetenschap en volkstaal op te

wekken. Daarenboven veranderde hij de Latijnsche namen der winden en der maanden in Duitsche, als: *Januari* in *Wintarmanoth*, *Februari* in *Hornung*, *Maart* in *Linzenmanoth*, enz.; hij deed eene Duitsche spraakkunst opstellen, en het lijdt geen twijfel, of het Frankisch-Duitsch was de omgangstaal van zijn koninklijk hof.

9. De Kerk bleef mede niet in gebreke te dien opzichte. Reeds in de eerste helft der VIII^ste^ Eeuw had de H. Bonifacius aan zijne geestelijkheid verboden, iemand de geloofsbelijdenis in eene andere taal dan die van het volk te laten afleggen, welke verordening later door Karel den Groote bekrachtigd en gehandhaafd werd. Wij geven hier eene, hoogstwaarschijnlijk in de Kerkvergadering van *Lestinen*, zuidelijk van Binch, in 745, door den H. Bonifacius zelven voorgeschreven, afzwering en geloofsbelijdenis, naar een facsimile van den codex der Vatikaansche Bibliotheek, door Maszmann en Pertz uitgegeven.

Forsachistu diabolae?	Verzaakt gij den duivel?
ec forsacho diabolae.	Ik verzaak den duivel.
end allum diabol gelde?	En al het duivelsgilde?
end ec forsacho allum diabol gelde.	En ik verzaak al het duivelsgilde.
end allum diaboles wercum?	En alle duivelswerken?
end ec forsacho allum dioboles wercum and wordum thunaer *ende* woden *ende* saxnote *ende allam them unholdum the hira genotas sint.*	En ik verzaak alle duivelswerken en woorden, *Thunaer* (Thor) en *Woden* (Wodan) en *Saxuote* (mede eene Saksische godheid) en al de vijandelijke wezens, die hunne medegenooten zijn.

Het overige bevat, in zeer verstaanbare taal, het bekende geloofsformulier aan de H. Drievuldigheid:

Gelobistu in got alamehtigan fadaer?
ec gelobo in got alamehtigan fadaer.
Gelobistu in crist godes sunu?
ec gelobo in crist godes sunu.
Gelobistu in halogan gast?
ec gelobo in halogan gast.

Zoo dit stuk door latere afschriften geene aanzienlijke wijziging in den vorm ondergaan heeft, wat sommigen, zonder veel grond, meenen, dan is het opmerkelijk, hoe groot de overeenkomst is tusschen die taal en ons *Nederlandsch*. De synode van *Mentz* gebood, ten jare 813, dat men het Symbolum der Apos-

telen en het Onze-Vader in de volkstaal moest kennen; dat men de kinderen ter schole moest zenden, en dat zij, die in deze scholen onderwezen werden, hunne gebeden niet slechts in het *Latijn*, maar ook in de *volkstaal* te leeren hadden („*ab omnibus discatur tam latine quam barbarice*"); en verder, dat er op alle zon- en feestdagen in de volkstaal moest gepredikt worden. In hetzelfde jaar werd in de synode van *Tours* voorgeschreven, dat ieder bisschop eene goede verzameling van Homeliën zou maken en in het *Romaansch* of in het *Duitsch* vertalen („*in rusticam Romanam linguam aut Theotiscam*"), opdat allen ze goed konden verstaan. En zoo scheen dan, onder den dubbelen invloed van het beschavend gezag der Kerk en van de verlichte bescherming der wereldlijke macht, onze schoone Dietsche taal eene gouden Eeuw te gemoet te gaan: doch, helaas! die morgenschemering moest zich niet zoo spoedig tot een vollen dag ophelderen.

II^de^ HOOFDSTUK. — Van Karel den Groote tot 1150.

1. Wel nam Lodewijk de Vrome, des grooten Karels zoon en opvolger, de verdere beschaving van zijn volk en der Duitsche taal zeer ernstig ter harte, al is het waarschijnlijk, dat wij hem de vernietiging der door zijn vader verzamelde volkszangen, van heidenschen oorsprong, te wijten hebben; wel toonde zich, na hem, ook Lodewijk, te recht de Duitscher genoemd, wien, door het verdrag van Verdun, in 843, het grootste gedeelte der Nederlanden in handen kwam, een verlicht voorstander van taal en wetenschap, — de pas ontloken bloesem mocht toch niet tot vruchten rijpen.

De verdeeling des rijks, welke niet zonder bloedige oneenigheden tusschen de drie zonen van Lodewijk den Vrome plaats had, en de gedurige invallen der woeste Noormannen, die, aan alle beschaving vreemd, aan alles, wat Christen heette, vijandig waren, — ziedaar de hoofdoorzaken van den geringen vooruitgang der letteren in dit tijdperk.

2. Wij vermelden hier slechts in het voorbijgaan de bekende

Evangeliënharmonie, waarin de Opperduitsche Benediktijner monnik Otfried het leven Onzes Heeren, volgens de vier Evangeliën, verhaalt. Met welke moeilijkheid echter, ten opzichte der taal, de schrijver der *Evangeliënharmonie* nog te kampen had, om zich op waardige wijze van zijne taak te kwijten, moge blijken uit een paar woorden van de Latijnsche opdracht zijns werks aan den Aartsbisschop Liutbert. „De barbaarsche Duitsche taal," zegt hij daar, „is nog onbeschaafd en ongeregeld; zij is niet gewend, zich op den regelmatigen toom der grammatikale wetenschap te laten mennen."

3. Van veel grooter belang voor ons zijn de interliniaire *Psalmvertaling* uit de IXe Eeuw, bekend onder den naam van *Wachtendoncksche Psalmen*, en vooral de *Héljand* of *Heliand*, een Christelijk epos — al is het ook van min hooge vlucht — in den *Saksischen* tongval, ten tijde en misschien op last van Lodewijk den Vrome, vervaardigd.

De *Heliand* (Heiland) is, als Otfried's werk, eene vrije bewerking van den Evangelietekst. Op zeer populairen trant worden er de levensbijzonderheden onzes Zaligmakers in verhaald en als veraanschouwelijkt door voorstellingen, gelijkenissen en namen, uit het Saksische volks- en familieleven geput. Het *stafrijm* is er nog niet door het *eindrijm* vervangen. Voor de taalstudie, in de eerste plaats, is de *Heliand* waarlijk een schat; maar ook voor de waardeering der ontwikkeling onzer vaderen, in die tijden, is het dichtstuk van het hoogste belang. Men erkent er duidelijk het karakter van den *Nederduitschen* stam, die naar het *episch-didaktische* overhelt, gelijk in *Otfried's Evangeliënharmonie* dat van den *Opperduitschen*, die beter in het *lyrische* slaagt.

Als een voorbeeld van taal en behandeling in den *Heliand*, deelen wij hier een gedeelte van het verhaal mede, waarin het laatste Avondmaal geschetst wordt. Na duizend jaren, is voor ons die taal nog verstaanbaar in hare meeste woorden.

*W*aldand *w*in endi brod
*w*ihida bethiu,
*h*elgoda *h*ebancuning,
mid is *h*andon crac,
*g*af it under them is iung*r*on

De Heer wijn en brood
wijdde, beide;
heiligde 't, de Hemelkoning,
brak het met zijne handen,
gaf het onder zijne jongeren

endi *g*ode thancoda,
sagde *th*em alat
*th*em *th*ar al giscuop,
*w*erold endi *w*unnia,
endi sprac *w*ord manag;
Gi*l*obeat gi thes *l*iohto, quat hie,

that thit ist min *l*ichamo,
endi min *bl*uod so samo;
gi*b*u ik iu hier *b*ethiu samad,
*e*tan endi drincan,
thit ik an *e*rthu scal
*g*eban endi *g*iotan,
endi in te *g*odes rikie
*l*osian mid minu *l*ichamen
an *l*if ewig,
an that *h*imiles lioth.
Gi*l*uggiat gi sinnon,
that *gi* that ful*g*angen,
thia ik an theson *g*omon duon.
*M*arient thit for thero *m*enigi,

thit ist *m*ahtig thing,
mid thius sculun gi inwon *d*rohtine
*d*iuritga frummean:
*h*ebbeat thit min te gi*h*ugdion.

en dankte God,
zeide Hem dank
die daar alles schiep,
wereld en vreugde,
en sprak menig woord:
Gelooft (gij) dat licht(klaar), zeide hij,

dat dit is mijn lichaam
en mijn bloed te zamen;
ik geef u hier beide te gelijk
te eten en te drinken,
wat ik op aarde zal
geven en vergieten,
en u tot Gods rijk
verlossen met mijn lichaam
in 't eeuwige leven,
in 't hemelsche licht.
't Geheuge u immer.
dat gij dit volbrenget,
wat ik bij dezen maaltijd doe.
Verkondigt de mare hiervan voor de menigte,

dit is een machtig ding,
met dit zult gij uwen Heere (Drost) eer werken:
hebt dit mijner ter geheugenisse.

De geleerde Mabillon vond, in de XVII^de^ Eeuw, in de boekerij der abdij van St.-Amand, bij Doornik, een *Zegelied*, vervaardigd ter gelegenheid van de overwinning, door den West-Frankischen Koning, Lodewijk den Derde, den zoon des in 879 overleden Stamelaars, in 831, bij Saucourt, op de Noormannen behaald. Het is in berijmde verzen door den, ook als toonkunstenaar beroemden, monnik Hucbald opgesteld. Het *Lodewijkslied*, zoo heet dit gewrocht, is in *Frankischen* tongval geschreven. Het onderscheidt zich van de overige gedichten uit dit tijdperk door grootere opgewektheid van gevoel, krachtiger beeldspraak en meer aanschouwlijkheid van voorstelling. „Lodewijk — zoo zingt Hucbald — was zoo zeer Godes en der menschen lieveling, dat hij, nog jong zijnde, moest beproefd worden, of hij die zegeningen waardig was. Woeste heidenen kwamen over de zee, velen Franken ten ondergang, sommigen ten heil. Lodewijk was in verre streken ten oorlog getogen; maar Gods stem riep hem ter verdediging van zijn volk terug." Doch laten wij den dichter het woord.

»Tho nam her skild indi sper,	»Toen nam hij schild en speer;
ellianlicho reit her;	Illings reed hij heen.
Wold her warer rahchon	Hij wilde zich in waarheid wreken
sina widarsahchon.	Op zijne wederstanders (wederzakers).
Tho ni was iz buro lango,	Toen was het niet lang gebeurd ('t duurde niet lang) of
fand her thia Nortmannon.	hij vond er de Noormannen.
»Gode lob" sageta:	»God lof!" zeide hij:
her sith thes her gereda.	hij zag wat hij begeerde.
Ther kunig reit kuono	De koning reed nu koen;
Sang lioth frano.	hij zong een heilig lied.
Joh alle saman sungun	En allen samen zongen.
»Kyri' eleison!"	»Kyrie eleison!"
Sang was gesungen;	De zang was gezongen;
wig was begunnen.	De strijd was begonnen.
Bluot skein in wangon.	Het bloed kleurde de wangen:
Spilo dunder Vrankon.	De Franken speelden er onder.
Thar rath thegeno gelih;	Daar wrook zich ieder degen (strijder):
nich ein so so Hludwig;	Niet één zooals Lodewijk.
Snel indi kuoni,	Snel en koen was hij,
thas was inno gekunni.	Dat was hem aangeboren.
Suman thuruch-sluog her;	Sommigen doorsloeg hij;
Suman thuruch-stach her.	Sommigen doorstak hij.
Her skancta ce hanton	Hij schonk te hands (thans)
Sinan fianton	Zijnen vijanden
Bitteres lides.	Een bitteren drank.

Lodewijk behaalde dan ook de overwinning; en de dichter sluit zijn *Zegelied* met den wensch, „dat God hem lang behoude in de hoogste eere."

5. Stippen wij hier nog even aan: de *Frankische Psalmvertaling* van Notker, abt van St.-Gallen († 1022), het *Lofdicht* op den Keulschen Aartsbisschop Anno († 1075), door een onbekende in *Nederrijnsch* dialekt opgesteld, en eindelijk de *Frankische Omschrijving van het Hooglied*, door Williram, abt van Eversberg, in Beieren († 1085).

6. Alvorens over te gaan tot de voortbrengselen der eigenlijke *Nederlandsche* taal, vatten wij het tot nu toe verhandelde in dezer voege ordelijk samen.

De *oud-Germaansche* taal is ons in zes voorname takken of dialekten bewaard gebleven, te weten:

I. De Gothische, de taal aller oostwaarts wonende Germanen, tot welke de *Ulfilas* behoort, alsmede acht bladen eener

uitlegging van het Evangelie van den H. Johannes, door den uitgever, Maszmann, *Skeirein* genoemd; en een stuk van een Gothischen kalender.

II. De oud-Hoogduitsche, namelijk de taal, die, van de VIII^ste^ tot de helft der XI^de^ Eeuw, in Zwaben, Beieren, Franken, Hessen en Thuringen geschreven werd. Hiertoe behooren: 1°. het fragment van het *Hildebrand en Hadubrandslied*, in een handschrift der VIII^ste^ Eeuw, welks tongval echter sterk naar het Nederduitsch overhelt. 2°. Het *Wessobrunner Gebed*, uit de VIII^ste^ Eeuw; de (ook *Frankisch* te noemen) vertaling van het Latijnsche werk van Isidorus Hispalensis, over de geboorte des Zaligmakers; en eindelijk, uit diezelfde eeuw, de interliniaire vertaling der Benediktijner orderegels. 3°. Uit de IX^de^ Eeuw, een fragment van een allitereerend gedicht over 't einde der wereld en het jongste oordeel, door den uitgever *Muspilli* (Wereldbrand) genoemd. 4°. De *Evangeliënharmonie van Otfried*. 5°. Het *Lodewijkslied*. 6°. Uit de X^de^ en XI^de^ Eeuw, de werken (voornamelijk *Psalmvertaling*) van Notker en zijne school, en *Williram's* omschrijving van het Hooglied.

III. *De oud-Nederduitsche*, waaronder behooren:

A. De oud-Saksische, de taal, na afzondering der Friezen en der Nederlandsche stammen, door de overgebleven bewoners tusschen Rijn en Weser, en Weser en Elbe, in de streken van Munster, Essen en Kleef, gesproken. Hiertoe behooren: 1°. de *Heljand*. 2°. De *Wachtendoncksche Psalmen*; en 3°. behalve verschillende bezweringsformulen, de geloofsbelijdenis van den H. Bonifacius: „*Forsachistu*" enz.

B. De Angelsaksische, de taal der Saksers en Anglen, die, om het midden der V^de^ Eeuw, naar Groot-Bretanje verhuisden. Hiertoe behoort de *Beowulf*.

C. De oud-Friesche, de taal der West- Oost- en Noord-Friezen, van welke meestal slechts fragmenten over recht en rechtsgebruiken zijn overgebleven, en die, allengskens door het Nederlandsch verdreven, slechts meer in den mond van het volk in West-Friesland en op eenige eilanden der Sleeswijksche kunst voortleeft.

IV. De oud-Noordsche, door de bewoners van 't Scandinavische schiereiland gesproken, en waaruit sedert de XV^de^ Eeuw

de nieuwe-Noordsche talen, Zweedsch en Deensch, gevormd zijn. Tot dezen tak behoort alles wat over oud-Noordsche mythologie en heldengeschiedenissen geschreven is, onder anderen de *Edda*. *Oud-Nederlandsch*, in den eigenlijken zin des woords, bestaat er niet. Wat er het naaste bijkomt is het *Lodewijkslied*, dat ten minste op Nederlandsch gebied ontstaan schijnt, en vooral de *Wachtendoncksche Psalmen*.

TWEEDE TIJDVAK.

MIDDELEEUWSCHE LETTEREN.

Iste HOOFDSTUK. — Romantiek. Van 1150—1250.

1. Tot op dit tijdstip waren, zooals uit het voorgaande genoegzaam blijkt, de letteren uitsluitend in de handen der geestelijken. En geen wonder! De dorpers en lijfeigenen moesten in de beslommeringen van landbouw, veeteelt en nijverheid hun levensonderhoud zoeken en hadden noch tijd, noch lust om zich aan de zooveel edeler bevruchting van den geest te wijden. De adel daarentegen leefde in trotsche afzondering op zijne burchten en vond zijn eenig vermaak in wapenoefening en jacht. Het uitgestrekte rijk van Karel den Groote was langzamerhand geheel verbrokkeld, en nu vormden zich tal van kleinere staten, hertogdommen, graafschappen, vrijheerlijkheden, enz., welker heerschers in niets méér overeenstemden dan in onderlingen haat en naijver, de oorzaak van onophoudelijke twisten, van kleine en groote strooptochten, van verwikkelingen zonder einde. Natuurlijk waagde zich, bij zulken toestand der maatschappij, de taal- en letteroefening niet buiten de rustige klooster- of kerkmuren.

2. „Daar weergalmde op eens, als van den Hemel (zoo verhaalt de XIIe-eeuwsche annalist van Rolduc), het woord des H. Kruises door alle streken van Duitschland en van het Westen. Zij, die allerwege ten heiligen strijde togen, vormden

als het tiende deel der geheele aarde." Waarlijk, eene grootsche, indrukwekkende verschijning in de wereldgeschiedenis zijn de kruistochten! Elke persoonlijke veete, elke scheiding tusschen volkeren en talen, elke afzondering van familiën en standen verdwijnt; een machtige adem gaat er door heel het Westen en doet de edelste krachten samenspannen tot het verhevene, heilige doel: de verovering van het Heilige Land, de bevrijding van Jeruzalem en van het graf Onzes Heeren.

3. Het was echter niet slechts die groote strijd, noch het hooger beginsel, waarvan hij uitging, die eene omwenteling in de denkbeelden te weeg brachten, — ook dit volkerenverkeer, ook de invloed des oosterschen hemels, dier weelderige natuur, dier oudere, en allicht fijnere, beschaving moet daar in aanmerking komen.

4. De achtergebleven grijsaards, de vrouwen en kinderen der kruishelden zagen, natuurlijk, met gretigheid uit naar berichten over den wonderbaren tocht, en het verklaart zich, hoe de scherpst gekleurde verhalen nauwelijks aan de hooggestemde bewondering konden beantwoorden. Wat geluk, zoo men er mocht hooren vertellen, die persoonlijk aan den reuzenstrijd hadden deel genomen! Dat geluk hadden de Franschen. De eerste kruistocht bestond bijna uitsluitend uit leenmannen der Fransche kroon; en zoo weergalmden dan ook reeds in 1130 de wapenfeiten der eerste kruisvaarders op de lier des Normandischen ridders Guillaume Bechada, gelijk Guillaume IX, graaf van Poitiers, zijne eigene lotgevallen in het H. Land in luchtige liederen bezong.

Vlaanderen's graaf, Robert II en meer nog, de edele Godfried van Bulioen hadden een te belangrijk aandeel aan dien heldhaftigen strijd, dan dat bovengemelde gedichten geen weerklank zouden gevonden hebben in het door macht en rijkdom bloeiende Vlaanderen. Zoo werden de kruistochten in Zuid-Nederland het eerst door Nederlandsche, uit het Fransch geheel of gedeeltelijk vertaalde, liederen verheerlijkt; zoo werden die streken als het ware de wieg onzer eigenlijk gezegde Nederlandsche letteren; zoo kwam, met de stijgende beschaving, de beoefening der dichtkunst meer in de handen der leeken en bepaaldelijk der edelen.

5. Niet geringer (merkt te recht Dr W. J. A. Jonckbloet aan) is de invloed op de letterkunde geweest van het ridderwezen, gelijk het zich mede in de kruistochten ontwikkelde. Het ridderwezen had zijne kiem in een oud-Germaansch gebruik om namelijk den man geworden jongeling openlijk en plechtig de wapens in de hand te geven. In verband met het leenstelsel, en onder den invloed der door een heilig doel opgewekte krijgsdrift, ontstond weldra het gebruik, deze wapenbeleening, om het zoo eens te noemen, met eene kerkelijke inwijding te doen gepaard gaan. Zoo werd de woeste strijdlust getemperd en ter eere Gods geheiligd; zoo werden er *beginsels* aan des ridders geestdrift ten grondslag gelegd: een kinderlijk geloof, naast de volste afhanklijkheid van God, onvoorwaardelijke moed, vlekkelooze eer en getrouwe liefde.

6. De hooge ingenomenheid, waarmede het Christendom de H. Maagd Maria, om de nauwe betrekking, waarin zij tot den God-mensch en het groote verlossingswerk staat, vereerde, was oorzaak dat de westersche beschaving, thans eerst voorgoed aan de heidensche vooroordeelen ontworsteld, de vrouw met veel hoogere achting begon te bejegenen. Deze vereering der vrouw, in 't algemeen, verhoogde wederkeerig den glans, die de Moeder-maagd omstraalde en die elken anderen, aardschen en bovenaardschen, behalve dien haars goddelijken Zoons, deed verduisteren. De dichtkunst deed haar voordeel daarmede, en er is, volgens de getuigenis van den zeker niet partijdigen Dr J. van Vloten, „in geheel de kristelijke legendenwereld geen zachter, lieflijker, noch aantrekkelijker beeld dan het hare."

7. De oostersche weelde, die men door de kruistochten had leeren kennen, de verfijnde maatschappelijke vormen en zeden deden voor den adel, en weldra ook voor de vrijen, behoeften geboren worden, welke de kunsten en handwerken, en daardoor de ontwikkeling van den derden stand, zeer bevorderden.

8. Door het groote volkerenverkeer verspreidden zich naar alle zijden de volksverhalen, de overleveringen en sagen, aan iederen stam eigen. Hierdoor ontstonden er samenstellingen van geheel onderscheidene verhalen, overbrenging op en om een enkelen lievelingsheld van heldendaden, door vele anderen

verricht: met andere woorden, er ontwikkelden zich *sagenkringen* of *cyklen*.

9. De sagen, die in het eerste gedeelte onzer middeleeuwsche letterkunde hier bewerkt werden, zijn: 1° de *oud-Germaansche* heldensagen, in verchristelijkten vorm: 2° de overleveringen, die zich om de indrukwekkende figuur van Karel den Groote scharen; en 3° die, welke betrekking hebben op den Brittannischen koning Artur en zijne *Ridders van de Tafelronde*, waartoe ook de *Graalromans* behooren.

Wij zullen die achtereenvolgens behandelen.

§ 1. OUD-GERMAANSCHE HELDENSAGE.

1. Wij hebben reeds met een woord gezegd, dat er van de vóórchristelijke dichtkunst geen eigenlijke overblijfselen in onze taal bewaard zijn gebleven. Slechts de nagalm er van leeft, min of meer kennelijk, voort in de heldensage, die wij de oud-Germaansche noemen en die uit overleveringen van verschillende tijden, volkeren en landen is samengesteld. De Gothen of Longobarden gaven daartoe hunnen *Theodorik*, onder den naam van *Diederik van Bern* (*Verona*); dezelfde, onder wiens schepter het machtige Oostgothische rijk, in Opper-Italië bloeide, en naast hem zijn trouwen dienstman *Hildebrand*. *Attila*, de beruchte „geesel Gods", wiens strijdbare Hunnen het Bourgondische geslacht van Gundihar uitroeiden, speelt er zijne rol in. De Franken eindelijk, die reeds, tegen het einde der IVe of het het begin der Ve Eeuw, de boorden van den Ysel verlieten en zich in België en Frankrijk neerzetteden, leverden in hunne Merovingers, gelijk de oude Helleenen in het geslacht van Tantalus, eene rijke stof voor het volkslied. Al deze verhalen leefden afzonderlijk reeds lang in den mond van het volk aan den Beneden-Rijn, de bakermat der Frankische monarchie, eer zij, in een machtigen geest, tot een betreklijk volmaakt geheel samengroeiden, onder den naam van het *Nevelingen-* of *Nibelungenlied*.

2. De *Yslandsche Edda* bevat echter reeds de kiem dezer verhalen. Volgens D^r^ Fr. Pfeifer, uit *Weenen*, zou de *Siegfriedssage*, het eerste deel des *Nevelingenlieds*, door Mr Koenraad, kapelaan van den Passauschen bisschop Pelgrim (965—984), met

christianiseering der heidensch-Germaansche sage, in het Latijn zijn opgesteld: de Hoogduitsche dichter zou dit Latijnsche werk als model gevolgd hebben. Volgens dienzelfden geleerde, wien men eene groote scherpzinnigheid niet kan ontzeggen, kan het eerste gedeelte der sage, dat in Rijnland speelt, ook wel een Rijnlander tot dichter hebben; en inderdaad wordt Volker von Alzeije door sommigen daarvoor gehouden; maar het tweede zou van een *Zuid-Duitscher* zijn. Hij beweert zelfs, op grond van metrische en philologische bijzonderheden, dat dit laatste deel aan Magenes von Kürnberg (1121—1138) mag toegekend worden.

3. Wat daarvan zij of niet, zeker is het, dat deze *Germaansche Ilias*, zooals men ze te recht genoemd heeft, uit twee zeer onderscheidene deelen bestaat, waarvan het eerste verhaalt, hoe Siegfried, des Konings zoon van Santen in Nederland, naar Worms gaat, in het land der Bourgondiërs, en er de hand verwerft van Chriemhilde, de zuster van koning Gunther; hoe hij verder de sterke Brunehilde, van Yselland, voor koning Gunther in verschillende wedstrijden overwint, waardoor hij haar Gunther's hand doet aanvaarden; hoe er eindelijk tusschen Brunehilde en Chriemhilde een hevige twist ontstaat over den voorrang harer echtgenooten, dat den moord van Siegfried, door Hagen, Gunther's dienstman, gepleegd, ten gevolge heeft.

Het tweede deel, aan oudere verhalen ontleend, vertoont ons de wraak der vroeger wel is waar fiere, maar zachtmoedige, liefderijke en getrouwe, doch thans door haat verbitterde, onmeêdoogende Chriemhilde. In het vooruitzicht op die wraakneming, schenkt zij hare hand aan den machtigen Hunnenkoning Etzel (Attila) en lokt zij hare bloed- en stamverwanten, de Borgondiërs of Nevelingen, onder den schijn van een feestmaal, naar Hunenland, haar toenmalig verblijf. In de feestzaal zelve ontstaat een bloedige strijd, die met den dood aller Bourgondiërs en van Chriemhilde zelve eindigt.

4. De *Nevelingensage*, al behoort ze onder menig opzicht in Nederland tehuis, werd reeds vroeg aan Overrijnsche zangers prijs gegeven, van wie ons dan ook verscheidene volledige uitgaven bewaard zijn gebleven. Eerst in de XIIIe Eeuw keerde ze, uit het Hoogduitsch vertaald, tot ons weder; en, helaas!

ook van deze vertaling bezitten wij slechts een paar fragmenten: *Siegfrieds Beerenjacht* en zijne *Uitvaart*. Wij schrijven het laatste hier af.

»*Si clagede metten geeste*,
daer en hadde hen niemen
*doer wa*t die edel here
*Doe we*ende met Crimelden
*Si da*de smede halen
van zelvre ende van goude,
*ende da*demenne spalken
*Doe w*as daer wel menech
*Die na*cht was vergangen
*Doe hi*et die edele vrouwe
*Zegevr*ite den doeden,
*Ay, wa*t men al vrouwen
*Doe m*en brachte ter kerken
*song*en alle die papen
*Doe q*uam die coninc Guntheer
*ende H*agene quam met heme,
Die coninc seide »Suster,
dat ic dus hebbe verloren
»*Du ne* doerstene niet clagen,
Haddi gewilt, broeder,
Soe is mijn welvaren
Daer bi sal men die waerheit
Dat es een groet wonder,
*daer*men den barsculdegen
soe bloedt hi harde sere
dat Hagene wardt besculdecht,
die wonde bloedde doe,
Doe mochtemen daer scouwen
Doe sprac die coninc Guntheer,
Hem versloegene scakeren;
Doe antwerdde Crimelt,
God latene noch gewreken
*Gun*theer ende Hagene,
Die mord seid si hen op;
Sie doeghde in here herte
Doe quamen dese twee heren,
Geernoet, haer broeder
om Zegevrite weenden,
Si waren beide drueve;
Doe begonste men misse
Geernoet ende Ghiseleer
nu getroest u selven,
Wi willen u sijn gehelpech,
Here en conste niemen
Sijn sarc was gereet,
men hieffene van der baren,

want hen was harde leit:
die rechte *mare geseit*,
verloren heft sijn lijf.
menechs porters wijf.
ende werken enen sarc
mekel ende starc;
met hardden stale goet.
die hadde droeven moet.
ende het begonste dagen.
in die kerke dragen
den here van Nederland.
doe daer droeve vand!
Zegevr*ite d*ien here,
uter maten *sere*.
daer *en*like gevaren
dat secgic u te waren.
ic mach wel drueve sijn,
den lieven swager mijn."
sprac dat edel wijf!
hi hadde behouden dlijf!
voerwert meer gedaen!
harde wel verstaen!"
doch eest dicke gesciet,
bi den doeden siet,
op den selven dach
doe hi den here an sach,
alsi dede eer.
een ongenoege seer.
ic wilt u doen verstaen:
hine heves niet gedaen."
»Het es mi wel becant.
siere vriende hant!
ghi hebbet beide gedaen!"
dat doe ic u verstaen.
harde groete noet.
daer sine vonden doet,
ende Ghiseleer, dat kint;
den here wel gemint.
dat doe ic u verstaen.
over die ziele saen.
seiden: »Suster mijn,
edel vrouwe fijn!
die wile dat wi leven."
troest genoech gegeven!
doe omtrent middach;
daer hi doe op lach;

in enen dieren pellen,
daer was menech droeve,
Oec was harde droeve
om Zegevrite, den here,
Alsi dat vernamen,
ende men offren soude,
Ay, wat men al offranden
voer des heren ziele!
Crimelt, die vrouwe,
»Ic moet duer sine siele
ende wille voer hem deilen
oec willic siere zielen
Meer dan hondert messen
Doe was in die kerke
Doe misse was gesongen,
te Zegevrijts vrienden:
maar helpen mi wachten
In verblide nemmermeer!"
»Drie dage ende drie nachte
ende ic saelt besccuwen
Hier binnen sal mi comen,
Soe waric verledecht
Doe ghingen alle wege
Papen ende moenke,
dat si lasen ende songen
dat hi die siele ontfinge
dat men den doeden want;
doe ic u becant.
Ute, die edele vrouwe;
hadsi groeten rouwe.
dat men misse sanc;
wardt daer groet bedranc.
doe ten outare droech
Hi hadde eren genoech!
tôte ere maget sprac:
dogen groet ongemac,
doen mijn roede goud;
altoes wesen hout."
men daer dies daeghe *sanc*;
harde groet bedranc.
sprac ver Crimelt saen
»Ghine selt niet henen *gaen*;
den lieven here mijn.
sprac die vrouwe fijn.
selen wi wachten dlijc,
elker dagelijc.
ocht God wilt, die doet!
van wel groeter noet!"
die portren van der stat.
si bleven daer om dat,
ende baden onsen Here,
duer siere moeder ere."

5. Van het *Hildebrandslied* en den *Beowulf*, welke beiden tot dezen sagencyclus behooren, is vroeger melding gemaakt, omdat de bewerking er van veel ouder is. Er blijft ons nog te spreken over den *Goedroen*, welks inhoud onmiskenbaar onze Nederlandsche zeekusten als bakermat des gedichts aanwijst.

Oorspronkelijk eene *Deensche saga*, groeide de *Goedroen* in Nederland tot dat uitgebreide epos op, dat men als de *Germaansche Odyssea* gekenmerkt heeft. Alhoewel er nog maar zeer weinig licht verspreid is over de historische grondslagen van dit gedicht, erkent men toch hier alweder, dat er verschillende sagen om één persoon zijn geschaard, al is het moeilijk, de verschillende verhalen aan te wijzen, waaruit dit treffend geheel is samengesteld.

6. De *Goedroen* is ons slechts in eene Hoogduitsche, waarschijnlijk uit het Nederlandsch vertaalde, bewerking der XIIIe Eeuw bewaard gebleven; wij moeten ons dus van citaten onthouden en ontleden slechts het gedicht.

In het eerste deel, dat, met het tweede, als eene inleiding kan beschouwd worden tot het derde, het hoofdverhaal, wordt de wonderbare jeugd en daarna de troonsbestijding van Hagen, zoon van Siegebant, koning van Eyrland, verhaald. Het tweede gedeelte schetst de liefde van Hetel, den vorst der Hegelingen, voor Hilde, Hagen's dochter, en hare schaking, welke, na harden strijd, op eene verzoening uitloopt.

Het derde gedeelte bevat eigenlijk eerst de *Goedroensage*, terwijl de twee voorgaande de lotgevallen van Goedroen's moeder en grootvader verhalen.

Hetel en Hilde hadden twee kinderen: Ortwin, een zoon, en eene dochter, Goedroen genaamd. Deze is, als ter beslechting eens om harentwille begonnen oorlogs, de verloofde geworden van Herwig, koning van Seeland: een jaar later zou het huwelijk gesloten worden. Intusschen wordt de bruid door Hartmoed, den zoon van koning Lodewijk van Normandië, ontvoerd en prijs gegeven aan de booze nukken zijner moeder, in 't gedicht „de booze duivelin" genoemd, welke het rampzalige koningskind tot de verachtlijkste bezigheden vernedert. Terwijl de arme onder zooveel rampen gebukt ging, kwam een Engel, in de gedaante eener zwaan, haar de naderende verlossing aankondigen. Inderdaad kwamen, omtrent Paschen, toen zij bezig was het lijnwaad in den stroom te wasschen, haar broeder Ortwin en haar verloofde Herwig op een scheepje aan. Doch Ortwin meende, dat het niet betaamde haar te rooven, die men hem in openlijken strijd ontvoerd had. Zij vertrekken dus onverrichter zake, maar keeren spoedig met eene legermacht terug, nemen de burcht der Normandiërs stormenderhand hand in, verlossen Goedroen en de met haar gevangen genomen vrouwen, en keeren zegevierend naar het land der Hegelingen weder.

7. De *Goedroen* is aantrekkelijk door de eenvoudigheid der opvatting, door het frissche en lieflijke der schilderingen, door de innigheid der karakters; terwijl in het *Nevelingenlied* alles grootsch is, alles krachtig tot aan het bovenmenschelijke, alles reusachtig en verschriklijk, tot zelfs de vrouw, die ginds een toonbeeld van onverbreekbare liefdetrouw en zachtmoedigheid is en hier met den woesten krijgsman wedijvert in haat en wraakzucht. Merkwaardig vooral is in den *Goedroen* dat hooge

eergevoel, dat Ortwin niet veroorlooft zijne zuster terug te *nemen*, hoewel hij 't met recht kon doen, maar hem aanspoort om opnieuw om haar te *strijden*.

8. Voor het overige kenmerkt de geest, dien de kruistochten en het ridderwezen het westelijk Europa hadden ingestort, de gedichten van dezen cyclus nog weinig. De wereldbeschouwing, die er zich in uitspreekt, werd dan ook weldra vreemd aan die door en door Christelijke samenleving; en andere toestanden, andere denkbeelden riepen andere stoffen ter behandeling in het leven. Zoo ontmoeten wij hier, in de eerste plaats,

§ 2. De Karelromans.

1. In het reeds doorloopen tijdvak onzer letteren deed zich, in den geest zoowel als in den vorm, de gemeenschappelijke oorsprong van Opper- en Nederduitscher, het innig verband tusschen de voortbrengselen beider talen in hare verschillende dialekten, duidelijk gelden. Thans wordt die overeenstemming verbroken, en sedert de kruistochten wordt Frankrijks invloed op onze letterkunde overwegend. Geen der Nederlandsch sprekende landen hield het met de Duitsche keizers in hunne droevige twisten met de pauselijke macht; adel en volk, in Zuid-Nederland vooral, ontvlamden met gelijke geestdrift, als de Franschen, voor de kruistochten.

2. Karel de Groote was ook een Nederlandsche held; en al zijn de geschreven liederen, die hem in Dietsche tale verheerlijken, op een of ander na, verloren gegaan, 't is toch zeker dat hij ook hier bezongen werd, en dat de gedichten, waarin hij eene rol speelt, uit den vreemde verjongd, hier later weer met graagte opgenomen werden.

3. De Karelromans beantwoordden aan de eerste gemoedsstemming, die de vrucht der kruistochten was, namelijk de gehechtheid aan den Christelijken godsdienst, en de bewondering van hen, die, om dezen godsdienst tegen de ongeloovigen te verdedigen, het zwaard aangordden.

De maatschappelijke toestand, in de Karelromans geschetst, is eenvoudiger, minder gekunsteld en verfijnd dan die, welke in de Arturromans ten grondslag ligt. Om deze dubbele reden

moet men de eersten beschouwen als vroeger bewerkt dan de laatsten, hoewel dezer held, de koning Artur, aan een vroegeren geschiedkundigen grondslag doet denken.

4. Men meene echter niet, dat deze twee sagenkringen elkander chronologisch hebben opgevolgd, zoodat de eene eerst zou opgekomen zijn nadat des anderen bloeitijd voorbij was: neen, beide die uitingen onzer middeleeuwsche beschaving hadden gelijktijdig plaats, en geen van beide cyclussen, al vormen zij, elk op zich zelven, een zeker geheel, verscheen als zoodanig in de werkelijkheid. Wij moeten nogtans, om der methodieke orde geen afbreuk te doen, den eenen na den anderen behandelen.

5. De voornaamste Karelromans, die, blijkens de overgeblevene brokstukken en de aanhalingen van Maerlant en zijner tijdgenooten, in Nederland gelezen werden, zijn: *Van den here Wisselau*, *het Roelantslied*, *Caerl ende Elegast*, *Ogier van Ardennen*, *de Saksenkrijg*, *Willem van Oringhen*, *de Roman der Lorreinen*, *Floris ende Blancefloer*, *de Vier Heemskinderen* of *Renout van Montalbaen*, *Malagij's*, *Aiol* en *Garijn van Montglavië*. Wij kunnen, om het bestek van dit werk niet te overschrijden, slechts kort van de meeste dier dichtwerken gewagen.

6. Tot de XIIe Eeuw behoort de waarschijnlijk oorspronkelijke roman *van den here Wisselau*. Ten minste Maerlant kende dien reeds en brandmerkt hem met de woorden: „ooc eest al loghene ende ghedwas van here Wisselauwe die snodelhede." Het is een verhaal van den tocht, dien Karel, vergezeld van den verschriklijken *here Wisselau* en diens geleider, Geernout, in het Reuzenland deed, waar koning Espriaan regeerde. Wellicht zinspeelt het op des Konings Slavoonsche tochten.

7. *Het Roelantslied* of *de Roncevaller slag* verhaalt de bekende episode uit Karel des Grooten oorlogen tegen de Saraceenen in Spanje, waar Roelant en Olivier door verraad omkomen en door den Keizer, op Roelant's geweldig hoorngeblaas toegesneld, gewroken worden. Wij bezitten slechts een paar fragmenten van eene Nederlandsche vertaling, waarschijnlijk door een geestelijke kort voor Maerlant's tijd, dus in de helft der XIIIe Eeuw, vervaardigd.

8. *Caerl en Elegast* is een oorspronkelijk Nederlandsch gedicht. De overlevering, die er de grondstof van uitmaakt, is van de oudste, die zich aan de herinnering van Karel den Groote verbinden.

De ruwe, eenvoudige zeden, hier geschilderd, de verouderde uitdrukkingen, het overblijfsel van alliteratie, en de bijzonderheid, dat het verhaalde vooronderstelt wordt bij velen nog in levendig aandenken te zijn, dat alles wijst op een hoogen ouderdom, op de XIe, hoogstwaarschijnlijk echter op de laatste helft der XIIe Eeuw. De oudste handschriften zijn echter eerst van de XIVe. Voor zooverre men naar de XVe-eeuwsche drukken kan oordeelen, is dit gedicht in Brabant onstaan.

Ziehier den inhoud er van.

Karel de Groote bevond zich op zijn kasteel te Ingelheim, aan den Rijn. Hij zou daar hofdag houden. Des nachts te voren wekt hem een (Engel dien hij eerst voor een boozen geest aanziet) en beveelt hem zich te wapenen en uit stelen te gaan. De verbaasde Vorst gehoorzaamt en vaart op avontuur in 't woud. Weldra ontmoet en bestrijdt hij eenen ridder.

„met wapenen swart als colen;
swart was helm ende scilt,
die hi aen den hals hilt:
sinen halsberch mochtmen loven;
swart was den wapenroc daer boven;
swart was dors, daer hi op sat."

Die ridder is Elegast, een vroeger door Karel, doch ten onrechte, zooals hem weldra blijkt, vogelvrij verklaarde. Alhoewel Elegast, die den Vorst niet herkende, spoedig bemerkte, dat zijn nieuwe tochtgenoot van stelen niet het minste begrip had, stelt hij hem evenwel voor, op het kasteel van Eggerik van Eggerwoude, 's Konings zwager, af te gaan. Elegast, in geheime kunsten ervaren, sluipt het kasteel binnen, en verneemt, uit een gesprek tusschen Eggerik en zijne echtgenoote, Karel's zuster, dat er eene samenzwering tegen het leven van den Vorst gesmeed is. Toen Karel dit van den wedergekeerden Elegast vernam, erkende hij de oorzaak waarom hij, op Gods bevel, die ongewone rol had moeten spelen. Den volgenden dag worden de samengezworenen, naar gelang zij aan 't hof ver-

schijnen, gevangen genomen en door de onder hunne kleederen verborgen wapenen van hun kwaad opzet overtuigd. Eggerik loochent echter alles, totdat Elegast, die den tweestrijd tegen hem opneemt, hem velt en van zijne misdaad overtuigt. De verraders werden aan eene galg gehangen, en de Koning gaf aan Elegast Eggeriks weduwe ten huwelijk.

Men begrijpt, dat de ontnuchterde school van Maerlant, bij monde van den schrijver des *Lekenspiegels*, Jan Boendale, ten aanzien van dit gedicht kon zeggen:

»Men leest dat Caerle voer stelen;
ic seggn dat, sonder helen:
Dat Caerle noit en stal."

9. Het Brabantsche Ardennenland is de bakermat van verschillende helden der Karelromans. De voornaamste onder hen is zeker de Nederlandsche Achilles, *Ogier van Ardennen*, een historisch persoon, die van 749 tot 820 leefde, zich onder Karel den Groote met krijgsmansroem overdekte en, evenals de hierna besproken Oranjeheld, zijn leven in geur van heiligheid eindigde in 't klooster St.-Faron bij Meaux. Reeds in 't midden der XIe Eeuw leefden er in Opper-Duitschland liederen te zijner eer in den mond des volks, en de uitgever van de Fransche bewerking der XIIe Eeuw, de geleerde J. Barrois, vermoedt dat deze op oud-Duitsche of liever oud-Nederlandsche zangen berust. De acht kleine fragmenten, gezamenlijk slechts 184 verzen uitmakende, die ons van de Nederlandsche, naar de Fransche bewerking weder verjongde, vertaling overblijven, dragen het kenmerk van een hoogen ouderdom en behooren waarschijnlijk nog tot de XIIe Eeuw.

Dit waarlijk grootsche epos schildert, evenals de Ilias, de gevolgen van den toorn zijns helds. Ogier, wiens zoon Boudewijn door Karel's zoon Charloot gedood werd, is hierover zoo verbitterd, dat hij alle verzoening weigert; en het kost den Koning duizenden heldenlevens, eer de onbuigzame, en dan nog door een wonder bekeerde, krijgsman er in toestemt, weder het zwaard voor zijnen Vorst aan te gorden.

10. *De Saksenkrijg* of *Het Saksenlied* is de naam, dien men gegeven heeft aan een fragment van 199 verzen, in welke, zoo 't schijnt, de vermeestering der stad Dortmund bezongen wordt.

Het gedicht, waartoe die verzen behooren, is verloren geraakt, doch schijnt eene vertaling te zijn geweest van eenen door Jean Bodel van Arras, in 't begin der XIIIe Eeuw, te boek gestelden Franschen roman.

11. In den *Willem van Oringhen* ontmoeten wij het eerste door een Hollandsch edelman samengestelde werk, dat, volgens Maerlant,

> »Uten Walsce van Haerlem
> Clais veren Brechten sone dichte."

Willem, hertog van Aquitanië, die in 793 de Sarraceenen versloeg en in 812 als monnik te Gellone in geur van heiligheid overleed, werd reeds vóór de XIe Eeuw in Latijnsche gedichten bezongen. Een Normandische ridder Willem, bijgenaamd *Fierebrace* (met den ijzeren arm), verdreef in de XIe Eeuw de Sarraceenen uit het graafschap Apulië. Hij verloor bij die gelegenheid, in een tweegevecht, een deel van zijn neus en werd daarna „*conte Guillaume au cort nés*" genoemd, wat door een soort van „calembour" van een hoorn (*au cornet*) verstaan werd en den prinsen van Oranje aanleiding gaf, dit in hun wapen te voeren. De feiten, door deze beide Willemen volbracht, werden ten slotte op den naam van den XIIe-eeuwschen graaf Willem van Oranje overgebracht. Maerlant had dus, van zijn burgerlijk-realistisch standpunt, wel eenig recht, op te komen tegen

> »Some walsce boeke,
> die waert sijn groter vloeke,
> die van Willem van Oringhen
> grote loghene vortbringhen,
> ende wilne beter dan karle maken."

De schrijver der, ons slechts door fragmenten bekende, Nederlandsche bewerking: „Klaas van Haarlem, zoon van ver (vrouw) Brecht," leefde waarschijnlijk ten tijde van den Hollandschen graaf Willem I, die reeds als jongeling, in 1190, naar 't Heilige Land trok (op welken tocht hem juist vele Haarlemmers vergezelden) en later in Spanje de Sarraceenen bestreed. Hij zou dus in de eerste jaren der XIIIe Eeuw geschreven hebben.

12. *De roman der Lorreinen* bevat de oudste Karolingische overleveringen, namelijk den strijd van het Nederlandsche stamhuis der Pepijnen tegen het Merovingische Frankengeslacht,

dat zij verdrongen. De ruwere zeden, die er in geschetst worden — het weinig edele karakter der ridders, het gebrek aan eerbied voor de vrouw, de koelbloedige wreedheid, enz. — leveren het klaarste bewijs, dat dit werk tot de oudste van zijne soort moet gerekend worden. Volgens Jonckbloet, behoort het in de XIe Eeuw thuis. Het Fransche gedicht bevat drie afdeelingen, waarvan ons slechts een deel, het tweede, in eene Nederlandsche vertaling van 't einde der XIe of 't begin der XIIe Eeuw bewaard is gebleven, zooals blijkt uit het begin van het tweede fragment:

»Ic wille vort bescriven
van desen boeke dander pertie
derre boeke es altemale drie."

Ziehier een staaltje van taal en bewerking.

Ritsart verdedigt, in een godsgericht, de eer van zijn geslacht, tegen Pyroet en Beringier.

»Doe dede hi (Karel) gebieden daer
Dat die kimpen souden striden.
Doe saten si op in beiden siden.
Rytsart heeft Fyauwe bescreden,
Dat starc was van dappren leden,
Dies hi was blide in sinen sin,
Ende liter mede lopen in.
Teersten was geport Pyroet
Met enen spere starc ende groet,
Daer na porde Berengier
Mede als een ridder fier.
Maer op Fyruwe quam Ritsart
Ende heeft ontmoet ter ierster vart
Pyrote, diene sere stac
Op den scilt. En ware dat brac
Dat spere hi ware gevallen neder.
Maer Ritsart geraecten weder
Op den bokel van den scilde.
Weder hi wilde ocht en wilde
Hi voerden hem af altemale,
Dat Gelloene niet bequam wale.
Maer also alse Ritsart leet
Heeftene ontmoet, Godweet,
Op den scilt Berengier.
Sijn spere brac. Die grave fier
En ware leden daer mede,
En ware dat daer ter stede
Ritsart sijn spere op hem brachte,
Ende mede Fyau quam met crachte,
Ende stac man ende ors ter neder.
Ritsart toech sijn spere weder
Ende waenden neglen in die erde,
Maer hi meste, dat hem derde.
Doch stachi hem te dien tide
Ene grote wonde in sine side,
Die bloede utermaten sere.
Doch vercoeverde ors ende here.
Ende Pyroet quam toe:
Sijn spere vertoech Ritsart doe
Ende hevet gerecht op Pyrote,
Ende quam op hem met selken stote,
Dat ors ende man beide
Neder vielen in die weide,
Dies herde droeve was Pyroet.
Ende Ritsart, die stoute genoet,
Es comen ane Berengiere.
Si gingen hen onderhouwen sciere
Rechte alse twee lyoene.
Si waren beide stout ende coene;
Want sere wel stect Berengier;
Hets recht, het was een starc gier,
Ende sloech menegen groten slach
Op Ritsarde, die hem wel vermach
Ende hem crachtelike werde,
Ende recht als een leu geberde.
Hi sloech Berengiere, weet wale,

Op den helm van brunen stale,
Dat cirkel, bloeme ende stene
Vielen in dat plein gemene.
Weet oec wel dat Berengier
Hem werde als een ridder fier.
Ende hier en binnen es Pyroet
Weder op sijn ors groet
Geseten met gewilt,
Ende heeft verhangen sinen scilt,
Ende quam op Ritsarde mede,
Die hem sere ter were dede.
Ende ontfincse beide wel,
Want en sceen hem geen spel.
Hi sloech so over groote slage,
Machi, hi sal in dien dage
Op dathijt toe gebringen can,
Sinen vader goeden man
Maken ende wreken Reinoude,
Dathi gerde doen soude
Opdat hijt vulbringen mochte.
Ic segge u dat hise sochte
Met starken slagen ende groet.
Maer weet dattene Pyroet
Weder sloech als ridder fier.
So dede oec her Berengier.
Si sloegen hem te clenen spanen
Den scilt, dathi in der banen
Viel; entie helm met stucken.
Het moeste emmer Ritsarde gelucken
Soude hi hem verweren mogen
Tegen beide die hertogen.
Dies hi hem sere pijnde nochtan;
Want hi dicken ors ende man
Tenen slage sloech ter neder.
Ende alshi hem toe waende weder
So was dander in die were;
Want si twee es eens mans here,
Doe streden si ene goede wile
Dat een man wel ene mile
Hadde met gemake gegaen.
Soudic u dat onderslaen
Vertrecken ende dat onderhouwen,
Het ware mi, bi mire trouwen,
Te vertelne al te lanc.
Hare halsberge worden cranc
Ende hare helme ende scilde.
Weet oec wel dat harde milde
Van sinen slagen was Ritsart.
Wat hi binnen slage bevart
Sloechi ave met gewout,
Waest stael, ijser ofte hout.
Ende banderside Pyroet
Sloech menegen slach swaer ende groet:
So dede mede Berengier.
Maer weet wale dat tachter hier
Hadde die stoute Ritsart:
En dade Fyau dat goede part,
Datse altenen dorbrac,
Ritsart hads gehadt ongemac.
Groet was die strijt van desen heren.
Pyroets varen ende keren
Op Ritsarde dat was swaer.
Sijn swaert heefti verheven daer
Ende sloecht hem op den helm van stale.
Ene side sloechijs altemale
Af, dat si viel in tgras.
Die slach oec so groet was,
Dat dort scampelde in sine side
Ende maecte ene wonde wide
In den halsberch, enti snede
Maectem ene wonde mede.
Doe so seide die stoute Pyroet:
»Twaren, Ritsart, mijns vader doet
Seldi swaerlijc becopen
Magic u noch eens dus nopen."
Ritsart seide: »Dit wert geproef.
Ic hope noch meer hulpen boeft
Dan ic hier in u hulpe weet
Seldi mi doen enech leet."
Berengier seide: »Hiers hulpen genoech."
Sijn swert hi doen verdroech,
Ende waende Ritsarde te dier stonde
Nopen in die selve wonde,
Die hem geslegen hadde Pyroet.
Maer het werde den slach groet
Die stoute hertoge Ritsart
Ende ontsloech hem daer sijn swart
Metten sinen, dat henen vloech,
Ende mede sijn ellenboge boech.
Toe so scoot hem Ritsart weder
Ende sloechen van den orsse neder.
Tswaert vertoechi noch ter cure
Ende stac hem den lichame dure.
Ter neder viel Berengier.
Al washi te voren fier
Hi es nu gemaet een deel.
Hets aventure, wert hem heel

Sine wonde in .LX. dagen.
Dit wanhagde sinen magen,
Want hi liggende bleef al stille
Daer sere te sinen onwille.
Ende Ritsart, die niet en helt
Stille, hi es met gewelt
Vreseleec comen op Pyrote.
Daer streden die genote
Vromelike, sijt seker des.
Gelijc een die ontsinnet es
Geliet hem die stoute Ritsart,
Ende dede verre achter wart
Pyrote den ridder coene,
Dat harde sere verwies Gelloene.
Ende quam ten keyser op die stat.
Dien hi vriendelike bat,
Dathi den camp op name
Ende holpe dat te payse quame
Om sinen dienst ewelike."

13. Een uitvloeisel van den strijd der machtige leenmannen tegen de Karolingers is de *Aiol*. Wij bezitten er in het Nederlandsch slechts 219, door Dr F. Deyck, uit Munster, en 55, door Prof. Bormans uitgegeven, verzen van, terwijl de onuitgegeven Fransche „chanson de geste", het origineel, er niet minder dan 11000 telt. Het Nederlandsche fragment, in een naar 't Duitsch overhellend dialekt opgesteld, is tamelijk breedsprakig en meer eene omschrijving dan eene vertaling.

14. De *Floris en Blancefloer* geeft ons de lotgevallen te lezen van Blanchefloer, de dochter eens Franschen edelmans, en Floris, den zoon des Moorschen konings in Spanje. Na eene zeer avontuurlijke jeugd, wordt Floris Christen en treedt met Blanchefloer in den echt; hunne dochter „Baerte metten breden voeten" werd de moeder van „coninc Carel", daar zij „nam te wive die coninc Pepijn."

Dit gedicht is wederom eene vertaling uit het Fransch, vervaardigd, omstreeks 1240, door den klerk der gravin Margareta van Vlaanderen, Diederik van Assenede. Hoffmann von Fallersleben getuigt, in zijne „Horæ Belgicæ", van den Nederlandschen dichter, dat hij den Franschen tekst „tot een echt Hollandsch en veel schooner gedicht heeft omgeschapen, terwijl het geen letterkundige gelukken zou, in onze geheele vroegere of latere Poëzie, iets aan te wijzen, wat deze uit bloemengeur en lichtstralen geweven zangen overtreffen mocht."

Dien hoogen dunk echter van Hoffmann kan men niet onvoorwaardelijk deelen.

15. Veel overeenkomst met *Ogier* hebben *de Vier Heemskinderen*, die wakkere zonen van *Haymijn* van Dardaniën, d. i.

d'Ardane, van Ardennen. Geen verhaal wekte ooit meer sympathie in de Nederlanden dan dit, niet slechts toen het, zooals J. A. Alberdingk Thijm zegt, in den mond lag van dichters, wien de harp in handen blonk, al dekte de hertogshoed of gravenwrong hun kruin: neen, ook toen de Heemskinderen, als kermisgasten, in roode en gele lompen gekleed, bij het orgel van een straatmuzikant, hun armen Beyaert kunsten moesten afdwingen. Het gedicht, al stamt de sage reeds uit de Xe Eeuw, werd eerst in de XIIIe Eeuw in het Fransch, door Huon de Villeneuve, naar het volksverhaal bewerkt; maar „de individuën," zoo merkt te recht Alberd. Th. aan, „die in de Middeleeuwen dichtwerken samenstelden, waren slechts de buizen, waardoor zich de stroom der Traditie, algemeen volksgoed, van tijd tot tijd in meer geregelden loop ontlastte", en dat beneemt dan voor ons ook niets van zijne nationale waarde. De Nederlandsche fragmenten, die het Fransch volgen, behooren tot het tijdstip van 1240—1250, daar Maerlant herhaaldelijk van de „*Heemskinderen*" gewaagt en Heelu er toespelingen op maakt.

16. De *Malagijs* verhaalt de lotgevallen van den beroemden nekromant of toovenaar van dien naam, die reeds eene belangrijke rol in de *Heemskinderen* speelt. Een viertal brokstukken zijn ons van de Nederlandsche vertaling des Franschen, mede aan Huon toegeschreven, romans bewaard gebleven. Ook deze vertaling wijst op de XIIIe Eeuw, zoowel om de vele bastaardwoorden, waarmede zij vervuld is, als om de bijzonderheid, dat er van eene gezongen „*stampye*" gesproken wordt; en nu leest men in de Brabantsche „Yeesten", op het jaar 1312:

„in desen tijt sterf menscelijc — alsoe was hi genant;
die goede vedelare Lodewijc: — hi was deerste die vant
. . . . . — van *stampien* die maniere
van Vaelbeke in Brabant, — die mên noch hoort antieren."

17. Van de Nederlandsche vertaling van *Garijn van Montglavië* bezitten wij slechts twee fragmenten, uitgegeven door Bilderdijk. *Garijn* is de overgrootvader van *Willem van Oringhen*, op wien de Fransche „jongleurs" weldra den roem zijns achterkleinzoons overbrachten.

De Fransche dichter, Bertrand de Bar-sur-Aube genoemd, behoort misschien tot de XIIe, doch waarschijnlijker tot de XIIIe Eeuw.

18. Van minder belangrijke Karelsliederen, als *Aubry den Borgondiër*, *Nameloos en Valentin*, later als volksboekje, onder den titel van *Valentijn en Ourson*, nog lang populair, *Hugo van Bordeaux*, die de stof voor Wieland's *Oberon* leverde, en den onlangs te Kleef ontdekten, door Dr L. Bartsch in 't licht gegeven *Flovent*, noemen wij slechts de namen, om thans over te gaan tot

§ 3. De Arturromans.

1. In de Ve Eeuw had de Keltische bevolking van het tegenwoordige Engeland een langdurigen en harden strijd te bestaan tegen de Angelen, de Saksen en de Friezen. De zeeschuimers zegevierden over de Britsche bevolking, welke, voor een gedeelte, in het landschap Wallis teruggedrongen werd, voor een gedeelte ook naar het Fransche Armorica overstak en, met de inboorlingen vermengd, aan dat land den naam van Klein-Bretanje gaf. Onder de Britten, die zich in dien vaderlandschen strijd onderscheidden, muntte zekere koning Arthur uit, op wien de volksverbeelding weldra wederom, als gewoonlijk, den roem van velen overdroeg; en zoo ontstonden de Arturromans. Het dubbel tooneel dier gedichten is het Fransche Bretanje en het landschap Wallis.

2. Blijkbaar is de geest, die ons uit de Arturromans toespreekt, een meer opgewekte, een meer ontwikkelde dan die der Karelromans. In de laatsten vinden de Christelijke vroomheid, gelijk wij reeds zeiden, en de haat tegen de ongeloovigen, door de kruistochten opgewekt, hunne bevrediging; in genen heerscht een meer wereldsche ridderzin. De zucht naar het avontuurlijke en het mystieke, de vrouwendienst, in meer zinnelijke beteekenis, de zelfopoffering, tot het onbegrijpelijke gedreven, en dat alles met meer uiterlijke pracht en kleuren voorgesteld: ziedaar het karakter der Arturromans.

3. Op aanraden van den toovenaar Merlijn stelde koning Artur de ridderorde der *Tafelronde* of *Ronde-tafel* in. Deze instelling is haren oorsprong verschuldigd aan de volgende legende.

Terwijl de Heiland het laatste Avondmaal met zijne leerlingen gebruikte, bediende Hij zich van een schotel of beker, om daarin het brood te breken. Jozef van Arimathea gebruikte dienzelfden beker, om er, bij Jezus' kruisiging, het H. Bloed in op te vangen; vandaar de naam, meende men vroeger, van *sangreal*, *saintgraal*, H. Graal. Beter echter leidt men dien af van het Romaansche woord *gréal*, *gradale*, dat *schotel* beteekent. In 1101, tijdens de inneming der stad Cæsarea, vond men aldaar eene kostbare schaal, uit een enkelen smaragd vervaardigd, die den Genueezen ten deele viel en door hen naar de San-Lorenzo's hoofdkerk hunner stad werd overgebracht, alwaar zij tot op den huiden dag, onder den naam van *il sacro catino*, gehouden wordt voor den schotel van het laatste Avondmaal, waarin het bloed des stervenden Zaligmakers zou opgevangen zijn. Toen de apostel Philippus naar Gallië reisde, om er het Evangelie te verkondigen, vaardigde hij insgelijks naar Engeland af zijn medewerker, Jozef van Arimathea, die den kostbaren schotel met zich voerde en weldra eene geestelijke *orde* instelde, waarbij de deelgenooten, ten getale van twaalf, om eene *ronde tafel* gezeten waren. Op de tafel stond de heilige beker, maar wèl bedekt voor onwaardige oogen. Zij, die het voorrecht genoten aan die tafel te zitten, werden niet alleen door de kracht van het heiligdom verzadigd, maar zagen ook al hunne wenschen vervuld en waren bestemd om eens eeuwig gelukkig te zijn in Gods aanschouwing. Eene plaats echter bleef altijd leêg, de plaats van Jezus namelijk, welke ook door niemand anders kon ingenomen worden, dan door een nakomeling uit Jozef's geslacht, met name Galaäd. De roekeloozen, die het waagden dien zetel in te nemen, werden door de opensplijtende aarde verzwolgen. Toen Bretanje den Christelijken godsdienst had aangenomen, wekte dit verhaal aldaar een zoo hoogen eerbied, dat koning Artur besloot, de uitgelezenste helden zijns rijks in eene nieuwe, naar Jozef's model opgerichte, ridderorde, der *Tafelronde*, te vergaderen. Alles werd dan ook naar behooren geregeld; maar, helaas! de graalbeker zelf ontbrak; het huiveringwekkende heiligdom was om de zonden van het Britsche volk zoek geraakt. Die beker nu moest opgespoord worden; en dit werd de taak van de ridders

der Tafelronde, die, als nieuwe Argonauten, eene reeks van avontuurlijke tochten met dat heilig doel ondernamen [1]).

4. Het Normandische koningsgeslacht was met die volkssagen zeer ingenomen, en koning Hendrik II gaf, omstreeks 1160, last aan Wouter Map, een Normandisch geestelijke, deze Wallische verhalen tot een geheel te brengen en in Fransche vormen over te gieten. Langs dezen weg kwamen de Britsche verhalen naar Frankrijk en de zuidelijke Nederlanden over, waar zij in den Vlaamschen graaf Filips van den Elzas († 1191) een warmen voorstander ontmoetten. Maar ook rechtstreeks, zonder tusschenkomst der Franschen, kunnen de Rondetafel-legenden wel in Nederland zijn overgebracht door de Vlaamsche volkplanting, die zich in 1108 te Glamorgan, in het landschap Wallis, vestigde, en die steeds met het moederland in betrekking bleef. Ook zegt eene Vlaamsche zangeres, die de Artursage bewerkte, uitdrukkelijk, dat zij uit Wallische verhalen geput heeft; en enkele eigennamen, *Keye* en *Walewein*, bij voorbeeld, klinken veel meer naar het Wallisch (*Kaï* en *Gwalhmaï*) dan naar de Fransche namen *Keux* en *Gauvain*.

5. Al waren de voortbrengselen van dien cyclus een tijdlang de geliefkoosde lektuur ook der Nederlandsche edelen en der burgerij zelfs, zij raakten echter, bij het dalen van den lust voor ridderpoëzie, eer in onwaarde dan de Karelromans, omdat deze veel meer binnen de grenzen van het mogelijke en natuurlijke blijven; en daaraan is het wel grootendeels toe te schrijven, dat er ten onzent slechts enkele gedichten uit dien kring der algemeene vernietiging zijn ontgaan. Behalve de twee gedichten *van den Grale* en *Merlijn*, waarvan men meent dat een Nederlandsch, doch sterk verhoogduitscht, handschrift in de boekerij te Steinfurt aanwezig is, bezitten wij bewerkingen van *Lancelot*, *Walewein*, *Ferguut*, en de volgende, in het 2de en

---

1) Het komt niet onwaarschijnlijk voor, dat de uitmuntende Hoogduitsche dichter Wolfram von Eschenbach, die de graal-legende in zijn *Parzival* bewerkte, het ideaal eener Christelijke ridderorde, wellicht de Tempelheeren, die destijds ontstaan zijn, heeft willen schilderen. De H. Burcht, die zij te beschermen hebben, en die beschreven wordt als geheel in Gothischen stijl, doch met een cirkelvormig grondplan te zijn opgetrokken, zal dan wel niets anders dan de Kerk beduiden, in welke de H. Graal zelf, die wonderbare steen, als een symbool der H. Eucharistie, bewaard wordt.

het 3de Boek van den *Lancelot* ingelaschte stukken: *De Roman van Moriaan*, *De Wrake van Ragisel*, *De ridder metter mouwen*, *De Roman van Torec* en *De Roman van Fercheval.*

6. De *Lancelot* geeft ons, naar het Normandische proza van Wouter Map, een ten koste der eenheid zeer uitgebreid verhaal van de lotgevallen des ridders van dien naam, in het bijzonder zijne betrekking tot koning Artur's gemalin Ginevra. Al munt Lancelot in alle ridderlijke deugden uit, al vergoedt hij later eenigszins zijne zondige zwakheid, hij mag er toch niet in slagen, het heiligste avontuur, de opsporing van den Graal, te volbrengen.

Slechts drie der vier deelen van het Fransche werk zijn ons in deze, uit het laatst der XIIe Eeuw herkomstige, vertaling bewaard gebleven.

7. Veel volmaakter dan het voorgaande, ja, door eenheid van verhaal, door steeds klimmende belangwekking, door levendigheid en schilderachtigheid van voorstelling, een meesterstuk in zijne soort, is de *Walewein.* Toen koning Artur te Kaerlioen een luisterrijken hofdag hield, kwam er een kostbaar schaakbord, op wondere wijze, door 't venster zweven, en verdween weer terstond. De Koning, begrijpende dat dit schaakbord buitengewone eigenschappen moest hebben, drukt zijn verlangen uit, het te bezitten; maar niemand der ridders durft de nasporing op zich nemen, totdat Walewein, de zoon van 's Konings zuster, zich daartoe bereid verklaart. De tochten des jeugdigen helds, die de ondernomen taak gelukkig volbrengt, maken het verdere gedicht uit.

Hoewel er van een Franschen *roman de Gauvain* nauwelijks enkele citaten bekend zijn, is het toch buiten twijfel, dat onze Nederlandsche dichter uit een Fransch origineel geput heeft. De vertaling, die ruim 11000 verzen bevat, is voor het eerste, tevens het grootste en beste, gedeelte, door Penninc, voor het tweede, uit 3300 verzen bestaande, door Pieter Vostaert vervaardigd. Het eenige handschrift van dezen roman is van omstreeks het jaar 1350; maar de bewerking zelve is meer dan eene Eeuw ouder.

Als een model van beschrijvende dichtkunst, deelen wij hier uit den *Walewein* de plaats mede, waar een beroofde ridder,

op een armzalig paard gezeten, naar Artur's hof rijdt, dat hij vreest niet te zullen bereiken.

Doe dochte hem dat hi comen sach
Enen cnape van sconen leden
Up een arm paert ghereden:
Het was magher ende manc
Sijn haer loke ende lanc,
Neder hinghen hem die oren,
Het houtte bachten ende voren,
Sine oghen liepen hem uten hovede.
Hine levet niet, dies ghelovede
Hoe dat paert was ghedaen.
Het hadde tere armer erebbe ghestaen,
Daer hem coren dicke ghebrac.
Het hadde menich onghemac;
Men namer toe wel cranke ware,
Men liet lopen harentare,
Nacht ende dach, waest heet of cout,
Winter ende somer in gont wout;
Ende hadde ghedaen wel menich jaer
Dat mochtemen marken an sijn haer,
Dat hem also verwerret lach;
Dies was leden wel menighen daeh
Dat gheconreit was of ghewreven.
Den parde ne was een twint niet blevven
Dan die huut, daer men dore sach;
Want men sine been tellen mach
Ende sine rebben an elke side.
Diere up sat hi was onblide,
Hem was onsochte te moede:
Ende slouch vaste met ere roeden
Tpaert, maer hen halp hem niet:
Te meer hi slaet, te min het diet.
Hen mochte niet een voetstap gaen
Hen moeste hem rusten ende stille staen,
Of het ware ghevallen up daerde.
Dit sach Walewein donvervaerde,
Dien dat verdochte van den cnape,
Omme dat hi maercte diere sake
Dat hi was van so sconen leden,
Ende sulc een paert quam ghereden.
Over die scoudere was hi breet,
Want hem sijn leven wale steet:
Die nuese haddi scone ende recht,
Sijn vorhooft breet ende slecht.
Die oghen addi scone ende grawe,
Brune ende slichte winbrawen,
Sijn haer kersp ende blont,
Den hals snewit ende ront:
Sine lier bloeiden als ene rose,
Sijn adem ne rooc niet ghebose:
Die tande wit ende clene.
Scoonre creature ne sach nieman ghene.
Hi was omtrent die middel smal:
In sinen kin stont een dal.
Hi was vulmaect van allen leden
Ende wel gheraect van allen seden:
Hi mochte met ere van dien lande
Grave wesen.

Wij voegen er den heerlijken dialoog bij, die op deze beschrijving volgt, benevens het tweegevecht tusschen Walewein en den roofridder.

Aldus quam hi (Walewein) ghegaen duer twout,
Daer voghele songhen menichfout,
Te voet, dies hi niet dicke ne plach.
Doe dochtem dat hi voor hem sach
Enen casteel ende ene riviere:
Het was die casteel dien hi sach sciere,
Die de toolne ende de quade seden
Hilt met overmoedicheden,
Ende hadde ghedaen wel menighen dach.
Teerst dattene die castelein versach
Quam hi te Waleweine metter vaert.
Hi hadde een overmoedich paert.
Het was dapper ende snel,
Dat gheleec Waleweyne wel.
Dus quam hi te hem waert saen
Ende seide: »Rudder, ghi sijt ghevaen,
Want die seden in dit lant
Sijn jou hier wel onbecant.
Betaelt ons dat ghi sculdich sijt,

Ende maect ons ghenen langhen (strijt."
Walewein antwordem saen
Ende seide: »Waer omme bem ic (ghevaen?"
— »Om dat uwe tolne wilt ontdra- (gen."
Doe began deer Walewein vraghen:
»Wat tolnen bem ic sculdich dan?"
— »Den halsberch dien ghi hebt an,
Ende uwen scilt ende jou swaert;
Ende waert dat ghi hier brocht een (paert,
Dat soudi mi mede gheven."
Deer Walewein seide: »Hets achter (bleven.
Ic gaeft den cnape, dien ghi heden
Met uwer toolne, met uwen seden,
Naemt sijn halsberch ende paert:
Hi vaerter mede te Cardole waert."
— »Jane dedi wel, also helpe mi God,
Of hi ane u enen sot
Vant, ende hi u daer over hilt!
Haest u ende gheift mi uwen scilt
Ende uwen halsberch ende u swaert;
Doet of ende ghevet mi ter vaert."
Deer Walewein antworde saen:
»Wie sal hier de tolne ontfaen?"
Die gone seide: »Dats ic," ghereet.
Deer Walewein antworde: »Godweet,
Suldi van mi die toolne ontfaen,
Ghi sult over uwe voete staen,
Eer icse jou gave, up u paert.
Ghi voert mi liever hinder waert;
Ghine sult staen bi mire side."
Die gone beette in corter tide
Ende seide: »Ghi maect te groot (dangier;
Ic wane die duvel brochte jou hier."
Hi haeste hem ende ghinc mettien
Ten swaerde, ende Walewein hevet (versien.
Mettien trac hi dat sine saen.
Hi seide: »Ghi sult nu ontfaen
Jou toolne, eer ghi sult henen gaen,
Dat segghic jou, al sonder waen,
Sidemeer dat ghijt begaert."
Aldus trecten si hare swaert.
Harlijc hadde groten ghere;
Ende Walewein sette hem te were
Jeghen den gonen dien hi daer sach,
Om te proevene of hi mach
Vellen die toolne ende die onsede,
Daer men den menighen pine dede.
Maer sgoons overmoet was so groot,
Hem dochte wel dat sijn ghenoot
Ne was levende in gheen lant.
Doch verdrouch hi metter hant
Tswaert ende slouch met groten nide
Up Waleweine, ende hi was onblide
Dat hi so langhe vor hem stoet.
Walewein decte hem ende was vroet,
Metten scilde, so hi best mach.
Hi ontfinc van hem menighen slach.
Die niet onvergolden sijn bleven.
Mettien heifti tswaert verheven
Ende gheraectene weder metter (hand,
Ende cloofde hem helm ende nese- (bant,
Ende sloecht hem in al toten tanden.
Doe trac hijt uut met beden handen,
Ende hi seide: »Neimt ende ontfanct (jou ghelt."
Die gone viel neder up gont velt
Doot eer hi ter aerden quam.
Hi lietene varen ende hi nam
Dat goede paert, Walewein die coene,
Dat bi hem stont: hi hads te doene,
Hi seide: »Lyaert, ghi moocht wel (staen,
Jou here heeft sinen loon ontfaen:
Hi leghet hier ende swighet al stille,
Ende hevet dat hijs hebben wille.
Hi seit hi sal minen halsberch bor- (ghen
Ende mijn swaert al tote morghen,
Of tote echt dat ic weder kere."
Doe sat up Walewein die here,
Ende quam vorden casteel ghereden.

8. De *Ferguut*, naar het Fransche origineel van Guillaume le Clers, is van vóór het midden der XIIIe Eeuw, al is het oudste handschrift, dat wij er van hezitten, uit het begin der XIVe.

Ferguut, een jongeling van half adellijke, half boeren afkomst, verschijnt aan Artur's hof, waar hij aan de scherts van Keye, die in alle Arturromans als uiterst spotlustig voorgesteld wordt, ten doel staat. Hij wordt evenwel ridder geslagen en volbrengt dan ook de grootste heldendaden.

9. De *Moriaan* staat verre beneden den *Walewein*, in dichterlijke waarde, al is de taal zuiver, de stijl klaar en natuurlijk. Het overgebleven gedeelte der Nederlandsche vertaling van *Perceval*, dat, evenals de voorgaande roman en als de *Torec*, *de Ridder metter mouwen* en *de Wrake van Ragisel*, door een afschrijver in den *Lancelot* geïnterpoleerd is, moet weinig vóór Maerlant's leeftijd vervaardigd zijn. Percheval is aanvanklijk een ruw natuurkind, dat, na velerlei woeste daden, aan Arthur's hof beschaafd en tot een waar Christelijk ridder hervormd wordt. Ja, hij brengt het tot zoo hooge volmaaktheid, dat hij den H. Graal in zijn bezit krijgt en houdt tot aan zijn dood.

10. Veel liefelijker dan het vorige is de *Parthenopeus en Melior*, een werk, waarvan wij slechts een vierde meer, in verschillende fragmenten, bezitten, maar dat niet tot de Artur-, noch ook tot de Karelromans behoort, evenmin als de roman van den *Ridder met de zwaan*, die de stamsage van Godfried van Bulioen bevat.

11. Om, ten slotte, in het kort den ontwikkelingsgang onzer Ridderpoëzie, in de thans behandelde sagencyclussen, nader te kenmerken, zeggen wij, dat er zich in de oud-Germaansche sage bijna uitsluitend *materieele kracht* vertoont, welke in de Karelromans door *zedelijken invloed*, door *beginsels* gewijzigd wordt en zich ten laatste in de Arturromans hoofdzakelijk door *zielsaandoeningen* laat leiden. Met andere woorden: eerst is het de *moed* van den *krijgsman*, die de zangers begeestert, dan wordt de *eer* van den *Ridder* het hoofdelement hunner verhalen, en eindelijk worden aan de schildering der *liefde* van den *mensch* alle hunne krachten, de schitterendste verven van hun palet gewijd.

§ 4. Geestelijke Poëzie.

1. De epische dichtkunst was dan, gelijk wij boven reeds gezegd hebben, grootendeels uit de hand der priesters in die

der leeken overgegaan, vooral toen de voortbrengselen dier kunst, ten gevolge van den heerschenden smaak, zoo sterk erotisch begonnen gekleurd te worden; maar de Kerk abdiceerde toch niet op het terrein der dichtkunst. Neen! zij, die geheel Europa met meesterstukken van bouw-, schilder- en beeldhouwkunst overdekte, zij kende te wel de veredelende, verheffende macht van het *schoone* in al zijne uitingen, om het niet ter bereiking van haar edel doel te doen strekken: bevordering van *beschaving en zedelijkheid in en door het geloof*. Gelijk in een vroeger tijdperk Otfried en de dichter des *Heliands* hun Christelijk epos tegenover de heidensche sage in het ruwe volkslied stelden, zoo wedijverde in dit tijdperk de geestelijke poëzie weldra met de fantastische verhalen van het hoofsche riddergeslacht.

2. Wat voor de wereldlijke kunst de groote figuren van Karel en Artur, met hunne paladijnen en rondetafel-ridders omstuwd, waren, dat was voor den gewijden zanger Christus, de eenige middelaar, de overwinnaar van dood en hel, de hemelveroveraar, om 't zoo eens te zeggen, omgeven van de machtige Hemelkoningin en van eene onafzienbare rij van heiligen en zalige geesten. En waarlijk, noch in bewonderenswaardige daden, noch in edelmoedige zelfverloochening, noch in treffende schilderingen van beurtelings roerende, verschrikkelijke en verheffende toestanden staan de geestelijke liederen bij de ridderverhalen achter.

3. De eerste plaats verdient hier, met volle recht, het: *Vanden Levene ons Heren*, een uit het Latijn vertaald gedicht, dat om verschillende redenen tot de eerste helft der XIIIe Eeuw mag teruggebracht worden. In plaats van een berijmd kroniekmatig geschiedverhaal, heeft de onbekende dichter van dit werk, door des Zaligmakers leven tot eene eenheid te brengen in *de verlossing van den mensch*, epischen gang en epischen gloed aan zijn gewrocht weten bij te zetten. Eene van de best geslaagde plaatsen is: *Christus' Nederdaling ter helle.*

»Jhesus was int graf geleit
Alsoe alsie vore hebbe geseit;
Drie ridderen laghen vele wale
Daer op gewapent, dat men niet en stale;
Sine lichame lach int graf vele stille,
Sijn gheest hi quam voer die hille.
Als hi voer die hille quam
Een cruce in sine hant hi nam,
Hi stiet die porte dat si boech

Ende dat si in stucken vloech;
Die claerheit sloech tote in den gront,
Daer Jhesus voer die porte stont,
Daer nie licht en quam, no meer en sal;
Nu quam daer claerheit over al,
Die duvele alle in onmacht lagen
Alse die grote claerheit sagen.
Adam hi was deerste man
Die Jhesus comste bekinde dan,
Als Adam die claerheit siet
Hi spranc op, hi en lette niet,
Ende riep wel lude: »Vule hille,
Du sals hebben dinen onwille,
Ic sie tkint dat es geboren,
Om de ghene die waren verloren,
Van Marien om onsen wille,
Nu saltu sijn berovet, vule hille!"
Doe riep Adam tonsen here:
»Here," seit hi, »hebt lof ende ere,
Willecome ons allen sijt,
Ghi sijt comen ter goeder tijt;
Ic ben hier .V^e. jaer
(Al seidic meer, ic seide waer)
Vele cort gebonden, lieve here,
Wel jammerlike, met groten sere,
Om mine mesdaet, om u gebod
Dat ic brac, want gi waert God;
Om de grote ghierichede mine
Hebbic gedoegt grote pine,
Ic beet den appel stillekine,
Dat hebic gearent, dats mi in scine;
Niet ic allene, maer oec al u maghe
Die hier doen meneghe claghe,
Ende elc man die nie was geboren
Es om minen ille verloren;
Here, gi wet al dat gesciet,
Ja en wetti wel wiet mi riet."
Doe quam Noë die maecte de arke,
Ende was blide ende riep starke:
»Willecome, lieve here!
Nu benic quite van desen sere!"
Doe quam gelopen Abraham,
Als hi ons heren comst vernam,
Ende riep: »Willecome, vader mijn,
Nu salic int paradijs sijn,"
Doe quam Jacob ende sine .XIJ. (sonen,
Si waren blide ende coene,
Ende riepen alle: »Willecome, lieve troest,
Willecome! wi sijn verloest!"
Doe quam gelopen Moeyses,
Ende was so blide algader des,
Ende en mochs hem onthouden niet,
Hi loech sere als hi Jhesuse siet.
Doe quam die coninc David gegaen
Ende viel op Jhesus voete saen
Ende riep sere lude: »Ic nie en sach
Te minen behoef soe bliden dach!"
Binnen dien dat dese bliscap was
Doe riep vele lude Ysayas:
»Nu is volvult mine prophetie,
Dies hebbe danc die maghet Marie
Ende Jhesus, haer lieve kint,
Dat mine scrifture es waer bekint!"
Doe quam Ysaäc ende Loth,
Ende Daniel ende Jacob
Ende riepen: »Here, nu eest wel waer,
Dat gelof es worden waer."
Daer na quam Malachiel,
Jheremias ende Jezechiel,
Ende al ons heren vrient
Die hem oeyt hadden gedient,
Meneghe blide geselscap,
Die om sine comst hadden bliscap;
Doe quamen sie met menegher scaren
Jeghen Jhesus comst gevaren,
Ende dancten alle onsen here
Dat hise verloest hadde van dien sere.
Alse Jhesus dus heeft vertroest
Sine vriende, ende verloest,
Hi begroetese soete ende wale,
Ende seide hem allen dese tale:
»Lieve vrient, hebt minen verde,
Ic ben u vader ende u herde,
Lieve vrient, om uwen wille
Hebic gedaan sere minen onwille;
Om u torment dat gi hadt groet,
Hebic gesmaect die bitter doet,
Ende om de gene die sijn ende selen
Ic en weet hoe sijt mi loven selen
Dat gi mi oeyt hebt gemint
Dat seldi nu hebben bekint.
Nu comet alle vele scone
Met mi boven inden trone
Daer sijt met mi ewelike
In dat soete hemelrike!"
Als Jhesus dit hadde geseit,

Elke ziele op sine voete leit,
Ende weenden alle vele sere
Van bliscapen die seide onse here;
Elc nam [den] anderen bider hant
Ende volgden Jhesuse al te hant,
Singhende hoghelike aldus:
»Sanctus, sanctus, sanctus dominus!"
Dies moeten wi hier alle verdienen
Dat wise moeten horen ende sien,
Die met Jhesuse singhen dan.
Dies moete verdienen wijf ende man!

4. Een ware dolende geloofsridder is de held der *Reis van Sinte Brandaen*, een voortbrengsel van de hoogste oudheid, wellicht het alleroudste, dat wij in ons Nederlandsch bezitten; ten minste reeds in 1122 werd de berijming dezer Reis opgedragen aan de Brabantsche vorstin Adelaïde, dochter van Godfried van Leuven.

Sinte Brandaan, een Iersche abt (een historisch personage van het laatst der VIe Eeuw), die met onverzadigbaren lust naar wetenschap streefde, las op zekeren dag in een boek, welke zonderlinge wonderen God in de schepping gewrocht heeft; doch hij kon aan die wonderen geen geloof hechten en wierp, vertoornd, het boek in het vuur. Daar verschijnt hem een Engel, die hem, ter kastijding voor zijn ongeloof, de taak oplegt, eene gevaarlijke zeereis te ondernemen en de wonderwerken, die hij daar zal zien, te beschrijven.

Al is het mysticismus, dat in de *Reis van Sinte Brandaen* den boventoon heeft, vaak onverstaanbaar voor ons, klaarblijkelijk vertoont er zich nogtans dat streven naar doorgronding van Gods geheimen, die onmatige zucht naar weten en kennen in, die men in den *Theophilus* en in den *Faust* vindt, en die hier met de beschaming van 's menschen geest eindigt. Mone en Jonckbloet *vermoeden*, dat dit gedicht uit het Hoogduitsch vertaald is.

5. Naast den eenigen Christus, moest zijne, met geene dochter der menschen te vergelijken, schoone en heilige Moeder hare plaats vinden. Neem ééns de Godheid van den Verlosser aan, en verbied u dan, in de Maagd, die Hem baarde, het zaligste en tevens het verhevenste aller schepselen te erkennen.

Wij hebben reeds gezien, hoe hare vereering, begonnen op den dag, toen zij, geestelijk morgenrood, de Zonne der gerechtigheid aan de duistere aarde verkondigde, niet uitgedoofd in den nacht der katakomben van Rome, waar haar liefelijk beeld ons na zestien eeuwen nog tegenlacht, voortgezet ook te midden

der verwarring, door de invallen der barbaren en de vernietiging van het westersche rijk veroorzaakt, toen Justinianus onder hare aanroeping God een prachtigen tempel stichtte en Bonifacius IV het Pantheon heiligde onder den naam van *H. Maria ten Martelaren*, — hoe die vereering vooral in de XIIIe Eeuw, toen den westerschen volken het Christendom in merg en beenderen was binnengedrongen, diepe wortels in de harten schoot. Trouwens, zoo luidt het in *Die Clausule vander Biblen*,

»Wie mochte die langhe ende die brede,
die hoecheit ende die diephede
van hare genadicheit ghegronden?"

6. Een „kunstjuweeltje van zeldzame waarde", waarin natuurlijkheid van voorstelling zich aan het fijnste gevoel en de frischte kleuren paart, schonk ons die dichterlijke Maria-vereering in de berijmde sproke der kosteres Beatrijs. De arme was het sieraad haars kloosters, minder nog om hare uiterlijke begaafdheden, dan om de stipte volbrenging harer plichten. Helaas! aardsche liefde drong zoo gewelddadig het godgewijde hart binnen, dat zij, strijdens moê, het klooster in stilte verliet, na alvorens hare kleederen en de sleutels der sakristij voor het beeld van Maria te hebben neêrgelegd. Veertien jaren bracht zij daarbuiten in zondige vermaken door, hoewel met een bloedend harte, en niet zonder zich dagelijks aan de genadenrijke Moeder aan te bevelen. Toen zond God haar een zoo diep berouw, dat zij liever wilde sterven dan haar misdadig leven voortzetten. Zij durft door Maria's voorspraak op vergiffenis hopen: zij heeft immers dagelijks, ook in haar wellustig leven, het zoete „*ave*" gesproken, en wie dat doet,

»al waer hi in sonden belet,
si souden te ghenaden bringhen,
ende vor haren sone verdinghen."

Nu komt zij al bedelende tot aan haar vroeger verblijf, en verneemt daar, tot hare groote verbazing, dat de kosteres Beatrijs er nog altijd de heiligste zuster des kloosters is. Een vizioen maakt haar dit geheim klaar: Maria had, in hare gedaante, hare plaats waargenomen. De boetvaardige kon dus, zonder schande en door niemand bemerkt, hare bediening weer aanvaarden,

wat zij dan ook deed, onder duizend dankzeggingen aan de getrouwe Maagd, die haar gered had.

7. Het is hier de plaats, te gewagen van den onlangs ontdekten en ten onrechte met Heynrich von Veldecken verwisselden Heinrijck van Veldeken, den dichter der *Sint Servatius' legende*. Het schijnt dat hij, in 't begin der XIIIe Eeuw, in de nabijheid van Hasselt, in Belgisch Limburg, geboren werd, en zijne *Servatius' legende*, naar Latijnsche bronnen, ten gevalle der gravin Agnes van Loon en van Hessel, die in de St.-Servaaskerk te Maastricht „der costerijen plach", vervaardigd heeft. De *St. Servatius' legende* verhaalt, in Limburgschen tongval, het leven en de wonderdaden van den H. schutspatroon der Maasstad. Wel moest het Heinrick's geboorteland zijn, dat hij zoo nauwkeurig en met zoo blijkbare ingenomenheid beschrijft.

»In eynen dall scoen ende liecht,
Effen ende wael ghedaen,
Daer twee water tsamen gaan,
Eyn groot ēn eyn cleyne,
Claer, schoen ende reyne:
Dats die Jeker ende die Mase.
Beide te korne ende te grase
Es die stadt wale gheleghen,
Ende te schepen in voele weghen;
In visschen ende in ghewilden,
Ende in goeden ghevylden,
Der bester coren eerden,
Die ye mochte ghewerden.
Des steyt die stat te maten
Aen eynre ghemeynre straten
Van Inghelant in Ongheren;
Voer colne ēn voer Tongheren;
Ende alsoe dies ghelijck,
Van Sassen in Vrancrijck,
Ende mit scepe die des pleghen,
Te Denemercken ēn te Norweghen.
Die weghe versamenen sich all dae.
Des is die stadt daer nae
Gheheiten *Traiectum*.
Daer sande God Servacium."

De schrijver der *Servatiuslegende* was, als uit zijn werk blijkt, hoogstwaarschijnlijk een klerk of geestelijke, die te Maastricht woonde, terwijl de vertaler der middelhoogduitsche *Eneis* zeer zeker een wereldlijk persoon en zelfs waarschijnlijk een adellijke was. De taal van gene is het Nederlandsche dialekt van Maastricht, met Hoogduitsche woorden vermengd; die van deze is het Hoogduitsch, maar met vele Nederduitsche rijmwoorden. In tegenstelling met de *Eneis*, die zeer korrekt van rythmus en rijm is, blijkt de *Legende*, in dit opzicht, slordig en veel prozaïscher en langdradiger van stijl. Verder zegt de schrijver der *Legende*, niet dat hij van Veldeken heet, maar:

»In dutschen dichtede dit Heynrijck,
Die *van Veldeken was gheboren*";

terwijl het van dien der *Eneis* heet:

»Das was *von Veldecken Heynrich.*"

Eindelijk verraden de taal en enkele bijzonderheden der *Servatiuslegende* omtrent de standen der toenmalige maatschappij, b. v. de tegenstelling van „burgher ende dienstman ende dat ghemeine volk", eenen lateren oorsprong dan de eerste helft der XII^de^ Eeuw, toen de Hoogduitscher schreef, en wel, als gezegd is, de laatste helft der XIII^de^.

§ 5. Didaktiek.

1. Onze Dietsche volksaard deed ons altijd overhellen naar al wat praktisch is; en zoo vond de didaktiek dan ook reeds vroeg hare vertegenwoordigers in Nederland. Maerlant gewaagt reeds van Cato's

»boec van seden,
dien vint men in vele steden,
in Dietsce ghemaect."

Waarschijnlijk werd, gelijk de „*Disticha de Moribus*" van Dionysius Cato op de kloosterscholen in gebruik waren, ook *Die dietsce Catoen* den scholieren ter oefening gegeven. Het werk heeft maar zeer middelmatige letterkundige verdiensten.

2. Maerlant leert ons verder, dat er reeds vóor hem een *bestiaris*, d. i. eene natuurlijke historie der dieren, door

»her Willem van Utenhove
een priester van goeden love
van Ardenburch",

uit het Fransch was vertaald. Wij bezitten niets meer van dat werk, en weten slechts, dat er, omstreeks 1125, een *Bestiaire* werd opgesteld door den Franschman Philippe de Than, en een andere door Guillaume le Clerc, eéne eeuw later.

2. Eindelijk getuigt nog dezelfde Maerlant dat de boeken,

»die men Esopns hiet bi namen,
. . . . . .
die hevet Calfstaf ende Noydekijn
Ghedicht in rime scone ende fijn."

Hoogstwaarschijnlijk hebben wij met een werk van den laatste te doen in onzen XIIIe-eeuwschen, uit het Latijn vertaalden, *Eso-*

pet, uit 67 fabelen bestaande, waarvan wij hier, als een staaltje, ter lezing aanbieden:

DE WOLF EN HET LAM.

»Een wolf ende .i. lam goedertieren
Quamen drinken tere rivieren;
Si ghinghen drinken in .ii. steden:
Die wolf drank boven, dlam beneden.
Doe seide die wolf: »Du bewulst mi al
Dwater. dat ic drinken sal."
»Ay here! sprac dlam, »wat segdi?
Dwater comt van u te mi."
— »Ja," seide die wolf: »vloecstu mi toe?
Dlam antworde: »Here! in doe."
— »Du doest," sprac hi; »dus dede dijn vader
Wilen eer, ende dijn gheslachte algader."
Dlam sprac: »In was doe niet gheboren,
Twi soudicker af hebben toren?"
— »Noch," seide die wolf; »horic di spreken?
Ic wane wel, ic saels mi wreken."
Die wolf sloech te sticken ende scoert.
Dlam nochtan hads niet verboert.
Dus vint .i. quaet man occusoen,
Als hi den goeden quaet wille doen."

3. De *dierenfabel* is een kort verhaal, waarin dieren als handelende en sprekende personen optreden, en dat niet verder uitgebreid wordt dan noodig is om de zedeleer, die er bij bedoeld wordt, klaar te doen uitkomen. Al hangt zij nauw te zamen met de *dierensage*, zij mag daarmede toch niet verwisseld worden: gene is, in haren oorsprong en haren aard, oostersch, terwijl deze in het Westen, en wel bepaald op Germaanschen bodem, ontstaan is.

4. Niets is natuurlijker dan dat de mensch, vooral bij minder verfijnde geslachten, welke de liefde voor de frissche natuur als in gemeenzamen omgang met de dieren brengt, in dezen sommige goede en kwade eigenschappen en gewoonten der menschheid terugvindt. Het dagelijksch verkeer met de dierenwereld, op de jacht of bij landbouw en veeteelt, geholpen door eene kinderlijke fantasie, schonk den dieren weldra, met menschelijke hartstochten, ook de menschelijke spraak, en zoo was hun de toegang op het gebied van menschelijke handelingen geopend.

5. Zoo vormen zich nu overleveringen, in welke de dieren hunne rol spelen, volgens het karakter, hun door de ondervinding aangewezen, met of zonder onmiddellijke toepassing op een menschelijken toestand; zoo groeien de afzonderlijke ver-

halen tot een geheel samen, waarin de ontwikkeling der epische handeling hoofddoel wordt, met een woord, zoo ontstaat het *Dierenepos*.

§ 6. Dierenepos.

1. Grimm vermoedt, dat de Franken reeds in de IVe, V^e^ en VIe Eeuw eene sage van den Vos en den Wolf kenden. Ten minste vindt men er sporen van door al de opvolgende Eeuwen; en het is zeker, dat wij in den Latijnschen *Isengrimus*, die op 't laatste der XIe of in het begin der XIIe Eeuw in Zuid-Vlaanderen of Artois schijnt vervaardigd te zijn, en in den *Reinardus Vulpes*, die om de helft der XIIe Eeuw, door *Magister* Nivardus, een geestelijke uit de omstreken van Gent, werd opgesteld, reeds ruime bewerkingen der dierensage ontmoeten.

2. De overeenkomst tusschen de menschelijke en de dierenmaatschappij was te groot, dan dat het dierenepos niet een wapen zou worden voor den satirieken geest des volks, toen dit de overfijne zeden, de uitspattingen der zinnelijkheid en het misbruik der macht bij de edelen en, in zekere mate, ook bij de geestelijkheid begon te leeren kennen. En zoo ontstond, op den grondslag der oude sage, in den schoot des volks, als eene vrucht zijner door de kruistochten bevorderde ontwikkeling, en als een protest tegen de gebreken der hoogere standen, het epico-comico-satiriek gedicht „*Vanden Vos Reinaerde*".

3. De Hoogduitschers bezitten, in hunne middeleeuwsche taal, eenen *Reinhart*, door Heinrich der Glichesaere, omstreeks 1150, naar een verloren geraakt Fransch voorbeeld opgesteld. De Fransche letterkunde heeft een schat van gedichten uit dezen cyclus. Méon heeft er 32, onder den naam van „branches" bekend en niet minder dan 40,000 verzen bevattende, uitgegeven.

4. Het is thans, dank zij der scherpzinnige nasporingen van Dr W. J. A. Jonckbloet, eene uitgemaakte zaak, dat onze Nederlandsche Reinaert naar de 20ste Fransche „branche", door Pierre de St Cloud, een priester uit La Croix-en-Brie [1]), in

1) Wij deelen volmaakt het gevoelen van Le Grand d'Aussy, „qu'il eût bien pu se dispenser de le faire."

't begin der XIIIe Eeuw gedicht, bewerkt is. Van den Vlaamschen bewerker weten wij slechts, dat hij Willem heette en, behalve den Reinaert, ook „*Madoc*" en wellicht nog „vele bouke" maakte; dat hij, hoogstwaarschijnlijk vóór de helft der XIIIe Eeuw, in Vlaanderen leefde en aldaar op verzoek eener „hoofsche vrouwe" „davonturen van Reynaerd in dietsche" geboekt heeft.

Dat de „*Willem van Utenhove, een priester van goeden love, van Aardenburch*", dien Van Maerlant als den dichter van eenen *bestiaris* aangeeft, de vervaardiger des Reinaert's zoude zijn, is niet waarschijnlijk. Maar zoo Willem ons in den Reinaert al geen geheel oorspronkelijk werk geleverd heeft, men moet nogtans erkennen, dat hij, door eigenaardige, geheel zelfstandige wijzingen, die eene scheppende fantasie en een geoefenden smaak verraden, ons, in den vollen zin des woords, een kunstprodukt geschonken heeft, waaraan zelfs de stempel der nationaliteit niet ontbreekt, en dat zijn origineel in bijna ieder opzicht voorbijstreeft.

5. Er bestaat van den thans besproken Reinaert een tweede boek, dat een vervolg, en men kan zeggen, eene navolging van het eerste is, daar het volkomen denzelfden gang heeft. Dit vervolg wordt, wel is waar, door het oudere eerste gedeelte verre overtroffen: zijne verhalen hebben onderling een minder nauwen samenhang en het mist die frischheid, die levendigheid van kleuren; maar het draagt evenwel een echt Nederlandschen stempel, en heeft het karakter (niet altijd de namen) der dieren van 't eerste deel trouw bewaard.

Dit tweede kan niet ouder zijn dan 1351, aangezien er in gesproken wordt van „donrebussen ende bombaerden", welker gebruik niet vóor dat tijdstip vermeld wordt. De schrijver heette ook *Willem*, en leefde in eenen tijd dat de rondtrekkende dichters „sprekers" genoemd werden (v. 4255). Een enkel tooneel wordt op de boorden der Maas geplaatst. Taal, verhaaltrant en eenige eigenaardige uitdrukkingen herinneren levendig aan den later te vermelden Willem van Hildegaertsbergh, en men heeft, om een en ander, het waarschijnlijk vermoeden gevormd, dat hij de bewerker van dit 2de deel is, hetwelk dus in het laatste vierdedeel der XIV^de Eeuw zou opgesteld zijn.

Beide deelen werden reeds vroeg (zeer zeker in de XVe Eeuw) als één geheel aangemerkt, en in dien vorm ging onze Reinaert in bijna alle Europeesche talen over.

6. Wij moeten er thans den inhoud, en enkele plaatsen uitvoeriger, van mededeelen.

Toen koning Nobel op een Pinksterdag hof hield en alle dieren daar verschenen, was er niemand, met uitzondering van Grimbaert den das, die niet te klagen had over den afwezigen vos Reinaert,

»Den fellen metten roden baerde."

Isengrijn, de wolf, begon de aanklacht, zeggende, dat,

»Ware al tlaken perkement,
Dat men maket nu te Ghent,
Hine ghescreeft niet daer an,"

wat Reinaert hem te leed gedaan had. Na den wolf

»stont op een hondekijn, hiet Cortois,
Ende claeghede den coninc in Fransois."

Panser, de bever, verhaalt hoe de booswicht den haas Cuwaert, onder voorwendsel van hem het *credo* te leeren zingen, om hem kapelaan te maken, „bi der kelen" genomen en bijna gewurgd had. Grimbaert trachtte, wel is waar, den aangeklaagde, zijn oom, te verdedigen; maar, ach! toen verscheen Cantecleer, de haan,

»ende brochte up ere bare
Ene dode hinne, hiet Coppe,
Dier Reinaert hadde bi den croppe
Hooft ende hals af ghebeten."

Koning Nobel kon nu niet langer aan Reinaert's schuld twijfelen, en zond Bruin, den beer, naar Maupertuus, des beschuldigden sterkste burcht, om hem te dagvaarden. Dit geschiedde; maar de logge bode liet zich deerlijk verschalken. „Here Bruun, wel soete vrient", zeî de vos, „ik zou uit mijzelven wel ten hove gegaan zijn, ware 't niet dat ik mij zoo dik gegeten hadde, dat ik niet meer kan gaan. En toch had ik slechte kost, want wij arme lieden moeten 't al nemen zooals het komt: ik heb mij met versche honigraten moeten te vrede stellen."

Laten wij thans den dichter het woord.

»Dit horde Brune, ende sprac:
»Helpe, lieve vos Reinaert,
Hebdi honich dus onwaert?
Honich es ene soete spise,
Die ic vore allen gherechten prise,
Ende vore allen gherechten minne.
Reinaert, helpt mi, dat ics ghewinne!
Edele Reinaert, soete neve,
Also langhe als ic zal leven
Willic u daer omme minnen:
Reinaert, helpt mi, dat ics ghewinne!"
— »Ghewinnen, Bruun? ghi hout u (spot!"
— »In doe, Reinaert; so waric sot,
Hildic spot; neen ic niet."
Reinaert sprac: »Bruun, mochtijs iet?
Oft ghi honich moghet eten,
Bi uwer trouwe, laet mi weten;
Mochtijs iet, ic souts u saden.
Ic sals u also vele beraden,
Ghine atet niet met u tiene,
Waendic u hulde daer met verdie- (nen."
— »Met mi tiene? hoe mach dat we- (sen?
Reinaert, hout uwen mont van desen;
Ende sijts seker ende ghewes,
Haddic al thonich, dat nu es
Tusscen hier ende Portegale,
Ic aet al up, tenen male."
Reinaert sprac: »Wat sechdi?
Een dorper, heet Lamfroit, woont (hier bi,
Hevet honich so vele, te waren,
Ghine atet niet in VII jaren.
Dat soudic gheven in u ghewout,
Here Bruun, wildi mi wesen hout,
Ende vor mi dinghen te hove."
Doe quam Brune, ende ghinc ghelo- ven
Ende sekerde Reinaerde dat,
Wildine honichs maken sat,
(Des hi cume ombiten sal)
Hi wilde wesen over al
Ghestade vrient ende goet gheselle.
Hier omme loech Reinaert, die fellé,
Ende sprac: »Bruun, helet mare,
Vergave God, dat mi nu ware
Also bereit een goed gheval,
Alse u dit honich wesen sal;
Al wildijs hebben VII amen!"
Dese wort sijn hem bequame,
Bruun, ende daden hem so sochte!
Hi loech, dat hi nemmee ne mochte.
Doe peinsde Reinaert, daer hi stoet:
Bruun, es mi davonture goet;
Ic wane u daer noch heden laten,
Daer ghi lachen sult te maten."
Na dit peinsen ghinc hi uut,
Ende sprac al overluut:
»Oom Bruun, gheselle, willecome!
Het staet so, suldi hebben vrome,
Hier ne mach sijn gheen langher staen.
Volghet mi, ic sal vore gaen:
Wi houden desen crommen pat.
Ghi sult noch heden werden sat:
Salt na minen wille gaen,
Ghi sult noch hebben, sonder waen,
Also vele alse ghi moghet ghedra- ghen."
Reinaert meende van groten slaghen:
Dit was dat hi hem beriet.
Die keitijf ne wiste niet
Waer hem Reinaerts tale keerde,
Die hem honich stelen leerde,
Dat hi wel sere sal becopen.
Al sprekende quam dus ghelopen
Reinaert met sinen gheselle Brunen,
Tote Lamfroits, bi den tune.
Wildi horen van Lamfreide?
Dat was, eist waer so men mi seide,
Een temmerman van goeden love,
Ende hadde bi sinen hove
Ene eke brocht uten woude,
Di hi ontwee clieven soude,
Ende hadde twee wegghen daer in ghesleghen
Also temmermans noch pleghen.
Die eke was ontaen wel wide,
Dies was Reinaert harde blide.
Te Brunen sprac hi, ende loech:
»Siet hier u grote ghevoech,
Brune, ende nemt wel goom!
Hier in desen selven boom
Es honichs utermaten vele;

Proeft, oft ghijs in uwe kele
Ende in uwen buuc moghet bringhen.
Nochtan suldi u selven dwinghen,
Al dinket u goet die honichrate;
Etet te seden, ende te maten,
Dat ghi u selven niene verdervet:
Ic ware onteert ende ontervet,
Wel soete oom, mesquame u iet."
Bruun sprac: »Reinaert, ne sorghet niet.
Waendi dat ic bem onvroet?
Mate es tallen spelen goet."
— »Ghi secht waer, sprac Reinaert,
Waer omme bem ic ooc vervaert?
Gaet toe, ende cruupter in!"
Bruun peinsde om sijn ghewin,
Ende liet hem so verdoren,
Dat hire thooft over die oren
Ende die vordere voete in stac.
Reinaert poghede, dat hi brac
Die wegghen beide uter eken.
Dien hi te voren ghinc so smeken,
Hi bleef ghevanghen in den boom.
Nu hevet die neve sinen oom
Met looshede brocht in sulker achte,
Dat hi met liste, no met crachte,
In ghere wijs ne can ontgaen,
Ende bi den hoofde staet ghevaen.
Wat raeddi Brunen te doene?
Dat hi was sterc ende coene
Sal hem niet ghehelpen moghen.
Hi sach wel, hi was bedroghen:
Hi began briesscen ende dulen;
Hi was begrepen bi siere mulen
So vaste, ende bi den voeten vore,
Al dat hi pijnde was verloren;
Hine waende nemmermeer ontgaen.
Van verre was Reinaert ghestaen
Ende sach Lamfroit comen onsochte,
Die up sinen hals brochte
Een scarpe aex, ene baerde.
Hier moghedi horen van Reinaerde,
Hoe hi sijn oom ghinc rampineren:
»Oom Brune, vaste gaet mineren!
Hier comt Lamfroit, ende sal u scinken;
Haddi gheten, so soudi drinken."
Na der tale so ghinc Reinaert
Weder te sinen castelewaert,
Sonder orlof."

Intusschen had Reinaert op Lamfroit's erf een vet hoen gevangen en opgepeuzeld. Toen Bruin geheel mismaakt aan het hof kwam, werd de Koning geweldig vertoornd en zond Tibert, den kater, om den vos te ontbieden. Doch Tibert, hoe „vroet" hij ook was, ging het niet beter. Slechts Grimbaert, Reinaert's broederszoon, slaagde er in, den aangeklaagde over te halen om voor den Koning te verschijnen. Onderweg veinsde de huichelaar berouw over zijne wandaden, en beleed ze den goedhartigen Grimbert. Deze, een wijs man,

»brac een rijs van ere haghe,
Ende gaffer hem mede XL slaghe
Over alle sine mesdade;"

en vermaande hem in 't vervolg deugdzaam te zijn, te vasten en te bidden.

Aan het hof verhieven zich opnieuw alle klachten tegen Reinaert, en de schuldigbevonden dief werd dan ook door „die hoghe baroene" ter galg veroordeeld. Doch Reinaert was daarom niet ten einde raad. Hij verzon eene geschiedenis, waarin Isen-

grijn en Bruin de rol van samengezworenen tegen den Koning speelden, en waarmede hij de vrees en de hebzucht des lichtgeloovigen Nobels en der zwakke Koningin in die mate wist op te wekken, dat niet alleen de loosaard lijfsbehoud en volle kwijtschelding erlangde, maar ook dat Bruin en Isengrijn gevangen genomen, en den eerste een stuk uit den rug, den laatste, alsmede zijner vrouw Heersinde, de schoenen der voorpooten afgestroopt werden, om Reinaert, die als pelgrim naar Rome en Palestina zou trekken, reiszak en laarzen te bezorgen. Cuwaert en 's Konings kapelaan, Belijn, de ram, vergezelden den pelgrim tot Maupertuus, alwaar de haas aan des bedriegers list ter prooi viel. De arglooze Belijn keerde naar het hof weder met eene boodschap van Reinaert, die ten gevolge had, dat de ongelukkige Belijn verbannen werd en daarentegen Bruin en Isengrijn zich met den misleiden Vorst verzoenden.

Hier eindigt oorspronkelijk het gedicht. Het vervolg komt hier op neer. Nogmaals vierde de Koning feest; nogmaals rezen er klachten tegen den „roden, scalken pelgrijn." Hij had Lampreel, het konijn, naar 't leven gestaan, en Scerpenebbe, de vrouw van Corbout, de kraai, verslonden. Toen Lioen (zoo heet hier de Koning) dit vernam, ontstak hij in hevigen toorn en riep zijnen heirban op, om Maupertuus te belegeren. „Allen, wien mijne eer lief is," zei de Vorst, „gebied ik

›Dat si gereet sijn binnen ses dagen,
Ende wel voorsien om orlogen,
Alle die scut hebben of bogen,
Donrebussen ende bombaerden,
Beide voetgangers ende te paerden."

Maar de looze dief, in 't geheim door zijn neef Grimbaert verwittigd, kwam ten hove, en bepleitte zijne zaak met zulk talent, dat de Koning hem andermaal genade schonk. Ziehier op welke wijze hij de aantijging van Lampreel wederlegt.

›Lampreel, een conijn,
Te mi quam gisteren morgen
Daer ic sat voor mijn borge,
Ende soude mijn getide lesen:
Hi seide, dat hi te hove woude wesen:
Hi groete mi scoon, ende ic hem.
Doe seide hi: ›Reinaert, ic bem
Moede gelopen, ende hongerich mede;
Hebdi iet tetene? hoor mijnre bede!"
Ic seide: ›Ja ic, genoech, comt haer."
Doe dede ic hem geven een paer

Kerspetten, daer boter op lach;
Want het was op enen woensdach,
Dat ic geen vleesch en plach teten,
Ende ooc vaste ic, seldi weten,
Tegen pinxteren, die ons nu naect.
Die hoochste wijsheit smaect,
Ende geestelic leven wil leiden;
Die sal hem tegen die hoochtijt bereiden,
Te vervullen des heren gebot;
Et vos estote parati, seit God,
In dat ewangelium, lieve oom.
Ic dede sijns nemen goede goom,
Van hoter ende van sconen brode:
Dats goede have voor hongers node.
Ende doe hi sat gegeten was,
Lampreel,
Quam mijn jonxste soon Rosseel
Ende woude wech toen dat relief;
Want jonge kinder [hebben] eten lief.
Hi taste [daer] na; dat conijn
Sloech hem voor die tanden sijn,
Dat hem dat bloet uut ran ten ogen,
Ende hi viel in onmacht, in swaren dogen.
Doe Reinar [dijn] mijn outste sone
Dat sach, liep hi ende geerde lone,
Ende greep bi den hoofde Lampreel.
Hi hadten gescuert totten morseel,
Ten ware dat ict hem benam.
Daer halp ic hem, dat hi ontquam,
Ende sceidese, ende sloech mijn kint sere.
Dat conijn liep tot minen here
Den coninc, ende seide, ic wilden moorden!

Isengrijn, begrijpende dat hij met woorden het geding niet zal winnen, daagt den beschuldigde tot een gerechtelijken kampstrijd uit. Daar was Reinaert wel niet bijzonder meê gediend; maar hij herinnerde zich ter goeder ure, dat Isengrijn's klauwen ontschoeid waren; en buitendien, zijne moei, vrouw Rukenauwe, de apin, wist hem zoo goede kunstgrepen te leeren, hem met zoo'n krachtige tooverspreuk te overlezen, dat Reinaert onvervaard het krijt binnentrad, waar hij dan ook het geluk had, zijnen vijand neder te vellen. Deze roemrijke overwinning gold den vos niet slechts volkomen kwijtschelding, maar ook de waardigheid van geheimen raadsman en „soeverein baeliu" over al des Konings landen.

7. In de oudste overblijfsels onzer middeleeuwsche letteren vindt men toespelingen op, herinneringen aan en vergelijkingen uit de klassieke literatuur van Rome en Griekenland, welker studie nooit opgehouden heeft een zeer wezenlijk deel van de opleiding der klerken uit te maken. Op de scholen dus, onder de geestelijkheid en in de kloosters, behoorden, in zekeren zin, de klassieke letteren in alle eeuwen thuis; maar het duurde tot het midden der XIIIe Eeuw, eer het volk, dat, als tegenstelling met de fantastische ridderpoëzie, naar iets degelijkers, iets meer praktisch, meer wetenschappelijks verlangde, de heldendaden van den historischen Alexander en die van

Priam en Hector kon vergelijken met de fabelachtige verhalen van Artur en van den haast even fabelachtig geworden Karel.

De *klassieke heldensage* vormt dus als den gereedelijken overgang van het tijdperk der romantische literatuur op dat der didaktische. Maar de voornaamste Nederlandsche Dichter der klassieke sage is tevens de stichter en de krachtigste vertegenwoordiger van de didaktiek; daarom kunnen wij die beide uitingen van den tijdgeest moeilijk scheiden en behandelen wij ze in het volgende hoofdstuk.

IIde HOOFDSTUK. — Didaktiek. Van 1250—1450.

---

1. Terwijl het overbeschaafde riddergeslacht der XIIIe Eeuw, in den zwijmel zijner grootheid, met trotsche minachting neerzag op dorper en poorter, wien zij het door eenen dezer zoo nadrukkelijk gewraakte

> Fi!
> Ganc wech! God onnere di!
> Du best der werelt scame"

toevoegden, toen klom juist de welvaart dier poorters zoo hoog, dat zij weldra een derde *factor* in de toenmalige politieke wereld werden. En toch had de adel zelf, zonder het te vermoeden, de opkomst dier welgestelde burgerij bevorderd. Het groote volkerenverkeer, door de kruistochten onstaan, de omgang met de Zuid-Europeeërs en de Oosterlingen, de steeds groeiende macht der vazallen hadden de zucht naar vermaken, naar praalvertooning en verkwisting in hooge mate opgewekt. Velen dus, die door hand- of kunstwerken, door handel, akkerbouw en veeteelt, door om het even welke nering in hun levensonderhoud moesten voorzien, bereikten niet alleen dit doel, maar zagen weldra de rijkdommen der adellijken in hunne burgerhand overgaan. Zoo klommen de steden in welvaart, in zelfbewustzijn, in macht, in beschaving. De adel moest daar rekenschap van houden, vooral toen de burgerstand, door de vroegere knevelarijen dier kleine en groote dwinglanden verbitterd, zich aan de zijde der Landsheeren schaarde tegen den oppermachtigen adel, die beiden had trachten te overheerschen.

Met de ontwikkeling en vestiging van den burgerstand, was er dus een nieuw levensbeginsel in de maatschappij te voorschijn getreden: het persoonlijk recht, de individueele vrijheid van den mensch.

2. Deze nieuwe richting in de menschelijke samenleving moest hare uitdrukking vinden in de letteren, en vond die ook. De avontuurlijke riddergeschiedenissen mogen al, eenigen tijd, bij een klein getal dier vreemdzame poorters ingang gevonden hebben, — eene duurzame bevrediging van hun altijd meer gewekten leeslust konden zij er niet in vinden: zij waren te vreemd, te vijandig haast aan de daar geschilderde personen en toestanden. Er moest eene literatuur ontstaan, die, overeenkomstig hun praktischen zin, waarheid behelsde, kennis bevorderde — verklaring der natuur en harer geheimen, geschiedenis van den mensch, in al de tijdperken zijns bestaans — eene literatuur, die het volk ontwikkelde en ten godsdienstigen en zedelijken leven, de eenige elementen van ware grootheid en adel, vormde en leidde. Er moest gestreden worden tegen die, uit louter verfijning zeer zinnelijk geworden, leefwijze der bevoorrechte standen, gestreden ook tegen de literatuur, die er de uitdrukking van was.

3. Wel zal de eigenlijke poëzie, in hare edele beteekenis, bij deze reaktie dikwijls te loor gaan, en menigmaal zal de vorm alleen ons nog doen gedenken, dat we ons op æsthetisch gebied bevinden; maar de weg is gebaand voor die verstandelijke richting, welke de latere kunst zal inslaan, wanneer zich de vrije Hemeldochter weer aan den streng didaktischen leiband zal weten te onttrekken.

De schepper en grootste vertegenwoordiger dezer richting is:

§ 1. Jacob van Maerlant.

1. De man, die bestemd was om onzer letterkunde dezen geheel nieuwen weg te banen, werd omstreeks het jaar 1225 in Vlaanderen, in „Brux-ambacht", d. i. Brugsch Ambacht (het Vrije van Brugge) — men meent te Damme — geboren. Van Maerlant werd hij genoemd, naar het sedert eeuwen in den Briel versmolten dorp van dien naam, waar hij, met het kos-

tersambt bekleed, een goed deel van zijn leven doorbracht. Meer bijzonderheden aangaande zijn persoon weten wij niet, dan dat hij niet ruim met aardsche goederen bedeeld was, alhoewel hij eene, voor zijn tijd, zeer geleerde opvoeding (wellicht bij de Cisterciënsers in Zuid-Beveland) genoot, en met het Latijn en het Fransch bekend was; verder, dat hij ter liefde eener jonkvrouw zich aan het dichten zette, op lateren leeftijd de bediening van griffier of stadsschrijver te Damme waarnam, en aldaar kort na 1291 overleden is.

2. De werken van Jacob van Maerlant kan men, volgens de vermoedelijke orde van hun ontstaan, op de volgende wijze rangschikken: De *Trojaensche Oorlog* en *Alexander's Yeesten*, Het *Boec van den houte*, De *Bestiaris* of *Der Naturen Bloeme*, De *Rijmbijbel*, Het *Leven van Sinte-Franciscus*, *Maria-Mirakelen*, De *Spieghel Historiael*, De *Heymelijcheit der Heymelijcheden*, De *Wapene-Martijn*, met de vervolgen: *Dander Martijn* en *Vander Drievoudicheden*; de *Disputacie vanden Cruce*, *Die Clausulen van der Bible*, *Der Kerken Claghe*, *Vanden lande van Overzee*.

Wij zullen deze afzonderlijk behandelen en, zooveel mogelijk, in verband brengen met des dichters leven.

3. De *Trojaensche Oorlog* en de *Alexander* behooren tot de werken, die Maerlant in zijne jeugd schreef, toen hij nog ingenomen was met de herinneringen zijner klassieke studiën. Dat hij het eerstgenoemde slechts vertaalde, getuigt hij zelf in den *Spieghel Historiael*, waar hij zegt:

„dit hevet een in Walsch bescreven,
Hiet Benoit de Sainte More."

Deze Benoit is een Fransch dichter van de helft der XIIe Eeuw. Maerlant maakte echter voor zijne vertolking ook gebruik van andere schrijvers, wat blijkt uit die plaatsen van het werk, waar de dichter, dien de al te onwaarschijnlijke verzinsels der romantische school reeds toen tegen de borst stieten, zegt, dat hij Benoit's werk met behulp van „andren boucken" zal te recht wijzen. Een manuskript van dit gedicht is onlangs, op het kasteel Wissen, toebehoorende aan den Graaf von Loë, in het land van Kleef, teruggevonden.

Segher Dieregodgaf voegde, als eene inleiding, bij Maerlant's vertaling, het *Pryeel van Troyen*.

4. De *Alexander* is naar „Meester Wouteren Castelioen" (Gauthier de Châtillon)'s Latijnsche *Alexandreïs*, die zelf Quintus Curtius volgt, bewerkt. Gauthier's gedicht had, ten opzichte van Alexander den Groote, evenals de destijds vervaardigde *Caroleïs* van Gilles de Corbeil, ten opzichte van Karel den Groote, de strekking, om de geschiedwaarheid te handhaven tegenover de meer en meer veldwinnende fabelverhalen, door romantische poëten van het vorige tijdperk, aangaande die helden verspreid.

Maerlant schreef *Alexander's Yeesten*, tusschen de jaren 1257 en 1260, op verzoek en ter eere eener edele jonkvrouw, waarvan hij den naam te raden geeft, en die Gotile of Godela moet geheeten hebben.

Ondanks de levendigheid van voorstelling, de treffende vergelijkingen en echt dichterlijke figuren, die men in dit werk ontmoet, kan het evenwel niet voor een waar epos doorgaan: het is, ook in des dichters meening, eene levensbeschrijving, met moralisatiën vermengd, waarin „wijsheit ende dachcortinghe" te vinden zijn.

5. Het *Boec vanden houte* bevat eene korte legende, die het ontstaan en de lotgevallen verhaalt van den boom, waaruit Christus' kruis vervaardigd werd. Zij is eene van die liefelijke spelingen der middeleeuwsch-christelijke verbeelding, waarin een geloovig, vroom gemoed en ernstig mystieke zin de verrassendste bijzonderheden tot een geheel hebben weten samen te vatten. Wij veroorloven ons hier, met nadruk op te komen tegen de afkeurende oordeelvelling over deze en soortgelijke legenden door sommige moderne rationalisten uitgesproken.

Zoo dit gedicht Maerlant tot bewerker heeft, wat niet waarschijnlijk is, dan schijnt het tot de voortbrengselen zijner jeugd te moeten gerekend worden.

6. Willem van Utenhove, een priester van Aardenburch, had reeds, als boven gezegd is, een zoogenaamden *Bestiaris* of *Natuurlijke Historie* vervaardigd. Het schijnt evenwel, dat dit werk vol onvolmaaktheden was en niet beantwoordde aan wat onze dichter van een dergelijk gewrocht verwachtte; daarom schreef hij, vooral ten gevalle van den jeugdigen Zeeuwschen Ridder Nicolaas van Cats, naar het Latijnsche *De naturis rerum* van Thomas van Cantimpré, zijn *Der Naturen Bloeme*. Het is eene bloemlezing uit de natuurlijke geschiedenis, in

welke hij zijn doel: de wetenschap onder het volk te verspreiden, dienstbaar maakt aan de zedeleer. Want niet alleen gaat hij, bij de beschrijving der natuur, tot mystieke allegorieën over, hij komt ook rechtstreeks tegen de zonden en ondeugden op, en brandmerkt, in scherpe toepassingen, zoowel de gebreken der adellijken en der geestelijken als die hunner onderhoorigen. Men leze hoe hij, bij de beschrijving van den vogel „*garrulus*", de menestrelen hekelt.

Garrulus es eens voghels name,
die in bosschen ende in bramen
vor alle voghele die leven
meest crijschen, meest luuts uut can gheven,
dies es hi Garrulus genant;
een gay hetet int walsche lant.
Van bome te bome vlieghet ende springhet,
ende crijscht ende garlet meer dan singhet,
noch gheduurt in ghene stede.
Wat so bi hem lijt ooc mede,
ist man of voghel, of eenich dier,
bespot dit voghelkijn ongehier,
ende conterfeit alrehande luut
vanden voghelen daer uut.
Somwile ist selve so sot,
dattet maect so vele sijn spot,
dat hem selven niene hoet;
So nemet die sperware inden voet.

. . . . . .

Garrulus die dinke mi vele
bedieden some menestrele,
die altoes sijn onghestade,
ende callende vroe ende spade
vele boerden, vele gheloghen,
ende conterfeiten diesi moghen
bede rudders ende cnapen,
porters, vrouwen ende papen,
daer si scone om sijn gheplumet.
Maer dicke ghevallet dat sulc cumet,
alsi sijns selves niene nemt ware,
metten helschen sperware,
diene metten clawen lauwet
als hi pijpt, blaest ende mauwet;
want selden heeftmer enich vernomen
die te goeden ende sijn comen;
als menich heilich na mijn wanen
also vele sijn swarter swanen.

7. 't Is hier de plaats, dunkt ons, voor eene opmerking, welke men niet uit het oog mag verliezen, zonder gevaar te loopen, zich een zeer onjuist denkbeeld van den geest der middeleeuwen, en bijgevolg van hare letterkunde, te vormen. Wanneer men, bij Maerlant niet slechts en in bijna alle dichters uit zijne school, maar ook in den ouderen *Reinaert*, die niet onder den invloed der didatieke richting geschreven werd, soms eene luide afkeuring, ja, scherpe hekeling van het gedrag der geestelijken vindt, dan moet men die gisping niet van ons hedendaagsch standpunt beoordeelen. Er bestond toen eene kordate vrijmoedigheid, eene argelooze openhartigheid, daar wij, in onze gekunstelde samenleving, geen denkbeeld van hebben. Geheel Europa was, in de onbetwiste eenheid van zijn onfeil-

baar geloof, onder de zegenende hand van Christus' eenigen Stedehouder, aller Vader, als ééne groote familie, welker leden, onderling, niet altijd naar de regels der strengste broederliefde handelden, ja, elkander soms openlijk hunne gebreken en zwakheden verweten, maar zich daarom niet minder oprecht en vurig aan dien familieband hielden. Zij kenden elkanders fouten, en berispten ze des te vrijer, dat er geen vreemde, geen valsche broeder was, om zich in hun familieleed te verheugen; en die verwijten mogen al dikwijls, te dikwijls, hun grond gehad hebben, menigmaal ook werden ze, door diezelfde vrijmoedigheid en argeloosheid, die ze hun in den mond legden, overdreven. Men is immers zelden een bewonderaar van zijn tijd; en het „laudator temporis acti" van den Latijnschen dichter was toen, als nu, een grondtrek van het algemeen menschelijk karakter.

Er bestonden zeker, onder de ledematen en onder de bedienaren der Kerk, vele en groote misbruiken; maar men bewimpelde ook niets. En als Maerlant en de zijnen openlijk te velde trokken tegen die gebreken, dan deden zij niets anders, dan wat de Kerk zelve deed, en zoo menige synode, waar zij met allen nadruk tegen die misbruiken waarschuwde, of ze met alle gestrengheid bestrafte. Maar Maerlant, zoo min als de mannen dier kerkvergaderingen, dacht, dat men hem daarom als den voorbode van den geest van ongeloof, van twijfeling en van vrij onderzoek zou voorstellen. Hadden zij kunnen vermoeden, die ongeveinsde dichters der middeleeuwen, dat hunne zangen eens in het oor van kwalijkgezinden zouden weergalmen, zij hadden gewis hun speeltuig verbrijzeld, en de edele taal, die een beroemd Franschman (Augustin Cochin) onlangs in den vreemde voerde, tot de hunne gemaakt: „La patrie est pour moi comme l'intérieur de ma famille; quand j'y suis, je vois bien ce qui lui manque; mais quand j'en suis absent, je ne sais que lui envoyer de loin toutes les tendresses du cœur le plus fidèle."

8. Maerlant, die dus, gelijk wij zeiden, in weerwil van menige hekeling op de geestelijkheid, een geloovig en godsdienstig man bleef, kon niet met onverschilligheid aanzien, dat, door de verwarring der tijden, door het in vergetelheid geraken

der Latijnsche taal, of om welke redenen ook, de Bijbelsche geschiedenis zoo min door het volk gelezen werd. Daarom maakte hij, onder den naam van *Rijmbijbel*, eene vertaling van Petrus Comestor's *Biblia scholastica*, die in 1271 werd voltooid.

De *Rijmbijbel* bestaat niet alleen uit verhalen, geput in de kanonieke, en soms ook in de apokrieve, boeken van het Oude Testament; hij geeft ons ook eene samenvatting der vier Evangeliën, en eindelijk, als vervolg, de *Wrake van Jerusalem*, naar Flavius Josephus, inhoudende de geschiedenis der Joden, van Christus' tijden tot aan de verwoesting van Jeruzalem.

Maerlant's steeds groeiende afkeerigheid van romantieke verdichtselen, zijn leedwezen over zijne vroegere ingenomenheid daarmede, en zijn vast besluit om voortaan door leeringen nuttig te zijn, treden klaar aan het licht, in de Inleiding, die wij hier in haar geheel mededeelen.

Vader, Zone, Heilich Gheest,
Enich God zonder beghin!
Gheeft mi hulpe ende volleest,
Ende gracie in minen zin,
Dat ic vinden moeghe woert
Scone, ende die rime goet,
Daer ic bi brenghen moeghe voert
Dat vaste feghet in minen moet.
Maria, Vrouwe vol ghenaden!
Moeder der ontfarmicheit!
Ghi hebt den menigen beraden
Ende ghetroest bi zericheit:
Helpt mi, Vrouwe, met uwer bede,
Dat ic ghewinne den Heiligen Gheest,
Die mi cracht ende mogenthede
Verlene, ende sinen volleest!
So ben ic dan al onvervaert
Fraye rime te brenghen voert
Van eenre jeesten, die ic begaert
Hebbe te ontbinden in Duudsche woert.
Scholastica wil ic ontbinden
In Duudschen worde uten Latine.
Vrouwe, nu moeti u onderwinden
Troest te zijn van mire pine!

Nu merct, die hierin zelt lesen,
Wat nutscap hier an sal wezen.
Hierin en vindi fabule, no boerde,
No ghene trufe, no faloerde,
Zint dat die werelt ierst begonde,
Toter wilen, dat quam die stonde
Dat Jhesus Christus van Hemele
clam

Mer fraye rime ende ware woert:
Hoe die tijt is comen voert,
Ende oec mede ware leringhe.
Der noten ghelijct dese historie,
(Dit merct in uwe memorie)
Die bitter heeft buten die slume,
Die scael is hart, dat menze cume
Metten tanden can ghewinnen:
Mer al die soetheid is daer binnen.
Want de bitterheid van der jeeste,
Dat die vroedste ende die meeste
Van lancheit connen ghegronden cume,
Dats die bitterheit van der slume.
Die hartheid leghet an die scale;
Dats, dat niement altemale
Verstaen mach, wat die woerde dieden.
Die soetheit daer af is, dat den lieden,
Die recht verstaen ende minnen,
Ende waerheit ende goet bekinnen,
Datsize gheerne horen ende lesen;
Daer mach geen verlies an wesen.
Hoert, hoe God die wereld stichte,
Ende troen mit sterren verlichte,
Die locht mit voghelen visierde,
Ende die eerde met dieren versierde,
Ende die vische ende water maecte,
Ende alle goede dinc gheraecte,
Ende hoe Hi lest maecte den mensche,
[Doe] Hi [hem] alle [dinc te] wensche
Hadde ghemaect, die [hem] bedorste.
Mer nu suldi sonder vorste
Ende onze menscheit ane nam.
Hier vindi reine dachcortinghe,
Gode met mi bidden mede,
Dat Hi mi doer [dese] waerheide
[Die ic dichte van sire wet]
Vergheve, dat ic mi besmet
Hebbe in loghentlike zaken,
Die mi die lichtheit dede maken
Van der herten ende van zinne,
Ende van der weerliker minne;
Ende Hi die nidighe verduwe,
Die altoes versch ende nuwe
Ende talre stont sijn daertoe gherust,
Dat hem ummer begripens lust
Mijn ghedichte ende mine woert.
Ghi nidighe, merct ende hoert!
Ghine sult mi niet ghederen connen,
Ghi hebbes alte spade begonnen!
Hets dompheit, dat ghi u verteert.
U nijt dunct mi, dat niemen en deert,
Dan u selven in uwen zin;
Ghi hebter meer zuerheit in;
Ghi sijts te magherre ende te bleker.
Hoe sidi, voer di oghen, smeker,
Ende achter lude valsche verrader!
Met Judas moetti allegader!
Hebt u den nijt, ic wil dichten,
Ende mi daermede oec verlichten.
Oec en suldijs u niet vertijen
Dor mijn zegghen, dor mijn castijen;
Des wil ic gaen aen mijn beghin.
Ay God, verclare minen zin!

9. Na den *Rijmbijbel*, zouden wij het *Leven van Sinte Clara* te bespreken hebben, ware ons dit werk gespaard gebleven; want Maerlant getuigt zelf, het geschreven te hebben:

»Die hare vite gerne hoort,
Van mi vint hise in dietscher woort."

Wij zijn gelukkiger ten opzichte van den *Sinte-Franciscus*, dien de dichter, na het, in 1261 verschenen, Latijnsche werk van den H. Bonaventura, vervaardigde. Was het wonder, dat de ernstige, steeds op een streng zedelijk en godsdienstig leven aandringende Maerlant zich getrokken voelde tot dien „sublime insensé" (gelijk de Montalembert hem noemt), tot

dien verheven minnaar der armoede, der boetvaardigheid en der matigheid, die, met woord en daad, zoo krachtig optrad tegen de gebreken zijner eeuw? Het was op verzoek der Franciskanen te Utrecht, dat hij hunnen Patriarch in dit gedicht verheerlijkte.

In de Inleiding schetst hij ons zijnen tijd met deze levendige kleuren:

Dese werelt trect ten ende,
Als mi dinct, met groter scende.
Na dat ons die apostel seget,
Daer dit dus in gescreven leget:
Inden laetsten tiden sullen
Die lieden also verdullen,
Datsi zullen hem zelven minnen
Ende el niet souken danne winnen,
Ende hem vander waerheit keren
Ende boerden ende favelen leren.
Nu merct alle ende verstaet
Of dus in de wereld niet gaet:
Twee dinghen minnen wi alre meest,
Entat leert ons die quade geest,
Dats ons vleesch ende ons goet;
Wel gecleet ende wel ghescoet,
Wel eten, drinken, zochte slapen,
Dit minnen leke metten papen.
Dus minnen wi ons selven dan.
Wie es hi nu, wijf of man,
Hine aventuert nu metter spoet
Sine edele ziele om taerdsche goet.
Ja ghierichede wast so zere,
Dat winnen gaet vor alle ere;
Want arem man heet emmer sod.
Des ontfaermedi, here God!
Dat wi om desen vulen zac
Ende om dit corte ghemac
Onser edeler ziele vergheten,
Daer dine zide omme was gespleten.
Cume es hi van mi bekent,
Die nu leeft ende waerheit mint;
Maer Tristram ende Lanceloot,
Perchevael ende Galehoot,
Ghevensde namen ende ongeboren,
Hier of willen de lieden horen;
Truffe van minnen ende van stride
Leestmen dor de werelt wide;
Die ewangelie es ons te zwaer,
Om dat soe recht seit ende waer.
Merct een tekin harde clare:
Wie so gherne horen tware,
Hem mach lichte niet gescien,
Men salre noch duegt an zien.
Des radic minen vrienden dan,
Dat si de waerheit vangen an
Ende laten de boerden varen,
Want de tijt es nu te waren,
Daer die apostel of vorsprac.
Tfolc mint favele ende gemac
Ende om gelt eist datmen waect;
Dus es domesdach genaect.

Ziehier hoe hij verhaalt van des Heiligen

» zoetichede,
Ende hoene beesten minden mede."
Gheherberghet was hi tenen tiden
Tenen cloostre, daer hi soude liden,
Ende hiet te sinte Vereconden,
Daer een scaep in der nachts stonden
Een lammekijn daer brochte voort,
Dat ene zuege hevet vermoort.
Als dat de goedertiere man
Heeft vernomen, cam hem an
Ontfaermenesse groot om ditte:
Hi dochte om tlam sonder smitte,
Ende weende om des lamkins doot
Vor alt volc, clene ende groot:
»O wee mi, broeder lammekijn!
Onnozele creaturekijn,
Bi di gedinct de mensce mede
Jhesus goedertierhede.
Vermaledijt si, Godweet!
Die felle zuege, die di beet.
Haers vleeschs ne ete niemen dan,
No we ler beeste, nochte man."
Siet hier wonderlike dinc:
Stappans de zuege quelen ghinc;
Drie daghe gedoechde die keitive
Swaer torment van haren live,

Daer na de wrake vander doot. Merc, menscelike mordadichede,
Men warpse in een fosseit al bloot, Wat pinen di sal volgen mede,
Daer soe verdroochde ende ver- Of die wreetheit van enen diere
dween: Wart gewroken aldus sciere.
Van haer ne at dier ne geen.

10. Van gelijken geest en strekking, als het voorgaande, zijn de *Maria-Mirakelen*, een bundel, inhoudende het verhaal van 36 wonderen, door tusschenkomst der Moeder-maagd gewrocht, en in den *Spieghel Historiael* ingelascht, doch waarschijnlijk eerst afzonderlijk door Maerlant uitgegeven.

Al heeft dit gedicht, oppervlakkig beschouwd, eene groote overeenkomst met de *Beatrijs*, om het naïeve, kinderlijke geloof en de warmte van gevoel, die er zich in uitspreken, de sproke onderscheidt zich toch, in haar voordeel, van Maerlant's werk, door meerdere eenheid van handeling, door een fijneren geest van opmerking en levendiger schildering.

11. Des dichters hoofdwerk is zeker de in 1284 begonnen *Spieghel Historiael*, eene in vier „paertiën", naar het Latijn van Vincentius van Beauvais, geschreven algemeene geschiedenis, waarvan hij de eerste en de derde „paertie" geheel afwerkte, terwijl hij de tweede oversloeg en de vierde onvoltooid liet. Zekere „Philip ane den Dam Uten Broke", d. i. Philip Utenbroke, van Damme, heeft later de ontbrekende tweede „paertie" bijgewerkt, maar stierf kort daarna. Gelijk Maerlant der *Naturen Bloeme* op verzoek van Nicolaes van Cats opstelde, zoo schreef hij dit op last en onder de bescherming van den verlichten, burgerlijkgezinden Hollandschen graaf Floris V. Toen hij dit werk voltooide, bekleedde hij, hoogstwaarschijnlijk, reeds te Damme het schrijversambt, waar wij boven van spraken. Misschien moet men de oorzaak van deze stand- en woonplaatsverwisseling zoeken in de ontevredenheid, welke hij, door zijne menigvuldige uitvallen tegen adel en geestelijkheid, tegen zich had opgewekt.

Als kunstprodukt is de *Spieghel Historiael* weinig méér dan eene berijmde kroniek.

12. De *Heymelijcheit der Heymelijcheden*, vermoedelijk naar een aan Aristoteles toegeschreven werk opgesteld, bevat, naast eene onderwijzing in de regeerkunde, eene soort van gezondheidsleer voor den vorst.

13. Tot hiertoe hebben wij onzen dichter bijna uitsluitend als vertaler leeren kennen; en zoo al de voortbrengselen uit dat tijdperk zijns levens kennelijk zijne richting, het doel van zijn streven verraden, — zijne dichterlijke begaafdheid is daar menigmaal in te loor gegaan. Thans gaat hij ook als een met een vindingrijk vernuft en eene levendige fantasie bedeeld dichter voor ons optreden, en het zij reeds bij voorbaat gezegd, ook de versmaat, waarin deze werken geschreven zijn, getuigen van eene veel grootere technische vaardigheid, dan wij tot nog toe bij hem gevonden hebben.

De *Wapene-Martijn*, aldus genoemd naar de aanvangswoorden van het dichtstuk, is eene in 75 strofen gedialogeerde, met menigen satirieken trek doorspekte, bespiegeling over verschillende onderwerpen. Jacob, de eerste der woordvoerders, is natuurlijk de dichter zelf; met Marten wordt een dier Utrechtsche vrienden bedoeld, met wie wij hem, bij het bespreken zijns *Leven van Sinte Franciscus*, reeds in betrekking vonden. Men weet, dat de Utrechtsche hoofdkerk Sint Maarten tot patroon had. Hoort hoe het gedicht eindigt met den lof der vrouwen en bovenal der Moeder-maagd.

Vrouwen sijn van naturen goet;
zi slachten den wine ende der gloet,
die de werelt verbliden.
die te vele des wijns indoet,
ende te na den viere set den voet,
hine cant niet gheliden.
waren die manne alsó behoet.
dat si oghen, sin ende moet,
wel consten besniden,
so waer vrouwen minne spoet:
nu werden si van minnen verwoet,
diere dompelike toe tiden;
dit doet vrouwen beniden.

Wat mochte ver Yeve, dat Adam
ter haren wille den appel nam,
dat wi noch alle besterven?
ic waenre ons vordeel ave quam:
hier om wart mensce themels lam
tonser alre bederven.
hi versoende des vader gram,
hi wijsde ons den wech ende den dam
toter hogher erven.
selsenre dinc noyt man vernam,
dan die maghet Gade maecte so tam,
dat hi hem ene werven
dor ons liet bederven.

Wat maken quaetsprekers ghescal?
vrouwen dadent wel na al,
dat dit wonder ghesciede.
al dat is ende wesen sal,
ende oyt was sonder ghetal,
inghele ende liede,
benedide, groet ende smal,
Marie, die ghenas den val
van menscelike diede.
Soe es die rovede ende stal
die sielen int helsce dal,
die Lucifer beghiede,
dat waer sine maisniede.
Jacob, du best den vrouwen hout,
die gheves den mannen al die scout,
ic wane, ict best ghedoghe.
ic vergheve al onghedout

allen vrouwen, ionc ende out,
omme die Vrouwe hoghe,
daer ons af quam onse behout.
Ghedanct si soes dusentvout,
dat soene uphilt met soghe,
die ons benam dat helsce cout!
in hare bem ic tendene bout
onse dyaloghe;
in vraghe nemmer, no en toghe.

14. In den vrij aanmerkelijken tijd, die er tusschen dit werk en het vervolg, *Dander Martijn*, verloopt, is onze dichter bepaaldelijk naar Damme verplaatst, wat blijkbaar volgt uit de tweede strofe van den tweeden Martijn:

»Jacob, du woens inden Dam,
Ende ic tUtrecht, dies bem ic gram.
Dat wi dus sijn versceden.
Weetstu wat mi oit mesquam?
Dats dat ic bate nie vernam
An 't dichten van ons beden."

De liefde is het eenige in deze 26 strofen besproken vraagstuk. Als kunstwerk staat dit vervolg achter den eersten Martijn, die het wint door meerdere stoutheid van gedachten en vuriger verbeelding.

15. Het gedicht *Vander Drievoudicheden* kan *die derde Martijn* heeten, in zoo verre, dat het in gelijksoortige koepletten en in den vorm van een tweegesprek tusschen dezelfde personen, als de twee vorige, is opgesteld.

Wij kunnen ons het genoegen niet ontzeggen, de verheven omschrijvingen van God en van de H. Drievuldigheid uit dit werk hier ter lezing te geven.

Martijn! du vraghes mi te hoghe;
Al vloghic boven der Ingle vloghe,
Boven Cherub ende Seraph,
Alle creaturen, hoe so men poghe,
En doghen niet een caf,
Dat hare enich te vullen toghe.
Maer verscaerp dijns sins oghe,
Hore, wat Scrifture mi gaf;
Hout in dire herten graf.

Dese God, daar wi af leren,
Doet sonne, troen ende sterren keren,
Ende al dat roerende si.
Sijn rusten es nochtan so vul eren,
Dat hem niet en kan ghederen
Gheen porren, verre no bi.
Hi es, dat Hi was, dit nes gheen sceren,
Hine wille minren no meren,
Hi es Sijns selves vri.
Hi doet haer alle dinc gheneren,
Sine rijcheit en mach niemen verteren,
Alle steden vervullet hi;
Dus leret tGhelove mi.

Martijn! nu en clach no en crone:
Dits 's één God in drie persone,
Daer ic af spreke te di.
Even gheweldich, even scone,
Even ghelijc in werelt, in trone;
Sijn dese eneghe drie.
Redene en draghet hier niet die crone,
Maer tghelove sonder hone,
Dat en twivelde nie.

16. De *Disputacie van onser Vrouwen ende vanden heilighen Cruce* is wederom een in dramatischen vorm opgesteld gedicht, maar thans geheel van godsdienstigen inhoud, waarin plaatsen voorkomen, die met de beste voortbrengselen onzer middelnederlandsche letteren kunnen vergeleken worden.

17. Hoe diepen eerbied en teedere liefde Maerlant gevoelde voor die „scoenre vrouwe," die „blonde", die „camer daer God in lach", bewijst, behalve zoo menige, met zichtbare voorliefde bewerkte, plaats in zijne overige schriften, ook de lofzang aan de H. Maagd, door hem *Die Clausulen vander Bible* getiteld, omdat hij er haar, die den Verlosser moest baren, als de slotsom der Heilige Schrift beschouwt.

18. *Der kerken Claghe*, mede een strofisch gedicht, behoort tot Maerlant's gelukkigste voortbrengselen. Het bevat uitsluitend klachten over het zedebederf in kerk en staat, gelijk er meermalen, verspreid, in de andere werken des dichters voorkomen. Van den Franschen trouvère Rutebeuf, wiens bloeitijd tusschen de jaren 1255 tot 1285 valt, en met wien Maerlant meer dan ééne overeenkomst heeft, bestaat er een soortgelijk werk, „*De Sainte Eglise*" geheeten, wat onzen dichter wellicht tot model diende.

19. Ook zijn Zwanenzang, *Vanden lande van overzee*, doet aan Rutebeuf's *Complainte d'Outre-mer* denken. Deze beschrijving van en weeklacht over den toestand des Heiligen Lands eindigt met eene vurige aansporing tot het aanvaarden van den kruistocht. Het geheele werk is eene ontboezeming vol dichterlijken gloed en treffend van vorm en kleur.

„Kerstenman!" zoo roept hij uit:

Kerstenman! wats di ghesciet?
Slaepstu? Hoene dienstu niet
Jhesum Christum, dinen Here?
Peins! doghedehi doer di enich verdriet.
Doe di hem vanghen ende crucen liet,
Int herte steken metten spere?
tLant, daer hi zijn bloet in sciet,
Gaet al te quiste, alsmen siet;
Lacy! daer en is gene were!
Daer houdt dat Sarracijnsche diet
Die Keirke onder zinen spiet
Daerneder, ende doet haer groet onnere;
Ende dien dunkets min no mere!

Die Keirke is van haren lenen
Ontervet: dijn herte is van stenen,
Kerstijn, [en[gaet het die [niet] na.
Zi is dijn moeder, die ic mene,
Die di zuver maect ende rene,
Als men di in die vonte dwa.

Satanas kijnder alghemene
Hebben die mammerie allene
Bezet op dat di toe besta.
Nu roept die Keirke, met groeten wenen:
Jhesus! kijnt van Nasarenen!
Men rovet dat erve, dat di toega:
Pugna pro patria!

In weelden zitstu hier versmoert,
Zo dat met di is onghehoert
Gods lachter ende zine scanden;
Du ne peinst niet om die moert,
Die tot Akers in die poert,
Wrochten di Gods vianden.
Daer is Godsdienste ghescoert,
Cloestre ende huse sijn testoert,
tFolc verbeten van wreden tanden.
Kerstijnman! twine trecstu voert?
Waerom zitstu hier verdoert?
Du zouts Hemelrike panden
Up Gode, wiltu dien lachter anden.

Jonfrouwen van religioene,
Zuver ende van heilighen doene,
Onzuverden die Sarracijne;
Wie men hoerde, die was zoe coene
Die Jhesus noemde, Mariën Soene,
Men dede hem torment ende pine:
Men briet zulken ghelijc den hoene;
Zulc wart onthalst bi den caproene;
Zulc geschout ghelijc den swine:
Ghi heren! ghi princen! ghi baroene!
Hoe comt, dat hem elc niet vermoene
Met live, met goede, ghereet te sine,
Te zuveren tlant van dien venine.

Coninghen, graven ende hertoghen,
Die op anderen orloghen
Ende om een clene dinc verraden,
Peinst, wat Jhesus wilde doghen,
Om u te brenghen ten Hoghen
Rike, daer altoes is ghenaden.
Zijn huus, zijn lant, staat doervloghen
Ende ver oest, als men mach toghen,
Ende u en dunct niet ziere scaden!

Ghi hebt Hem zijn bloet ontsoghen —
Twi ontkeerdi Hem uw oghen!
Ghi hebt enen anderen last geladen,
Ende laet uwen God versmaden.

Nu weert tijt, dat men zoude
Den scilt van sabel ende van goude
Toghen ende van lazuren;
Die niet voert treedt alse die boude,
Ende wreect zire moeder, daer hi afhoude
Zine Kerstijnheyt, hi zalt verburen.
Twi wil elc leven met groter vroude,
Zonder hitte ende zonder coude,
Recht na zijn ghenoech ter curen?
Het moet al sterven ionc ende oude.
Peinst wat Jhesus gedohgen woude
Dor uwe wille, ende bezuren;
Waer over gaen u tijt ende uren?

Neemt den scilt vermelioene,
Die Jhesus droech, omtrent noene,
Op den Goeden Vridach,
Doe hi den camp vocht, alse die coene,
Daer hi verdingh maecte, ende zoene
Ons ieghen Hem, die tal vermach:
Vonde men prencen ende baroene,
Als men hier voermaels plach te doene —
Die Keirke en dade niet zulk gheclach,
Want zi was des onghewoene
Bi Godefroits tiden van Bulgoene,
Ende bi Carle, die node sach
Dat zi stoet ontfinc of slach.

Wat vaerdi, in desen daghen,
Met valcken bersen ende iagen,
Ghi lantheren, ghi civiteinen!
Hoerdi niet die Keirke claghen?
Of ghi zijt van haren maghen,
Openbaer leyts int pleine!
Dardi uwes kerstijnheits ghewaghen
So moeti den scilt draghen,
Die God veruwede met roder greine.

Hine liet Hem niet versaghen
Ons te loessene uter plaghen,
Die vloyet uter hellen fonteine,
Gemanc met torment ende weine.

20. Nog andere werken staan op Maerlant's naam, maar òf zij zijn te min belangrijk, òf zij worden hem met te weinig waarschijnlijkheid toegeschreven, om hier behandeld te worden. Ook is het getal zijner gewrochten reeds groot genoeg, om hem den eeretitel van

. . . . . vader
der dietscer dichter algader",

hem door Jan Boendale, den klerk van Antwerpen, gegeven, toe te kennen, al had hij ook niet met zoo onverdroten ijver, als tegenstelling der zeker meer dichterlijke, maar ook meer ijdele voortbrengselen der Ridderpoëzie, wetenschap, zedelijkheid en deugd onder het volk zoeken te verspreiden; al had hij ook niet met zoo krachtige hand die burgerlijke, met onzen praktischen aard zoo wèl strookende, dichtschool gegrondvest, die voortaan, een geruimen tijd, den schepter zal voeren op het gebied onzer Nederlandsche letteren.

§ 2. Maerlant's school.

1. Alhoewel misschien niet *alle* kroniek- en zededichten van het einde der XIIIe en het begin der XIVe Eeuw onder Maerlant's invloed ontstaan zijn, zeggen wij dat ze nogtans, zonder onderscheid, tot zijne school behooren, omdat de richting, de geest er van en de beginselen, waaraan ze hunnen oorsprong te danken hebben, dezelfde zijn.

2. Vóór alle anderen vermelden wij hier den *Grimbergschen Oorlog*, een uitgebreid gedicht, door kracht van uitdrukking, warmte van schildering en levendigheid van voorstelling, merkwaardig genoeg om door Bilderdijk „de Ilias van het moedig geslacht der Berthouds" en „een voortreflijk stuk" genoemd te worden. Het bezingt den oorlog, door den hertog van Leuven en van Brabant, Godevaert met den Baard, tegen den heer van Grimbergen gevoerd, en is opmerkelijk daardoor, dat, tegen den gewonen loop der gedichten, de geliefkoosde held van het stuk wordt overwonnen.

Wij hebben hier niet met een trouw geschiedverhaal, maar

met een episch dichtstuk te doen, al behoort de onbekende dichter, blijkens zijn grooten weerzin tegen de romantische literatuur, tot de school van Maerlant.

„Te Grimbergen", zoo verhaalt hij:

Te Grimbergen was daer een stout
Here, hiet mijn heer Arnout.
Machtich was hi ende rike
Van goede, van lande, sekerlike,
Van vrienden ende van maghen met.
. . . . . .
Ende te Grimbergen, daer stond mede
Een borch sterc ende groot:
Men wist haerre genoot
In menich mylen verre no by.
Twee sonen hadde dese ridder vry,
Die vrome waren ende stout;
D' eene hiet heer Wouter Berthout,
D' ander Geraert Drakenbaert,
Na sinen ouder vader waert,
Die alsoo hieten by namen.
Sy waren scone van lichamen,
Ende wel gemaect, van sterke leden,
Vrome, coene, hovesch van zeden,
Metten goeden sere gemint.
Mee so waren sy wel bekint
Goedertiere, ootmoedich, milde,
Goet ten spere ende ten scilde.
Dit was op Alder-Apostel-dach
(Also ic u sal doen gewach)
Dat mijn Heer Arnout was geseten
In sijn borch, ende soude gaen eten
Ende sijn lieden die by hem waren,
Diere vele was, te waren;
Want hy hielt scone maiseniede,
Ridderen, knapen, andre lieden.
Bi hem waren heren lofsam,
Doen di bode gereden quam,
Die hem seinde die hertoge vry;
Voere die brogge beette hy,
Ende ginc in de sale te hant,
Daer hi heer Arnout vant
Ten etene ende beyde sijn sonen,
Ende noch vijf ridders hoordic nomen,
Die vrome waren ende stout.
. . . . . .
Doe ginc die bode staen daer naer
Vore die tafle, ende seide: »God,
Die overal hevet gebod,
Hy moet houden in syne eere
Van Grimbergen Arnout, den here,
Ende daertoe alle de gene mede,
Die met hem sijn teser stede,
Ende beide syne kynderen vrome!"
Heer Arnout sprac: »Sijt willecome,
Comt sitten eten ter deser tijt,
Dan segt wat gy begeerende sijt." —
»Here, danc hebt, maer hoeret my
Waeromme ic hier comen sy,"
Sprac die bode te hant;
»Mij heeft hier tot u gesant
Die hertoghe Godevaert
Metten Baerde, die heere waert
Van Brabant ende van Lotrike,
Ende ontbiet u sekerlike
Dat ghi u goet comt ontfaen
Van hem, gelijc dat gedaen
Heeft die ridder uytverkoerne,
Die men heet here van Hoerne,
Ende selve die here van Adingen,
Ende beide die heren sonderlinghen
Van Gaesbeke al gemeen.
Dese hebben haer goet, haer leen
Al te saem van den hertoge coene,
Gelijc sy sculdich sijn te doene;
Ende voort seldijt doen,
Als u voorsaten hebben geploen.
Comt ontfaen u lant, u goet
Van hem ende u leen: het moet
Sijn met bedwange ofte met minnen!
Ane d'oorloghe mochti luttel winnen.
Ende doedi des nu niet, hi sal
Comen met sinen lieden al,
Ende salre u toe met crachte,
Ondancs uws ende uwen geslachte,
Dwingen, ende dat lant afberren
Dat ghi van hem hout, sonder merren.
Besiet hoe ghi beraden sijt:
Welc hebdi liever teser tijd —

Peys ofte onpeys? dat segt nu my,
Dat ic 't mag seggen den hertoge vry."
Alsoe heer Arnout verstont
Altemalen des boden gront -
Dat die hertoge met gewoude
Manschap hebben wilt ende houde,
Op dat hi soude in sijn lant
Met crachte comen, ende brant
Ende roof daer inne stichten' —
En conste u niet wel berichten
Die onweerde die hi hadde daerin;
Want hem dochte in sinen sin,
Dat hi metten hertoge coene
Niet en hadde te doene,
Al was hy rijcke man van lande;
Ende antwoorde den bode te hande
Al onberaden: »Ic hebbe verstaen
U boetscap; maer segt saen
Den hertoge, uwen here, weder,
Dat ic niet een spoerveder
Ene gave om hem noch om sijn daet!
Des segt hem, dat's mijn raet,
Dat ic van hem groot noch cleen
En sal ontfaen lant noch leen.
Ic en houde van niemant mere
Dan van Gode, onsen here,
En ware of ic die strate hilde
Te lene van den keyser milde,
Tusschen Bruessel ende Grimbergen.
Segt hem dit sonder verberghen,
Des biddic u op rechte trouwe."
Die knape sprac, 'by onser vrouwe,
Hi soude wel die boetscap doen;"
Oorlof nam hi aen ten baroen
Heer Arnout, ende bevalne saen
Te Gode, ende alle (sonder waen)
Die hy mit hem leit in de sale.
Te sinen peerde ghinc hi ten dale,
Daer hi al te hant op screet,
Ende voer te Bruessel waert gereet.

3. Veel overeenkomst met het vorige gedicht heeft de *Slag van Woeronc* of *Woeringen*,

»also alse *Van Heelu* broeder *Jan*
ons heeft bescreven ende doen verstan;
oec heet hi broeder *Jan van Leeuwe*."

Men heeft zelfs het vermoeden geopperd, dat beide gedichten van een en dezelfde hand zijn.

Broeder Jan van Heelu of van Leeuwe was ooggetuige van den beroemden slag bij Woeringen, waarin, ten jare 1288, hertog Jan I van Brabant den aartsbisschop van Keulen en de graven van Luxemburg en Gelder overwon, en waardoor des overwinnaars recht op het hertogdom Limburg erkend werd. Meer dan de Grimbergsche oorlog is het werk van Van Heelu een trouw geschiedverhaal, dat echter personen en handelingen op aanschouwelijke wijze, ja, soms met gloed schildert. Overal straalt des dichters geestdrift voor zijn held, den ridderlijksten vorst zijns tijds, door. Aan deze geestdrift dankt zijne teekenstift verscheidene stoute trekken; maar zij is ook schuld dat hij niet altijd vrij is van gezwollenheid. Hij droeg zijn gedicht op aan Margareta van Engeland, de bruid van des overwinnaars zoon, ten einde haar, met de bewondering van haars schoonvaders daden, liefde voor de taal des lands in te boezemen.

4. Wij zagen reeds uit Maerlant's betrekkingen tot Noord-Nederland, dat ook daar de liefde voor de letteren ontwaakt was. Melis Stoke, de „arme clerc" van dienzelfden graaf Floris, wien Maerlant zijn *Spieghel Historiael* opdroeg, scheef eene berijmde geschiedenis der graven van Holland, tot het jaar 1305, gelijk hij het

»bescreven vant — sonder favele, sonder lieghen,
in den cloester tEcghemonde, — ende sonder iement te bedrieghen."
in Latine, in vraier orconde

„Want," zoo voegt hij er bij, zinspelend op de verhalen uit den vreemde:

»Wantet dinket mi wesen scande — wanen si selve sijn gheboren,
dat de lieden vanden lande — ende wie si waren hier te voren
ander giesten vele weten, — die tlant wonnen entie erve
ende si des hebben vergheten — daer si of nutten die bederve."

Slechts zelden weet Stoke aan zijnen gewoonlijk kouden, soms langdradigen kroniekschrijversstijl eenige warmte bij te zetten, wanneer hij enkele meer indrukwekkende gebeurtenissen verhaalt, als: het verlies van Jeruzalem, gravin Ada's huwelijk bij de lijkbaar haars vaders, of, meer nog, den moord van graaf Lloris V.

5. Heer Lodewijk, Pastoor van Velthem, voltooide de „vierde paertie" van Maerlant's *Spieghel* en voegde er eene vijfde bij, welke tot 1316 loopt. De historische waarde van sommige deelen dezer kroniek en iets karakteristieks in den zegtrant zijn bijna de eenige verdiensten van een werk, dat wemelt van bastaardwoorden en onregelmatigheden.

6. De didaktiek, door den vader der onderhavige dichtschool in 't leven geroepen, vond een harer ijverigste en begaafdste voorstanders in Jan Boendale, den schepenklerk van Antwerpen, om zijne ambtsbetrekking ook Jan de Clerc (verkeerdelijk Jan Deckers) genaamd, die omstreeks 1280 te Tervueren, bij Leuven, geboren werd, en in 1351, volgens anderen in 1365, te Antwerpen overleed.

7. Zijne werken zijn deels van historische, deels van zedekundige strekking. Tot de eerste soort behooren de *Brabantsce Yeesten*, eene geschiedenis der hertogen van Brabant, loopende tot 1350, waarin de dichter al wederom de wetenschap tegen-

over de verdichtselen der verbeelding met nadruk handhaaft. Maerlant's *Spieghel*, Van Heelu, en soms eene Latijnsche kroniek, zijn des schrijvers bronnen; het overige put hij in eigen herinneringen. Zijn stijl is eenvoudig, maar helder en vloeiend, en in dit opzicht overtreft hij zijn meester. Eene latere voortzetting van de *Yeesten*, die 't verhaal tot het jaar 1440 opvoert, bezit, om zoo te zeggen, *slechts* geschiedkundige waarde.

8. In zijn *Vanden derden Edewaert* schetst hij des Engelschen konings verblijf en krijgsbedrijven in Vlaanderen en Brabant, gedurende de jaren 1338—1340. Een door De Clerc geschreven fragment, waarin de slag van Crecy verhaald wordt, bewijst dat hij een vervolg op *den derden Edewaert* gemaakt had; maar dat vervolg is verloren geraakt.

9. Tot de zedekundige werken van Jan Boendale behoort, in de eerste plaats, het aan zijn stadgenoot, den drossaart en kanselier van Brabant, Rogier van Leefdale, opgedragen *Jan's Teestye*, d. i. *Jan's overtuiging* of *meening*. Inderdaad bevat dit gedicht eene samenspraak tusschen Jan (zeker De Clerc zelf) en Wouter (wellicht zijn medeklerk Wouter van Vorderslende), waarin de eerste zijne meening over tal van onderwerpen uitspreekt. Zoo leert hij daarin:

»van den state alrehande
des volx, der papen ende der heren;"

verder „van den doemsdage,.. van de bliscap van hemelrike ende de droefheit vander hellen."

10. Zoo het burgerlijk positivisme der didaktische school in de *Teestye* reeds krachtig te voorschijn treedt, en de derde stand er blijkbaar zijne rechten doet gelden, de hoogste uitdrukking van die richting, ja, het glanspunt van Maerlant's school, vinden wij eerst in Boendale's hoofdwerk, den *Lekenspieghel*.

Dit belangrijk gedicht is bestemd om den *leeken*, als in een *spiegel*, te doen aanschouwen wat op hun belang betrekking heeft. Het eerste boek handelt over God en de schepping; het tweede over 't ontstaan en de vestiging des Christendoms; het derde bevat de zedeleer, en het vierde leert „vander werelt ende" en tevens van de straffen en belooningen na dit leven.

Het geheel is een meesterstuk in zijne soort, niet slechts

om de levendigheid, waarmede er verhaald wordt, om den gloed, die, ondanks het praktische der strekking, de vertoogen doortintelt, maar ook omdat het „voldoet aan de eerste vereischte der schoonheid, eenheid in het verscheidene." Deze uitspraak van Dr M. de Vries aarzelen wij niet te beamen, al erkennen wij, dat het derde Boek eenigszins van het geheele plan schijnt af te wijken. Dit, overigens met kennelijke voorliefde door den dichter bewerkte, gedeelte is geheel in den geest der *Teestye*, maar met meer bedaardheid, hoewel uitvoeriger en als met vastberadener overtuiging, geschreven. Hoort, hoe bondig hij er de plichten van een goed dichter opsomt:

Drie pointen horen toe
Elken dichtre, ende segghe u hoe:
Hi moet sijn een gramarijn,
Warachtig moet hi ooc sijn,
Eersaem van levene mede:
So mach hi houden dichters stede.

Gramarie is deerste sake:
Want si leert ons scone sprake,
Te rechte voeghen die woorde
Elc na sinen scoonste accoorde,
Te rechte scriven ende spellen
Ende dat pointelijc voort vertellen.
. . . . . .
Aldus moet die dichtre sijn
Van rechte een gramarijn;
Want die niet en versinnet des
Wat consten gramarie es,
Alse leecke liede, die en moghen
Te goeden dichters niet dogden;
Want sine hebben gheen fundament
Daer men recht dichten in kent.

Wat helpter vele of ghelesen?
Hi moet een gramarijn wesen
Ende te minste connen sine parten:
Dat is tbeghin van allen arten:
Die des niet en weet, sijts ghewes
Dat hi gheen goet dichter en es
Noch dichter ooc en mach sijn,
Is hi Walsch, Dietsch of Latijn.
Tander point dat ic seide,
Dat is warachticheide.
Met rechte sullen dichters plien
Datsi loghene sullen vlien;
Want een dichtere dats een poëte,
Die wel wil datmen wete
Sine lere ende sine scrifture,
Ende dattie ooc ewelike dure.
Vintmen sine scrifture valsch dan,
So en sal nemmermeer man
Hem van rechte gheloven voort;
Want hi heeft dichten verboort
Ende verloren dichters name,
Ende sal hebben des ewelike blame.

Elders, na eene tamelijk democratische voorstelling van den oorsprong des gezags, voert hij den machtigen te gemoede:

Daer omme siet, ghi heren, wat ghi doet:
Alse ghi neemt lijf ende goet
Uwen lieden, zonder hare scout,
Ghi misdoet vele menighervout
Dan oft u lieden daden,
Die ghi hanghen zout ende raden.
Ende also wel verbuerdi
Die zelve doot alse si;

Want boven u so gaet dat recht,
Want ghi sijt des gherechten knecht,
Ende tgherechte, dats ware tale,
Mochte u u lijf ontwisen wale,
Weder ghi sijt keyser ofte coninc:
Hout dit voor ware dinc.
Daer bi besiet wiselike,
Dat beide arme ende rike
Recht hebben in uwen hoven;

Want hier is een here boven,
Diet al ziet ende verstaet
Uwe rechten, ist goet, ist quaet;
Ende des en sal hi niet vergheten,
Hi en sal u weder meten
Metter maten daer ghi meet hier,
In hemelrike ofte int ewighe vier.

Ook den geestelijken houdt hij hunne plichten voor oogen:

Die zekerste conste, die
Salichste die was ye.
Dats den volke die waerheit leren
Ende wisen die ghebode ons heren,
Hoe si comen ten ewighen lande;
Ende dese sijn tweerhande:
Sulc predict dat Gods woort
Ende leert den volke voort
Ende leefter ooc selve na.
Dese sal, alsic versta,
Voor Gode sijn ghecroont
Ende met groten lone gheloont;
Want hi slacht der zonnen dan,
Die haer licht uut gheven can
Optie werelt, hier ende daer.
Ende blijft zelve even claer.
Sulken connen Gods woort uut gheven,
Diere selve en twint na leven.
Dese slacht der kaersen, hoe soot vaert,
Die enen andren licht ende haer selven vertaert.
Dese sullen ewelike
Sitten in den helschen slike
Om datsi andren tgoede leren
Ende selve nochtan archeit hanteren.

Maar al hekelt De Clerc, die zelf een geestelijk persoon was, de gebreken der priesters, met al de vrijmoedigheid, zijner eeuw eigen, het was hem slechts om de misbruiken en wellicht om de personen te doen; maar het beginsel was hem heilig.

Ghi sult u altoos daer toe keren,
Dat ghi papen ende clerken sult eren
Ende algader also voort
Datter kerken toe behoort:
Daer of so hebdi groten loon.
Al en dochts u niet waert die persoon.
Hi is wel waert, sijts ghewes,
Daer hi na ghetekent es:
Dat Cristus, dat ghijt wet,
In wies steden die priester set.

En na eene geschiedenis, ter staving van die leering, te hebben verhaald, besluit hij:

Hier omme ic u bevele
Dat ghi u herte daer toe keert,
Dat ghi tpaepscap altoos eert.
Om Cristum, den Gods zone sijn,
Daer si alle na ghetekent sijn.

Even ernstig als Boendale over die gewichtige onderwerpen weet te spreken, even gemakkelijk gaat hem de liefelijke legende van de hand, of verklaart hij, in volgender voege, de symboliek van den kerkbouw.

Bider dore vander kerke
Moeghdi recht gheloeve merken;
Want alsoemen, dat verstaet,
Ter dore inde kerke gaet,
Alsoe leidet tgheloeve ghewesse
Den mensche in Gods kinnesse,
Ende vanden Gods kinne
Vordane in sine minne;
Want sonder gheloeve en moghen wi

Niet werken dat goet si.
Gregorius seeght, alsmen daer siet:
Gheloeve zonder werc en doech niet:
Die duvle gheloeven, maer dat
En mach hen helpen niet en blat,
Want zonder werc es haer gheloef:
Soe es oec dit algaeder doef.
Die twee wande bedieden
Twee manieren van lieden,
Dat Joedsche ende dat Heidijn.
Die steene die daer versaemt sijn
Deen opten andren menech een,
Die bedieden dat ghemeen
Volc der heilegher kerstenheden,
Dat in minnen ende in vreden
Te samen sal sijn ghemeene,
Alsoe versaemt daer sijn die steene.
Die hoghe torre die daer staet,
Die hoghe ende scarp op gaet,
Wijst ons onse erve daer hoven,
Daer dingle Gode loven,
Daer wi na selen poghen
Met scarpen senne, dat wi moghen,
Ende onse herte, spaede ende vroe,
Innechlec gheven daer toe.
Dcruce daer boven, wet dat wel,
Bediedt die selve slotel
Die den hemel ons onsloet
Mids Cristus heileghe doet.
Bider pilaren vander kerken
Moghen wi die apostlen merken,
Die tgheloeve staende hilden
Ende daeromme oec sterven wilden
Si bedieden oec mede
Prelate der kerstenhede,
Die mids leere ende goet leven
Dien volke souden gheven
Goede exemple, daer si
Te beter souden wesen bi,
Ende lijf ende goet, zonder letten,
Vore der kerken recht setten.
Hiertoe sijn tallen stonden
Prelaten van rechte ghebonden:
Anders sijn si *Pylate*
Bat gheheeten dan *Prelate.*
Glasen venstren die daer sijn,
Daer dore blict dat sonneschijn
Dat die kerke verlicht binnen,
Daer bi moghen wi versinnen
Die scrifture di doet
Verlichten den goeden moet.
Die clocke bediet die predecaren
Die Goeds woert openbaren;
Want alsoe die clocken
Die goede liede te gaeder locken,
Alsoe roepen die predekeren
Ten gheloeve die zonderen.
De vonte gheeft ons te verstane
Die riviere van der Jordane;
Want alsoe Cristus, alsic las,
Indie Jordane ghedoept was,
Alsoe doeptmen, dat cont es u,
Die menschen inder vonten nu,
Daer derfsonde met gaet af,
Dat ons Cristus passie gaf.
Doutaer vierhoect diedt ghewes
Dcruce dat oec vierhoect es:
Die priester oec, die den dienst doet,
Bediedt Cristum die ant cruce stoet.

11. Nog een ander didaktisch gedicht van zedekundige strekking, „*die dietsce Doctrinale*", werd door De Clerc vervaardigd. Het is uit het Latijn vertaald, en bevat lessen van deugd en zedelijkheid voor alle standen. Voor het overige onderscheidt het zich door diezelfde fijnheid van taal en losheid van stijl, die wij in de vroegere leerden kennen, en waarin Boendale reeds merkbaar op Maerlant vooruit is.

12. Na den *Melibeus*, een zinnebeeldig verhaal, vol zedekundige lessen, dat men, om de groote overeenkomst met De Clerc's geschriften, hem ook heeft toegekend, slechts even vermeld te hebben, verlaten wij thans den vruchtbaren Ant-

werpschen schepenklerk, in wien de didaktiek zeker hare bloeiperiode bereikte, om nog een kort overzicht te geven van de minder begaafde volgelingen dier school.

13. Zekere Jan de Weert, zich noemende een *clerc in surgyen*, te Yperen, schreef een *Spieghel der sonden* of *Niwe Doctrinael*, waarin hij niet slechts over de verschillende soorten van zonden onderricht, en over

»drien saken — dats biecht, rouwe ende voldoen
die den mensche salich maken: — der sonden die men heeft gheploen";

maar ook menigen anderen wenk van praktisch nut weet te geven.

14. Daarbij bepaalde zich evenwel de Weert's werkzaamheid niet. In navolging van Maerlant's *Wapene-Martijn*, maakte hij een *Wapene-Rogier*. Zoo althans luiden de eerste woorden van *Een Disputacie van Rogiere ende van Janne*: al wederom een theologisch leerdicht met zedelijke bedoeling, over de zonde, de goddelijke genade en de bekoringen.

15. De liefde voor volkstaal en onderwijs was intusschen aan het toenemen. Niet alleen de Brabantsche hertogen, ook de graven van Holland toonden hunne belangstelling voor die gewichtige elementen van nationaliteit en beschaving. Onder de geestelijke orden, die zich, te dien opzichte, reeds zoo verdienstelijk gemaakt hadden, rees eene korporatie op, welke zich het onderwijs en de verbetering des volks bepaaldelijk ten doel stelde. De *broeders van het gemeene leven*, te Deventer door Geert Groete gesticht, verspreidden zich in korten tijd langs den Nederrijn en in Westfalen. Weldra werden er, door geheel de Nederlanden, scholen gesticht en, als een noodzakelijk gevolg daarvan, leerboeken ten dienste van die opvoedingsgestichten vervaardigd.

16. Zoo bezitten wij, behalve den *Dietscen Catoen*, dien wij reeds vermeld hebben, een fragment van een *Boek van Seden*, door behulp van 't welk de jongelieden in de praktische moraal onderwezen werden; verder, *Die Dietsce Lucidarius*, eene soort van catechismus, door een geestelijke uit het Latijn vertaald, en eene menigte kleinere werken van dien aard.

17. In de natuurkundige wetenschappen had men de *Natuer-*

kunde van het heelal van Geeraert van Lienhout en de *Cracht der Mane* van Heinric van Hollant; in de geschiedkunde, behalve de werken der groote meesters, *Der Ystorien Bloeme* van een ongenoemden geestelijke; ja, over *Chiromancie* zelfs schreef zekere pape van den Hamme, gelijk Jan Yperman zijne denkbeelden over geneeskunde in proza te boek stelde.

§ 3. Geestelijke Poëzie. — Legenden en Heiligenlevens.

1. Door leering nut te stichten was nu eenmaal het hoofddoel geworden in de voortbrenselen der wereldsche kunst: is het wonder, dat ook de geestelijke letteren zich bij die werking aansloten en, door de verheerlijking der Heiligen, door dogmatieke bespiegelingen en verhalen, naar de beoogde verbetering en veredeling van het menschdom streefden?

2. Verdienstelijker in zijn plan dan in zijne koude, schoolsche bewerking, is de *Barlaäm en Josaphat*, een oorsponkelijk in het Grieksch geschreven en daarna in alle talen overgebracht verhaal der bekeering tot het Christendom van een Indisch koningshuis.

3. Veel aantrekkelijker in zijn naïef geloof, in den gloed zijns verhaals en in zijne soms lyrische vlucht, en daarom misschien even goed onder de Geestelijke Poëzie van het tijdperk der Romantiek te rangschikken, is de beroemde XIVe-eeuwsche *Legende van Theophilus*, van dien man, „in doechden al volmaect", die, om zijne gekwetste eer te wreken, zijne ziel aan den Booze verpandde, maar door de zoete Moeder-maagd tot inkeer en genade kwam. Hoe had ze, die ontfermhartige Jonkvrouw, den armen zondaar ook kunnen verstooten, die in zijn kinderlijk geloof, als dreigende, van haar zeide:

„en hoort si niet mine claghe, die noit van wiven sijn gheboren,
ic sal hare te domesdaghe dat si mi ter noet ghebrac."
verwiten, daer sijt selen horen

4. Tegen het einde der XIVe Eeuw leefde er, in het minderbroedersklooster, te Sint Truyen, een broeder, met name Geraert, wien geen onbevooroordeelde een uitmuntend dichttalent zal ontzeggen. Wij bezitten van hem de levensbeschrijvingen van *Sinte Kerstinen de Wonderbare*, en van *Sinte Lutgar-*

dis, beide vol van dat naïeve, warme, schilderachtige, soms verheven mysticismus, dat in zijn ongekunstelden eenvoud aantrekkelijk genoeg is, om, volgens de onverdachte getuigenis van Dr J. van Vloten, op onze wondervliedende eeuw zijne werking nog niet te missen. De *Sinte Lutgardis* werd, reeds om het midden der XIIIe Eeuw, uit het Latijn van Thomas Cantipratanus vertaald door Willem van Afflighem. Waarschijnlijk heeft broeder Geraert deze vertaling nagevolgd, en willicht is ze daarom wat minder volmaakt in den vorm dan de *Kerstina*, welke hij naar het Latijn van denzelfden Thomas Cantipratanus bewerkte.

Wij bieden hier een stuk uit het Ie Boek der *Sinte Lutgardis* ter lezing aan; men zal daarin ook *Kerstina* zien optreden, en voorwaar met „werdeghe tale".

In Sinte Katrinen cloester, daer
was Lutgart nonne wel XII iaer,
Tier tijt was daer een heilech man,
di van Lyre hied meester Jan;
uten besdom van Ludeken was hi:
heilech en salech so docht hi mi....
Hi kinde haer heilech leven, en bat
Haer sere, dat si liete de stat
en dprioreit, dat si besat
als prelaet, en maende har dies, dat
si in een cloester van nonnen soud varen,
die van der ordenen van Sistyaes waren;
en want si nyen conste walsche sprake,
soen scheen sys nyet wel te gemake,
en voer int walschelant wonen node;
maer si hadde eer te Herkenrode,
int cloester, dar diedsche nonnen waren
van der selver ordenen, ghevaren....
Doen sprac har God toe ernsteleke
en seide: »Ik wil dat indeleke,
dat ghi vaert te Hawirs wert
stoiteleke ende onververt;
en doedys nyet, so wet dat wale,
dat ic u sal begheven themale"....
Doen dit der heileger Kerstine wart cont,
datd met Lutgarden alsus stont
(dier leven dat ic oec heb bescreven):
om dat si haer hier op raet woud geven,
quam si toet hare, en seid dees waert:
»Waer om soen dûod di nyet tervaert
en vervult die dinghe, die u
van Gode sijn gheheten nu?"
Doen andwerdde Lutgart weder saen
en seide, »dat si nyen conste verstaen
van den lande daer de sprake:
dat were, sprac si, dar toe groet sake.
Doen antwerdde Kerstine har tervaert,
alst haer God gaf, en seid: »Lutgart,
ic waer mi liever in die helle
en God daer ware mijn gheselle,
dan in hemelrike the sine
sonder Gode".... Daer andwerdde Kerstine
sonder twivel alte wale;
si andwerdde een werdeghe tale:
in hemelrijc metten ingelen te sine
sonder Gode, dat weer pine;
maer in de helle met Gode te sine,
dat waer groet welde en engeen pine.
Haer tale was dan gewarech en wijs:

waer Christus es, darst paradys.
Christus, die nyet lyeghen en mach,
Sprac toten scekere, doen hine sach
hangen aenden cruse daer bi
heme, doen sprac hi: »Ghi selt met mi
int paradys noch heden sijn."
Ets clerleker dan tsonneschijn
oppenbaer, dat op dien dach,
wat men daer toe segghen mach,
Christus ziele in geenre wijs
voer int hemelsche paradijs,
noch oec int erdersche paradys;
maer in de helle, daer hi op prijs
vechten voer schegen de viande,
dien hi deed beid scade ēn scande,
en dien dat hi de ziele verloeste,
di daer waren the haren ontroeste...
ēn met heme, als hi voersede
and cruse, voer schekers ziele oec mede.
Hier met pruefde hi in deser wijs,
waer Christus es daerst paradys.
wie seer onsuver dat waer een stat
Gods presencie maesce, dat
si costlec ēn lieflec es boven al;
want inte scouwene Gode est al.

5. Reeds bijna eene halve eeuw vroeger, in 1366, had de Bruggenaar Gillis de Wevel, ook een kloosterbroeder, het leven van den „patroon der Nederlanden", *Sinte-Amand*, berijmd, in helderen, bevalligen stijl, hoewel met minder geluk dan Geraert; en een tijdgenoot van Maerlant, Martijn van Thorhout, zou in de abdij van Eenhame, bij Audenaarde, niet alleen de *Legende van Ste Maria van Egypten*, maar ook de levens der heilige *Eustachius*, *Werner*, *Agatha* en *Catharina* te boek gesteld hebben.

6. Zoo de geestelijke dichtschool van den eenen kant door voorbeelden van deugd en heiligheid tot navolging aanspoorde, van den anderen trachtte zij, even nadrukkelijk, van het kwaad af te houden, door veraanschouwelijking der geweldige smarten, die den onboetvaardigen zondaar na dit leven te wachten staan. In dien geest werd de geschiedenis van den Ierschen ridder *Tondalus* geschreven, waarvan wij slechts eene prozabewerking meer bezitten. Die strekking erkennen wij ook in een gedicht, dat met het vorige veel overeenkomst heeft en *Patricius'-Vagevuur* betiteld is.

God, zoo wordt hier verhaald, had aan den H. Patritius eene sombere spelonk, op het eiland Ulton, aangewezen, in welke aan degenen, die er in nederdaalden, de „salighe stede" benevens „der quader pine" vertoond werden. Een met zonden besmeurde ridder waagde zich in het geheimzinnige hol, en zag daar, over de hel en het vagevuur, de vreeselijkste dingen, die hij daarna, op aarde wedergekeerd, tot afschrik der anderen

verhaalde. Hooge poëtische waarde heeft dit gewrocht zeker niet, en niemand denke daarbij aan eene vergelijking met Dante's meesterstuk.

7. Reeds in de 2de helft der XIIIe Eeuw, verscheen er eene vertaling der *Visio Philiberti*, onder den titel: *Vander siele ende vanden lichame*, een strofisch gedicht, waarin de ziel en het lichaam elkaâr hun eeuwigen ondergang verwijten, en dat bijgevolg in denzelfden geest als de bovengenoemde werken was samengesteld. Ook Gielis van Molhem's vertolking van het *Miserere*, een Fransch gedicht, waarvan de eerste strofe met dat woord begint en dat eene aaneenschakeling van vrome, maar vaak scherp hekelende bespiegelingen en zedelessen bevat, kan tot de onderhavige dichtsoort gebracht worden.

§ 4. Dichterlijke terugwerking.

1. De didaktiek was wel de hoofdrichting der letteren, sedert de opkomst van den derden stand, en bleef zulks ook, in zekere mate, tot aan de „Renaissance"; maar niet met uitsluiting van elke andere. De maatschappij moge een nog zoo grooten omkeer ondergaan, men vindt er altijd die aan het bestaanhebbende gehecht blijven, vooral wanneer dat niet onvoorwaardelijk af te keuren valt. Daarenboven is het aan bovendrijvende denkbeelden eigen, tot het uiterste te gaan en op die wijze als de kiem eener tegenwerking in hun eigen schoot te dragen. Eindelijk, de verhoogde welvaart deed zucht naar genot, en deze, kunstzin, als tegenstelling van wetenschap, ontstaan: ziedaar de drievoudige oorzaak, waaraan de dichterlijke reaktie tegen Van Maerlant's school haren oorsprong te danken heeft.

2. Eerst begon men de gedichten der vorige tijdperken om te werken. De *Reynaert*, vooral het tweede gedeelte, de *Reis van Sinte-Brandaen*, de *Ogier*, de *Ferguut* en vele andere Arturromans werden, in het begin der XIVe Eeuw, voor de toenmalige lezers ontvankelijk gemaakt.

3. Weldra stonden er ook nieuwe dichters op, die tegen de uitsluitend leerende school van Maerlant, kort na 's mans verscheiden, in verzet kwamen. Boendale gewaagt reeds

»van Brusele *Hein van Aken*,
die wel dichten conste maken."

Deze Hein van Aken, van Brussel, was „prochiaen te Cortbeke", en was in 1330 reeds overleden.

Wij bezitten van hem een uit het Fransch vertaald, in strofen geschreven gedicht: *Hugo van Tabarië*, waarin verhaald wordt, dat de ridder van dien naam, door den sultan Saladijn gevangen genomen, zijnen overwinnaar ridder sloeg, na hem al de daartoe behoorende plechtigheden in hare Symbolieke beteekenis verklaard te hebben. Verhaal en leering gaan hier dus hand in hand; en dit zullen wij in deze school gedurig erkennen: het verhaal alleen scheen te ijdel, de moraliseering alleen te droog, en zoo werd er een middelweg gekozen.

4. Een veel uitgebreider gedicht schonk ons Hein nog, den *Roman van de Roos* namelijk, dien hij, met eenige bekortingen, naar den beroemden *Roman de la Rose* van Guillaume de Lorris en Jean de Meung bewerkte. Deze middeleeuwsche *Ars amandi* (waarschijnlijk door den schrijver op jeugdigen leeftijd, omstreeks 1280, opgesteld), die in ergerlijke moraal bij haar berucht heidensch model nauwelijks behoeft achter te staan, en waartegen de geestelijke overheid dan ook, op den kansel en in opzettelijk daartegen gerichte schriften, te velde trok, bevat, in den vorm eener allegorie, eene theorie der liefde. Zinnebeeldige wezens: Quade-Tonge, Schande, Dangier, Dorperheit, Rijchede, enz. bewaken eenen lusthof, terwijl Scone-Ontfaen, Hovescheit, Soet-aensien, Coenheit, en anderen, den held behulpzaam zijn in het veroveren der in den lusttuin groeiende roos. Voegen wij hier evenwel ten slotte bij, dat, zoo de keuze der stof en des models den Nederlandschen dichter niet tot eere strekt, de aanmerkelijke inkortingen, door hem op de meest aanstootelijke plaatsen van het orgineel gemaakt, een vleiend bewijs zijn van de minder gedaalde zedelijkheid onzes landaards.

5. Geheel oorspronkelijk en reeds daarom opmerkelijk dat hij de eenige bekende Nederlandsche ridderroman is, die een Nederlandschen held bezingt, is de *Roman der kinderen van Limborch*, aan welks bewerking Hein van Aken een goed deel van zijn leven schijnt besteed te hebben. De held van het ge-

dicht is Hendrik, de zoon van dien Limburgschen hertog Waleram III [1]) (in den roman *Otto* genoemd), wiens graf men nog ziet in de kerk van het „Saint-Denis" der Limburgsche vorsten, gelijk de geleerde Ernst zich uitdrukt, te Rolduc. Hendrik toog wel in 1227 met keizer Frederik II (in den roman *Hilderic*) naar het Heilige Land, en stond zelfs een geruimen tijd aan het hoofd van het leger der kruisvaders, wijl namelijk de Keizer, onder voorwendsel van ziekte, op weg achterbleef; maar ziedaar ook bijna den geheelen historischen grondslag van den *Limborch*. De roman daarentegen verhaalt, hoe Hendrik zijne verloren geraakte zuster Margriete door de gansche wereld gaat opsporen, en haar eindelijk vindt te Konstantinopel, alwaar hij zelf, met de hand der erfdochter des Griekschen rijks, de keizerlijke waardigheid verwerft. Het doel, dat de held dezer Nederlandsche Odyssea vervolgt, geeft eene zekere eenheid aan anders onsamenhangende ridderverhalen; maar men voelt, dat onze dichter meer onder den invloed van herinneringen schrijft, dan algemeen gangbaren denkbeelden ten orgaan verstrekt: de ware riddergeest was geweken.

Een laatste nagalm van de ridderpoëzie zal niet onwelkom wezen. In het achtste boek van den *Limborch* wordt de intocht der Heidenen en des reusachtigen Polifemus' in Armeniën aldus beschreven:

Nu laet ic van hem (Demophon) bliven,
Ende willu vort bescriven,
Hoe die coninc van Mombrant,
Ende van Barberien die seriant,
Ende van den Hunen mede
Die coincghe met mogenthede
Siin in Ermenien comen
Ende hebbens vele te hem ghenomen;
Si wonnen daer si ane quamen,
Sine vonden niemen diet benamen,
Si berrenden cloestren ende husen,
Sine lieten kerken no clusen
Sine worpen ter erden al
Echites behoeft groet gheval
Sal hiis hem oec verweren connen,
Want oec man en es onder der sonnen
Die iet meer was ontsien

1) Het Limburgsche huis schonk ons eene niet minder dichterlijke spruit in de kleindochter deszelfden Waleram's III, *Lore* of *Laurette*, de *Borchgravinne van Vergi* Deze immers was een kind van Matthijs II, hertog van Lotharingen, en van Catharina, Waleram's dochter, en was ten tweeden male gehuwd met den Borgondischen landvoogd Guillaume de Vergi. En die Waleram is tevens, in dubbele linie, een voorvader van ons regeerend vorstenhuis.

Dan die heyden Barberien;
Na dat ict vant in die geeste
Soe was hi verre die meeste
Die nie man met oegen sach;
Jc weet wel dat hem niet verwach
Een ors te draghene in sine hant
Sonder enegherande bant
Dan hiit metten armen dwanc;
Hi was .XXX. voete lanc
Ende over die scoudren .X. breet,
Siin hoeft was, godeweet,
Groet alse een maeteliic oven,
Siin haer op siin hoet boven
Was harder dant stalen ware,
Sine oeren waren oppenbare
Breder dan eene grote platele.
Hi hadde ene oege tsinen dele,
Ende die stoet hem vore int hoeft
Gheliic enen scilde groet,
Siin hande waren lanc ende dicke,
Wel ere groter plancken ghemicke,
Sine harme groet ende ongescapen,
Soe hol siin rugghe, daer mochten wt lapen
.XX. ossen tenen male,
Sine been waren, wetic wale,
Dicke oft molenstandarts waren,
Sine voete waren twaren
Breder vele dan enich wan.
Nie en sach mensce selken man,
Sere was hi onbequame
Ende Polifemus was siin name;
Die duvel brachten selve daer,
Hi was den Kerstinen al te swaer;
Mamet siin god, siin here,
Dien hi minde al te sere,
Dien droch hi op sinen hals.
God gheve hem vele ongevals!
In elke kerke daer hi quam
Ende Gods beelde daer in vernam,
Dat warp hi neder ontwee;
Daerna dedi noch mee:
Sinen Mamet setti in de stad
Daer onse here te voren sat.

6. *Seghelijn van Jerusalem*, het werk van zekeren Loylate waert, volgens anderen Loyalte waert, ook Loylatewaert, d. i. Loy (Louis) Latewaert, verhaalt de uiterst avontuurlijke, in bonte mengeling van heilig en onheilig samengebrachte, levensbijzonderheden van *Seghelijn*, den zoon des konings van Jeruzalem.

Met dit gedicht kan men zeggen, dat de ridderpoëzie bepaald haar afscheid neemt. Die navonkeling is trouwens niet schitterend, en men zou zich nauwelijks dat wegkwijnen van een dichterlijk verleden getroosten, zoo wij niet, op datzelfde tijdstip, eene nieuwe soort van dichters en gedichten te begroeten hadden: wij bedoelen de *sprekers* of *sprokedichters*.

7. Zoo wij de *sprekers* nieuw noemen, dan hebben wij daarbij minder hun ontstaan, wat vroeger gezocht moet worden, dan eenige huuner beroemde namen en voortbrenselen op het oog. Inderdaad, heeft Van Maerlant niet reeds zoo menigmaal en zoo luid gewaarschuwd tegen die leugenachtige *boerdeerres* (*boerden*dichters), die *goliaerden*, die *menestrelen*, welke hij door de bijzonderheid

›dat si wel rieken vanden crude;

en dragen

»nuwe scoen met behaghelen hude.
thaar gelu enten crooc.
met vingherlinen verciert ooc."

kenmerkt, als zijnde

»niet clerke, maer menestrele"?

8. Deze *menestrelen* zijn in twee soorten onderscheiden: de meer beschaafde, soms van burcht tot burcht rondtrekkende, gewoonlijk aan het hof gevestigde hoofsche dichters, die door Maerlant's kritiek wel zullen bedoeld zijn; en de ruwere volkszangers, de „*jongleurs*", zooals de Franschen hen noemen, die waarschijnlijk, als eene nabootsing der eersten, opkwamen, toen de liefde voor dichtkunst onder het volk algemeener werd.

9. Wat bij de Grieken de ποιητής, in het Oud-Duitsch de *scaffo* en *scuof* d. i. de scheppende, makende; wat in het Provençaalsch de *trobador*, en in het Romaansch van het noordelijke Frankrijk de *trovère* waren, dat was hier de *Vinder*, de *Dichter* (*dictator*). Den naam *menestreel* (bij samentrekking: *meistreel*, *minstreel*) leidt men af van het Latijnsche *ministerialis*, d. i. bediende; van *minustellus*, een diminutief van *minister*, zegt Du Cange.

10. Op het tijdstip, dat wij thans behandelen, de XIVe Eeuw, was de menestreel een rondreizend zanger geworden, die, in gezelschap van *vedelaars*, *pijpers*, *trompenaars*, *gokelaars*, *tumelaars*, *dansers*, enz. den zwervenden dichter, nu *spreker*, *sprookdichter* of *sprookspreker* geheeten, vergezelde. De *sprekers* zelven, al waren zij aan het hof der Hollandsche graven, waar de kunstlievende Albrecht van Beieren hen rijkelijk beloonde, gaarne gezien, daalden, in de tweede helft dier eeuw, op weinige uitzonderingen na, al zeer laag.

De *sproke* was, als de *fablel* der Franschen, een gedicht van minder uitgebreidheid dan de roman, maar langer dan het lied, en behelsde nu eens een wonderbaar voorval uit de Heiligenlevens, dan eene ridderlijke minnegeschiedenis, dan weder een allegorisch verhaal; zij was beurtelings satyriek en bespiegelend, lyrisch, episch en dramatisch.

11. Aan Jan van Hollant worden verscheidene sproken toegeschreven: als: *De mantel van eren*, het zedelooze *Vanden man die gherne dranc*, het levendige, maar platte *Van drien ge-*

sellen die den bake stalen, en *Vanden verweenden Keyser*, waarin des dichters naam vermeld staat.

De Borchgravinne van Vergi, een aandoenlijk verhaal, dat uit het Fransch vertaald werd, hebben wij reeds aangehaald. Er bestaat nog eene welgeslaagde sproke, ten titel dragende: *Van tween kinderen die droeghen ene starcke minne*, en eene andere van Pieter van Iersele: *Wisen raet van vrouwen*. Jan Dingelsche dichtte eene satyrieke sproke: *Van der Taveerne;* Jan Cnibbe, twee allegorische *claghen;* Colpaert, Jan Dille, Willem van Delft, Pieter Vreughdegaer van *Breda*, en anderen, vervaardigden sproken van verschillenden inhoud.

Zelfs bij de dichterlijke Vlamingen, Boudewijn van der Loren, van wien wij niet slechts *De maghet van Ghent* bezitten, eene sproke van historischen inhoud, die den heldhaftigen strijd der Vlamingen tegen Lodewijk van Male bezingt; maar ook het hekelende: *dits tijts verlies Achte persone wenschen*, en den sproke- en liederdichter Jan van Hulst, een niet buitengewoon begaafd, maar zeer vruchtbaar edelman en priester, — ook bij hen kunnen wij niet langer stilstaan, daar twee sprekers in Noord-Nederland op eene nadere kennismaking wachten: Augustijnken van Dordt en Willem van Hildegaersberch.

12. De eerste, een Dortenaar van geboorte of van woonplaats, bij samentrekking ook Austijnken genaamd, dichtte of sprak niet slechts aan het grafelijke hof van Holland, maar ook in Brabant, en slechts in Henegouwen, „bi heren, bi hoghen vrouwen", tusschen de jaren 1350 en 1370, althans vindt men hem, na 1368, niet meer vermeld. Klein is het getal der werken, die ons van Austijnken zijn overgebleven; en wat wij bezitten verraadt zelden een meer dan middelmatig talent. Ook in den vorm is hij weinig gelukkiger.

De invloed der Hollandsche graven uit het Beiersche huis was in dit opzicht verderfelijk. Het Hoogduitsch drong, met het gezag eener hoftaal, ons Nederlandsch binnen, gelijk uit de voortbrengselen van dien tijd blijkt: Augustijnken, Willem van Hildegaersberch en Dirc Potter, onder de bekende, en al de overblijfsels aan onbekende dichters dragen er de duidelijkste sporen van; en de, anders ook min verblij-

dende, invloed van het later regeerende Borgondische huis had dit goede, ten minste, dat hij de algeheele verhoogduitsching onzer moedertaal belette.

13. Van Augustijnken's werken kennen wij: het *scheepken*, een gedicht, dat op den verwarden toestand des lands, ten gevolge der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, zinspeelt, de ziellooze allegorische bespiegeling *van den viere vingheren ende den dume;* verder *de schepping*, waarin de mystieke beteekenis van het, in de H. Schrift zoo dikwijls voorkomend, zevental verklaard wordt, eene bespiegeling over de H. Drievuldigheid, *van Sint Jans Evangelie* geheeten; eene hekeling der zeden zijns tijds, in: *van velen abusen der werelt*, en *vander rijcheit ende vander doot*, dat over het onzekere der aardsche goederen treurt. Zijn *Borch van Vroudenrijc* bevat eene zinnebeeldige beschrijving van het hoofd eener jonkvrouw, en is wat dichterlijker dan de vorigen; doch het levendigste van allen is het stuk *van ses vaerwen*, dat de beteekenis der blazoenkleuren uitlegt en moraliseerend toepast op de verschillende levenstijdperken van den mensch. Van de witte kleur, b. v. heet het:

Die ierste staet, daer wi in sijn,
Die mach heten wit selverijn;
Want dat selver es rein ende wit
Het en verroest noch besmit;
Dus selen die kinderzielen sijn
Luter claer ende selverijn,
Onnoesel na der inghele aert,
Reyne wit ende welverclaert.
Dat selver heeft soeten clanc;
Der kinder luyt heeft soeten sanc.

14. Willem van Hildegaersberch, aldus genoemd naar zijne geboorteplaats, het dorp Hildegaersberch, in de nabijheid van Rotterdam, komt in de Hollandsche grafelijkheidsrekeningen voor, van 1383 tot 1407. Zijn karakter en eenige bijzonderheden van zijn weinig bekenden levensloop deelt hij ons mede in zijn gedicht: *van drierehande lijden*, waar hij zegt:

Ic had gheset in hoghen doen
al mijn lijff, als een baroen,
die overmoedich is ghestelt.
My docht ic was van herten coen,
stouter veel dan een lyoen,
die van nyemant niet en helt.
Mijn maghen spraken in arren moede,
daer en wasser gheen die mit my stoede,
Want mijn dinc was boven maten.

Nochtan was ic maet van goede:
daerom soe rieden mi die vroede,
dat ic my anderssins soude saten.
Wat sy mi rieden al ghemien,
daerop en achtic groet noch clien:
dat dede ten was mi niet ghename.

Daernae soe ghinc ic dic allien:
Mijn maghen lieten mi betyen,
des hadde ic zeder crancke vrame.
Wye dat is in goeden schine
ende niet en wil lijden mitten sinen,
die is zeer ontweecht, sijt seker des;
want als hi comt in groten pinen,
ende van rouwen gaet verdwinen,
so weet hi eerst wat lijden es.

Gelijk Augustijnken, dien hij zich ten voorbeeld gesteld had, munt Willem door geen hooge dichtvlucht uit. In de 117 sproken, die wij van hem bezitten, erkent men nogtans een praktischen, met liefde voor de natuur bezielden geest. Nu en dan schittert hij van wat hoogeren gloed, als namelijk de verontwaardiging over de gebreken van zijnen tijd hem de geeselroede in de hand geeft; soms ook weet hij een luchtiger toon aan te slaan en zich wat vrijer te bewegen. Ook zijne taal, zoo min gekuischt als zij is, overtreft die van Augustijnken.

15. Tot Willem's beste werken behooren: *Van mer*, een hekeldicht, waarin hij de deugden der verschillende standen afzonderlijk opsomt, doch telkens met een *mer* (maar...) besluit; *Vander wankelre brugge*, eene allegorie, die met de volgende natuurschildering begint:

Op een rivier quam ic ghegaen,
daer bloemen stonden scoen ontdaen,
int beghinsel van der Meye;
ende ander vruchten menicherleye
waren versieret over al.
Die voghelkijns dreven groet ghescal
met soeten sanghe menigher tieren.
Die vissche zwam inder rivieren
ende was zonderling verhoecht,
overmits der Meyen doecht,
dat si verstroyt wel menich vrucht;
die voghelen boven inder lucht,
die visschen mede bij den gronde.
Hi waer wijs, diet al verstonde,
hoe menighe doecht Mey heeft in;
want si verstroyt wel droeven sin,
daer hi wandelt int ghedocht.
Hier om soe quam ic ende socht
desen rivier schoen ende claer.
Van sorghen was ic wat in vaer;
maer ic docht ten selven tiden
dattie voghelkijns hem verbliden
als die Meye comt an hant,
ende legghen off der sorghen bant,
die des winters sin bedwinghen.

Eene ondeugende grap legt hem de sproke: *vanden paep die sijn baeck ghestolen wert* in den mond; zijne afkeuring van de zeden zijns tijds spreekt uit het levendige: *vanden meerblade* en *vander heilighen kerken;* zijne politieke denkbeelden ontwikkelt hij in: *vander wrake Gods*. Hoe innig Willem, ook te midden der verwarring, die het gevolg van het groote westersche schisma was, aan de Moeder-kerk en aan haar zichtbaar opper-

hoofd gehecht bleef, blijkt uit een zijner beste stukken: *van ses articulen der werlt*, waar hij uitroept:

„Men wil den paeus van Romen we- . . . . . .
ren, Wye den paeus van Romen weert,
Ende nedersetten tAvinioen; Die wil onse ghelove storen!"

Meer bekend zijn de gedichten: *van Sinte Gheertruden min*, *vanden sacramente van Aemsterdam* en *Hoe dierste partien in Hollant quamen*. Dit laatste heeft wederom een groot geschiedkundig belang, gelijk hij in: *vander dierehande staet der werlt*, weer met juiste trekken zijnen tijd schildert, terwijl hij den priester, den ridder en den huisman hunne plichten voor oogen houdt, naar aanleiding van een Latijnsch vers, dat te Rome, onder drie beelden, deze standen voorstellenden, te lezen stond:

„Tu supplex ora, tu protege, tuque labora.

16. Een man, die tot de aanzienlijksten in den lande behoorde, die niet alleen rechter en baljuw van 's-Hage en des Graven geheimschrijver was, maar ook met verscheidene gezantschappen belast werd, de edelman Dirc Potter, heer van Waddingsveen, metterwoon op het Kleine Loo bij 's-Hage gevestigd, alwaar hij den 30 April 1428 overleed, heeft ons een werk nagelaten, dat hij *der Minnen Loep* getiteld heeft. Wat wij ter gelegenheid van den *Hugo van Tabarië* over de richting der onderhavige dichtschool deden opmerken, vindt in dit gedicht zijne volste toepassing. In den grond is *der Minnen Loep* een leerdicht, waarin de verhalen de zedeleer in toepassing brengen en als aanschouwelijk maken; maar die verhalen zijn wederom zoo menigvuldig en zoo uitgebreid, dat de moraal menigmaal slechts als eene gevolgtrekking van het verhaalde schijnt aangemerkt te moeten worden.

17. De geheele „sproke" (zoo noemt Dirc zelf zijn werk) is in vier boeken verdeeld, waarvan het eerste „van ghecke minne", het tweede „van der goeder reynre minne", het derde „van de ongeoirlofde", het vierde „vander gheoerlofder minne" handelt. *Ovidius' Gedaanteverwisselingen* en *Boccaccio's Decamerone* schijnen zoo al niet tot model gestrekt, dan toch het denkbeeld van *der Minnen Loep* gegeven te hebben. Ook de veel wulpschere *Roman der Rose* was den dichter niet onbekend.

Schoon de taal alles behalve zuiver is, weet Potter zich echter duidelijk, ja sierlijk uit te drukken. Zijn stijl is natuurlijk en los; hij praat, hij keuvelt boeiend en onbedwongen voort, en weet, zonder ooit plat te worden, zijne rijke beeldspraak aan de meest verschillende voorwerpen te ontleenen.

Zijne moraal is niet van de strengste, al bestuurt een zedelijk doel zijne pen, en men moet er geen aanstoot in vinden, hem te hooren zeggen:

»Sonde te doen is menschelic,
die te beteren is godlic.
Moetet emmer ghesondicht sijn,
soe laet ons doen cleyn sondekijn."

Met *Der Minnen Loep* is de reeks der wereldsche middeleeuwsche gedichten gesloten: de burgerlijke geest verraadt hier klaarblijkelijk zijne zegepraal, ondanks de aristokratische denkbeelden, waarmede de dichter het persoonlijk nog al hoog op had. Ziehier een zijner liefelijkste verhalen.

In Achayen was wijlneer
Een ridder machtich, een edel heer,
Die sinnich was ende wel ghedaen
Ende was gheheten Orphaen.
Sijn lant was wijt, groot ende [vry],
[Mer noch gheen wijff en hadde hi,]
Die him sijn dinghen halp besorghen.
Sijn Rade quamen alle morghen
Ende rieden him tallen tijden,
Dat hi uut soude doen rijden
Al omme soecken om een vrou
Die [hem waer guetlic ende ghetrou]
Nu plach die Vorste talle daghen,
Als hi inden velde reet jaghen,
Te riden voer eens mannes duer.
Daer sach hi altoes sitten vuer
Een schone maghet van goeder zede,
Die alle hoirs vaders dinghen dede.
Hy was van sine wive verloost
Ende die dochter was alle sijn troost.
Arlamoen was svaders name.
Die dochter was hem zeer bequame;
Si was simpel ende saftmoedich,
So rechte dueghent ende oetmoedich,
Dat alle die stat van horen zaken
Goede woerden plach te maken.
Sy was gheheten Lympiose.
Sy bloeyde in doechden als een rose.
Had sy niet guet gheweest van zeden,
Si en haddet nymmermeer gheleden,
Dat sy leet, als ghi sult horen.
Dese Vorste hoech gheboren
Dochte dick in sinen moet,
Dat sulken wijff him waer goet,
Die wijs waer ende goederhande,
Want dat ghinghe voer sinen lande.
Hy prijsde duecht voer die gheboerte
Ende soeticheit voer hoghe woerde.
Hi leyde horen vader an,
Die was een schamel eerbair man,
Van cleynen guede ende wail ghemint
Hi sprac: »Vrient, du hebste een kint,
Lympiose, die guede maecht,
Die minen sinnen soe behaecht,
Dat icse wil, by minen live,
Hebben tot enen echten wive."
Arlamoen sprac: »Lieve heer,
Nu misnoedi alte zeer,
Dat ghi schimpens dus bestaet
Met uwen armen ondersaet."
Orphaen sprac: »Zwijch, Arlamoen!
Dat ic segghe dat wil ic doen,
Het es mij eernst ende gheen schimp."
Die vader sprack in goeder ghelimp:
»Heer, wat ghi wilt dat sy.
tGhenuecht mijn dochter ende my.

Wy sijn onder u gheseten
Ghi moecht ghebieden ende heten."
Die heer deedse by hem comen
Ende heeftse tenen wive ghenomen.

Schone cleder ende dier ghelijck
Dede hy hoer maken costelijck
Hi creech daer schone kinder by;
Mar rechte voert soe dede hi
Die kinder vander moeder bringhen,
Om dat si niet [en] soude singhen
Noch vreuchde mitten kinder driven.
Si mosten oick al van hoir bliven
So verre, dat si niet en konde
Hoer kinder sien in enighen stonde.
Dit was die eerste vremdicheit.
Daer na heeft hy tot haer gheseit:
»Lympiose, lieve wijff.
Ghi weet wel dat u selves lijff
En is niet weerdich dese eer:
Laet die costelicheit voert meer:
Ghi moet u simpeliken cleden
Ende helpen alle dinck bereden
So wes hier inden hove valt."
Die goede vrou was soe ghestalt
Ende so oetmoedich end soe vol doechde,
Dattet hoir wail ghenuechde
Wes hair hoir heer ghebieden woude.
Si quam altoes als wesen soude,
Wast int brouwen oft in tbacken;
Si maectet deech, sy nayde sacken
Inder koken sorchde sy mede
Datmen alle dinck wael dede.
Dair na sprack hoir die heer toe
Ende seyde hoer selve, hoe
Dat sy niet langher en mochte sijn
Vrouwe in alsulken schijn.
Sijn Rade haddent also bewaert,
Dat hy een wijff van hogher aert
Tot sinen hove halen woude,
Die [hem in echtschap versellen] soude;
Des sijn lant mocht hebben eer.
Lympiose seyde: »Wel lieve heer,
Ic hope, dat ic so hebbe ghedaen,
Dat ic danck hebbe begaen
Aen allen uwen onderzaten,
Sijn si groot off cleyn ghehaeten;
Mer dat weet ic wail daer by,
Dat ics waerdich niet en sy
Te wesen u gheëchte [vrouwe];
Want uw vorstelike [trouwe]
Is waerdich veel hogher zaken,
Ende hoe dat ghijt wilt mit mi maken,
Dat ghenuecht my lude ende stille."
Die heer sprac: »tls mijn wille,
Dat ghi die cameren op reydet
Ende alle dinghen wael beleydet
Teghen dat mijn wijff sal comen
Ende sy heeft u aenghenomen,
Dat ghi by hoir sult moghen sijn
Een dienster in joncfrouwen schijn.
Diendi wael ende sydi tru,
So sal si wael lonen u."
Si sprac: »Heer," in soeter tael,
»Trouwen, dat ghenoecht my wael.
Wyen ghi wilt dat ic dien,
tls recht dat ic my daertoe lien.
Ic wil dat sonder twifel, Heer,
Gaerne doen mit goeder gheer.
Op dat ic by u bliven mach,
Willic hoer doen, nacht ende dach,
Alle dat mijn Vrou begaert;
Want si is seker des wel waert!"
Limpiose ghinc van dan
Ende dede groeve cleder an.
Si ghinc sonder groot gheschal
Ende bereyde die cameren al
Teghen die coomste vander bruyt.
Van vroechden was daer groot gheluyt.
Men reyde disch, laken ende dwalen.
Si reden om die bruut te halen,
Die chierlic binnen wart ghebracht.
Die Heer sloecher op groten acht
Ende ruynde een luttel mit haer
Doe Lympiose quam aldair
Ende woude der Vrouwen eeren,
Sprack die Vrouwe over alden Heren;
»Moeder! ghi sult sitten hier —
Ende ic sal u dienen schier!"
Doe wort die guede Lympiose
Root van schaemten als een rose....,
Ende die Heer sprac hoer toe:
»Limpyose, nu weet ic hoe
Ghi sijt ghesint, ende bin des vroet
Dat ghi sijt schamel, wijs ende goet;

Ik hebbe gheproeft u wijflic schijn.
Dit is u dochter ende die mijn!
Doe weder u cleder ane:
Alle dit lant sal u sijn onderdane
Ghi sijt doeghendich ende rechveerdich;
Ghi sijt alre ere waerdich!
En gheer nymmermeer geen ander
Wijft, waer dat ic hene wander."

§ 5. Lyrische Dichtkunst.

1. Alhoewel het episch-didaktische element, gelijk wij vroeger deden opmerken, altijd den boventoon gehouden heeft in de letteren van den Nederduitschen stam, verloor toch het epos reeds vroeg zijn absoluut objektief karakter, en begonnen de persoonlijke indrukken van den verhaler meer lyrischen gang aan de voorstellingen bij te zetten. Ook uitsluitend lyrische gedichten kunnen er, in een tijdperk van zoo hooge ontwikkeling en zoo innige overtuiging als de XIIe en XIIIe Eeuw, niet ontbroken hebben: hier, gelijk elders, merkt te recht J. A. Alberdingk Thijm aan, heeft men gezongen, geweend, gebeden. Maar het individueele kunstlied is er uit zijnen aard aan blootgesteld verloren te gaan, gelijk het eigenlijke volkslied aan verandering en verbastering onderworpen is, en zoo komt het, dat wij haast niets uit de XIIe en weinig uit de XIIIe Eeuw met zekerheid tot onze lyrische voortbrengselen kunnen rekenen, en dat, hetgeen ons bewaard gebleven is, juist om zijn half-episch karakter aan de vergetelheid ontsnapt is.

2. Wij mogen, met Willems, aannemen, dat het bekende uitwijkelingslied: *Naer Oostlant willen wi varen*, zijnen oorsprong vindt in de XIIe Eeuw, toen duizenden Vlamingen naar Oostland, d. i., naar het Noorden van Duitschland, weken, om er landbouwkoloniën te stichten; maar wij moeten ook bekennen, dat het door den tijd menige verandering ondergaan, menig bijvoegsel in zich opgenomen heeft.

Wij geven er hier de drie eerste strofen van, die zich uitsluitend op de landverhuizing betrekken en dus, naar onze meening, meer kans hebben om oorspronkelijk te zijn, althans wat de gedachten betreft, dan de overige.

Naer Oostlant willen wi varen,
Naer Oostlant willen wi me,
Al over die groene heiden,
Frisc over die heiden,
Daer is er een betere ste.

Alse wi binnen Oostlant komen
Al onder dat hoge huis [fijn],
Daer worden wi binnen ghelaten,
Frisc over die heiden:
Si heten ons willecom sijn.

Ja, willecom moeten wi wesen,
Seer willecom moeten wi sijn.
Daer sullen wi avent ēn morghen,
Frics over die heiden,
Noch drincken den coelen wijn.

3. Minder beoefend dan in Frankrijk en in Duitschland, maar toch niet onbekend was bij ons het ridderlijk minnelied. Getuige dat aantal „trouvères", die in Fransch-Vlaanderen hunne Fransche liederen zongen; getuige Boudewijn van Konstantinopel, die in het Provençaalsch, Hendrik III van Brabant, die in het Romaansch dichtte, getuige vooral des laatsten zoon, de ridderlijke hertog Jan I van Brabant (1251—1294), van wiens hand wij negen minneliederen bezitten. Zij zijn ons, wel is waar, slechts in een uit de „Vulgarsprache", als Gervinus zegt, „nothdürftig verhochdeutschten" tekst bewaard gebleven; maar door Willems en door Hoffman von Fallersleben hernederduitscht, geven zij ons toch een klaar denkbeeld van des vorstelijken dichters kinderlijk gemoed en van zijn teeder, altijd op hoogst tamelijke wijze uitgedrukt gevoel. Onbegrijpelijker wijze werden die frische liederen, ten jare 1825, in den Belgischen *Messager des sciences et des arts*, nog „des essais barbares" genoemd.

4. Het geestelijke minnelied deed ook hier weder niet onder voor het wereldlijke. Ter koninklijke boekerij van Brussel berust een onuitgegeven handschrift van de XIIIe Eeuw, dat vijf en veertig, volgens Snellaert, van mystieken liefdegloed blakende liederen bevat, welke, naar allen schijn, door eene geestelijke zuster zijn vervaardigd en eene ware dichteres verraden.

5. Wanneer men aanneemt, wat Guicciardini in 1550 en om dienzelfden tijd een andere Italiaan, de Venetiaansche gezant Cavallo, getuigden, dat de Nederlanders destijds de grootste meesters in de muziek waren („i veri maestri della musica"), dat mannen en vrouwen er als natuurlijk op de maat zongen, met de grootste bevalligheid en melodie, dan zal het niemand verwonderen, dat het volkslied, ten onzent, in de middeleeuwen een hoogen bloei moet bereikt hebben. Ook de Hoogduitscher Kiezewetter verklaart, in zijne „Geschichte der Musik", dat de Nederlandsche muziekschool, van 1380 tot 1660, den toon gaf in Europa. *Du Fay*, *Okeghem*, *Josquins du Prez* en

Willaert hadden de muziek reeds tot een hoogen trap van volmaaktheid opgevoerd, eer *Palestrina* verscheen; ja, de laatstgenoemde onder hen behoort tot diegenen, die de Nederlandsche kunst naar Italië overbrachten. Hoffmann heeft in zijne *Horæ Belgicæ* een aantal liederen uit het beroemde, in 1544, te Antwerpen, bij Jan Roulants gedrukte „Liedekensboek" uitgegeven, waarvan sommige tot de XIVe Eeuw behooren. Hoe vruchtbaar het Nederlandsche volk, in alle eeuwen, aan liederen geweest is, blijkt uit de bijzonderheid, dat Snellaert, buiten een aantal handschriften, niet minder dan 415 gedrukte liederenverzamelingen opsomt, die van de XVIe tot het einde der XVIIIe Eeuw zijn uitgegeven.

6. Reeds in 't begin der XIVe placht de gelukzalige Geertruide van Voorburg, naar den aanvang van het lied, Geertruide van Oosten genoemd, het beroemde *Het daghet in den Oosten*, in toepassing op haren goddelijken Zielebruidegom, te zingen. Wij loopen gevaar, bij het afschrijven van dit heerlijke kunstgewrocht, niets nieuws ter lezing aan te bieden; maar 't is wellicht nuttig, dat stukken, die verdienen populair te worden en te blijven, in geene verzameling, hoe beperkt ook, ontbreken; en daarom nogmaals de *Ridderuitvaart*.

De joncfrou nam haer mantel,
Ende si ghinc enen ganc,
Al toten lindeboome groene,
Daer si den dooden vant.

»Och, licht ghi hier verslaghen,
Versmoort al in u bloet!
Dat hevet u ghedaen u roemen
Daerbi uw hooge moet.

Och, licht ghi hier verslaghen
Die mi te troesten plach!
Wat hebbet ghi mi naghelaten
So menich droeven dach!"

De joncfrou nam haer mantel
Ende si ghinc enen ganc
Al voor haars heren vader poorte,
Die si ontsloten vant.

»En es hier niemen inne
Noch heer noch edelman,
Die hier met mi nu desen dooden
Ter aerden helpen can?"

Die heren sweghen stille:
Si en gaven gheen gheluut.
Doe keerde haer die joncfrou omme:
Si ghinc al weenende uut.

Si nam hem in hare armen,
Si custen hem den mont,
Si custe hem gheen corter wilen,
Maer also menegher stont.

Met haren blonden haren
Dat si wreef af dat bloet;
Met hare cleene schoone handen
Dat si sijn ooghen sloet.

Met sinen blanken sweerde
Dat si sijn grafken groef;
Met haren sneewitten armen
Dat sine ter aerden droech.

Met haren blanken handen
Dat si dat belleken clanc;
Met hare suete heldere stemme
Dat si vigilien sanc.

»Nu willic mi begheven
In een clein cloosterkijn,
Ende draghen die swarte wilen,
Teeren des liefsten mijn."

Ook het lied *Van twee Coninckskinderen*, dat, bij alle Germaansche stammen bekend, van veel hooger oudheid is dan onze XVe-eeuwsche tekst, vinde hier eene plaats.

Het waren twee coninckskinderen,
Sy hadden malcander soo lief;
Sy conden byeen niet comen,
Het water was veel te diep.
Wat stac sy op? Drie keersen,
Als savonds het dagelicht sonc:
»Och, liefste, comt, swemter over!"
Dat deed sconincs sone, was jonc.

Dit sach daer een oude quene
Een al soo vilijnich vel:
Sy ghinker dat licht uytblasen.
Doen smoorde die jonghe helt.
»Och moeder, seidese, moeder,
Mijn hoofjen doet mijnder so wee!
Mocht icker een wijle gaen wandelen;
Gaen wandelen langhes de see!"

— »Och dochter, mijn liefste dochter,
Alleen en moogt ghy daer niet gaen:
Wect op uwe joncste suster,
En laeter die met u gaen."
— »Och moeder, mijn joncste suster
Is noch een so cleinen kint;
Sy plucter wel alle die bloemekens,
Die sy onder weghen vint.

»Sy plucter wel alle die bloemekens,
Die bladerkens laet sy staen:
Dan claghen die lieden en̄ segghen
Dat hebben coninckskinderen ghedaen."
— »Och dochter, mijn liefste dochter,
Alleen en moogt ghy daer niet gaen;
Maer wect uwen joncsten broeder,
En laeter die met u gaen."

— »Och moeder, mijn joncste broeder
Is noch een so cleinen kint:
Hy loopter naer alle de voghels,
Die hy onder weghen vint."
De moeder ghinc na de kerke,
De dochter ghinc haren ganc,
Tot sy er by twrter een visscher,
Haer vaders visscher, vant.

»Och visscher," seidesse, »visscher,
Mijn vaders visscherkijn,
Ghy soudt er voor my eens visschen:
Het sal u ghelonet sijn!"
Hy smeet sijne netten int water;
De loodekens ginghen te gront.
Int corte was daer gevisschet
Sconincs sone, van jaren was jonc.

Wat troc sy van haren hande?
Een vingherlinc rode van gout:
»Hou daer," seide sy, »goede visscher,
Dees vingherlinc rode van gout!"
Sy nam doen haer lief in haer armen;
Sy custen hem aen sijnen mont.
»Och, mondeken, cost ghy noch spreken!
Och, herteken, waert ghy gesont!"

7. De geestelijke liederen onderscheidt men 1° in *Kerstliederen*, wellicht ouder dan alle andere, zeer zeker vol van die „oneindige naïeviteit", waarmede het vurig geloof onzer vaderen zich in die lofzangen op het Jezuskindje uitstortte; 2° in *Maria-*

liederen, waarin niet slechts de schoonheid, goedheid en liefde der hemelsche Jonkvrouw, maar ook hare levensbijzonderheden verheerlijkt werden; 3° in *minneliederen der ziel tot God*, waar soms de mystieke liefde met een gloed geschilderd wordt, dat men er eene aardsche drift waant te erkennen; als bij de teedere, levendig voelende en schilderende kloosterzuster Bertken van Utrecht. Ziehier, ten voorbeeld, haar edelmoedig *Haddieu aan de werelt.*

Die werelt hielt my in haer gewout
Met haren stricken menichvout;
Mijn macht had sy benomen;
Si heeft mi menich leed gedaen Eer ik haer bin ontcomen.

Ic bin die werelt afgegaen,
Haer vroechde is also schier gedaen
In also corten daghen:
Ic en wil die edel siele mijn Niet langer daerin wagen.

Ie sie den enghen wech bereyt,
Die recht totter ewicher vroechden leyt;
Natuer, wilt niet versaghen!
Ic wil daer vromelic doergaen, Om Jesus te behaghen.

Ic voele in my een vonkelkijn,
Het roert so dic dat herte mijn,
Daer wil ick wel op waken;
Die mi vermach des altemael, Een vuyr daeraf te maken!

Haddieu, haddieu, natuere mijn!
Mijn hert dat moet ontcommert sijn:
tEn mach geen claghen baten;
Dye mijn siel alleen begeert Hem wil ic nu in laten.

4° Eindelijk in *uitingen van een individueel gevoel*, nu eens van geloof, dan van berouw, dan weder van betrouwen, als het *Och ewich is so lanc* van den beroemden redenaar en prozaschrijver Jan Brugman.

8. Soms paarde zich de innigste, vroomste bespiegeling aan de uitstorting der onbedwongenste wereldsche vreugde, wat slechts in eene samenleving kan plaats grijpen, die tot in het merg harer beenderen van Christelijke denkbeelden doortrokken is. Van dien aard is het drink- en bruiloftslied, door Moll in zijn *Kerkhist. Arch.* (I, bl. 439) meegedeeld.

Heer Jesus in der bruiloft quam,
Van water maeckte hy wijn,
Omdat wy zouden vrolijck zijn.
Gelooſd zoo moet den bruygom zijn!
Wijnken, en nu gaet in!

Omdat wy souwen vrolijck sijn:
Dat cest, dat hy begeert;
Heer Jesus is so milden weert:
Hy betaelt, dat ghy begeert. Wijnken, enz.

Den wijn, die wilt ghedroncken sijn
Met enen blijden moet;
Teghen die doot en is gheen boet,
Daer en mach helpen geld noch goet. Wijnken, enz.

Ter bruyloft van den Coninex-soon
Daer sijn wy al genoit;
Salich sijn sy die sijn bereet,
En hebben aen dat bruyloftscleed.
Wijnken, enz.

Als wy daer boven komen,
Al in des Hemels troon,
Daer sullen wy allegaêr vrolijck sijn;
Heer Jesus sal den schincker syn.
Wijnken, enz.

Dit wijnken willen wy drincken
Te deser selver stont;
Ic settet gelas aen myn en mont,
En drincket uut tot in den gront.
Wijnken, en nu gaet in!

9. Ook de Kerkhymnen — het verheven *Stabat Mater* vooral, de Psalmen van David, de Lofzangen der H. Maagd en van Simeon — werden vertaald; maar slechts weinig is ons van kunstjuweelen der Christelijke lyriek overgebleven, en nog minder kennen wij die zedige zangers zelven, die, bij de uitstorting van hun vroom, dichterlijk gemoed, aan alles dachten, behalve aan het vereeuwigen van hunnen naam.

§ 6. Dramatische Dichtkunst.

1. Zoo verre als in onzen tijd de Kerk en het Tooneel uiteenloopen, zoo nauw waren zij in de middeleeuwen verbonden; ja, het drama is in zijnen oorsprong geheel kerkelijk, en wel van historischen aard.

Op de hooge feestdagen werden er, in de kerk zelve, en door geestelijke, of althans aan den kerkelijken dienst verbonden personen, geschiedenissen uit het Oude en het Nieuwe Testament, en meer bijzonder uit het leven des Zaligmakers of dat der Heiligen voorgesteld, in overeenkomst met de gevierde plechtigheid, en als om de vrome herinneringen van den dag den volke aanschouwelijk te maken en diep in geheugen en hart te prenten. Afgezien van de kunst, was dat zeker eene recht praktische wijze van leeraren. Men noemde die vertooningen *Mysterie-* of *Mirakelspelen*. In den beginne in de taal der

Kerk voorgedragen, gingen zij weldra in de volkstaal over, naarmate de band, die ze aan de kerkelijke plechtigheden hechtte, losser werd, en de voorstelling meer door wereldsche personen plaats had, wat op het laatst der XIIe Eeuw begon en in de XIIIe algemeen werd. Frankrijk kende dusdanige *Mysteriën* reeds in de XIe Eeuw; in Engeland en Duitschland vindt men er sporen van in de XIIe; en het lijdt geen twijfel, of hier te lande zocht men op gelijke wijze reeds vroeg de hooge feesten voor den ongeletterden leek begrijpelijk en aantrekkelijk te maken.

2. Het oudste in onze taal bewaard gebleven *Mysteriespel* dagteekent van het begin der XIVe Eeuw, al is het handschrift van het einde dier Eeuw. Hoewel dit stuk, naar een Limburgsch handschrift uitgegeven, niet in zijn geheel is, en min gekuischt van taal, geeft het ons evenwel een klaar denkbeeld van zijn waarlijk grootschen samenhang. Niet slechts eene bijzonderheid uit het leven des Zaligmakers, niet slechts het geheele Verlossingswerk, maar als de geschiedenis van het Godsbestuur op aarde wordt er veraanschouwelijkt: de schepping der wereld, de val der Engelen, de mensch in het Paradijs, de profeten. Daarna volgt Christus' Menschwording, de aanbidding der Herders en der H. Drie-koningen, de vlucht naar Egypte, de roeping der Apostelen en eene menigte bijzonderheden uit Jezus' leven, tot op het oogenblik dat Hij van Judas verraden werd. Het einde, dat wellicht niets anders was dan het laatste oordeel, is verloren geraakt.

3. Eene eeuw jonger is het minder omvattende, hoewel nog ruime, en in zijne bijzonderheden keuriger bewerkte, spel: *Die eerste Bliscap van Maria*, in 1429 reeds door de Minderbroeders en gezellen van Audenaarde, te Mechelen, en in 1444, ter gelegenheid der verloving van Karel den Stoute met eene Fransche prinses, door de Brusselsche Rederijkerskamer „De Korenbloem" ten tooneele gevoerd. Het behelst de geboorte en het huwelijk der H. Maagd, benevens de boodschap des Engels, voorafgegaan van den val van Adam. Bij de voorstelling was het tooneel in drie verdiepingen, de hel, de aarde en den hemel verbeeldende, ingedeeld. Soms was de hel onder de gedaante van een draak voorgesteld, wiens muil zich opende

als de duivels in- of uitgetrokken. Merkwaardig is ook de plaats, door Jubinal uit het *Mystère de la Résurrection* aangehaald: „Notez que le limbe doit estre en une habitation en la fasson d'une grosse tour carrée, environnée de retz et de filetz ou d'autre chose clère, afin que parmi les assistans on puisse voir les âmes qui y seront; et derrière la dicte tour, en ung entretien, doit avoir plusieurs gens crians et gullans horriblement, tous à une voix ensemble, et l'ung d'eux qui aura bonne voix et grosse, parlera pour lui et les autres âmes dampnées de sa compaignie."

De wijze van behandeling der *Boodschap* moge een denkbeeld van het geheel geven.

„Gabriel knielt vor Marien, ende si leit eñ leest in haer camere," enz.

Gabriël:

Van Gods wegen, suver vercorne!
Los van alle smetten, reyne!
Soe comic tu. In tsviants toorne,
Ghi selt verlossen die verloorne.
Hi wilt Hem rusten in uwen pleyne,
Ende wilt vertroesten vor die veleyne,
Die liggen inder duvelen tra:
Ave gratia plena!

(Hier verscricse haer.)

Maria, vrouwe sijt onversaecht!
Natuerlic seldi baren een kint
Ende werden moeder ende bliven maecht.
Die gracie des Heren heeft u vermint.
Jhesus saelt heten: mi wel versint —
De hoechste van deser werelt wijt.
Ghi sijt, soemen gescreven vint,
Vor alle vrouwen gebenedijt.

Maria:

Her ingel, die hier dus comen sijt!
Seer verwondert mi van dien:
En kinde noyt man ter werelt wijt:
In wat manieren saelt dan gescien?

Dingel:

Suver maecht, sijts onbevreest!
Gods gracie heeft u daer toe bereit:
Ghescien saelt biden Heilegen Geest.
Mids uwer grote oetmoedicheit.
Ten tekene van dien, vor waer geseit,
Heeft Elizabeth, u nichte, ongewaent
Enen sone entfaen in haer outheit,
En es nu in haer seste maent;
Nochtan dat si onvruchtbaer sy
tEn dae Gods gracie.

Maria:

Her ingel, soe ghi
Mi seit, soe moet met mi verkeren!
In Gods genaden soe keeric my.
Siet hier de deerne Gods ons Heren.

Gabriël:

Reyn maecht vol eren, suete Marie,
Die gracie Gods heeft u omvaen:

Een godlike hemelsce tresorie Orlof, ic keere ten hemel saen.
Seldi voortbliven, sonder vergaen. (Selete !)

4. Of het wereldsche drama zich van lieverlede uit de mysteriespelen ontwikkeld heeft, door het invoeren van allegorische figuren, gelijk er reeds in het daareven vermelde stuk voorkomen en waaruit later de zinnespelen ontstonden; of wel, dat het wereldlijke tooneel een afzonderlijk bestaan heeft, dat eerder aan de klassieke oudheid aansluit, kunnen wij niet uitmaken; maar wij zijn, met de beste schrijvers, geneigd, de eerste veronderstelling als de ware aan te nemen. Wij bezaten reeds dergelijke wereldsche voorstellingen in het begin der XIVe Eeuw.

5. De vrije steden hadden zich middelerwijl ontwikkeld; de burgerij had in welvaart toegenomen; de gilden en broederschappen stonden in hoogen bloei. De rondtrekkende sprekers begonnen allengs hun zwervend leven vaarwel te zeggen en zich bij die rustige, nijvere en onbekommerde poorters aan te sluiten. Onder hen vormden zich waarschijnlijk de „ghesellen vanden spele", ook „ghesellen van der conste" geheeten, vaste gezelschappen, die hun bestaan zochten in het geven van tooneelspelen, en van welke, in de graaflijkheidsrekeningen van Holland, herhaaldelijk sprake is.

6. Deze tooneelstukken waren òf van ernstigen aard, *abele spelen*, òf kluchten, *sotterniën* genaamd. De laatsten volgden gewoonlijk, in de voorstellingen, onmiddellijk op de eersten.

Er zijn ons drie *abele spelen* — *Esmoreit*, *Gloriant* en *Lanceloot* — en zes *sotterniën*, waarschijnlijk allen van éénen dichter en uit het midden der XIVe Eeuw, en een *spel vanden winter ende vanden somer*, in den trant der latere Rederijkers-zinnespelen bewaard gebleven.

7. Om een denkbeeld te geven van de inrichting dier „abele" spelen", ontleden wij hier het beste der drie: *Een abel spel van Esmoreit, sconincs sone van Ceciliën.*

Er treden vijf personen in dit drama op: de koning van Sicilië, zijne echtgenoote, de koningin, Esmoreit, beider kind, de held des stuks, en Robrecht, 's konings neef. Verder de koning van Damas, zijne eenige dochter Damiët en de wichelaar van den koning van Damas, Platus.

De *proloog* bevat den korten inhoud van het stuk.

Eerste Bedrijf. Robrecht, betreurende dat aan het koninklijk echtpaar een kind geboren is, waardoor hij van alle hoop op den troon beroofd wordt, besluit dit kind om te brengen en de koningin door den koning te doen verstooten. Intusschen verneemt de koning van Damas (naar welke stad het tooneel afwisselend verplaatst wordt), uit den mond van zijn wichelaar, dat er in Sicilië een kind geboren is, hetwelk eensdaags zijne dochter tot het Christendom brengen en huwen zal. Hij zendt Platus om dat kind machtig te worden, wat door tusschenkomst van Robrecht gelukt. De dochter des konings, Damiët, zal Esmoreit (zoo heet de knaap) nu opvoeden als „een goed payijn." Ook Robrecht's lastertaal tegen de koningin vindt ingang bij den koning van Sicilië, die zijne onschuldige gemalin in den kerker doet werpen.

Tweede Bedrijf (achttien jaren later). Damiët, des Mahomedaanschen konings dochter, bemint Esmoreit, die zich haar broeder waant, maar die thans, vernemende dat hij een vondeling is, hare hand niet wil aanvaarden, vooraleer hij zijne ouders opgespoord hebbe.

Hij vertrekt, het hoofd omwonden met een band, waarin hij als kind gewikkeld was, en waarop rijke wapens geborduurd zijn. „Joncfrou Damiët" had hem dien gegeven, zeggende:

O Esmoreit, nemet desen bant:
Hier in so waerdi ghewonden,
Esmoreit, doen ghi waert vonden:
Edel jongheling, dies ghelooft.
Ghi selten winden omtrent uw hooft
Ende voerten alsó openbaer
Op aventure, of iemen waer
Die u kennen mochte daer an,
Ende peinst om mi, wel scone man,
Want ic blive in groter sorghen. —

De jongeling, van zijnen kant, schijnt meer bedacht op het hoofddoel van zijnen tocht. „Mijn God", zoo roept hij, in alleenspraak, uit:

Mijn God, die niet en es verborghen,
Die moet nu mijn trooster sijn!
O Mamet ende Apolijn,
Mahoen ende Tervogan!
Dese scone wapen die hier staen an,
Mochten si toe behoren mi,
So waer ic int herte wel vri,
Dat ic ware van edelen bloede.
Mie es emmer also te moede,
Om dat ic lach daer in ghewonden
Doen ic te vondelinghe was vonden,
Ic bender seker af gheboren:
Mijn herte seghet mi te voren,
Want ic daer in ghewonden lach,
Ic nimmermeer vroude ghewinnen en mach
Ic en hebbe vonden mijn gheslachte;
Ende die mi ooc te vondelinghe brachte,
Ic souts hem danken, bi Apolijn!

Ay! mochtic noch vader ende moeder mijn
Scouwen, so waer mi therte verclaert,
Ende waren si dan van hogher aert,
So waer ic te male van sorghen vri.

Daar komt hij nu in Sicilië, voor het venster der gevangenis, waarin zijne arme moeder zucht, en waar zich tusschen hem en de gevangene het volgende gesprek ontspint.

Sine Moeder:

O edel jonghelinc, nu comt tot mi,
Ende sprect jeghen mi een woort.
Want ic hebbe u van verre ghehoort
Jammerlijc claghen uw verdriet.

De Jonghelinc:

O scone vrouwe, wats u gheschiet
Dat ghi aldus licht in dit prisoen?

Sine Moeder:

O edel jonghelinc van herten coen,
Aldus moetic ligghen ghevaen,
Nochtan en hebbic niet mesdaen,
Want mi verraderie al doet.
O scone kint, nu maect mi vroet
Hoe sidi comen in dit lant,
Ende wie gaf u dien bant?
Berecht mi dat, wel scone jonchere!

De Jonghelinc:

Bi Mamet, minen here!
Vrouwe, dan sal ik u weigheren niet.
Wi moghen mallic anderen ons verdriet
Claghen, want ghi sijt ghevaen,
Ende groot verdriet es mi ghedaen,
Want ic te vondelinghe was geleit
Ende desen bant in gherechter waerheit
Daer so lach ic in ghewonden,
Lieve vrouwe, doen ic was vonden;
Ende voeren aldus openbaer
Op aventure oft iemen waer
Die mi kennen mochte daeran.

Sine Moeder:

Nu secht mi, wel scone man,
Wetti iet, waer ghi vonden waert?

De Jonghelinc:

O lieve vrouwe: in enen bogaert
Te Damast, in ware dinc,
Daer so vant mi die coninc
Die mi op ghehouden heeft.

Sine Moeder:

Ay God, die alle doochden gheeft
Die moet sijn ghebenedijt!
Van herten ben ic nu verblijt,
Dat ic gheleeft hebbe den dach
Dat ic mijn kint anescouwen mach!
Mijn herte mochte wel van vrouden breken:
Ic sie mijn kint; ende ic hoort spreken,
Daer ic om lide dit swaer tormint.
Sijt wellecome, wel lieve kint,
Esmoreit, ic ben uw moeder..
Ende ghi mijn kint! dies sijt vroeder:
Want ic maecte metter hant,
Esmoreit, selve dien bant:
Daer in so haddic u ghewonden,
Esmoreit, doen ghi waert vonden
Ende ghi mi ghenomen waert.

De Jonghelinc:

O lieve moeder, secht mi ter vaert
Hoe heet die vader, die mi wan?

Sine Moeder:

Dats van Cecilien die hoghe man,

Es uw vader, scone jonghelinc;
Ende van Hongherien die coninc
Es die lieve vader mijn:
Ghi en moocht niet hogher geboren sijn
Int Kerstenrijc verre noch bi.

De Jonghelinc:

O lieve moeder, nu secht mi,
Waer omme lichtdi aldus ghevaen?

De Moeder:

O lieve kint, dat heeft ghedaen
Een verrader valsc ende quaet
Die uwen vader gaf den raet
Dat ic u selven hadde versmoort.

De Jongheliuc:

O wi der jammerliker moort!
Die dat mijn vader den coninc riet,
Bracht mi ooc in dit verdriet
Dat ic te vondelinghe was gheleit.
Ay! ende of ic die waerheit
Wiste, wie dat hadde ghedaen,
Die doot soude hi daer omme ontfaen,
Bi minen god Apolijn!
Ay lieve moeder mijn!
Nu en willic langher beiden niet,
Ic wil u corten dit verdriet:
Aen minen vader den hoghen baroen,
Dat hi u bringhe uut desen prisoen,
Dat sal mine ierste bede sijn.
Danc hebbe Mamet ende Apolijn!
Ende die Scheppere die mi ghewrachte,
Dat ic hebbe vonden mijn geslachte
En ooc die moeder die mi droech.
Mijn herte met rechte en vrouden loech,
Doen ic anesach die moeder mijn.

Sine Moeder:

Ootmoedich God, nu moeti sijn
Ghelooft, ghedanct in alle stonden!
Mijn lieve kint hebbic nu vonden
Die mi nu verlossen sal,
Want die vroude es sonder ghetal
Die nu mijn herte van binnen drijft. —

Esmoreit doet, inderdaad, zijne moeder verlossen, verhaalt zijne eigene lotgevallen aan zijne ouders, en bekeert zich tot het Christendom. Damiët, intusschen, die de afwezigheid des geliefden niet langer kan verdragen, haalt den wichelaar Platus over om met haar, in pelgrimsgewaad, naar Sicilië te trekken.

Toen zij daar aankwamen, werden zij door Esmoreit herkend, die Damiët aan zijn vader voorstelt. Deze geeft verlof tot het huwelijk, en legt de kroon neder, welke de jonge koning, na Damiët's doop, aanvaardt. Robrecht, door Platus bekend gemaakt, wordt opgehangen.

Op het einde van het stuk wordt er gezegd:

»Elc blive sitten in sinen vrede,
niemen en wille thuusweert gaen;
ene sotheit salmen u spelen gaen,
die cort sal sijn, doe ic u weten.
Wie hongher heeft, hi mach gaen eten,
ende gaet allen den graet neder.
Ghenoeghet u, so comt alle weder."

8. „Een abel spel ende een edel dinc van den hertoghe van Bruunswijk (Gloriant), hoe hi minnende wert des roden Lioens

dochter van Abelant;" en „Een abel spel van Lanceloot van Denemerken, hoe hi wert minnende ene joncfrou, die met siere moeder diende," gaan wij met de opmerking voorbij, dat het eerste, zoowel wat opvatting als wat karakterschildering betreft, verre beneden den *Lanceloot* staat, en deze, op zijne beurt, voor den *Esmoreit* moet onderdoen.

9. Het „spel vanden winter ende vanden somer", dat men gewoonlijk tot de *abele spelen* rekent, bevat een twist tusschen beide jaargetijden, die elk, met uitsluiting van alle andere, de aarde willen beheerschen. Zinnebeeldig benaamde personen, als Moiaert, Loiaert, Clappaert, Bollaert en Cockijn, voeren er het woord. De strijd wordt, door vrouw Venus, in dien zin beslecht, dat de jaargetijden zullen blijven afwisselen.

10. De *Sotterniën* zijn niets anders dan uit het leven gegrepen schetsen, die uiterst eenvoudig van handeling en ontknooping, maar levendig van voorstelling, vol echter, al is het ook dikwerf platten, volksluim, waar en frisch van kleur zijn. Zij zijn ten getale van zes, te weten: *Die sotternie van Lippijn*, *Die Bussenblaser*, *Die Hexe*, *Drie daghe here*, *Die Truwante* en *Rubben*.

11. Ziehier den korten inhoud van *Die Hexe*. Eene boerin, Machtelt, klaagt tegen haar „ghevader" Luutgaert over den kreeftengang harer zaken. Deze drukt het vermoeden uit, dat „die helsche cater" in het spel is. Ook heeft zij bemerkt, dat hare koe de melk ontgaat. Maar ze heeft op een vierweg eene oude zien zitten,

> »ende hadde boter voor haer staende;
> ic wane dat si den duvel maende,
> die daer die botere comen dede."

Die boter is de mijne, roept Machtelt; en daarop begeven zij zich naar de oude tooverkol, schijnbaar om haar te raadplegen, maar eigenlijk om haar te betrappen. Eene behendige vraag lokt een minder behendig antwoord uit; daarmede vallen beide wijven de heks op het lijf, en het stuk eindigt met de woorden: „Hier vechten si."

Hiermede is het tweede gedeelte onzer middeleeuwsche dichtkunde, dat wij met den naam van Didaktiek of Volkspoëzie kenmerken, afgesloten. Er blijft ons nog een woord te zeggen over het ontstaan en de ontwikkeling van het Proza, gedurende

dit tijdperk, alvorens tot de derde karakteristieke uiting van den middeleeuwschen geest, de Rederijkerspoëzie, over te gaan.

§ 7. Proza.

1. De oudste ons overgebleven proeven van Nederlandsch proza vinden wij in die stukken, waarbij aan steden of gewesten door de betrekkelijke heeren zekere vrijheden, zekere voorrechten verleend werden, en die men *keuren* noemt.

2. De Vlaamsche keure van St.-Omer dagteekent van 1227, de Brusselsche, die echter, volgens den jongeren Serrure, geen origineel is, van 1229. In Noord-Nederland is die van Middelburg de oudste; zij werd in 1253 door den Roomschen koning Willem van Holland aan die stad gegeven.

3. Dat er evenwel ook geheele in het Dietsch, en waarschijnlijk ook in proza, geschreven boeken vóór de XIIIe Eeuw bestonden, blijkt, op afdoende wijze, uit een diploma van 1202 bij Miraeus aangehaald, waarin de pauselijke legaat Guido, bij de regeling van het bisdom Luik, de boekenkeur aan den bisschop opdragende, zegt: „Omnes libri romane vel *theutonice* scripti de divinis scripturis in manus tradantur Episcopi, et ipse quos reddendos viderit, reddat." (Dat alle zoo in het romaansch als in het *dietsch* over de H. Schrift geschreven boeken in de handen van den bisschop gesteld worden, en dat hij die teruggeve, welke hij goed zal vinden.)

4. Onder de prozawerken, die wij nog bezitten, komt, in de orde van den ouderdom, de eerste plaats toe aan eene vertaling van de historische boeken des Ouden Testaments, waarvan het oudste handschrift van 1358 is, alhoewel deze in helderen stijl geschreven bewerking laatstens van 1300 dagteekent. Niet jonger dan deze *Bijbel*, is een *Leven van Jezus*, dat, evenals het vroeger behandelde rijmwerk van dien naam, eene overeenkomst der vier Evangeliën bevat.

Als een voorbeeld van de eenvoudige en tevens kracntige taal dezes werks, bieden wij hier *Zacharias' Loflied* ter lezing.

»Ghebenedijt si, die Here ende Got es des volcs van Israhel, want hijt nu ghevisiteert heft ende sine verloessenesse toe heft bracht. Ende op heft gherecht den horen van onser behoudenessen, die be-

horende sijn ten rike Davids sijn kinds; also ghelike alse hi wilen sprac overmids sinen propheten ende sinen heileghen, die wilen waren. Ghebenedijt si die ons ghesendt heft enen verloessere van onsen vienden, ende van al dergherre handen, die ons haetden; ende die sine ontfarmecheit sal kiren an onse vorderen. Ende din sal ghedenken sijns heilegs testaments ende sijns eets, din hi svor wilen Abrahame onsen vader; daer hi hem ghelofde, dat hi hem selven ons gheven soude om ons te verloessene van onsen vienden, ende om hem te dinne sonder vrese in heilecheiden ende in gherechtegheiden alle de daghen die wi leven souden. Darna so bekirt die heileghe man die prophetien te sinen kinde wert ende sprekt aldus: ende du kint, du sout heeten prophete des almegteges; want du sout gaen vor sijn anschin ende hem ghereiden sine weghe; ende du sout vor hem gaen om te ghevene sinen volke ene leeringhe van hare salegheit; ende om tontfane absolutie van haren sunden. Dit sal sijn overmids dontfarmegheit ons Heren Gods, die ons ghevisiteert heft van boven uten orienten, om te verlichtene deghene die sitten in demsternessen ende in den schade van der doet; ende om te bekerne onse voete in den weghen des ewelecs vreden. — Dit was Zacharias profetie, die hi profeteerde van onsen Here ende van sinen kinde Sente Yanne. Darna so segt dewangeliste, dat dat kint opwis, beide na den lichame ende in den gheeste. Ende alst opquam, so ghingt inder wstine, ende bleeft daer totin tide, dat hi hem vertogde den volke van Israhel."

5. Het fragment van geschiedkundige aanteekeningen, door den Noordbrabantschen priester Jan Goesse (geboren te Oerte, den 14n van lentemaand, 1213) opgesteld, is te gering en te onnauwkeurig afgeschreven om ons een juist denkbeeld van 's mans taal en talent te geven. Van het katechetisch werk: *Die Dietsce Lucidarius* en van Jan Yperman's geschrift over geneeskunde, beide in proza vervaardigd, hebben wij reeds melding gemaakt, alsmede van de prozabewerking van den *Tondalus*.

6. Niet alleen door zijne persoonlijke deugd, die zoo groot was, dat zijne tijdgenooten hem plaatsten „boven alle ghelike, als enen seraf in hemelrike, den hoechsten inghelen ghelike," en die de Kerk aanspoorde om hem onder het getal der gelukzaligen te rangschikken; maar ook door zijn uitmuntend prozaschrijverstalent onderscheidde zich Heer Jan van Ruysbroeck, naar zijne geboorteplaats, in Zuid-Brabant, aldus genoemd. Hij werd omstreeks 1294 geboren, en trad, nog jong, als kapelaan der Sinte-Goedele te Brussel, tegen de leerstellingen der kettersche Bloemardine met kracht op. In het jaar 1354 stichtte

hij, geholpen door zijn rijkeren medekapelaan ter Sinte-Goedele, Heer Frank van Coudenbergh, het klooster Groenendaal, op twee uren afstands van Brussel, in het bosch van Soignies. Daar leefde hij, alhoewel met de waardigheid van prior bekleed, in „grondvernietende ootmoedicheit" tot het jaar 1381; daar schreef hij, met die eenvoudige innigheid, met die waarheid van voorstelling, in die krachtige en tevens zuivere taal, zijne geschriften, welke hem den eerenaam van *Vader van het Nederlandsch proza* verworven hebben.

7. De maatschappij der Vlaamsche Bibliofilen heeft thans, te Gent, Ruysbroeck's volledige werken uitgegeven, namelijk: *Dat boec vanden gheestelyken Tabernakel; 't Cieraet der gheesteliker bruloft; vanden grade der mynnen myt VII trappen; vanden seven sloten; die hoechste waerheit* of *Samuël; dat rijc der ghelieven; vande twaalf deugden*, en *de twaalf bagijnen.*

Even natuurlijk en kernachtig als Ruysbroeck's schrijftrant is, even boeiend, even zinvol is de inhoud zijner beurtelings beschouwende, leerende en gispende geschriften.

In het boek: *dat rijc der ghelieven*, kenmerkt hij, in berijmd proza, zooals men het destijds niet zelden schreef, de deugd van *goedertierenheid.*

»Opdat die mensche dese gave der goedertierenheit besitte in der hoechster volcomenheit mit allen dien duechden, die daer wtspruten: soe moet hi hebben een ghesaet ghemoede, onachsam vreemder spoede, altoes bliven in eenvoudicheit. Goedertieren te sine, dat en ghevet ghene pine hem die leeft in saftmoedicheit; ende een ghemeen ontfermen op alle dieghene die derven hoerre gherechter noetdurfticheit, dat sal men nauwe merken mit doghentliken werken, mit gherechter bescheidenheit. Milde in caritaten, dat en sal nieman laten, ende werken in der ontfermicheit; niet na gonste noch den maghen, mer ghemeene minne draghen tot elken na bescheidenheit. In doghen ende in liden, altoes wesen blide ende God loven mit dancberheit; ende dat ghemoede vryen, ende die natuer vertien, in gherechter verduldicheit. Saftmoedich te siin, dat is sonder piin ende is hogher weerdicheit. Vier dinghen hinderen den menschen, dat hi die duecht der goedertierenheit niet besitten en mach in der hoechster volcomenheit; licht gherenen, woeste van sinnen, verstormet buten ende binnen, dat hindert die sachtmoedicheit. Compassie draghen toe vrienden ende toe maghen meer dan totter ghemeenheit. Die ist die in duechden zwevet, die caritate mit gonsten pleghet, niet nae bekenliker noetdurfticheit. Die doghen mit verdriete liden, die en moghen niet verbliden in hogher dancberheit. Dit is ontbliven ende niet vercrighen die duecht der goedertierenheit. — Noch wil

ic u toenen vier dinghen die hoenen der menschen salicheit: een wreet ghemoede levet in woede ende sonder goedertierenheit. Tot nyemant compassie draghen, dat mach wel mishaghen, dat is leven in tyrannicheit; altoes vrac, ghierich ende ghieren, dat moet qualicken tieren, want dat is leven sonder mildicheit. Onverduldich te siin, dat maect grote piin, dat is wreet in liden; want het beroevet sachtmoedicheit ende brenghet in eewich leyt."

Hoort nu, met wat scherpe slagen hij de *wereldsche Ydelheid* geeselt.

»Al dat op der aerden cruupt ende van lime der aerden wast, dat is den ioden onreyn ter spisen. Siet hier meede verstaet men alle vleyschelike sonden. Want als die mensche al siin ghenoechten set in siin lichaem, so is hi als een worm die op der aerden cruupt ende leeft van die lime der aerden; ende hierwt comen iii hoeftsonden, dat is traecheit, gulsicheit, ende oncuuscheit. In traecheden cruupt die worm, in gulsicheden wert hi ghevoedt, in onsuverheden is siin leven ende siin woeninghe. Ende wt dese sonden comen ander quade costumen ende nuwe sonden, die bi wilen scadeliker siin dan die principale sonden. Ghi siet wel sal een man een cleet maken, hi doet fronsen mit langhen becken, mit langhen toten, ende soe enghe ende soe cort, dat hi cume siin scamelheit bedecken can. Hierop sien die vrouwen, ende maken oec so enghe cleederen, dattet hem scande is; ende si voederent buten ende binnen, ende versieren menigherhande visevasen om behaechelheit. Si maken aen haer hoefden bulten van hare, dat siin des duvels nesten, daer si in sculen. Mer dunct hem dat si edel siin so moeten se hebben an haer aenschiin cromme hoernen als gheiten, daer si den duvel mede gheliken, ende dan gaen si hem spieghelen of si scoen ghenoech sijn, den duvel ende die werelt te behaghen. Nochtan makense grote, wide hoeftslope, opdat men den wlen sac wel besien moghe, mer saghen se selve dat aanschiin haer concienciën, hoe eyselic dat is, hem soude gruwelen van hemselven meer dan van enighe duvel. Want si siin des duvels netten, daer hi mede vaet die sine. Ende also sijn oec die mannen, die hem wtsetten in sonderlinghe behaeghelheit; want daer mede ontfunct men dat vier der oncuusheit ende oefent ende stoect in lanc so meer. Ende al siin dese liede traghe Gode te dienen ende onbereet, si siin haestich ende snel den duvel ende haren vleysch ghevolchsam te sijn; want in der nacht, als ander goede lieden slapen ende rusten, dan gaen si dansen, reyen, eten ende drinken ende haer onvoere driven; ende als goede menschen opstaen Gode te dienen, dan gaen si slapen, die den duvel ghedient hebben; want si verkeren die dach in den nacht. Ende sulke gaen ter kerken en de hoeren een misse, opdat si haer behaghelheit vertoenen moghen den volke. Siet, dit is die werlt daer xps niet voer bidden en woude sinen hemelschen vader, ende si en begherens oec niet. Want si leven sonder gheestelic ghevoelen ende sonder lust tot enige duecht. Ende aldus siin si die ionghe sonen, die haer substancie van Gode ghe-

deilt hebben, ende siin ghevaren in een vreemt lant, ende daer leven si in onsuverheden."

8. Om de zuiverheid zijner taal en zijn nog al vloeienden verhaaltrant, meer dan om de geschiedkundige waarde zijner kroniek van Holland, verdient opgemerkt te worden „en ongenoemt clerck, geboren vuyten laegen lander byder zee, die vuyt vryen sinnen begeerde waerachtige historie te bescryven." Deze onze oudste geschiedschrijver, in Nederlandsch onrijm, heeft Melis Stoke en vooral Beka nagevolgd, en voltooide zijn werk kort na 1350. Het vermoeden, dat men in dezen „clerck" den schrijver van het boek: *De Cura Reipublicæ*, den archivaris van Utrecht Philippus de Leydis († 1380), moet erkennen, wordt met meer grond tegengesproken dan aangenomen.

Zeer aanschouwelijk verhaalt de „ongenoemde clerck" het schrikwekkende *Oirdel ende verdomenisse van aertsbiscop* Udo van Meydenborch (*Maagdeburg*) in *Sassen*.

»In desen zelven jaer zoe geviele eenen alten wonderlyken oirdel ende verdommenisse over een aertsbisscop van Meydenborch in Sassen, gheheeten Udo, daer af ick een luttel mit corten woorden overlopen wil, wanttet te lanck waer al te scryven. Dese bisscop Udo was een arm clercsken van dommen sinnen, die hem seer scaemde dat hy nyet zoe wel en leerde als een ander, ende plach onser liever vrouwen stadelick ende mit groter innicheyt te bidden om sinlicheyt ende verstandenisse te crygen. Op een tyt als hy in syn gebeth lach, tot Meydenborch in den doem, die gesticht is in die eer Sinte Mauricius mi zyn gesellen, zoe wart hy slapende ende in synen visoen zoe openbaerde hem die moder gods ende seyde: Udo, ick heb dyn gebet gehoort ende die weemoet dyns herten aengesien, du en selste nyet alleen konst hebben ende abelheyt, mer naer dode des biscops die nu is, selstu oick besitten deser heiliger kercken myns martelaers Sinte Mauricius. Ist dattu dan di wel ende rechtveerdelick regeerste, zoe selstu verdienen die eewige blyscap, doetstu anders du zelste sterven den eewygen doot. Hiermede zoe bedaerde hy hem, ende met goede gelove dier woorden ghinck hy ter scolen ende wort alsoe subtyl ende constenryck, dat hy alle syn gesellen boven ginck ende wort die vroomste doctoer van den lande, zoe dat alle meesters ende clercken hem verwonderden ende al te seer vervreemden. Tenden twe jaeren zoe sterff den bisscop aldaer, ende Udo wort gecoren tot eenen biscop, in welcke staet hy hem wel regeerde een corten tyt. Maer, want die staet verwandelt die zeeden ende manieren, zoo begon hy alleynken onser lieven vrouwen raet te vergeeten, ende wert hoeveerdich, ende verminderde der kercken goeden ende bedreef veel onkuysheyt, altocs merende syn sonden.

»Daernae soe was een canonick aldaer, geheeten Vrederick, eerbaer duegende ende God ontsiende, die mit groter innicheyt, mit claghender herten screyende Godt badt om salicheyt ende eer der heiliger kercken van Meydenborch, dat God den bisscop cort halen woude, of dat hy hem zyn sinnen in duechden verwandelen woude. Dit was by nachte, dat die kercke gesloten was; te hant soe sach die heilige Vrederick dat alle die lampen van der kercken mit eenen stueren wynde vuyt geblasen worden, daer hy hem zoe seer verveerde dat zyn leeden crompen ende zyn mont toe sloot, ende hielt hem by een hoecxken by den hogen outaer, ende zweete van groten anxte; daer sach hy waeckende mit zynen vleischelycken ogen datter jongelingen quamen met tortysen ende spreyden tapiten voir den outaer, ende sette daer twee gulden setelen; doe quam een man alleen gewapent in ridderlycker wyze mit eenen getogen zweerde ende ginck staen midden in die kerkke roepende: staet op alle gy heiligen, die hoer gebeente hier hebben ende comt totter vierschaer Goods. Te hant quamen daer die heilige ridders Sinte Mauricius mit synen gesellen vj^{m} vj^{c} lxvj, oetmoedelick verwachtende den overste rechter. Daer quam onsen Heer in keyserlycken gewaede, gecroent mit overdragender cyerheyt, lichtende als die sonne, mitten xij. apostelen als scepenen, ende ginck sitten in den enen setel; doe quam daer an die waerde moder Goods, gecroent ende gecyert mit groter claerheyden, lichtende als dat licht der sterren mit eenre schaer van schoenen, welgecierden joncfrouwen, die ginck sitten in die ander setel. Doe sprack sinte Mauricius: O, alre rechtveerdichste rechter geeft recht vonnisse! ende knyelden mit alle synen gesellen, verbeydende die andtwoerde des oversten rechters. Onse Heer God sprack: brenct ons den bisscop Uden hier ten oirdel. Te hant ginck er een deel vuyt, ende namen den onsaligen prister, ende brachten hem lyflick ende levende in der vierschaer op die tapite. Doe sach hem sinte Mauricius vreesselick an ende sprack: Here, doet recht over desen man, hy en is geen bisscop, maer een wolf, hy en is geen herder, maer een rover, hy is een eeter ende verderver dynre scapen, een nederwerper der heiliger kercken, ende een bedryver ende sterker alre quaetheden ende alre vuyle sonden, die hy om vermaninge ende waerschouwinge dynre liever moeder nyet gelaten en heeft, mer altoes vermeert, ende getreeden van den eenre vuilnisse in die ander, daer hy die eewyge doot aen verdient heeft, nae vorwaerden, die u weerde moder mit hem maecte, doe sy hem myn kerck toeseyden. Doe sach die overste rechter op die apostelen ende vraechde: wat dunct u allen goet? doe sprack die gewapende ridder: *Reus est mortis*, dats te seggen: hy is den doot sculdich. Doe droech die rechter met hem allen overeen, wat doot men hem doen soude. Daer wysde hem die rechter den hals of. Ende als die gewapende kemp tsweert ophieff, zoe wasser een die riep: hout, laet eerst die reliquien van hem trecken. Doe quammer een mit eenen kelc voir hem staen, ende die kemp sloch hem mitter vuyst in den hals, ende tot elcken slage quam een hostie besmet vuit zynre keele, die ontfangen worden in den kelck. Daer nam Maria den kelck ende sette die opten hoegen outaer, ende neech mit hoeren maechden ende schiet

van daer. Doe nam die kemp den onsalich ende sloch hem den hals of vleysschelick ende menschelick, ende mittien zoe voeren alle die heiligen wech, zoe dat mense nyet meer en sach. — Dese heilige canonick Vrederick, die alle dese geveerde mit wakende ogen aensach ende nyet in slape, ginck van synre steede mit groten anxte onder den choer in der crofte, daer een lampe bernde, ende hy nam een lichte, daer hy alle die lampen van der kercken mede ontstack; ende omdat hy immer anxt ende groten twyfel in synre herten hadde van deser geschiedenisse, zoe ginck hy op die steede des gerechts; daer sach hy thooft des biscops leggen veer van den lichaem, ende dat paviment seer gemaculeerd van den blode, dat men noch hudens daechs claerlycken bekennen mach. Des morgens te sonnen opganck, soe ontsloet hy die kerck, ende gaff alle der clesie ende den luden te kennen dat oirdel dat got mit synen heiligen aldaer gedaen hadde, daer hem allen menschen seer of vervaerden, ende alten groten geruchten of was, alle die werlt doer, als twel mogelycken was. Ende als sy openlick besagen dat kenlick oirdel goods, soe deden sy dat ongehuyr lichaem werpen buten der stadt in eene vule slycke, daer die boese geesten zoe veel feeste mede dreven, dat die luden daer omtrent wonende groet lyden ende anxte daerof hadden, zoe dat by eendracht dat vuyle lichaem vuyten slycke getogen wort ende verbrant te pulvere; welke pulver geworpen wort in die riviere die daer loopt, zoe dat kenlick rechtevoert alle die visschen vuyt die riviere ter zeewaert toegen, ende nye visch in lange tyt weder en quam, voir die tyt dat men soeveel letanien, gebeden ende processien daer voir dede, dat zy tenden thien jaeren wederquamen, alse voir geweest hadden."

9. De Latijnsche kroniek der Utrechtsche bisschoppen, door den Utrechtschen kanunnik Jan vander Beke, meer bekend onder den naam van Joannes de Beka, opgesteld, werd, nog vóór 't einde der XIVe Eeuw, in het Nederlandsch vertaald; terwijl ook in Vlaanderen de Ypersche schepen, Olivier van Dixmude, het ondernam, de daadzaken, waarvan hij in zijn leven getuigen was, op te teekenen. Zekere Beieren stelde eene meer algemeene kroniek op, die echter niet verder sterkt dan de geschiedenis der Romeinen, en eene uiterst argelooze voorstelling bevat van personen en zaken.

10. Voorts werden de reisverhalen van den Engelschman John Mandaville, uit het Romaansch, en die van den Maastrichtschen priester, Johan de Heze, omstreeks 1398 uit het Latijn vertaald door Jon. Voet, een kloosterling uit Utrecht; Mr Dirc van Delf, hertog Albrechts's gunsteling en hofprediker, schreef, in 1404, zijn *Tafel vander kersten ghelove*; eene bespiegeling over het schaakspel bracht Franconis

uit het Latijn van den dominikaan Jac. de Cessolis, in 't Nederlansch over; en eindelijk de *Somme le Roy*, door Laurent, den biechtvader van koning Filips van Frankrijk, reeds in de XIIIe eeuw opgesteld, werd door Jan van Rode, leekebroêr te Seelem, bij Diest, in 1408, voor de Nederlandsche lezers bewerkt, onder den titel van *'s conincs somme*.

11. Hoogere verdiensten echter, dan dezen, verwierf ten opzichte van ons proza de beroemde Deventer burgemeesterszoon Geert Groete (Gerardus Magnus), die in 1340 geboren werd en in 1384 overleed. Wij bezitten van Groete's werken slechts een kort vertoog, gericht tot *„een paer luydts om horen staet te berechten"*; maar hij schitterde, in zijn leven, door een zeldzaam redenaarstalent, en werkte daardoor zeer gunstig op de ontwikkeling van het proza. Ook stichtte hij de reeds vermelde *Broederschap des gemeenen levens*, die ter bevordering van godsdienst, zedelijkheid en volksonderwijs zóó veel bijdroeg, dat Geert Groete te recht geroemd wordt „als een apostel ons Heren", die niet alleen „al dat crisdoem van Utrecht", maar geheel Nederland „hevet verlichtet, ende van menigher dwalinge tot Gode ghetoghen ende bekeert."

12. Een der uitstekendste mannen uit die school is Jan Brinckerinck. Hij was geboortig van Zutfen, stichtte een zusterhuis te Diepenveen, en overleed in 1419. Wij bezitten acht door hem voor de zusters van Diepenveen gehouden vermaningen of preeken, die zich door een levendigen, recht gemoedelijken schrijftrant onderscheiden. De kortheid zijner ontwikkelingen schijnt evenwel soms te verraden, dat zijne redevoeringen ons niet zooals zij gesproken, maar zooals zij opgeteekend werden, bewaard zijn gebleven.

Hoort, hoe gemeenzaam, hoe praktisch hij de zusters weet toe te spreken.

»Susteren, ic en hebbe gheen begheerte tot tijtliken dingen, noch daer en bin ic niet ghierich om, met daer staet mijn herte ende alle mine begeerte nae, dattet wat vorderen mochte dat ic iu segge. Onse lieve Here ist beghin, in hem sellen wijt beghinnen, onse beghinsel sel wesen ghehoersamheit, ende daer sellen wi onse *a. b.* mede beghinnen. Wanneer wi dit *a. b.* wel gheleert hebben, soe moeghen wi dan wel seggen: pater noster. Als wi ons cranc voelen in eenighen dingen te doen, die teghen ons sijn, soe moghen wi denc-

ken dattet onse scout is, ende dat wi ons die crancheit selve ghemaect hebben, omdat wi ons niet weder en hebben ghestaen in anderen ghebreken. Dit is onsen Here groet te maken, dat *wi* ontbreken in *sijnre* groetheit, ende wi sellen ons selven cleyn leren werden, opdat onse lieve Here in onsen herten groet mochte werden. Ende daerom is onse lieve Here (in) onsen herten niet groet, want wi ons selven soe groet sijn; ende hierom sellen wi dicke seggen: lieve Here, hoe sellen wi u groet maken moghen? want alle die werelt en mochte dat niet toebrengen u groet te maken. Wi sellen onsen wille dicwijl ondersoeken ende proeven, want dat is een goede wille, daer dat werc naevolget. Conden wi onsen lieven Heer gheheelic verkiesen, hi soude ons gheven, dat ons onmoghelic duncket ende oec is. Susteren, sellen wi in reinicheiden staende bliven, soe moeten wi staen in onsen lieven Heer; in hem staen wi, buten hem vallen wi, werwert wi ons keren; ende wi sellen oec dicwile seggen: God, wilt dencken in mijn hulpe!"

13. Tot diezelfde school behooren nog de innig mystieke Gerlach Petersz, die, deels in 't Latijn, deels in 't Nederlandsch, zeer opmerkelijke beschouwingen over den inwendigen mensch geschreven heeft, en in 1411 te Windesheim overleed, en de vurige Hendrik Mande, de Ruysbroeck van het Noorden, die, na eene veelszins bewogen wereldsche loopbaan, zijne dertig laatste levensjaren eveneens in Windesheim sleet. Hij muntte uit in het opluisteren der handschriften, was een voorbeeld van kloosterlijke tucht, en werd, als met de gave der voorzegging bedeeld, wijd en zijd beroemd. Men bezit van hem een *Boekskijn van drieën staten eens bekierden mensche;* een gansch zinnebeeldig geschreven vertoog *Vander bereidinghe ende vercieringhe onser inwendighe woeninghe;* verder *dat pryeel der heiligher maecht Sinte Agneeten,* en *Hoe een yeghelic mensche selve een cloester van hem maken mach.*

Dit zinnebeeldige in de voorstelling, waarvan wij zooeven spraken, heerscht niet alleen in Mande's geschriften, maar straalt in bijna al de prozavoortbrengselen van dien tijd door, en gaf soms aanleiding tot tamelijk ongepaste vergelijkingen. Jan Brugman bij voorbeeld, al werd hij als prediker zóó vermaard, dat *kallen als Brugman* spreekwoordelijk is gebleven, wist zich niet altijd tegen dat onkiesche in den smaak te vrijwaren. Deze hervormer der Minderbroeders-kloosters in Nederland werd te *Kempen* geboren, waar ook de beroemde Thomas Hemerken het licht zag, en overleed te Nijmegen. Hij werd

het hoofd der Observanten en predikte, te Amsterdam en elders, kort na 1450, met een vuur, met eene vrijmoedigheid, die hem, in weerwil van den roep zijner heiligheid, menigmaal gevaar deden loopen, uit de stad verdreven te worden. Van zijne predikatiën is weinig in druk gegeven; maar wat wij kennen van zijn sermoen over den tekst: *Du heves een taefel bereit*, is genoeg om zijne origineele opvatting, zijne krachtige, beeldrijke voorstelling en zijn kernachtigen stijl te doen waardeeren. Als dichter leerden wij hem boven reeds kennen.

14. Naast Brugman plaatsen wij zijn stadgenoot, den uitmuntenden Thomas a Kempis, geboren omstreeks 1380, en overleden in 1471, te St.-Agnetenberg, bij Zwolle. Hoe jammer is het, dat deze leerling van Groete, de onovertroffen schrijver der *Navolging van Christus*, die ook, in zijn leven, beroemd was als redenaar, zich zoo zeldzaam van het Nederlandsch bediend heeft, om in schrift zijne gedachten mede te deelen.

Buiten een paar spreuken, bezitten wij van hem slechts: *van goeden woerden to horen ende die to spreken*, een kort vertoog, waarin, met den sententieuzen vorm der „Imitatio", ook die praktische geest, dat losse, natuurlijke in de opvolging en uitdrukking der gedachten, dat diep zielkundige van het beroemdste aller door menschen opgestelde boeken doorstralen. Onthouden wij ons het genot niet, dit stuk in zijn geheel mede te deelen.

Onse lieve Here Jhesus Christus secht: zalich sijn sy die dat woert Godes horen, en dat bewaren. Nu merct dat hier na volghet. Een goet woert is loves weert; een ydel woert is beter gesweghen. Een oetmoedich woert, dat stychtet meest. Een sacht woert brect den toern. Een hart woert verstuert die herten. Een bescheiden woert ghevet verstandenissen. Een zuet, godlic woert maket vroude. Een troeslic woert is goldes weert. Een wijslic woert is seer nut in sijnre tijt. Een haestich woert veriaghet die vrende. Een loes woert is schande weert. Een waerachtig woert is eren weerdich. Een dienstich woert is dankes weert. Een voersienich woert is seer kostel, ende allen menschen noet, die onbegrepen [1]) wil wesen in sinen leven. Dat moet een seer goet stichtich woert wesen, dat een swighen sal verbeteren. Beter is gesweghen dan ghekeven. Allen woerden en sal men nyet gheloven, noch oec voert segghen. Swigen ende lyden maket vrede ende doet verbliden. Also langhe als ghi levet, so seldi leren lyden, luttel spreken, vake beden, die cranken draghen, den quaden

1) Berispt.

wijken. Luttel onderwyndens maket vele vredes. Ghene hoecheit sueken, noch eer begheren is die rechte wech ten ewighen leven.

Set uwen troest ende hopen in God alleen; west oetmodich ende barmhertich totten armen in tghemeen. Doet naer Godes raet, ende schouwet die quade paede, so seldi Gode wel behagen, ende des viants stricke ontgaen, mitter hulpe Godes in doechden wassen, ende vast van bynnen staen. So edel is die doghet ende een goet heilich leven, dattet gaet boven alle schoenheit ende rijcheit ende starcheit, ende verdient sekerlike dat ewighe leven. Die doeghet verwint alle boesheit ende ydelheit der werelt; si wederstaet des viants becoeringhe, ende dwinghet dat crancke lichaem te volgen der reden ende den heilighen gheist.

God moet ons alle gader in doechden stercken, ende voer alle sunden behoeden, dat wi na desen sterfliken leven weerdich werden te comen in dat ewighe leven. Amen.

In alle noden ende stonden, in allen beghinne ende eynde, so come ons te hulpe die heilige moder Gods, Maria, mit Jhesus horen lyeven kynde. Amen.

15. Te Groenendael bloeiden nog Jan, de kok der abdij, die zijns meesters leven in berijmd proza verhaald heeft, en Jan van Schoonhoven, in 1431 overleden, van wien een sermoon bekend is.

Wij sluiten deze korte geschiedenis van het proza in het tweede gedeelte onzer middeleeuwsche letterkunde, met een stuk uit *De Wonderen Onzer Lieve Vrouwe*, in welke de Moedermaagd wederom die liefelijke rol speelt, die haar tot het beminnelijkste ideaal der christelijke dichtkunst maakte: *Maria noodigt een jonghe monickijn te gast.*

Het was een onnosel ionc kint, ende wert ghebroecht in S. Bernaerts oerde, omdattet hem niet mit wtwendighen dingen der werelt en soude becommeren. Ende in dat cloester stont een scoen beelt van onser liever vrouwen op dat hoghe outaer, ende daer hadde dat ionghe monnickijn grote ghenoechte in; ende hi vraechde sinen meester waerom dat di scone vrouwe opten outaer stont. Die oude monnic seide dat si die dwalen ende die boeken bewaerde ende tot allen dingen plach te sien watter noet is. Doe vraechde die ionghe, wie die scoene vrouwe te eten plach te gheven of te brenghen. Die oude seide, wie dat woude, hi mochte haer teten gheven. Ende dat ionghe kint plach daghelics te versparen van sijnre spisen ende brochtet in der kerken voer dat beelt, ende settet op dat outaer ende ghinc heen; ende als in dan weder quam soe was die spise ghegheten ende die scotelen waren ghesuvert; ende als dat monnickijn den beelde waermoes brochte, soe vant hi die scotel soe scoen ghemaect of si ghewasschen hadde gheweest; dat verwonderde hem, ende seide: lieve vrouwe, dese scotelen sijn seer scoen, en ghi en

sijt niet besmit an u handen noch an u cleder, ghi sijt te maele een reynlike, cuussche vrouwe; mer, lieve vrouwe, ic duchte dat ghi dicke groten hongher ende dorst lidet, want u scotelen sijn altoes scoen ghemaect, mer lieve vrouwe, ic en macht niet beteren. Ende aldus brochte hi Maria dicke teten ende dit duurde een wijl tijts. Ende het gheviel op een hoechtijt, dat die monniken onversiens gasten overquamen, soe dat dat monnickijn den beelde niet en brochte dan droech broet. Doe seide dat kint: lieve vrouwe, weest wel te vreden, ic en brenghe u anders niet dan droech broet, omdat ons nu vremde gaste overgecomen sijn, mer morghen so ist hoechtijt, so sullen wi dubbelde proven hebben, so sal ict al verbeteren. Doe sprack Maria, onse lieve vrouwe, doer den beelde, ende seide: morghen so node ic u te gast, dan sal ic hof houden; doe seide dat kint: waer sult ghi u hof houden, wi hebben u langhe tijd teten ghegheven, ende ghi sijt aerm, want ghi hebt een naect kindekijn ende ghi en moghet hem niet enen nuwen rock copen; waer is u goet, dat ghi hof houden sult? Doe seide Maria doer dat beelde: zoen bidt oerlof van uwen prior, wi sullen ghenoech hebben; doe ghinc dat monnickijn tot sinen prior ende seide: vader, wilt ghi mi oerlof gheven? die vrouwe, die in onsen choer staet, die hevet mi morghen te gast ghenoet. Die prior seide haestelic: zoen is daer enich wyf in der kerken? want daer en quam nye gheen wyf in den cloester. Doe seide dat monnickijn: vader het is onse costerinne, die opten outaer staet, die mi ghenoet hevet. Doe die prior die sympelheit van den kinde hoerde, doe seide hi: zoen, ic en wil u gheen oerlof gheven, ten sy dat si mi mede te gast node. Doe ghinc dat monnickijn al bedroeft weder in den choer, ende seide: lieve vrouwe, mijn vader, die prior, en wil mi gheen oerlof gheven, ten sy dat ghi hem mede nodet; mer, lieve vrouwe, en noedet hem niet, want ghi sijt een arme vrouwe ende onse prior is groet, ende hi mach veel eten; waer sout ghi dat halen? Doe seide Maria doer den beelde: zoen, segt uwen vader den prior, dat ic hem mede node, ende dat hi hem bereyde; morghen te tercietijt, so sult ghi beyde tot mi comen, ende wi sullen ghenoeh hebben. Doe ghinc dat monickijn totten prior ende seide hem dat; ende die prior was seer verblijt ende hi seide totten kinde: bereyde di, want morghen salstu sterven. Doe seide dat kint: trouwen, vader, soude ic sterven? mi en is also niet gheseit, mer wi sijn ter werscap ghenoet. Ende des morghens doe die prijm wt was, doe dede die prior sijn broeders een sermoen, ende seide hem mede, hoe dat hi mit dat ionghe monnickijn totter hogher feesten varen soude. Doe die monniken dat hoerden, doe waren si bedroeft, omdat hoer vader sterven souden, mer si waren verblijt omdat hi totter ewigher vruechden varen soude. Ende si bereyden hem, ende doe men tercietyt began, ende men den ymnen sanc, doe gaven si den gheest, ende voeren mit bliscappen totter ewigher feesten, daer hem onse lieve vrouwe Maria een eerlike werscap bereyt hadde.

IIIde HOOFDSTUK. – Rederijkerspoëzie, van 1450 1550.

1 Het tijdperk der Rijderijkers is een tusschentijdperk, en kan met even veel recht het slot der middeleeuwsche letteren, als de inleiding der „Renaissance" genoemd worden. 't Is niet gansch meer die argelooze ontboezeming van een kinderlijk gevoel, van dien algemeenen volksgeestdrift, waaraan wij de middeleeuwsche kunstgewrochten op het gebied der epiek en der lyriek te danken hebben; evenmin als de geheele individueele, de verstandelijk klassieke, in een uitheemschen vorm gegoten, met eene uitheemsche, dorre godenleer vervulde literatuur der „Renaissance", 't is iets van beide: de wegkwijning van den middeleeuwschen, de aankondiging van den modernen geest.

Maar men zong toch nog liefelijk, zoowel in het wereldsche als in het geestelijke lied; men wist nog de heldendaden der vaderen met warmte te verhalen; men drong, èn door leering èn door bloedige hekeling, nog op zedelijkheid en deugd aan.

2. Niet alleen in den geest, in de denkbeelden, ook in den vorm en in de taal was er ontbinding. Het Borgondische vorstenhuis, al bracht het eenheid van bestuur en bijgevolg krachtiger samenwerking mede; al waren zijne leden, over het algemeen, voorstanders van de kunst en inzonderheid van de dichtkunst, was voor de Nederlandsche taal noodlottig. Al onze graven uit dit geslacht werden door Fransche zeden en gewoonten beheerscht, spraken en lazen Fransch; en het kon wel niet anders, of de buigzame hofstoet en de, wellicht nog meer behaagzieke, hoogere burgerstand moesten hunne moedertaal òf verloochenen, òf, door vermenging met vreemde bestanddeelen, der verbastering prijs geven. Zoo gebeurde het ook. In de schoone Middelnederlandsche taal, die, in weerwil van den invloed der vroegste Fransche letteren en van de Duitsche vorsten uit het Beiersche huis, nog eene opmerkelijke zuiverheid en smijdigheid bewaard had, ontstond verwarring, zoowel ten opzichte van de spelregels en de woorden, als van de dichtsoorten en den versbouw, ja, de goede smaak ging te loor. De namen alleen van sommige zoutelooze rijmelarijen diens

tijds geven een denkbeeld van de diepte, waarin men gedaald was; er waren: *Simpletten* en *Dobbletten*, *Dobbelsteerten*, *Scaecberden*, *Ricqueracken*, *Baguenauden*, *Cocquerullen*, enz.

Van de hoogere standen drong de besmetting weldra met onweerstaanbare kracht in alle klassen der maatschappij door, zoodat, tegen 't einde van dit tusschentijdperk, de taal geheel verbasterd was, en de ware kunst, door de gisting, welke zich allerwege op godsdienstig en politiek terrein openbaarde, door de splitsing der krachten, bij de scheiding van Zuid- en Noord-Nederland, en door de stijgende zucht naar stoffelijk bezit en zinnelijk genot, dreigde weg te kwijnen.

3. Wat zijn nu eigenlijk de *Rederijkers* en hoe zijn zij ontstaan? De thans niet meer rondtrekkende, maar in de steden gevestigde *sprekers* vormden, gelijk wij boven gezegd hebben, de „ghesellen", die, in den beginne, met „den freren" (geestelijken, kloosterlingen) de *Mysteriën* speelden, en later, in het begin der XVe Eeuw, zonder dezen, niet slechts hunne kerkelijke voorstellingen, ofschoon meestal buiten de kerk, voortzetten, maar ook wereldsche vertooningen, „Moraliteiten", „Zinnespelen", enz. in 1424 reeds „Esbattementen" genaamd, voor den volke hielden. Omtrent dienzelfden tijd noemde men hen „de goede lieden van den esbattementen", ook „de ghesellen van der consten", en weldra begonnen zij, naar de Zuid-Fransche *Colléges* of *Chambres de Rhétorique*, den naam van „ghesellen van Rhetoriken" te voeren. Spoedig vermenigvuldigden zich, onder den klimmenden invloed van den Franschen geest des Borgondischen hofs, deze *Rhetorijkers* of *Rederijkers*; doch zij bepaalden zich niet meer bij het geven van tooneelspelen, maar legden zich op de dichtkunst, in het algemeen, toe — zoo hun knutselwerk, hunne haarkloverijen al iets met de *kunst* gemeen hebben. In Vlaanderen en Brabant het eerst ontstaan, bloeiden de Kamers in Audenaarde, Brugge, Gent, Kortrijk, Aalst, Brussel, Lier, Antwerpen en elders, reeds vóór en gedurende dit geheele tijdperk, en kwamen van daar naar Zeeland en Holland over omstreeks 1430, in welk jaar te Middelburg „het Bloemken van Jesse" ontlook. Te Vlaardingen vinden wij Rederijkers in 1433, te Gouda in 1437. Sommige Vlaamsche Kamers beweerden van veel hoogeren ouderdom te zijn; ja, de

Ste Catharina van Aalst ontzag zich niet, te bevestigen, dat hare zinspreuk: „Amor vincit", een jaarschrift harer stichting bevatte en zij dus van 1107 dagteekende.

4. Alhoewel niet uit de *Gilden* of vereenigingen van meesters in de verschillende beroepen ontstaan — wat men wel eens beweerd heeft — sloten zich echter de Rederijkers spoedig bij de Gildebroeders aan, ten einde dezer samenkomsten door voorstellingen en gedichten op te luisteren en te verlevendigen.

De *Kameristen* hadden evenwel een zelfstandig bestuur. Hunne *Hoofden* waren: de *Prins* of *Keizer*, de *Deken* of *Hoofdman*, een *Fiskaal*, een *Fakteur*, een *Vaandeldrager* en een *Zot* of *Nar*. De *Prins* of *Keizer* was de beschermheer der Kamer, wien men, bij het besluit van ieder spel en ieder lied, een vleiend woord toevoegde. De *Deken* of *Hoofdman* volgde, in waardigheid, op den *Prins;* hij was de gewone bestuurder der Kamer. Onder hem stond de *Fiskaal* of Penningmeester. De *Fakteur*, de eigenlijke dichter der Kamer, was dikwijls meer onder zijne zinspreuk dan onder zijn naam bekend. Zijne taak was het, tooneelstukken te vervaardigen, prijsvragen op te lossen en op zijne beurt uit te schrijven, de *Jongeren* te onderwijzen, de rollen te verdeelen, enz. De *Nar* of *Zot* speelde zijne boertige rol in de tooneelstukken en moest het volk vermaken. De *Vaandeldrager* droeg, bij optochten, het blazoen des Genootschaps. Dit wapenbord bestond meestal in een heiligenbeeld, eene bloem, eene plant, een dier of iets anders, als symbool, en eene zin- of kenspreuk. Zoo voerde de Antwerpsche Kamer: „de Violieren", eenen Sint-Lucas in haar wapen, met de spreuk: „Wt ionsten versaemt"; de Leidsche „Witte Acoleykens", de slang van Mozes, tusschen akoleien, met de spreuk: „Liefde is tfondament". Verder waren er eene Ste Barbara, de Fonteyne, de Groeiende Boom, de Heidebloem, de Leliekens uit den dale, enz.

5. Men onderscheidde de Kamers in *vrije* en *onvrije*. Eene Kamer moest, om vrij te zijn, een dubbel oktrooi bezitten: één van het bestuur der stad, waar zij gevestigd was, en van de Hoofdkamer des lands. Deze tweede vrijbrief gaf recht tot het deelnemen aan prijskampen. In Vlaanderen waren, behalve de „overste ende soevereyne Camer", door Filips den

Schoone, in 1493, te Mechelen gesticht, als Hoofdkamers bekend: *de Fonteine* van Gent, de *Alpha en Omega* van Ypren, de *H. Geest* van Brugge en de *Goudsbloem* van St.-Nikolaas.

6. In de Rederijkerskamers vervaardigde en las men allerhande dichtstukken, van het *Kniedicht*, dat er in hooge eere stond, tot de omvangrijkste *Moralisatie* en het ernstigste *Spel van Sinne*. Men maakte ook *Balladen*, *Sneden* en *Refereinen;* deze laatsten van drieërlei aard: „in 't vroede", „in 't sotte" en „in 't amoereuse". Ook *Esbattementen* of Kluchtspelen, *Cluyten* genaamd, wanneer zij van eenigen omvang, en *Factiën*, wanneer zij kort waren, werden ten tooneele gevoerd.

7. De vrije Kamers van een zelfde landschap hielden prijskampen. *Landjuweel* heette (naar de *kostbaarheden*, die als prijzen werden uitgeloofd) de prijskamp tusschen steden, of liever de feestlijke intocht harer Genootschappen bij die gelegenheid; de samenkomst in dorpen, soms ook een kleineren optocht in steden, noemde men *haechspelen*. De prijsstoffe werd opgegeven door middel van eene „*chaerte*".

Weldra werd de deelneming des volks aan deze feesten zoo groot, dat men van stad op stad, van dorp op dorp, ja, van de eene wijk op de andere, beroepen zag doen tot kleinere prijskampen in dichtkunde, *Refereinfeesten* genaamd.

8. Al deze samenkomsten gingen met uiterst veel praalvertooning gepaard. Niet slechts prachtige triomfwagens en rijk uitgedoste ruiters namen aan de optochten deel, ook de adel en zelfs de vorsten trachtten ze op alle wijzen op te luisteren. Toen, bij voorbeeld, ten jare 1561, de Antwerpsche Kamer „De Violieren" een dergelijk feest vierde, werden de uitgenoodigde Kamers, onder klaroengeschal en klokkengeluid, ingehaald.

Van de grenzen der stad, waar „De Violieren" hunne gasten te gemoet trokken, tot op de plaats waar de prijskamp gehouden werd, doorliep de stoet eene onafzienbare volksmenigte, die, onder luide vreugdekreten, de binnentredenden verwelkomde. Alle straten, alle huizen waren met bloemfestoenen gesierd. „De Violieren" hadden meer dan zestig, met violetkleurige tabbaards gekleurde ruiters, wier witte kouzen, laarzen en wambuizen recht schilderachtig op den violetten hoed met driekleurige pluim afstaken. Onder de veertien ingehaalde Ka-

mers was de opschik niet minder groot. Het „Mariën-kransken" van Brussel, onder anderen, had zeven antieke, meer dan tienmaal zooveel andere praalwagens en driehonderd veertig, in roode, met zilver geboorde kleederen opgesmukte, ruiters. Ook dezer wambuizen waren wit, maar hunne hoeden, alsmede de wagenversierselen rood. Over het geheel, namen er meer dan honderd praalwagens en dertienhonderd drie en negentig ruiters aan den optocht deel.

Daags na den intocht, woonden alle Kamerbroeders gezamenlijk den H. Dienst bij, in de hoofdkerk. Op een volgenden dag, zaten hunne Prinsen, Hoofdmannen, Dekens en Fakteurs, benevens de edellieden, aan de verschillende Kamers verbonden, bij de „heeren vander stadt" aan „een rijckelijk banquet met retorijck ende musijck."

Toen eindelijk de prijskamp plaats had, muntte „de Roos", van Leuven, uit door het beste Spel van Zinne, de Bossche „Vierige Doorn" door een Battement, en de Leuvensche „Leliekens uit den dale", door een Proloog. Ook het „triumphantelijcst incomen", het geestigste blazoen en het beste Poëtelijk Punt — de oplossing van eene wijsgeerige of geschiedkundige vraag — kregen eene belooning. Het gezamenlijk bedrag der uitgedeelde prijzen beliep meer dan honderd onsen zilver.

9. Wat een Spel van Zinne was? Meestal eene koude, geheel allegorieke voorstelling van deugden of ondeugden, met het doel om de eerste aan te prijzen en, door godsdienstige of zedelijke beweegredenen, te bevorderen, en om de laatsten aan de kaak te stellen, door scherts en vlijmende hekeling. Soms lag er ook eene waarheid van den godsdienst of van de zedenleer ten grond aan een Spel. Toen, bij voorbeeld, in 1496, te Antwerpen, het eerste algemeene Landjuweel gehouden werd, en de 28 opgekomen Kamers de vraag beantwoordden: „welc het meeste mysterie ende wonderlijcste werc was, dat God oyt dede tot des menschen salicheyt", wonnen „De Ongeleerden", uit Lier, den prijs, met hun antwoord, in vorm van Zinnespel vervat: „De ontvangenis der menschelijke nature of de dood onzes Heeren." Op het boven beschreven Antwerpsche Landjuweel van 1561, was de te beantwoorden vraag; „Wat den mensch allermeest tot conste verwekt"; en de optredende

personen, in een der antwoorden: *'t Verlangend Herte, de Geest der Wijsheid, de natuurlijke Inclinatie, de Mensch, de Arbeid, de Hoop tot Grootheid, Begeerte van Weten, de Zorg voor Schande en de Eer.*

Ook de gewijde en de ongewijde geschiedenis en de fabelleer werden vaak eene bron van Zinnespelen, en niet van de slechtste soort. Zoo bracht zekere Frans Machet, een priester, den *Ondergang van Sodoma* ten tooneele; ook de verdienstelijke Anthuenis de Roovere, een Rederijker uit Brugge († 1482), en anderen hebben in dien geest gewerkt.

Enkele malen sloot het Spel zich nauwer aan het Middeleeuwsche Drama aan; als in den *Sint Truydo* van den Limburger Fastraets, en in den *Homunculus* — een soort van Don Juan — van een dichter der XVIe Eeuw uit Diest, een stuk, dat, om zijne stoute opvatting, nòg verdient gelezen te worden.

10. Om een denkbeeld te geven van de dramatische poëzie der Rederijkers, bieden wij hier het begin van 't *Esbattement van den Visscher* ter lezing. Dit Kluchtspel, van omtrent 1530, heeft tot dichter Cornelis Everaert, een volder en verver, tevens fakteur van de Kamer „De drie Sanctinnen" en „clerck van den Archieven" te Brugge, alwaar hij in 1556 overleed.

De man: Suer broot, salich broot.
tWijf: tEn mach anders wesen niet.
De man: Diet pacientich beaerbeyt tsijnder noot.
tWijf: Suer broot, salich broot.
De man: Sij moetent beslaeven cleen ende groot,
Die visschen willen in dezen vliet.
tWijf: Suer broot, salich broot.
De man: tEn mach anders wesen niet.
Met Godt zijnse gheresen siet, ic wilt betooghen.
tWijf: Wie, de visschers?
De man: Ja, et blijct voor ooghen;
Want Sinte Pieter, thooft der Kercken,
Wast niet een visscher, om claer bemercken,
Met Sint Andries, zijnen broeder,
Sint Jacop de meerder, ende Marien behoeder
Den heleghen Sint Jan Ewangeliste?

tWijf: Dat wy budtkins vinghen twaere proffijt.
De man: Ic bems te vreden, als nu ter tijt;
Maer cleen winnynghe zal ons dies ghenaecken.
tWijf: Dat wy budtkins vinghen twaere proffijt;
Meughelic winnynghe zal op ons daken.

Cont ghy morghen in tijds ter maerct gheraeken.
Veruytsme, en ge van elc budt een grootken hebt.
De man: Nu, met coelen woorden, int bootken stept!
Uwes raedts te doene wordic een ghenietere
Godt hebs deel, ende mijn heere Sinte Pietere!
Dits van lande ghesteken in Gods bevelen!
tWijf: Benedictie! zie me tvisch ligghen spelen!
Wy sullen nu budtkens vanghen by hoopen.
Siet waer ghunder een gheernaert comt gheloopen
Achter een cabeljaeu, diese voor huer jaecht.
De man: Wat komt ghunder?
tWijf: tEs een crabbe, die draeght
Een rogge up den hals (wat vreemder gheveerte!)
Sie hoe vast houdtse ze by den steerte;
De rogghe en kan huer keeren noch wenden.
De man: Ghunder ligghen mussels by groote benden;
tWaere best dat icse om vanghen voere.
tWijf: De zee dynct me over al in stranghen roere;
tVisch houdt bruloft ofte kermesse, certeyn.
De man: Tesser al met vreuchden, groot ende cleyn;
Tscijnt datse ter baeren looppen om prijs.
tWijf: Siet, siet ghunder een budt ende een pladijs,
Die ghejaegd zijn van eenen hond.
De man: Siet dan ghunder een woester, goet rondt,
Wil eenen scelvisch dooghen uut steken.
tWijf: tScijnt dat de tonghe ten beste wil spreken
Om tscermen met accoorde te verlijckene.
Ic en can my niet versaden van kijckene.
Ic sate hier al de nacht, zonder te verlanghene.
De man: Wy moesten peynsen om budtkins te vanghene,
Souden wy moghen gheraken ter vente,
tWijf: Ic consenteert met blijden attente.
Veel butkins te vooren ic ghunder sach.
De man: Wat hooric daer?
tWijf: Een donderslach,
Alzoo my dochte, met fellen oreeste.
De man: God wil ons bescermen van tempeeste!
Den Helighen Gheeste wil draeghen ons vaene!
De Zeede beghunt zo rude te ghaene;
O Godt, van omme te slaene ons sceipkin behoet!

11 Behalve de reeds genoemden, kent men, van de ontelbare menigte rijmelaars dier dagen, nog den vertaler van *Boëthius*, den Brugschen goudsmid Jacob Vilt, en den schrijver van den *Spieghel der jongens*, Lambert Goedtman; verder Jan van Dale, van Brussel, Andries van der Meulen, van Audenaarde, Gilles de Rammelare, van Gent, enz. Ook de Brusselaar J. Knobber en de Rijssélsche Colijn,

de schrijver van „*Den Spiegel der Minnen*, begrijpende in ses Batementspelen, die seer amoureuse historie van Dierick den Hollandere en Katherina Scheermeertens", en Eduard de Dene, Peter de Herpener en Willem van Haecht verdienen hier melding.

12. Naarmate de Rederijkers in getal en in aanzien klommen, in diezelfde mate namen zij ook eene meer onafhankelijke houding aan. De maatschappelijke instellingen, die tot nog toe weinig, en de godsdienst, die nog minder het voorwerp der kritiek waren geweest, werden voortaan, bij de ontwakende zucht naar onafhankelijkheid op staatkundig en godsdienstig gebied, niet meer gespaard. Of liever, toen men er zich eens overheengezet had, dat het tot dusverre als onschendbaar beschouwde gezag der Kerk mocht geloochend worden, was er geene reden meer om de wereldsche overheid voor onschendbaar te houden. „Twijfel en afwijking op kerkelijk terrein was in die dagen (zegt Joncbloet, maar hij had de tijdsbepaling, onzes inziens, wel kunnen weglaten) het begin van verzet tegen de overheid op staatkundig gebied." De Kameristen spraken luide het vonnis over vorsten en prelaten uit, en vleiden tevens, door hoogst onzedelijke voorstellingen, de dierlijke lusten van het volk. De betamelijkheid, eene der schoonste vruchten van het godsdienstig element, een der zekerste waarborgen van den goeden smaak in de kunst, verdween; en zoo was, door het verminderen van het geestelijk en van het wereldlijk gezag, en door de voortkankerende zedeloosheid, de deur wijd geopend voor de nieuwe denkbeelden. Geen wonder dus, dat die geest spreekt uit zoo menig Spel, zoo menige Cluyt en Referein, in Vlaanderen, reeds vóór de helft der XVIe Eeuw, vervaardigd; geen wonder, dat, op het Landjuweel, te Gent in 1539 gevierd, de meeste Spelen van Zinne, antwoordende op de vraag: „welc den mensche stervende den meesten troost is", bitse schimpscheuten op geestelijke personen, gebruiken en voorwerpen bevatten.

13. Geheel in dien geest werkte Jeronimus van der Voort, en meer nog de Gentsche schilder en Rederijker Karel van Mander, wiens bloeitijd echter in de tweede helft der XVIe Eeuw valt. Behalve zijn prozawerk: *Leven der Neder-*

duytsche en Hoogduytsche schilders, vervaardigde hij verschillende tooneelstukken, geestelijke liederen en ook berijmde vertalingen van *Homerus* en *Virgilius*; en in zooverre behoort hij tot het volgende tijdperk. Ook Jhr Jacob Duym, van Leuven geboortig, een warm partijganger en zelfs eenigen tijd hopman in 't leger van den Prins, voerde de gebeurtenissen van zijnen tijd — met meer overtuiging echter dan talent — ten tooneele; terwijl des Prinsen rekenmeester, Jan Fruitiers, met veel meer gloed, tegen „de tyrannen ende heur aanhangers" te velde trok, en, in zijn Referein „*Van de Misse*", niet minder bitse hekelingen tegen den godsdienst en zijne bedienaren opdischte.

14. Anderen omhelsden, wel is waar, de staatkundige denkbeelden dezer mannen, maar bleven der Moeder-kerk getrouw, als de Brabantsche raad en rekenmeester Jan Baptist Houwaert († 1586). Deze uiterst vruchtbare Rederijker, van wien zijn kunstbroeder Jhr Jan van der Noot getuigt, dat

> » 16 boecken vol constiger inventiën
> By den autheur in éénen winter sijn gemaeckt,"

wekte door zijn hoofdwerk: *Pegasydes' Pleyn, of Lusthof der Maeghden*, een oogenblik zulk eene bewondering, zegt Snellaert, dat men Homerus in Brabant meende herboren te zien. Maar die roem was van geen langen duur; en al heeft Houwaert enkele liefelijke verzen nagelaten, hij stijgt alweder, gelijk de meeste zijner tijdgenooten, niet boven het middelmatige. Het volgende stukje uit het vijfde boek van zijn *Ghelucksalich Palleys der deuchden* zal een denkbeeld van 's mans taal geven.

> Nu ghepresupponeert, dat jemant is eloquent
> En dat hij inder Rhetorijcke is exellent,
> Dat hy Philosophelijck can argumenteeren,
> Dat hy de harmonye der Musijcken kent,
> Mitsgaders den loop weet van 't firmament,
> En dat hy alle hantwercken can useren,
> Dat hy de republijcke weet te regeren,
> Dat hy kennis heeft van Nigromancye,
> Dat men hem in de rechten heeft sien doceren,
> Dat hy gheleert is in alle const en clergye,
> So en weet hij nochtans niet ten selven tye,
> Ten sy dat hy weet te doen de wille van Godt.
> Die buyten Godts woort wilt wijs zijn, is sot.

15. Wederom anderen, schoon verreweg het kleinste getal,

lieten zich met de aanhangige geschillen niet in. Tot dezen behoort de Audenaardsche Geestelijke en Fakteur der Kamer „Pax vobis", Matthijs de Casteleyn (1488—1550), de wetgever van den zangberg der Rederijkers. Zijne „*Const van Rhetoriken* in alle soorten van sneden, van dichten en al dat de Const van Poëzyen competeert ende aenkleeft", is, voor den tijd van haar verschijnen, met eene bezadigdheid geschreven, die den smaak en het karakter van de Casteleyn eer aandoen.

16. Minder kalm van gemoed wellicht, maar met een veel verhevener geest, met eene waarlijk bewonderenswaardige zeggingskracht bedeeld, was Anna Byns, door een leerling van Justus Lipsius, op zoo vleiende wijze, met de Grieksche Sapho vergeleken, in het volgende Latijnsche distichon:

»Arte pares Lesbis Sapho et mea Bynsia, distant
Hoc solo: vitia haec dedocet, illa docet."

Deze begaafde dichteres werd, blijkens uittreksels uit de archieven van Antwerpen, aldaar geboren, in 1494, en leefde er hoogstwaarschijnlijk niet langer dan tot Maart 1566, „haer generende met de Jonckheydt binnen Antwerpen 't onderwysen tot vry consten en stieren, goede recreatien te oefenen." Zij was dus eene schoolhouderes, en leefde in ongehuwden staat, van de wereld gescheiden, zonder evenwel aan eenige geestelijke vereeniging verbonden te zijn.

17. In gansch andere richting dan de hierboven vermelde, ging Anna Byns. Zij nam de taak, door Ruysbroeck en zijne school, door Geert Groete en zijne geestverwanten ondernomen: de verdediging van godsdienst, gezag en zedelijkheid, weder op. En, voorwaar, met een schitterend talent en een onbezweken moed! Slechts een Witsen Geysbeek kan hare dichterlijke voortbrengselen een „misselijk gerijmel" noemen: bijna alle overige letterkundigen erkennen in haar eene dichteres van den echten stempel, die, in hare Refereinen, eene groote verscheidenheid van onderwerpen met een zeldzamen rijkdom van gedachten, eene opmerkelijke zaakrijkheid met eene levendige verbeelding heeft weten te verbinden. Zij is kernvol, klaar, natuurlijk, meer dan wie 't ook zij onder de Rederijkers, en verdient, ook om hare taal- en dichtvormen, zeker de eerste plaats onder al de schrijvers van dit Tijdperk.

Behalve drie boeken, ten titel voerende: 1°. *Dit is een schoon ende suverlyc boexken, inhoudende veel schoone constige refereynen, vol schrifturen ende doctrinen, van diverschen materien;* 2°. *Het tweede boeck vol schoone ende constighe refereynen;* en 3°. *Gheestelyck* Revereyn boeck *verclarende die moghentheydt Gods. ende Christus ghenade, over die zondighe menschen*, heeft zij nog *Den Gheestelycken Nachtegael* geschreven, waarin echter misschien niet alle stukken van hare hand zijn.

Niet in naïeve vertellingen, niet in mystieke liederen stortte zich Anna's dichtvuur uit: zij hanteerde, bij voorkeur en met wonderbare kracht, den geesel der satire. Vol van dien moed, dien het geloof en eene onwrikbare overtuiging geven, trok zij tegen de meer en meer veldwinnende denkbeelden van Luther en van zijne volgelingen te velde. „Spinsters," roept zij uit:

Spinsters, naysters, malotten en danten
Die zijn, Godwoud's! nu al doctorinnen;
Overspeelders, bedriegers, dröncken calanten
Zijn nu doctoren en predicanten;
Sy verstaen Schrifture na heur eygen sinnen:
Sy suygen quaet uyt goet, en slachten de spinnen,
Sy rasen van binnen, 't is goet om kinnen,
Sy soecken hen selven, avont ende noene,
Haer sinnelijckheit en willen sy niet verwinnen,
Wellust sy minnen; wat sy beghinnen,
Selden oft nimmermeer gaen sy te sermoene:
Maer preeckt erghens een ketter in 't groene,
Daer loopen sy om elck de eerste te syne,
Dat volck in quaet doen nu is dus coene,
Dat comt meest al t'samen uyt Luthers doctryne.

Zij wist wel, de scherpzinnige, onbevangen oordeelende maagd, dat er in de levenswijze van vele hooggeplaatsten, geestelijken en wereldlijken, iets te berispen viel, en deed dat ook vrijmoedig; maar zij kende te wel èn de overdrijving dier misbruiken door de kwalijkgezinden, die gewoonlijk zelven aan veel grootere euvels mank gingen, èn de valsche gevolgtrekking, welke aan het wangedrag der leeraars tot de onwaarheid der leer deed besluiten, om niet met gloeiende verontwaardiging uit te varen tegen „de Achterklappers".

Wat vint men heensdaeghs al 'sduyvels kinderen,
Clappers ende clappeyen, die elcken hinderen?
Sien sy iemant eens onnooselijck vallen,

Seere selden sullen sijt quaet verminderen,
Maer wat by hangen, als leughen-vinderen,
Wiens valsche tonghen zijn volre gallen;
Deze en sullen in Godts rijcke niet stallen,
Maer rollen als ballen
In de helsche wallen
By den boosen vijand, hunnen vadere.
Onder 't volk en is gheen liefde met allen,
Sy clappen, sy callen,
Sy ghecken, sy mallen,
Sulck acht sijnen broeder een groot misdadere,
En selver is hy duysentmael quadere.
Wy dolen altegadere, ook niemant so reen.
Hierom segghe ick uit minlijcke adere:
Die sonder sonde is, die werp den eersten steen.

't Volck clapt nu, dat hen de tanden clateren,
Sy betichten Paus, Bisschop, Abten, Pateren.
Sy en willen voor niemant buyghen den neck.
Valt iemant van dese, sy lachen, sy schateren.
Papen, Monicken, susters en materen
Zijn tsamen, so sy segghen, luy, gierigh en vreck,
Ende steken selve totten ooren in den dreck:
Hunnen sondighen treck
Hanght de siele op 't reck.
Ay achterclappers! wilt Godts oordeel vreesen!
Stopt uws selfs schuyte, want voorwaer sy is leck;
En hout uwen beck;
Merckt uws selfs ghebreck.
Ghy vanght d'onnoosele in den slach als meesen;
Plucken en teesen: uwen ja is neen.
Waerom wildy nu ander lien ghebreken keesen?
Die sonder sonde is, die werp den eersten steen.

Krachtiger en Anna's dichtgeest wellicht nog beter kenschetsend is het beroemde parallel tusschen *Merten Luther* en *Merten van Rossom.*

Onlancx bezwaert zijnde met melancolyen,
De sinnen becommert, thooft vol phantasyen,
Van als overlegghende in mijn ghedachte,
Kwam my weynich te voren dat mocht verblyen,
Aensiende de werelt, nu ten tyen
Zijnde vol verdriets; des werdt my onsachte.
Dus dinckende my Phantazye voortbrachte:
Twee manspersoonen my haest in vielen,
Ghelijc van name, diversch van gheslachte:
Deen was Merten Luther, die dolinghe doet krielen;
Dander Merten van Rossum, diet al wil vernielen,
Die veel menschen bracht heeft in zwaer ghetreur.

Rossum quelt het lichaem, Luther heeft de zielen
  Deerlijc vermoort; dus esser cleynen keur
  Tusschen hen beyen, elck es een malefaiteur.
Ic en gave om den keur niet mijnen minsten teen;
  Maer, want Luther de zielen moordt duer zijn erreur,
Noch schijnt Merten van Rossom de beste van tween.

Merten van Rossom heeft doen vanghen en spannen
Den landtman, roovende potten en pannen,
  Makende hem therte alderbangste;
Merten Luther, weerdt tzijne van God ghebannen,
Heeft duer zijn erreur vrouwen en mannen
  In tsviants prisoen bracht; dat es noch tstrangste
  Dat elck dus wilt rooven en trekken om dlangste
Tcompt meest uyt Luthers leere, twerdt noch bewezen;
  Niemant en sal schier derven slapen van angste;
Want tgoet es gemeene; wat volght uyt desen?
Dat elck sonder vreese wilt een besiken lesen
  Op zijns naesten erve, dblijct alle daghe.
Waerom werdt Rossom ghelaect, Luther ghepresen,
  Want zy zijn doch beye van eenen slaghe?
  Luther es boost, ic en steeks onder gheen scraghe,
Want hy, onder de Christen, tgoet maect gemeen.
  Al wenscht men Merten van Rossom menich plaghe,
Noch schijnt Merten van Rossom de beste van tween.

Merten van Rossom, met veel quaets ghespuys verselt,
Heeft menich schoon huys in brande ghestelt;
  Maer Luthers boosheyt gaet verre boven screven:
Duer hem zijn kercken, cluysen, cloosters ghevelt,
Menich goedtsmans kint (niet meughelijc ghetelt)
  Uyten cloosters ghejaecht, die nu deerlijc sneven.
  Stelen en rooven [ist] daer zy by leven;
Van dien zijnder licht ooc onder Rossoms bende.
  Waerom werdt Rossom dan alleene bekeven?
Leeleker dan zijne luydt Luthers legende.
Doet open u ooghen, ghy onbekende,
  Die Lutherum looft ende Rossom laect,
Aensiet Luthers bedrijf, tbegin en dende:
  Noch heeft hijt qualiker dan Rossom ghemaect:
  Dit moet ghy lijden; hoe ghy de waerheyt messaect,
Ghy en kunt hier teghen niet ghesegghen neen;
  Maer, al zijn zy alle beyde van deughden naect,
Noch schijnt Merten van Rossom de beste van tween.

Heeft Merten van Rossom zijn eere verloren,
Afgaende den Keyser hooghe gheboren,
  Luther es den Oppersten Heere af ghegaen,
Die hy had ghelooft en trouwe ghezworen,
En heeft, voer zijn cappe, een nonne vercoren,

Die God ooc ghelofte hadde ghedaen;
Versmaet Rossom den Keyser, merct Lutherum saen:
Hy spreect van Paus, Keyser, beyde veel blamen,
En leerdt dondersaten teghen dOverste opstaen;
Van Princen en Vorsten schrijft hy veel diffamen;
Prelaten, Biscoppen hoort men hem misnamen.
Al heeft Rossom veel quaets bedreven in Brabant,
Men sach hem niet veel kercken oft cloosters pramen
Met eenighen brande, aen gheenen cant;
Aen gheestelijcke maeghden en stack hy gheen hant,
Alsoot tot sommighen plaetsen wel scheen.
Al heet Merten van Rossom een quaet tyrant,
Noch schijnt Merten van Rossom de beste van tween.

Es Merten van Rossom een verradere,
Luther es ooc een, en zoo veel quadere:
Hy berooft, met verraet, van der hemelscher erven
Menich kersten ziele. Dus Gods versmadere,
Lucifer, heeft dees twee ghesonden te gadere,
Om dat zy heel Kerstenrijc souden bederven.
Es Rossom moordadich, Luther heeft doen sterven
Twee hondert duysent boeren, duer zijn bedrijf;
Veel esser onthooft, verbrandt, ghesact menich werven,
Om zijn valsche leere, beyde man en wijf;
Dus es hy een moordenaer van ziel en lijf.
Merten van Rossom mach maer dlichaem hinderen;
Al mach hy donnoosele quellen even stijf,
Zijn zy patient, hy maectse Gods kinderen,
Dit en sal zijn sonde niet verminderen;
Ic en wilts niet excuseren, oft maken reen:
Al zijnt beyde twee venijnighe slinderen,
Noch schijnt Merten van Rossom de beste van tween.

Luther en Rossom, als twee boose wichten,
Heeft men, in schijn van deugden, boosheit sien stichten.
Rossom quam in Brabant ghesleghen met bedroch
tScheen hy woude gaen op de Turcken vichten.
Merten Luther en wilt vry noch niet zwichten:
Hy wilt den prijs hier af behouden noch:
Ghelijc een devoot munick (aeylaschen och!)
Quam dees wolf int cleedt van een lamme
Stroyen in Kerstenrijck tvenijn soch,
Dat hy hadt ghesoghen uyter ketters mamme,
Al liet Rossom den haen metten rooden camme
In Brabant vlieghen, zoot heeft ghebleken,
Luther heeft laten vlieghen veel quader vlamme;
Want duer zijn venijnich scrijven en spreken
Es Kerstenrijck met ketteryen ontsteken.
Haer beyder voorstel mach elcken wel verleen;
Hoe wel sommighe veel lofs van Luther spreken,

Noch schijnt Merten van Rossom de beste van tween.

Merten van Rossom en Merten Luthere,
De beste van hem beyen es een mutere;
Maer ten es niet vreempt, al es Rossom onghevreest;
Want tes een crijchsman, een waerlijc rutere;
Maer Merten Luthere vermeet hem (dees stutere!)
Dat hy Scriftuer verstaet na den rechten keest,
Dat hy es vervult van den Heylighen Gheest.
Die den wech dus wel weet, tes wonder dat hy dwaelt!
Maer het schijnt wel den geest regeert hem meest
Die men onder Sint Dignen voeten maelt.
Al heeft Merten van Rossom veel roofs ghehaelt
In Brabant, dwelck noch veel menschen bequelen,
Merten Luther in dit stuck ooc niet en faelt:
Hy heeft (dapostate!) uyt cloosters doen stelen
Kelcken, ciborien; ic wilt God bevelen
Oft hy niet mede en paert? elck knaghe dit been!
Al heeft de duvel dees twee Mertens by der kelen,
Noch schijnt Merten van Rossom de beste van tween.

Merten van Rossom, Prince van den Snaphanen,
Die, om stelen, om rooven zijt cloeck ter banen!
Luther, Prince van alle valsche propheten!
Soudic u legende gheheel vermanen?
tSou den leser verdrieten, soudic wanen;
Den tijt en tpampier werder mede versleten.
Dus voor eens hebic my ghenouch ghequeten.
Tot op een ander tijt! borcht my de reste!
Luther — Rossom — Lucifer, daer by gheseten,
My twijfelt wie van drien es de beste!
Rossom sleypt veel quaets aes tzijnen neste;
Luther es nacht en dach in de weere
In Kerstenrijck te stroyen een dootlijcke peste;
Dus haer beyder boosheyt blijct niet cleere;
Maer voor Luthers venijn ic my meest verveere;
Want de menschen brenght hy in deeuwich gheween.
Al en is der keuze niet weert een platte peere.
Noch schijnt Merten van Rossom de beste van tween.

Niet altijd nogtans staat zij daar met bijtende strijdverzen gewapend; soms ook richt zij, als het aardsche gewoel moede, hare blikken omhoog, en stort hare dichterlijke ziel uit in een *Meilied*.

Bisschoppen, Prelaten, groote Cadetten,
Heeren en Vorsten, al die sitten in wetten
Als dienaers des Heeren!
Laet loven den Heere met trompetten;

Laet clincken schalmeyen en claretten
Al tot zijnder eeren:
Wilt met chimbalen zijnen lof vermeeren;
Wilt gheen tamboeren oft herpen sparen,
Om den Heere te loven, naer Davids leeren;
Laet clincken de snaren.
O Orphee, wilt alle beesten vergaren,
Die ligghen gedoken, in bosschen, in duynen;
Alle vogelkens, wilt u hier by oock paren,
Op boomen, op tuynen;
Heft op, stemmen, wilt niet vesen oft ruynen,
Loeft den Heere elck in sijnder talen;
Laet u voysen clincken als basuynen,
Datment mach hooren op bergen, in dalen,
Dat Gods lof mach vermeeren in alle palen,
En zijn eere, die schier te niete zijn beye....
Loeft den Heere, met desen soeten Meye!

Loeft God, tis recht, ghy redelijcke gheesten,
Daer Davidt seyt: Loeft den Heere, alle beesten,
tSy van wat manieren,
Voghelen des hemels, minste metten meesten,
Beesten der aerden, wint, hagel, en tempeesten,
Wilt Gods lof verchieren,
Locht, wolcken, zee, wateren, alle rivieren,
Oock alle visschen, die daer in blijcken,
Met alle dinstrumenten diemen mach hantieren
Van soeter musijcken!
Loeft den Heere met woorden van rethorijcken:
Loeft den Heere, maechden en jonghelinghen:
Loeft den Heere, berghen, hovelen, en dijcken,
Fonteynkens, die springhen;
Loeft Hem, sienlijcke en onsienlijcke dinghen:
Wateren, die boven die Hemelen duycken,
Met al den lof diemen mach verstringhen:
Loeft Hem, al dat is in sweerelts beluyken:
Loeft Hem, alle cruydekens, groene struyken,
Vruchtbaer landouwe en dorre heye,
Loeft den Heere met desen soeten Meye!

Loeft den Heere, ghy hemelen en tfirmament,
Sonne en mane, alle planeten ient,
Reghen en dau,
Met alle den sterren den Hemel ontrent:
Werdt in Gods lof, die Hem te loven zijt gewent
Niet traghe oft flau,
Loeft Hem, alle aertrijck drooghe en grau,
Oock alle beemden lustich en groene,
En oock alle bloemkens ghelu, peersch, blau,
Nu in saysoene!

Loeft Hem dach en nacht, avont en noene:
Al dat inden Hemel is oft daer ondere,
Loeft den Heere, van alle zijn crachten coene
Die wercken wondere.
Loeft den Heere, altsamen, en elck bysondere,
Dat leven ontfaen heeft in steden, ghehuchten.
Loeft den Heere, blixem en dondere;
Boomen, ghebladert, bloemen, en vruchten,
Met volhertelijcker blijschap sonder duchten,
Met yochen, met singhen, met soeten ghescreye:
Loeft den Heere met desen soeten Meye.

Metten soeten Meye wilt den Heere loven,
Nu als de veldekens, priëlen, en hoven
Gheven soeten goor;
Maer en blijft opte creatueren niet verschoven,
Door hen leerdt minnen den Schepper hier boven,
Die zijn tresoor
Der genaden ontsluyt: tdoedt al zijn devoor;
Tot solaes der menschen groyen bloemen en cruyt,
De vogelkens soetelijck houden haren choor
Singhende overluydt:
O Christen ziele, weest dancbaer met soo ruydt,
Wildt u inwendighe ooghen ontsluyten,
Gaedt uwen Bruydegom metter minnender bruyt
Soecken daer buyten:
Scheppers schoonheydt merct inde bloemkens die spruyten.
Aurora schinkt ons even ghedichte
Den soeten dau, uut shemels conduyten,
Die tgarseken doet groyen metter sonnen lichte:
Die soeticheyt des tijdts verblijdt elck ghesichte.
Ghy, die int veldt doet u vespereye,
Loeft den Heere met desen soeten Meye.

18. Ook de kanselwelsprekendheid van die dagen verraadt de gisting, de hevige botsing, welke er, door het binnendringen der nieuwe leer, in de gemoederen en in de samenleving ontstond. De Minderbroeder Herenthals, die, in 1519, te Yperen zijne predikingen begon, is reeds verre van de mystieke school der Ruysbroecks en der Brugmans. De stootende mengeling van heilig en onheilig, zoo zichtbaar in de Italiaansche en Fransche redenaars van die dagen, was ook, hoewel in veel mindere mate, in de Nederlandsche kanselwelsprekendheid doorgedrongen. De Dordrechtenaar Cornelis Adriaenssens wist zich, in zijne halfboertige hekelingen tegen Erasmus, door eene ontelbare menigte te doen aanhooren. Meer

dan hij wellicht, toonden zich Costerus en Jacob van der Borg hunner verheven roeping op den kansel waardig.

19. Geene soort van letteroefening bleef beter van den wansmaak der eeuw vrij dan het volkslied, zoowel het wereldlijke als het geestelijke. Daar handhaafde zich de ware kunst, daar vond het volgende tijdperk een punt van aansluiting, om eenvoud, natuur en waarheid in de letteren terug te voeren.

Onder de *Geuzenliedjes*, waarvan bijna geen der dichters met name bekend is, zijn vele stukken vol kracht en gevoel, vol geestige scherts, zoowel als in de liederen der tegenpartij. Jhr Willem van Zuylen van Nyevelt gaf, in 1539, eenen bundel *Souterliedekens* uit, die hetzelfde jaar zesmaal herdrukt werd. Deze psalmvertalingen werden, door den dichter, op zangwijzen van volksliederen gezet, wat er niet weinig toe bijbracht om ze onder het volk te verspreiden. Dat was evenwel niet de eenige verdienste dier gedichten: zij waren ook eenvoudig, natuurlijk en genoegzaam vrij van de smetten der taalverbastering.

20. Van Zuylen's *Souterliedekens* waren gedeeltelijk door hunne zangwijzen populair geworden: maar die zangwijzen waren ook schuld, dat men, in de Protestantsche godsdienstoefeningen, het betere werk van dezen schrijver voor het meer volledige, schoon minder goede, van den Gentschen Jan Wtenhove ter zijde liet. Doch ook deze, in 1557 en 1561 uitgegevene vertaling moest al spoedig onderdoen voor de overzetting der Psalmen naar *Clément Marot*, door den fanatieken Dathenus of Datheen vervaardigd, wiens berijming, tot op 't einde der achttiende Eeuw, bij het Protestantsche kerkgezang in gebruik bleef. Ook Lucas d'Heere en Willem van Haecht maakten psalmvertalingen.

21. Wij sluiten deze schets van het tijdperk onzer Middeleeuwsche Letteren met een paar liederen. Het eerste is een volkslied van 't begin der XVIe Eeuw; het andere, eene Middeleeuwsche, kort na 1550 in dezen vorm opgestelde, legende.

De woelzieke Karel van Egmont, door den Bisschop van Utrecht („Bourgonje") aangevallen, zocht hulp bij zijnen bloedverwant, den Koning van Frankrijk, wiens gevangene hij, in zijne jeugd, gedurende vier jaren geweest was; maar de Koning

weigerde die hulp, uit vreeze voor den Keizer, 's Bisschops verwante. Toen zong het volk:

»O Hartogh van Gelder bent ghy 'er in huys,
So steeckter u hooft te venster uyt
In also koele Meye;
Ghy hebter de Hollantse koejen gehaelt,
Sy komen om gelt, schickt dat ghyse betaelt
Of brengtse weer ter weye,
Weer ter weye."

Den Hartogh al op sijn bedde lagh,
En hy tot den schilt-knecht sprack [al sacht]
»Wat hoor ick daer voor knechten?"
Hy seyde: »Wel Edel Heere goet,
Dat is er Bourgonje, dat edel bloet,
Bourgonje al gemeyne
Groot en kleyne."

— »Nu zadelt my mijn beste paert!
Mijn harnas ende mijn blancke swaert!
Na Vrankrijck wil ick rijden:
Den Koningh dat isser mijn vrient so groot;
Ick hebber so langhe ghegeten sijn broot:
Hy laet my in het lijden
Tgenen tijden."

Alsser den Hartogh in Vrankrijck quam
Den Koninck dat oock seer haest vernam;
»Weest wellekom Hoogh gheboren!
Ick sien der aen uwe bruyn oogen so wel,
Dat lantje van Gelder dat leyt er rebel:
Het gaet met u verloren,
Ja verloren."

— »O Koninck van Vrankrijck, mijn lieve neef
Ick souder u bidden om eene beed,
Om twintigh duysent knechten;
Daer soud ick meê treckeu na Gelderlant,
En winnen mijn sloten met elcker handt,
Wij souden lustigh vechten
Met de knechten."

— »O Hartogh van Gelder, dat doe ick niet;
Ick mochter my brenghen in swaer verdriet,
In alsoo groote ellenden:
Den Keyser, dat isser so machtigen man.
Mocht teghen my nemen den oorlogh an,
Bourgonje algemeyne,
Groot en kleyne."

De volgende legende werd door Tonis Harmansz., van Wervershoef, in Noord-Holland, wel is waar eerst in de tweede helft der XVIe Eeuw, bewerkt; maar zij draagt zoo duidelijk het kenmerk der Middeleeuwsche poëzie, dat wij ze uiterst geschikt achten om, op dit keerpunt onzer geschiedenis en onzer letteren, als laatste nagalm van die dichterlijke tijden te dienen.

Die Soudaen hadde een dochterkijn.
Sy was vroech op-ghestanden,
Al om te plukken bloemekens
In hares vaders waranden.

Sy sach de schoone bloemen aen,
Sy dachte in haren sinnen:
»Wie mach de maker der bloemen sijn?
Dien soudick geerne kinnen.

»Het moet een abel kunstenaer sijn,
Een Heer van grooter weerden,
Die soo veel schoone bloemkens fijn
Doet spruyten uytter eerden.

»Ick hebbe hem in mijn herte soo lief,
Mocht ik hem eens aanschouwen!
Ick soude laten mijn vaders Rijck,
En geven hem mijn trouwe!"

Des nachts, omtrent der middernacht
Haer quam een stem te voren;
Heer Jesus sijne soete stem
Haer in de nacht liet hooren.

Die maghet stont op soo haestelijck,
Sy heeft haer vensterken open ghedaen;
Sy sach eenen schoonen jongelinck
Wel blinckend voor haer staen.

Sy sach den jongelingk minnelijck aen,
Sy neigde neder ter eerden;
Sy boot hem vriendelijck goeden dach,
Met alsoo grooter eerweerden.

»Mijn alderliefste jonglinck schoon,
Van waer komt ghy gheganghen?
Een uws gelijck en sach ick noyt
In al mijn vaders landen."

— »Schoon maghet, ick hebbe u lanck bemint,
Ick wil mijn bruid u noemen:
Ick kome al uyt mijn Vaders Rijck;
Ik ben de maker der bloemen."

— »Sijt ghy dat, mijn alderliefste lief,
Naer u stont mijn verlanghen,
Ick volgh u waer gij henen wilt,
Soet lief, ick volgh u ganghen."

— »Schoon maget, soo ghy met my wilt gaen
Dit lant so moet ghy laten,
Ick kome al uyt mijn Vaders Rijck,
En 't is tot uwer baten."

— »Mijn alderliefste jonglinck schoon,
U eigene wil ick leven;
Ick volgh u uyt mijn vaders Rijck;
Mijn trouwe sal ick u gheven."

Hy nam het maegdelijn byder handt,
Hy leidese al soe verre,
Wel seven duysent mijlen lanck,
Al over dal en berghen.

Sy spraken soo menich vriendelijck woort,
Al reisende voort te samen.
»Nu secht my, edel jongelinck schoon,
Hoe is doch uwen name?

— »Mijn naem die is soo wonderlijck
En wonderlijck ghegeven:
Al in mijn Vaders Koninckrijck
Staet hy seer hoogh gheschreven.

»Schoon maghet, dient my met herten reyn
Gheeft my u trouwe alleene —
Soo sy mijn naem u dan bekent:
Jesus van Nasarene."

Sy spraken soo menich vriendelijck woort
Al reisende voort te samen.
»Nu, secht my, edel jongelinck schoon,
Hoe is u vaders name?"

— »Mijn vader is soo rijcken man,
Sijn macht gaet al soo verre;
Hemel en aerde heeft hy gemaeckt,
De son, de maan, en sterren.

»Hemel en aerde en alle goet
Van hem is 't al ghekomen;
Tien hondert duysent Engelen schoon
Staen altijt tot sijnen loven."

— »Sijt ghy een Koninck kint, mijn lief,
Ende al soo rijck van goederen,
En secht my, edel jongelinck schoon,
Wie isser uwe moeder?"

— »Mijn Moeder is soo reine maeght:
Van haer soo staet gheschreven,
Dat sy my op de werelt bracht,
En toch is maeght ghebleven."

— »O alderliefste jonglinck schoon,
Ic heb soo groot verlanghen
Na uwes Vaders Koninckrijck!
Laet ons daer binnen gangen!"

— »Schoon maghet, dient mij met herten reyn,
Dat rijck sal ick u gheven,
Ghy sult daer eeuwich by my zijn,
In groote vreugde leven."

Sy ginghen eenen soo langhen wegh
Al over die groene heyden,
Sy quamen voor een kloosterken,
En Jesus woude toen scheyden.

Hy nam de maghet byder handt,
En sprack met soeten sinnen:
»Oorloff, schoon maghet, verbeyt my hier,
Ick moet nu gaen hier binnen."

Heer Jesus is van haer ghegaen;
Die maghet hem verbeyde;
Sy weende soo menigen natten traen
Dat Jesus was gescheiden.

En toen dien dagh ten avont quam,
Sy hadde so groot verlanghen,
Om weer haer lief te moghen sien:
Hy bleef enwech soo langhe.

Sy clopte doen aen de clooster poort,
Sy clopte, met droeven sinnen:
— »Doet op, doet op, doet op de poort,
Mijn lief, die is hier binnen."

Die poorte werd haer open ghedaen;
De poortier quam daer voren;
Hy sach die maghet voor hem staen,
Soo schoon en hooggheboren.

»Secht my, schoon maghet, wat ghy begheert;
Hoe komt ghy hier alleene?
Secht my, schoon maghet, wat ghy begheert,
Waerom soo meught ghy weenen?"

— »Och Vader, mijn lief, die ick bemin,
Die is my hier ontganghen;
Gaet, secht hem dat hy weder komt!..
Ick beyde hem al soo langhe!"

— »Schoon maghet, u lief en is hier niet
'k En hebbe hem niet vernomen;
Voorwaer, hy is hier niet bekent,

Hy en is hier niet ghekomen?"

— »Och Vader, hoe meugt ghy seggen dat?
Mijn lief, dien ick beminne,
Dat laetste woort dat hy my sprack...
Hy seide, hy ginck hier binnen."

— »Seght my, schoon maghet, hoe hiet u lief,
Daer ghy my komt van spreken?"
— »Eilaeschen, dat en weet ick niet:
Sijn naem is my vergheten.

»Hy is soo wonderlijcken schoon,
Sijn Rijck staet alsoo verre,
Hy is gekleet met blauw lazuer,
Beset met gulden sterren;

»Sijn aensicht blinckt van 't reinste wit,
Ghelijck de lelie schoone;
Sijn mont, sijn wanghen sijn soo roodt
Ghelijck de roos ydoone.

»Sijn ooghen staen soo vriendelijck,
Hy is soo soet van sprake!
Hy quam al uyt sijn vaders Rijck,
Om my sijn bruidt te maken.

»Sijn hayr dat blinckt van verwe schoon
Als waer het roode gouden:
Hy is mijn alderliefste lief;
Hy heeft mijn hert en trouwe!"

— »Schoon maghet, is u lief soo schoon,
En al soo hoogh ghepresen,
Al waer hy uyt des Hemels throon
Hy mocht niet beter wesen.

»De Heere Jesus sy met u!
Soo is gheen man hier binnen."
— »Ja, Jesus hiet mijn soete lief,
Hy is 't dien ick beminne."

— »Is dat sijn naem, ghelijck ghy segt,
Dan kan ick hem u wijsen.
Hy is hier binnen wel bekent,
Ghy moet niet voorder reisen."

De Jonckvrouw werd in 't huys ontfaen,
Sy ghinck er christelijck leven;
Sy is ghedoopt en is een maeght
Om Jesus wille ghebleven.

Een heeft dit liedeken ghedicht,
Dien God moet gracie gheven,
Dat hy des Soudaens dochterken
Ontmoet int eeuwich leven!

DERDE TIJDVAK.

DE RENAISSANCE.

Iste HOOFDSTUK. — Voorbereiding. Van 1550—1600.

1. De beoefening der heidensche schrijvers, met name der Grieksche en der Romeinsche, had, gelijk wij bij Maerlant

reeds opmerkten, gedurende geheel de Middeleeuwen niet stilgestaan; maar het heidensche kunstbeginsel mocht daarom geen triomf vieren op het Christelijke, en de oude letteren, de uiting van dat beginsel, die wel vol goden maar zonder God waren, hadden sedert lang uitgebloeid, waren als dood. Thans dringt, van uit Italië, de liefde voor die doode kunst zoo onweerstaanbaar Frankrijk, Duitschland, Engeland en de Nederlanden binnen, dat zij als ten nieuwen leven ontwaakt, dat er eene *hergeboorte* plaats heeft. Ten onzent werd Deventer het middelpunt, van waar zich deze liefde voor de studie der klassieken over geheel ons vaderland voortplantte.

2. De boekdrukkunst was uitgevonden, eene nieuwe wereld was ontdekt, scheepvaart en handel namen toe en vermeerderden rijkdom en welvaart. Er ontstond bij de volken ik weet niet welk zelfbewustzijn, dat, gevoegd bij den geest van vrij onderzoek en kritiek (de vrucht der nieuwe denkbeelden op godsdienstig en politiek gebied), het gemoedelijke, het geloovige, het kinderlijk eenvoudige der middeleeuwsche kunst, voor zooverre die de ontbindende werking der Rederijkerspoëzie overleefd had, deed wegvallen.

3. „Geene beelden meer in de kerk!" riep het Protestantismus. Hoe zal men het *beeld* dan handhaven in de dichtkunst, bij de Middeleeuwschen zoo aanschouwelijk, zoo vól beelden, en in de godsdienstige en zedelijke bespiegelingen der „Renaissance" zoo afgetrokken, zoo ijskoud?

„Weg met de Heiligen en Engelen, weg vooral met de Moeder-maagd!" zoo schreeuwde men; en de kunst verloor hare edelste, liefelijkste, hart- en geestverheffendste idealen, om zich te vergasten aan de ruw zinnelijke, ja, vuile voorstellingen der mythologie en zich te verlustigen in het ijdele poppenspel der goden en godinnen.

Zoo begunstigde het Protestantismus de „Renaissance"; zoo spanden beide samen, om de laatste sporen der middeleeuwsche dichtkunst te doen verdwijnen; zoo sneed men de gouden ketenen der volksoverleveringen af; zoo verloor onze letterkunde grootendeels haar nationaal karakter; zoo verdween zij zelfs bijna geheel uit den schoot des volks, waar zij in de Middeleeuwen geleefd en gebloeid had, om het uitsluitend eigendom

te worden der meer ontwikkelde kringen wien, door de studie der Grieksch-Romeinsche beschaving, het heiligdom der dichtkunst nog toegankelijk bleef.

4. Tegenover deze grootelijks nadeelige zijde der „Renaissance", mag men het een voordeel noemen, dat de eigenlijke taalstudie, door de beoefening der oude, in hooge mate beschaafde, talen, aanmerkelijke vorderingen maakte, en dat de goede smaak, in het broddelwerk der Rederijkers zoo deerlijk miskend, eene loutering onderging, die het tweede bloeitijperk onzer letteren, de XVIIe Eeuw, voorbereidde. De man, in wien de nieuwe kunstrichting, welke men, in tegenstelling met de middeleeuwsche, niet onjuist de *onkatholieke* noemen kan, haar eersten, schoon niet eenzijdigen, vertegenwoordiger vond, is:

§ 1. Filips van Marnix, heer van St.-Aldegonde.

1. Deze man, die bestemd was om eene niet onbelangrijke rol, zoowel in de letter- als in de staatkunde onzes lands, te spelen, werd geboren te Brussel in 1538.

Calvijn en Beza wijdden, te Geneve zelf, des jongelings ontvankelijk gemoed in de nieuwe godsdienstleer in, met zulk gevolg, dat hij, in 't vaderland teruggekeerd, niet slechts de kerkbegrippen zijner meesters vurig bleef verdedigen, maar ook met raad en daad het Verbond der Edelen hielp tot stand brengen. Het *compromis* werd echter niet door hem, maar door zijn broeder Jan opgesteld.

Marnix was een man van vele kundigheden. Hij verstond, behalve het Latijn, het Grieksch en het Hebreeuwsch, ook Fransch, Hoogduitsch, Engelsch en Spaansch, en was in de geschiedenis, het wereldsch en het kanoniek recht en de godgeleerdheid bedreven.

2. In 1568 week hij, ten gevolge der beroerten, naar Oost-Vriesland uit, en dichtte aldaar, na den mislukten tocht des Zwijgers, wiens raadsman en boezemvriend hij was, het beroemde *Wilhelmuslied*. Dit gedicht is vol gevoel en waarheid, en verdiende, ook om de aanmerklijke taalzuivering, waarvan het, in weerwil van enkele fouten, de blijken draagt, een volkslied te worden. Wij geven het hier ter lezing. De aan-

vangsletters van 't eerste vers in ieder koeplet maken des Prinsen naam uit.

Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloedt,
Het vaderlandt ghetrouwe
Blijf ick tot in der Doedt;
Een Prince van Oraengien
Ben ick vry, onverveert,
Den Coninck van Hispaengien
Heb ick altijdt ghe-eert.

In Godes vrees te leven
Heb ick altijt betracht,
Daerom ben ick verdreven,
Om Landt en Luydt ghebracht:
Maer Godt sal my regeeren
Als een goet instrument,
Dat ick sal wederkeeren
In mijnen Regiment.

Lijdt u, mijn Ondersaten,
Die oprecht zijt van aert;
Godt sal u niet verlaten
Al zijt ghy nu beswaert;
Die vroom begheert te leven
Bidt Godt nacht ende dach,
Dat Hy my cracht wil gheven
Dat ick u helpen mach.

Lijf end' goet al te samen
Heb ick u niet verschoont;
Mijn Broeders hooch van namen
Hebbent u oock vertoont;
Graef Adolf is ghebleven
In Vrieslandt in den slach:
Syn ziel int Eeuwich Leven
Verwacht den jongsten dach.

Edel en hoochgheboren
Van Keyserlicken stam,
Een Vorst des Rijcks vercoren
Als een vroom Christen man,
Voor Godes Woort ghepresen,
Heb ick, vrij, onvertsaeght,
Als een heldt sonder vreesen,
Mijn Edel bloedt ghewaecht,

Mijn schilt en mijn betrouwen
Sijt ghy, o Godt mijn Heer!
Op u soo wil ick bouwen,
Verlaet my nemmermeer!
Dat ick doch vroom mach blijven
U dienaer talder stondt,
Die Tyranny verdrijven
Die mijn herte doorwondt.

Van al die my beswaren,
End' mijn vervolghers zijn,
O Godt wilt doch bewaren
Den trouwen dienaer dijn,
Dat sy my niet verrasschen
In haren boosen moedt,
Haer handen niet en wasschen
In mijn onschuldich bloedt.

Als David moeste vluchten
Voor Saul den Tyran,
Soo heb ick moeten suchten
Met menich Edelman:
Maer Godt heeft hem verheven,
Verlost uyt aller noodt,
Een Coninckrijck ghegheven
In Israël seer groot.

Nae 't suer sal ick ontfanghen,
Van Godt mijn Heer dat soet;
Daer na soo doet verlanghen
Mijn vorstelick ghemoet,
tWelck is, dat ick mach sterven
Met eeren in dat velt,
Een eeuwich Rijck verwerven,
Als een ghetrouwe Helt.

Niets doet mij meer erbarmen
In mijnen wederspoet,
Dan dat men siet verarmen
Des Conincx Landen goet:
Dat u de Spaengiaerts crencken,
O del Neerlandt soet,
Als ick daeraen ghedencke,
Mijn edel hert dat bloedt.

Als een Prins opgheseten
Met mijnes Heyres cracht,
Van den Tyran vermeten
Heb ick den slach verwacht.

Die, by Maestricht begraven,
Bevreesde mijn ghewelt,
Mijn Ruyters sach men draven
Seer moedich door het velt.

Soo het den wil des Heeren
Op dien tijdt had gheweest,
Had ick gheern willen keeren
Van u dit swaer tempeest:
Maer den Heer van hier boven,
Die alle dinck regheert,
Die men altijt moet loven
En heeft sulcx niet begheert.

Seer Christlick was ghedreven
Mijn Princelick ghemoedt,
Stantvastigh is ghebleven
Mijn hert in teghenspoet:
Den Heer heb ick ghebeden
Uyt mijnes herten grondt,
Dat Hy mijn saeck wil reden,
Mijn onschuldt doen oorcont.

Oorloft, mijn arme schapen,
Die zijt in grooten noodt:
U Herder sal niet slapen
Al zijt ghy nu verstroyt:
Tot Godt wilt u begheven,
Sijn heylsaem Woort neemt aen,
Als vrome Christnen leven:
tSal hier haest zijn ghedaen.

Prince [1].

Voor Godt wil ick belijden,
End' zijner grooter macht,
Dat ick tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht;
Dan dat ick Godt den Heere,
Der hoochster Majesteyt,
Heb moeten obedieren,
In der gherechticheyt.

4. In 't begin des volgenden jaars, te weten in 1569, verscheen zijn *Byencorf der H. Roomscher Kercke*, een werk, dat Marnix zelf, onder den titel van *Alvearium Romanum* en den pseudoniem van *Jesuwald Pickhart*, in het Hoogduitsch vertaalde, en dat later ook in het Fransch en in het Engelsch werd overgezet.

De *Byencorf* is niets meer en niets minder dan een lasterschrift, bestemd om den alouden godsdienst, dien men zeker nog te diep ingeworteld achtte, door eene menigte, in vorm zeer vernuftige, maar inderdaad al heel min wetenschappelijk gegronde, aantijgingen, in minachting te brengen, en wellicht tevens, „par ricochet", den haat te voeden tegen die Spanjaards, „die — zoo luidt het in het eerste hoofdstuk — doch zijn de eerste geborene ende lieve kinderen der heyliger Roomscher Kercken". Niet alleen de geschiedfeiten worden in den *Byencorf*, blijkbaar moedwillig en met boos opzet, verminkt en vervalscht, ook de aangehaalde en als bewijzen gebruikte getuigenissen der Heilige Vaders, der Conciliën en der godgeleerden zijn, met ongehoorde lichtzinnigheid en vaak tegen de bedoeling der schrijvers in, verwrongen en uitgelegd.

1) Naar de gewoonte der Rederijkers, die hunne gedichten altijd aan den Prins der Kamer opdroegen.

Onder dit voorbehoud, erkennen wij, dat de Nederlandsche *Pascal* den lezer weet te boeien door het vernuftige der vinding, het geestige, snedige van voorstelling en zegtrant en door een prozastijl, zóó zuiver en zóó vloeiend, dat geen zijner tijdgenooten daarin met hem kan vergeleken worden.

4. Na in zes voorname punten den „Zentbrief an de verdwaelde Christengheloove, bij Gentiaen Hervet", zeker niet „verklaard en met bequame bewys-reden versterkt", maar evenmin wederlegd te hebben, besluit Marnix zijn werk met eene „Wtlegginge ende verklaringhe des Byencorfs, ende beschrijvinge der Byen", enz.

Een voor jongelieden leesbaar uittreksel uit een dergelijk boek is niet gemakkelijk te vinden; wij wagen het evenwel, het „Ve Capittel" van evengemelde „Wtlegginge" hier meê te deelen.

In haer Regiment (zegt de schrijver daar, en schijnt niet te vermoeden dat hij, in deze geheele schildering, eene merkwaardige getuigenis ter gunste van de eenheid dier Kerk aflegt, die hij met zoo bloedige hekeling vervolgt) zijn zy den ghemeynen Honichbyen seer ghelijck, want zy hebben alle eenen Coninck, jae en konnen sonder Coninck niet gheherden: welcken zy noemen *Papam*, ghelijck als of men segghen wilde *pater apum:* dat is te segghen Vader der Byen: Waervan wy oock hebben, dat wy alle dese Byen te ghelijck noemen *papen:* Want men in Latijn eene Bye *apem* noemt.

Dese Coninck heeft wel eenen Angel, maer hy en stelt hem niet veel te wercke, omdat alle andere Byen altijdt gereet zijn om hem te dienen in het ghene dat hem gelieft... Zij vlieghen alle ghelijck om desen Coninc her, ende zijn hem wonderlijck ghehoorsaem ende dienstich. Hij gaet selden wt, maer als hij wt wil, machmen lange te vooren gewaer worden aen het gheswarm oft aen het ghedommel der voorloopers. Want soo wanneer hy wtgaet, daer vlieget den helen Zwerm rontsom her, ende dickmael dragen zy hem op de schouderen, gelijk als de Honichbyen haren Coninck dragen..... Daer hy blijft sitten, daer is de Legher van den gantschen Zwerm, ende de stapel van den Honich ende Honichraet: Ende die veel hondert mijlen van daer woonen, hebben noehtans aldaer haren toevlucht: Die hem te zijne besten heeft, die heeft het gheheele Zwerm ten besten. Als zij hem verliesen, dan ist kranck werck: want dan gaen zij al treurende in hare cellekens sluypen, ende dommelen of zwermen daer soo langhe ende soo veel tot dat zy eenen anderen Coninck hebben ghekregen: Ende soo het by onhgeval gheschiet datter twee of drie Coninghen zijn, dan isser eene groote scheuringe ende *schisma* voor handen, ende zy voeren eenen zwaren strijdt d'een teghen den anderen: Ja houden niet op tot dat sy den eenen of den anderen hebben ommegebracht, ghelijck als Virgilius seer aerdich beschreven heeft.

5. 's Mans zinspreuk: „Repos ailleurs", was waarlijk goed gekozen, want zijn geheel leven — men moge dan aan zijne politieke bekwaamheid twijfelen of niet — was aan de belangen der partij, die hij volgde, op staat- krijgs- en letterkundig gebied, gewijd. Toen hij, na Antwerpen, waar hij, sedert November 1583, het Burgemeesterambt bekleedde, aan Parma overgegeven te hebben, zich op zijn slot te West-Souburg terugtrok, besteedde hij de overige dagen zijns levens uitsluitend aan de beoefening der letteren en voornamelijk aan zijne berijming van *Het Boeck der Psalmen*. Dit werk van Marnix, die, gelijk wij boven zeiden, in het Hebreeuwsch zeer ervaren was, wint het, in getrouwheid van vertaling, niet minder dan in dichterlijken gloed, van Van Zuylen's *Souterliedekens*, en in natuurlijkheid en verheffing, van Datheen's stijve berijming.

De „Voorrede" er van is opmerkelijk, omdat Marnix er zijne gezonde begrippen over de moedertaal in ontwikkelt. Hij komt daar op tegen „de geschuymde ende vreemde woirden uyt andere talen ontleent", tegen „de stopwoirpen in den dichte", en doet eene, helaas! mislukte, poging, om het sedert „dertich ende veertich jaren" ook in de spreektaal verloren geraakte *du* en *dij* van 't enkelvoud, voor 'twelk *gij* en *u*, „doir een seer quade gewointe van smeeckende pluymstrijckinge, ingebroken is", in zijn recht te herstellen.

6. Eene menigte andere geschriften, meest allen van staatkundigen of godsdienstigen aard, en daarom van minder belang voor ons, zijn opgesteld door dezen „man van schrander brein en geleerdheid" (gelijk Hugo de Groot zich uitdrukt), die intusschen, in 1598, te Leiden, waar hij sedert twee jaren, op verzoek der Staten, aan de nieuwe bijbelvertaling werkte, den weg van alle vleesch ging.

§ 2. Taalstudie en Taalzuivering.

1. De Heer van St.-Aldegonde was echter noch de eenige, noch de eerste, die de studie en zuivering onzer moedertaal ter harte nam. Reeds tegen het einde der XVe Eeuw hadden de hoogst verdienstelijke „Broeders des gemeenen levens" eene soort van Latijnsch-Nederlandsch woordenboek gemaakt, door

hunne Latijnsche spraakkunsten met Nederlandsche taalregels te voorzien. Het oudste dier werken is van 1477.

In 1479 verscheen te Zwolle, waarschijnlijk ook van de hand dier ijverige schoolbroeders, een *Vocabularius Latino-Teutonicus;* en verscheidene dergelijke werken zagen achtervolgens het licht te Leuven, Antwerpen, Delft en vooral te Deventer, waar Geert Groete zijne instelling gevestigd had.

2. Het eerste woordenboek, waarin de taal zelve verklaard wordt, is ter gunste van een Nederlandsch dialekt, het *Nederrijnsch* of *Kleefsch*, door den kanselier des Hertogs van Kleef, Gerhard vander Schueren, bewerkt, en onder den titel van *Teutonista Duytschlender*, in 1477, te Keulen gedrukt.

3. Bijna eene eeuw later, in 1573, gaf de geletterde Antwerpsche boekdrukker Christoffel Plantijn zijn *Schat der Nederduytscher spraken*, waarin de schrijver zich wel voornamelijk aan de *Brabantsche* gewestspraak houdt, maar toch een ruimeren gezichteinder kiest dan de vorige, in het licht.

4. Matthias Sasbout's *Vlaamsch-Fransch Woordenboek*, uitgegeven in 1576, staat in waarde beneden Plantijn's werk, terwijl, integendeel, het *Etymologicon Teutonicae linguae* van Kilianus (Cornelis van Kiel), die gedurende eene halve eeuw de betrekking van corrector in Plantijn's drukkerij waarnam, het verre overtreft. Kilian's woordenboek, dat in 1599 verscheen, is nog altijd de hoofdbron voor historische taalstudie, de veiligste grondslag, waarop men, bij latere en ruimere taalvorsching, heeft voortgebouwd.

Jhr Jan van de Werve legde er zich, in zijn *Schat der Duytscher Tale*, vooral op toe, de bastaardwoorden te vertalen en op die wijze door zuiver Nederlandsche te vervangen: iets, wat, na de Borgondische taalverbastering, uiterst nuttig, ja, noodzakelijk was geworden.

5. Ook meer eigenlijk gezegde spraakkunsten zien wij, reeds bij de opening van dit tijdperk, verschijnen. In 1550 gaf Joos Lambrecht, te Gent, zijne *Nederlantsche Spellinghe* in het licht, en eene *Orthographia linguæ belgicæ* van A. Sexagius verscheen in 1576, te Leuven. „Opmerklijk is het," zegt Snellaert, „dat deze twee Zuid-Nederlanders de eersten waren, die de verlenging der *a* door haar zelve, in plaats van door *e*, voorstelden."

6. De zoon des Delftschen schouts, Pontus de Huyter of Heuterus (dezelfde, die, toen hij met de vermaarde *Martelaars van Gorcum* ter dood zou gebracht worden, de zwakheid had, om levensbehoud te smeeken, „niet sonder vermoeden van het catholijck gheloove af-ghegaen te zijn", zegt *Estius*, maar die, door berouw gedreven, zich weder met de Kerk verzoende en als kanunnik en plebaan te St.-Truyen overleden is) vervaardigde, buiten verscheidene geschiedkundige werken, in 't Latijn, en eene berijmde geschiedenis der Gorcumsche Martelaren, in 't Nederlandsch, eene *Nederdvitsche Orthographie*, d. i. *Maniere houmen opreht Nederduits spellen ende schriven zal, niet alleen nut ende noodeiic die opreht begeren te schriven, maer al die sulx de ioncheit zouken te leren.* Het boek verscheen te Antwerpen, bij Plantijn, in 1581. De spelling van den titel doet niet vermoeden, dat Heuterus een zoo gezond begrip van den aard onzer taal had, als hij uit het werk zelf blijkt bezeten te hebben.

Soms sloeg de algemeene zucht om de moedertaal te verheerlijken ook in het belachlijke, als in de *Origines Antwerpianæ* van den Hilvarenbeekschen, te Antwerpen gevestigden en te Maastricht begraven geneesheer Jan van Gorp, meer bekend onder zijn Latijnschen naam Joh. Goropius Becanus, die doodeenvoudig beweerde, dat Adam en Eva, in het Paradijs, Nederlandsch gesproken hadden.

7. De behoefte aan loutering der taal en vaststelling der spelregels deed zich intusschen zoo algemeen en met zulke kracht gevoelen, dat niet slechts enkele mannen, maar geheele genootschappen naar dat doel begonnen te streven. Wij denken hier voornamelijk aan de Amsterdamsche Kamer: *in liefde bloeyende.* Maar zij dient breeder omschreven te worden.

§ 3. De Rederijkerskamer „In liefd' bloeyende.".

1. Deze Kamer, die een kruisbeeld met een eglantier tusschen de doornen in haar blazoen voerde, en daarom, behalve onder de bovenvermelde zinspreuk, ook als *de Eglantieren* bekend stond, „versmeet van tijd tot tijd," volgens Huizinga Bakker, „al de barbaarsche vuilnis der brabandsche en vlaamsche bastaardwoorden; zij schuimde en schaafde naarstig, zij

sierde en bouwde de vaderlandsche spraak; zij herstelde 'tgene oud, maar ook ons eigen was, en voerde een rijkdom van nieuwe woorden in."

Inderdaad onderscheidde zich dit genootschap boven alle andere, niet alleen door zijn krachtig streven naar zuivering en veredeling der taal, maar ook door het voorrecht, dat het de aanzienlijkste mannen — Dirck Volkertsz. Coornhert, Hendrik Laurensz. Spieghel, Roemer Visscher, Laurens Jacobsz. Reael, Adriaan Pauw, Willem Bardes, Gedeon Fallet, Corn. van Campen, Jan Jacob Huydecoper, Harman Rodenburg, den Burgemeester van Amsterdam, Corn. Pietersz. Hooft, ja, zelfs keizer Karel V — onder zijne leden telde. Alhoewel de kamer: *de Eglantieren* waarschijnlijk reeds van vóór 1496, op zijn laatst van 1516 dagteekent, heeft Marnix niet tot hare leden behoord; hij ging zijn eigen weg.

2. De geest en strekking der Kamer ten opzichte der taalzuivering openbaren zich in de volgende, door eenige harer leden geschrevene, maar door haar uitgegevene werken over taal- en letterkunde. In 1584 verscheen de *Twespraeck van de Nederduytsche letterkunst, ofte van 't spellen ende eyghenschap des Nederduytschen taels*, door Spieghel geschreven, misschien onder medewerking van Roemer Visscher en van Gedeon Fallet, die er het woord in voeren, en met eene *Voorrede* van Coornhert verrijkt. In deze voorrede haalt de schrijver „eender van d'onse" (waarschijnlijk Fallet) aan, dien hij op de volgende wijze tegen het gebruik, of liever, het misbruik van bastaardwoorden laat protesteeren.

Een oud inghewortelt misbruyck doet my nu vrezen
D'anstaende verwoesting, die tot noch toe belet is;
Misschien verwondert u, wat dattet mach wezen?
't Is, dat de Nederduytsche spraeck aldus besmet is
Met menigh uytheems, onduyts woord, datter in gezet is.
Die men alle daegh noch veelvuldigh siet vermeren.
Zoodat onse Moederstael bynaest verplet is.
Dat's een beklaeghlyck dinck, dat elck wel mach deren.
Dat wy Neêrlanders alle ander spraken konnen leren,
Ons eyghen aengeboren tael zoo onhebbelyck spreken.
. . . . . .
Van den uchtend totten avond, waer ick koom, waer ik ga,

Ick hoor nieuwers Duyts spreken zonder vleck of rempelen,
Maer men spreeckt my veeltyts toe, dat ick niet en versta:
Ga ick ter kercken, die heeten som *tempelen*,
Daer *allegeert* een *minister* wel goede *exempelen*,
Vol *parabelen*, *misteriën*, *glosen* en *secreten*,
Dat heet dan een *devoot sermoon* bij den sempelen!
Ende so men my iewers noodt ten eten,
Daer krijgh ick een *servyet*, als ick ben geseten,
En 't is: »*cousin* of *frère*, hebt *joyeuse couragie!*"
Dan leest men de *benedijst*, so elck van u mag weten,
Als men God wil dancken: oock schaft m' er *potagië*
Voor potspijs, voorts *venaison* en zulcx na *d'usagië*,
Marmelaad en *sucaden* by boter en kaas,
Excellente dranck en *delicate* spijs verdrijft daer *quellagië*,
En dan is 't: »*tibi*, *amoy*, *avous*, *profaas!*"
In 't lest leest men de *gracy*. Is dit Duyts? neen 't, eylaas!
't Sijn distelen, die het goede zaad versmoren,
Dus doende gaat het Neêrduytsch geheel verloren.
Onder hoghe ende laghe, in ambachten, handel en neringhe,
Het is gants noodeloos datter enigh breder bewijs zij,
Men spreeckt er al quaat Duyts, byzonder in 's lands regeringe.

Op deze spraakkunst volgde weldra het *Ruygh Bewerp van de Redenkaveling ofte Nederduytsche Dialectieke*, daarna, het *Kort begrip des Redenkavelings*, *in slechten rym*, en eindelijk een *Rederijckkunst*, *in Rijm op 't korst vervat.*

Doch laten wij de drie hoofdmannen dezer Kamer eenigszins van naderbij beschouwen.

3. Dirck Volkertszoon Coornhert, een lakenkooperszoon, werd in 1522 te Amsterdam geboren. Het plaatsnijden, dat hij in zijne jeugd als liefhebberij geleerd en beoefend had, strekte hem, in een later tijdperk van zijn wisselvallig leven, tot een middel van bestaan. Beurtelings hofmeester van graaf Reinoud van Brederode, notaris en daarna secretaris der stad Haarlem, week hij, ten gevolge der staatsberoerten, waaraan hij, schoon niet onverdraagzaam ten opzichte van andersdenkenden, aan de zijde van den Prins van Oranje, een levendig deel nam, uit het land, en werd vervolgens gevangen genomen en gekerkerd Op vrije voeten gesteld, was hij, korten tijd, griffier der Staten van Holland, doch bezweek. als vrijdenker, voor de orthodoxe aanhangers van Lumey en verliet andermaal het vaderland. Bij zijne wederkomst, gunden hem de liefdelooze bemoeiingen zijner oude vijanden, die hem van

stad tot stad verdrongen, geene andere rust dan die van het graf. Hij vond die, in 1590, te Gouda.

Zijn vriend Spieghel vereerde zijne nagedachtenis door het volgende vernuftige grafschrift:

Hier rust
Diens lust
En vreught
Was deught
En 't waer,
Hoe swaer
't Oock viel.
Noch sticht
Syn dicht-
geschryf;
Maer 't lyf,
Hier bleef 't.
God heeft
De siel.

4. De geschriften uit Coornhert's eerste levenstijdperk dragen nog zeer duidelijk de sporen van den invloed der Rederijkers. *Abrahams Wtganck*, de comedie van *de Blinde voor Jericho*, die *van de Rycke man* en *van Lief en Leedt*, en zelfs de later berijmde *Comedie van Israël* zijn niets anders dan zinnespelen, welke aan de geschiedwaarheid wel een eenigszins meer objectief karakter ontleenen, maar anders nog al te levendig aan de koude moralizatiën en de smakelooze voorstellingen van het vorige tijdperk herinneren.

5. Weldra deed echter de studie der oude letteren haren invloed gelden: Coornhert's taal en smaak hadden oneindig gewonnen, toen zijne vertalingen van Cicero's geschrift *Over de Plichten*, van Homerus' *Odyssea*, Boccaccio's *Lustighe Historien* en vooral van Boëthius' boek *Over de vertroostinge der Wijsbegeerte* het licht zagen. Hij was bovendien de eerste Nederlander, die zijnen landgenooten die meesterstukken van het genie der ouden te genieten gaf, en zulks in eene doorgaans getrouwe vertolking en een zuiveren, gespierden stijl.

Met welk gemak hij de taal hanteerde, met welke zorg hij de bastaardwoorden vermeed, die „vreemde bedel-lappen," als hij zegt, welke hij niet wilde „brodden opten rijcken mantele der Neerlantsche talen," blijkt nog meer uit zijn *Wel-levensconste*, waarin de schrijver zijne persoonlijke denkbeelden over de zedeleer ontvouwt.

Coornhert schreef ook, in den loop van zijn ongestadig leven, eene menigte vlugschriften — verhandelingen, vertoogen en gesprekken — over politieke, wijsgeerige en godsdienstige vraagstukken; en overal kenmerkt hij zich door diezelfde

oprechtheid van gemoed, diezelfde zinrijkheid en zuiverheid van taal, die wij reeds geprezen hebben.

6. Behalve zijne zedelijke gedichten, verdienen zijn schertsend *Lof der gevanghenis* en vooral zijn *Liedt-boeck* vermeld te worden. Wij geven hieruit eenige koepletten van zijn *Protest teghen den slaap*.

Zes uren slapens is de schuld der naturen;
Slaapt ghy dan in u levens fleur twalef uren,
  Zydy dan van 't vierendeel uws levens niet zelf een dief?
Noch schaamt hem niemant de natuur te beklaghen
Van de vlieghende kortheyd der Menschen daghen,
  Welx lanckheyd elck verkort om des slapens gherief.
. . . . . .
Dus protesteer ick teghens u van desen daghe,
O tijt-roovende slaap, luy, swaer en traghe,
  Plompe beeste, die met spa-berouw bedroeft,
Dat ghy in my (dien 't leven gheensins en verdriet)
Van nu af niet meer rechts eyscht noch ghebiedt,
  Dan de vermoeyde natuur van zelfs en behoeft.

Doetse slapen, gapen, sluymen, snorcken en quijlen,
Diens verdrietighe leven maeckt langhe wijlen,
  Zendt desen u bode *Mankop* laat en vro na,
Begraeft die in u pluymighe fluwijnen,
Kerckertse binnen u duystere gordijnen,
  Uutsluytsters van de ghoudblinckende *Aurora*.

Bant uyt heur wooninghen de blaffende honden,
De ghekroonde voghels die den dagh verkonden,
  En de vluchtighe vloyen, der slapers verdriet:
Ziet dat ghy smids ende kuypers, die vroegh wercken,
De klinckende klocken, de zinghende klercken,
  Oock ruysschende winden, het zwijghen ghebiedt.

Zoo mooghdy u dienaers en willighe slaven,
Die levendigh als doode legghen begraven,
  In u stomme, stille, blinde dromerijen,
Zoo veel van heur tijd en leven ontstelen,
Als sy gaerne ontberen, en u willigh delen,
Om te ontgaen heur wroeghende fantazijen.

Maer neemt in my, niet boven u recht met liste,
Want ick langh ghenoegh, buyten oft in de kiste,
  Vergheten sal legghen uyt 's volx memorien,
Tot dat my in de verrijsenis der dooden,
Het Leven met zijn levende gheest sal nooden,
  In 't ghenadighe ghebruyck van zijnder glorien.

7. De Kamer „In liefd' bloeyeude" was genoegzaam een onzijdige bodem, waar de Katholieken zich naast de Oude Geuzen — zoo noemde men de mannen, die na het aftreden der katholiek-gezinde Regeering van Amsterdam, in 1587, aldaar het roer in handen kregen — aan de letteroefeningen wijdden. Coornhert was Protestant; de twee andere leden van het driemanschap, dat aan het hoofd der beweging op taalkundig gebied stond, bleven der Moederkerk getrouw.

Hendrik Laurenszoon Spieghel, de man, van wien Vollenhove zong, dat

D'onduitsheidt en de taalsmet van het lant
Week voor het helder licht van zijn verstand,

werd, in 1549, uit een aanzienlijk, hoewel burgerlijk, Amsterdamsch geslacht geboren, maar bleef, om zijne getrouwheid aan de oude kerkleer, (zeer snedig zegt hij, te dien opzichte, tot de Reformisten:

't Vervormen van de Kerk schynt my een goede zaak;
Maar ik vervorm gheen ding, als ik het ding ontmaak.")

buiten alle regeringsambten gesloten. Trouwens zijn kalm en rustlievend karakter maakte hem, in die dagen, wellicht ook minder geschikt daartoe. Hij was de eerste dier reeks van verdienstelijke mannen, die sedert — wat men zeker bij geen ander volk in die mate zal aantreffen — de beslommeringen van den handel met de vurigste liefde voor de dichtkunst wisten te paren. Den tijd, dien zijn kantoor hem overliet, sleet hij in zijn buitenverblijf *Meerhuizen*, aan den Amstel, hetzij op 't Muze-toren-hof", een lindeboom, welks zeldzaam breede kruin in den vorm van een priëel gesnoeid was, hetzij in „'t Tempelken der Muizen", gelijk hij het welingerichte tuinhuisje noemde, waar hij zijne kunstvrienden ontving.

Spieghel overleed te Alkmaar, aan de kinderpokken, in Januari 1612.

8. Bij dezen dichter straalt, nog duidelijker dan bij de reeds vermelden, de invloed der klassieke vorming door. Niet slechts verbande hij de bastaardwoorden uit onze taal, niet slechts zuiverde hij haar van menige andere smet, hij trachtte ook de gespierdheid en kracht der oude talen aan de onze mede te

deelen, door het zoo kort mogelijk samenvatten der gedachten en het nabootsen dier talen in de woordvoeging en woordkoppeling. Dit streven moge al het groot nut gehad hebben, Spieghel's geschriften in zinrijkheid te doen winnen, het blijkt, vooral in zijne overdreven toepassing, ook twee hoofdeigenschappen van den goeden stijl grootelijks te hebben benadeeld, de vloeiendheid namelijk en de duidelijkheid.

9. De *Nieuwjaars-liederen*, door Spieghel voor de Kamer geschreven, zijne *Hieroglifica* en overige gedichten van kleineren omvang gaan 't minst aan dat euvel mank, en laten zich, zonder ernstige inspanning, lezen — een voorrecht, dat het hoofdwerk des dichters, de *Hertspieghel*, niet heeft. Hoe duidelijk en aanschouwelijk zingt hij, b. v. in het *Maylied*:

Van als te hebben overvloed,
Kisten ghevult met gheld en ghoed,
Noch oock gheen starcke hoghe woning,
Een purper of een ghulden rock,
Veel dieners met een scepter stock,
Of ghoude kroon, en maeckt gheen Koning.

Een Koning ist die vreze derft,
En die zijn boze lusten sterft,
Die in zijn doen hier is ghoeddadich,
Die op gheen valsche eerzucht stuent,
An 's vollix ghunst zich niet en kruent,
Die doch altijd is onghestadigh.
. . . . . .
't Ghemoed heeft in zich Konings schat:
. . . . . .
Een vorst is: dien gheen vrees ankleeft.
Dit rijck ellick zich zelven gheeft.
Hy klim, door 't avontuur verheven,
In wankel hoghe staat, die 't lust:
Ick kies in onbekentheyd rust,
Een onbekommert zoet zacht leven.

De *Hertspieghel*, door den schrijver niet geheel afgewerkt, verscheen eerst in 1615, en vertoont, naast al de dichterlijke gaven van Spieghel: waarheid, oorspronklijkheid, warmte — ook in hooge mate de reeds aangeduide fouten. Dit leerdicht behoefde eene omwerking door Bilderdijk's hand, om voor den gewonen lezer verstaanbaar te worden. Luistert, hoe in den aanvang van het tweede boek des *Hertspieghels*, de *Taleye* ge-

naamd, (ieder der 7 Boeken van dit gedicht prijkt met den naam eener Muze) de ontluikende lente beschreven wordt.

Taal-leye leid ons uyt, langs d'Amsterlandse stromen,
t'Anschouwen 't nieuwe kleed van 't natte veld en bomen;
Diens vrolik-bleke-lof drong plotselijken uyt
(Met swanger knoppen-bol) der takken dorre huyd:
En 't gras, dat onder 't ijs in d' herrefst was gheweken,
Begon zijn spichtigh hoofd door 't water optesteken.
Het veld, dat korts noch scheen een waterrijke meer,
De ruighe kanten toond', en kreegh zijn verwe weer.
Daar langh de spertel-vis na lust had ghaan vermayen,
Daar zou men alle daagh melkrijke beesten wayen:
Dien walght het doffe hoy, en tochten zeer na 't veld,
Dat beter voedt; tot vett en grazich zuivel smelt.

10. Van Spieghel's prozaschriften hebben wij boven reeds gewag gemaakt. Er blijft ons slechts te vermelden, dat hij de taal zóó ijverig in hare bronnen navorschte, dat hij, onder medewerking van Jan van der Does (Janus Douza); in 1591, Melis Stoke's Rijmkronijk, voor de eerste maal, uitgaf.

Zien wij thans het derde lid van het dichterlijk klaverblad uit dien „vruchtbaren enthof van schrandere geesten", zooals Geeraard Brandt de *Eglantieren* noemt.

11. Roemer Visscher, alweer een Amsterdammer, was twee jaren ouder dan zijn vriend Spieghel. Gelijk deze, was hij een rijk koopman en Katholiek. Zijne opgeruimdheid van aard, zijne ronde inborst, zijn geestige scherts en zijn gastvrije haard ijkten hem tot een waren Maecenas en maakten van zijn huis een geliefkoosde verzamelplaats aller kunstenaars van zijn tijd. Ook zijne echtgenoote, Magdalena Jans, die hem echter na eene tienjarige echtverbintenis reeds ontviel, was eene alleszins begaafde vrouw, zoo 't al geene blinde vooringenomenheid is, die Roemer van haar doet zingen, dat zij 't uitgelezenste van zes Hollandsche steden bezat,

Dat's: een Amsterdams aensicht, een Delfsche gangk,
Dordtsche middel, en Leidtsche tong by desen,
Een Goudsche stem, een Haerlems wesen.

Roemer Visscher is de eenige dezer doorluchtige vriendentrits, die zijn leven genoeg rekte, om met den grooten Vondel in aanraking te komen. Te Alkmaar — van Lennep ontkent

dat, met grond, doch niet op afdoende wijze, dunkt ons — waar Spieghel rustte, ontsliep ook hij, ten jare 1620.

12. Visscher, al was bij hem, meer nog dan bij zijne beide vrienden, het dichten een tijdverdrijf, eene liefhebberij, neemt evenwel eene eervolle plaats onder zijne Kamerbroeders en zijne tijdgenooten in. Zijne *Brabbelingh* is wel eene bonte mengeling van *Tepelwercken*, d. i. knutselwerken van wat meer omvang, als: *Lof van Rhetorica*, *Lof van de Mutse* en *Een blaauwe scheen*, van *Quicken*, d. i. grappige puntdichten, *Rommelsoo*, *Jammertjens* (Elegiën), *Tuyters* (Klinkdichten) en *Raetsels*, maar zij vloeit over van die levenslustige scherts, van dat geestige, dat losse (schoon soms wat onkiesche), waaraan de dichtkunst ten onzent geheel ontwent was, en dat aan *Martialis* doet denken.

Ziehier, ten voorbeeld, N° 22 uit het derde *Schock* (zestigtal) der *Quicken*.

Een Noorder boer was in de May getrocken uyt
Na Parys, om de Fransche spraeck te leeren,
Daer gaf men hem te eten sla en groen kruyt,
's Middaeghs en 's avonds, meer dan sijn begeeren:
Soo dacht hy, ick wil weder t'huyswaerts keeren,
Want daer men in de somer eet gras, parmafoy,
Daer moet men in de winter oock eten hoy.

In N° 21 van 't vierde *Schock* zegt hij, zinspelend op het wapen zijner geboortestad:

De Geusen kruycen ons met gewelt:
't Hof van Bourgongne kruyst ons om gelt:
De Raedt kruyst de burgers en boeren:
Mogen wy niet wel drie kruycen in 't wapen voeren?

Niet minder levendig en aanschouwelijk heet het in zijn *Lof van Rhetorica*:

Swaer zijn der vraten gulsige buycken,
Swaer zijn der gierigen gulden fuycken,
Swaer is de sonde, dalende ter hellen:
Licht is de konst die niemandt verlast,
Licht is de deught, des waerheyts gast:
Rhetorica vlieght ten Hemel met haer lichte gesellen.

13. Eene destijds zeer in zwang gekomen wijze om bijschriften te verspreiden, waren de *Emblemata* of zinnebeeldige, vaak met kunst gegraveerde, prentjes, die met puntige opheldering, in rijm of onrijm, voorzien waren. Ook een dergelijk

werk van Roemer Visscher zag het licht, namelijk zijne *Sinne- en Minne-poppen*, door hem met bijschriften in proza, en door Anna, zijne oudste dochter — die de uitgave bezorgde — met passende versjes opgeluisterd.

14. Wat den glans van „'t saligh Roemers huys", gelijk Vondel zeî, niet weinig verhoogde, zijn des gastheers rijkbegaafde dochters: Anna, in 1584, Geertrui, in 1590, en Maria Tesselschade, in 1594 geboren. De eerste en de laatste vooral waren als het middelpunt van de kunstwarande dier dagen. Maar zij behooren, èn door haren leeftijd, èn door hare richting in de letteren, tot het bloeitijdperk, en wij zullen haar dus ook niet scheiden van dien aanzienlijken kring van kunstvrienden en bewonderaars, in wier midden zij geleefd hebben.

15. Tusschen de opruimende tevens en bevruchtende werking der thans besproken mannen door, bleef de Rederijkerspoëzie haar veeg bestaan nog wel rekken; maar zij bracht niets anders en vooral niets beters tot stand, dan wat wij in het vorige tijdperk geschetst hebben.

16. Ook het geestelijk lied en het volkslied behielden hun aanzien; maar daar wij eveneens, aan het slot van het voorgaande tijdperk, den aard en de verdiensten van deze dichtsoorten omschreven hebben en aldaar de voornaamste mannen, die er zich in onderscheidden, zelfs diegenen, die tot het tijdvak 1550—1600 behooren, hebben opgegeven, komen wij er thans niet meer op terug.

IIde HOOFDSTUK. - Bloei. — Van 1600—1700.

---

1. In spijt van de trouw, die Marnix, ten jare 1568, in het Wilhelmus-lied, door Willem van Oranje aan den Koning van Spanje, den wettigen Graaf van Holland, nog doet betuigen, was in 1579 reeds de *Unie van Utrecht* gesloten en door den Prins onderteekend, werd, in 1581, door eene plechtige afzwering, diezelfde Koning van alle aanspraak op het bestuur

der zeven vereenigde gewesten vervallen verklaard, en ten jare 1648, bij den *Munsterschen vrede*, de onafhankelijkheid der jonge Republiek, na eene tachtigjarige worsteling, bekrachtigd. Nu moge men dezen strijd al of niet eenen meineed, eenen roof, tegen de rechten van den wettigen vorst gepleegd, noemen; men moge juichen of weenen, bij de vernedering van den alouden godsdienst en de zegepraal der nieuwe kerkbegrippen — de krachtsontwikkeling, het nieuwe leven, de verhoogde bloei van handel, wetenschap en kunst, die zich allerwege vertoonden, moeten elk rechtgeaarden Nederlander met vreugde vervullen. Menige heldendaad ware niet volbracht geworden, menig groot karakter hadde zich niet geopenbaard, menige edele gave des geestes en des harten zou geene gelegenheid ter ontwikkeling of ter uitschittering gevonden hebben, zonder dien ontzaglijken strijd van een klein volk tegen den machtigsten staat van Europa, zonder die stoute krijgsbedrijven te land en te water, zonder die hevige botsing der heiligste belangen en der dierbaarste overtuigingen.

2. Het zuidelijke Nederland was intusschen, schoon de beweging van daar was uitgegaan, onder het gezag des Spaanschen scepters gebleven; maar, door den oorlog verwoest, verzwakt en gekneusd, in nijverheid en handel geknakt, lag het daar verarmd en uitgeput neder. Bij die rampen voegde zich eene vreeslijke ontvolking, het gevolg der landverhuizing van zoovele duizenden, die, of om politieke beweegredenen, of om den wille hunner godsdienstige overtuiging, ruimer ademhaling gingen zoeken bij hunne geestverwanten in het Noorden. Ongelukkigerwijze voor het Zuiden, waren er onder deze landverhuizers velen, die door geboorte, door wetenschap of kunst uitmuntten, en zoo daalde de bevolking van Zuid-Nederland niet slechts in getal, maar ook in gehalte: zij verloor, met vele harer groote mannen, den bezielenden invloed van het genie. Geen wonder dus, dat, ondanks den bloei eener schilderschool, die door Albert en Isabella tot vruchtbare werkzaamheid, inzonderheid voor de kerken, geprikkeld werd, de vaderlandsche taal en letteren, die er, tot dusverre, op het minst gelijken tred met die van Noord-Nederland gehouden hadden, van toen af in een toestand van kwijning geraakten,

waaruit ze, tot aan onzen tijd, zich slechts bij uitzondering wisten te verheffen.

3. De vereenigde gewesten, integendeel, het toevluchtsoord en als het nieuwe vaderland der uitwijkelingen, ontving daardoor een aanzienlijken aanwas van staat- en krijgskundigen, van mannen, die zich in rechts- en godgeleerdheid, in geneesen wiskunde, in geschiedenis en taalwetenschap onderscheidden, en die, meêwerkende met de uitmuntendsten onder de inboorlingen en in een betrekkelijk engen kring samengeschaard, de bewoners van dit strookje gronds tot een der beschaafdste volkeren van dien tijd opkweekten. Aan de Leidsche hoogeschool, die aldus eene Europeesche vermaardheid verwierf, bekleedden achtereenvolgens zeventien Belgen een leergestoelte.

4. De vestiging van zoovele verdienstelijke letterkundigen in de voornaamste steden van Holland deed aldaar Rederijkerskamers ontstaan, uitsluitend uit Vlamingen en Brabanders samengesteld. Naast de Kamer „In liefd' bloeyende", nu meestal „de Oude Kamer" geheeten, vormden zich, te Amsterdam, in 1585, *De Witte Lavendelbloem*, onder de zinspreuk: „Wt levender ionst", en *Het Vijgebloemken*, als zinspreuk voerende: „Het zoet vergaeren". De eerste dezer Kamers mag zich beroemen, des grooten Vondel's eerste pogingen in de dichtkunst aangemoedigd en bestuurd te hebben. Ook in Leiden, in Gouda en in Haarlem vestigden de Zuid-Nederlanders nieuwe Kamers, die evenwel alle, overeenkomstig het karakter harer stichters, meer van feestlijke optochten, van prijskampen en tooneelvoorstellingen hielden dan van die kalme, ernstige taalstudie, waardoor zich de Oude Kamer onderscheidde.

5. Van al de dichtsoorten, in dit tijdvak beoefend, is er wellicht geene, die in zoo hooge mate den invloed der herlevende klassieke letteren onderging, als de dramatiek. De allegorieke zinnekens, de koude, afgetrokken wezens, die in de Rederijkers-spelen als handelende personen optraden, ruimden aldra het tooneel voor historische, althans voor concrete personages; men begon de eenheid van tijd en van handeling — niet die van plaats — in acht te nemen, en de Rei der ouden herleefde, wel niet als handelende, maar toch als moralizee-

rende persoon, vooral in „de leerlykheit", d. i. de zedeles, zooals Vondel het eindkoor noemt.

Laten wij de mannen, die deze nieuwe richting der dramatiek het eerst voorstonden, en daarom van zoo beslissenden invloed op de letteren van hunnen tijd waren, in hunnen werkkring even gadeslaan.

§ 1. Coster's Akademie.

1. De denkbeelden van gelijkheid, krachtens welke de minst aanzienlijke handwerksman naast den rijken koopman en den „erentfesten" magistraat zitting had in de Kamer „In liefd' bloeyende", waren zeker in de toenmalige Republiek, zoowel als ze 't in onze moderne monarchieën zijn, zeer welkom en, op zich zelven genomen, allerloflijkst: wien kunst en wetenschap geadeld hebben, die behoeft, althans op het gebied der letteren, geene andere brieven. Maar Rederijker te zijn was mode, was eene hebbelijkheid, begaafdheid daarentegen eene bijzaak geworden en gansche drommen van rijmelaars, uit alle maatschappelijke standen opgedaagd, vulden de Kamers en voerden er weldra den boventoon. Ook de Oude Kamer onderging dat lot; en Bredero kon ten jare 1615, tot de leden dier Kamer met waarheid zeggen:

„Overleest de Namen
Van over twintigh jaer, ghy sult schrickend u schamen,
Dat ghy nu met dit schuym soudt comen hier ten pronck."

2. Deze toestand kon niet duren. Samuël Coster (geboren te Amsterdam, waarschijnlijk tusschen de jaren 1580—1590), een geneeskundige, wien zijne ernstige beroepsbezigheden niet beletteden een geestig dichter en hartstochtelijk minnaar van het tooneel te zijn, verliet met een aantal der meest begaafde Broederen, de Oude Kamer en stichtte, in 1617, eene nieuwe, onder den naam van *Nederduytsche Academie*. Deze werd den 31ⁿ Juli ingewijd met een door Sixtinus gemaakt voorspel: *Apollo*, en een treurspel van G. van Hogendorp: *De Moord, beghaen aan Willem Prince van Oranjen*. Den volgenden dag werd Hooft's geestigst dramatisch werk, *Warenar*, vertoond.

De Akademie was, onder begunstiging der Regeering, voor Coster's rekening gesticht. Hetzelfde jaar evenwel sloot het Burgerweeshuis eene overeenkomst met den eigenaar, in dier voege, dat het Weeshuis, gedurende zes jaren, een derde van de opbrengst genieten, maar dan ook al de kosten der opvoering dragen zou. Na verloop van vijf jaren, in 1622 namelijk, werd de geheele Akademie, met al haar toebehooren, het eigendom van het Weeshuis. Twintig jaren na de oprichting, groeide uit de Akademie de Amsterdamsche Schouwburg op.

3. Het is zeker geen gering voorrecht voor Coster's inrichting, mannen als Hooft, Vondel en Bredero ter oefenschool gestrekt en de betere, gezondere begrippen over tooneelvoorstellingen ingang te hebben doen vinden bij de dichters en bij het publiek; maar dat is niet Coster's eenige verdienste: hij zelf was ook een vernuftig kunstenaar, die, volgens het mogelijk wel wat te gunstig oordeel van Geeraard Brandt, zoo hij zijne geestige invallen met meer zorgvuldigheid had willen bearbeiden, de grootste dichters naar de kroon zou gestoken hebben.

Tot Coster's beste *kluchten* (al wenschen wij deze deugdelijkheid niet in te rekbaren zin, vooral niet onder het opzicht der zeden, te nemen) behooren het *Spel van Tiisken van der Schilden*, zijn eerste, en de *Boere-klucht van Teeuwis de Boer* en *Mejuffer van Grevelinckhuysen*, zijn laatste werk. Zijne treurspelen, van welke wij slechts de *Isabella*, de *Polyxena* en de *Iphigenia* aanhalen, bevatten, vooral de twee laatsten, bitse hekelingen tegen de Calvinistische predikanten, die zich, naar des dichters overtuiging, te veel om de politiek bekommerden, en die met dezelfde onverdraagzaamheid, waarvan zij vroeger de Katholieken zoo luid beschuldigden, maar minder consequent, thans alle andersdenkenden veroordeelden. Coster's tooneelwerken onderscheiden zich niet door veel kieschheid van smaak; maar zijn talent is niet te miskennen, evenmin als zijn invloed, al had hij niets anders bewerkt, dan het tooneel van het koude allegorieke tooisel der Rederijkers te ontdoen.

4. De krachtigste steun der Akademie, naast Coster, was Gerbrand Adriaansz, meer bekend onder den naam van Bredero. naar zijn ouderlijk huis, waar *de Heeren van Brede-*

§ Wat verstaat men door Coster's Akademie?
2 Wanneer en door wie werd deze opgericht?
3 Wier waren de voornaamste dichter van?

Ant De beroemdste dichter was Bredero gedoen in 1585 die tot nog toe de beste blijspeldichter is van onze letterkunde: de dood echter belette zijne groote dichtgaven te volmaken hij stierf in 1618. Hij had zich niet toegelegd op de oude heidensche letteren (de Spaansche Geronimo Brabander)

Antw Het was niets anders dan een rederijkers kamer die twaneelspelen opvoerde. Zij werd in 1617 opgericht, omdat de oude kamer geheel ontaard was en hunne leden zich in Kheel niet meer met dichten bemoeiden. Samuel Coster trad de oude kamer uit en stichtte een nieuwe kamer onder den naam van Nederduitsche Akademie.

Hooft

Hij werd in 1581 geboren voltooide zijn studien in 1598. Ondernam een reis van drie jaar 1598-1601, door Frankrijk, Italie, en Duitschland. Hij stierf in 1647 in den Hoog.

Muiderkring

Door Muiderkring, verstaat men de beroemdste dichters, geleerden, en kunstvrienden sedert 1609-1630, die op het Muiderslot bij den gulden gastheer Hooft vergaderden en elkander aanmoedigden in het beoefenen van Kunsten [illegible]

Welk is Hooft's bevoegd at Prozes schrift?
uit Ne Nederlandsche Historiën. Het verhaalt
de geschiedenis der Nederlanden van 1555 – 1587

De Middel: Gesch: bestond voornamelijk uit kronieken.
Kronieken aan. aling van Jaartallen die voorn:
Gebeurtenissen aanhalen

rode uithingen. Hij werd te Amsterdam, in Maart 1585, geboren. Zijne letterkundige opvoeding was geene andere dan de studie der natuur, eigen oefening, naar het voorbeeld der dichters, zijne tijdgenooten, de leiding en aanmoediging der Kamers en, wat de taal betreft, het afluisteren van de uitingen des volks, op marktplein en straten, in kermisgewoel en kroeggesnater. „Het boek des gebruicks" en de „spraeckmakende gemeent" hield hij alleen voor maatgevende regels, terwijl het gebruik der bastaardwoorden hem, blijkens zijn brief aan de Amsterdamsche Kamer, tegen de borst stiet. Bredero's leven was te kort, om hem in den vollen zin des woords te doen zijn, wat hij beloofde te worden: de schepper van het vaderlandsche blijspel. Hij ontviel der kunst reeds op drie-en-dertigjarigen leeftijd, namelijk in 1618. Vondel zelf wijdde hem een grafschrift, in de volgende verzen:

»Hier rust Brero, heenghereist — Van den Geest, die met zijn kluchten
Daer de boot geen veergelt eischt — Holp aen 't lachen al die zuchten."

5. En waarlijk, de gave om de lachspieren in beweging te zetten, bezat Bredero in de hoogste mate, en bij de vertooning zijner kluchten, weergalmde de schouwburg onophoudelijk van vroolijk gejuich en schaterenden lach. Zelfs zijne zoogenaamde treurspelen (eer ridderspelen te noemen), die aan de, toen hooggevierde, romantische werken van Spaanschen en Portugeeschen oorsprong ontleend zijn, bevatten, op de wijze van Shakspeare, een zoo aanzienlijk inmengsel van potsierlijke tafreelen, dat men soms twijfelt welk van beiden, het ernstige of het boertige, den boventoon voert. Hij deed zulks ten gerieve van „de Gemeente en 't slechte Volck", gelijk hij zegt, „die meestendeel meer met boefachtige potterijen, als met geestige Poëterijen zijn vermaeckt."

Tot deze treurspelen behooren: *Roddrick ende Alphonsus*, „op den regel: De vrunden moghen kijven, Maar moeten vrunden blijven", opgedragen aan Hugo de Groot; *Griane*, „op zijn spreuk: Het kan verkeeren" en *Stommen ridder*.

Eene tusschensoort, en door hem zelven dan ook een „blijen treurspelletje" genoemd, vormt de *Overghesette Lucelle*, „op zijn woord: Schijn bedrieght." Deze vrije vertaling van Le

Jars' *Lucelle* is aan Tesselschade opgedragen, en zinspeelt wellicht op des dichters verhouding tegenover de gevierde Roemersdochter, wier hand hij zich had zien weigeren.

6. Bredero's *kluchten* zijn veel talrijker en vooral veel verdienstelijker. Daar vindt men die onuitputlijke scherts, die levendige, dikwijls al te aanschouwlijke en realistische schildering der zeden en der karakters zijns tijds, die op de daad betrapte natuur, met één woord, dat echt blijspeldichterstalent, dat Bredero's werken, in weerwil van hunne platheden, van hunne onkiesche, ja, onzedelijke schilderingen, belet, verduisterd te worden, zelfs in de stralen der kunstvoortbrengselen van het bloeitijdperk onzer letteren. Zijne beste blijspelen zijn: *Moortje*, „waarin hij *Terentii Eunuchum* heeft naeghevolght"; de *Klucht van den Molenaer*, „gherijmt in 't Jaer 1613"; en de naar Mendoza's *Lazarillo* vrij bewerkte *Spaanschen Brabander Jerolimo*, zijn meesterstuk, in hetwelk een „kale Pronker" voorgesteld wordt. Luistert, hoe aardig Breêro de Brabantsche bastaardtaal aan de kaak stelt, als hij den held zijns stuks, *Jerolimo*, tot *Robbeknol*, een door hem tot lijfknecht aangenomen bedelaar, laat zeggen:

Nu, Robbeknol, al properkens, sacht manneken, geeft ou te vreen,
En danckt ons Heere God voor sayne goeyen gracy,
Ghy zijt hier ter keure wel gheroackt te deser spacy,
Want ick kick sal ou triumphantelayck versien met al wat ou ghebrect.
Een dingen jammert may, dat is dagge so bot Hollants spreckt.
O de Brabantsche taal die is heerlyck, modest en vol perfeccy,
So vriendelayck, so galjart, so minjoot, en so vol correccy
Dament niet geseggen en kan. Ick wouw om duysent pont
Daggese so wel alsekick of als men Peterken verstont.
. . . . . .
Want die ons verstoat, die verstoat alle spraken.
. . . . . .
Onse taal is een robsodie, nonpareylle zonder weerga,
Sen heeft geen komparacy by de suyverheyt van Hollant op veer' na.

Robbeknol:

Ja 't is een moye mengelmoes, ghy meuchter wel van spreken,
Ghy lny hebt de Fransche, de Spanjers en d'Italianen vrij wat of e keken:
De Brabanders slachten d'Engelsche of de spreeuwen, sy kennen van (elcks wat.

Het volgende tooneel, uit hetzelfde stuk, doet aan Molière's Burger-edelman denken:

Jerolimo:

Ba, woar sayde gay, dagghe me niet en kuyst
Mayn mantel en wambays? sach, say zayn so bepluyst.
Kom hier en sieget eens, gay moetme voorts wat keeren:
En hedy geen borstel!

Robbeknol:

En hebdy gien swijnsveeren?
Daer isser gien in huys

Jerolimo:

Moar wat est dagghe al secht?

Robbeknol:

Ick segh niemendal, Heer.

Jerolimo:

Schickt my de lobbe recht;
En krijcht my mijn bonnet met den royen plumagie,
En mayn stekade: gaat voort haalt water, pagie,
Met een suyv're dwaal, en het vergult lampet.

Robbeknol:

Wat rijdtme de vent? hy weet wel dat hy niet en het
Dan een gebroken pot.

Jerolimo:

Moar wat roert gy de snater?

Robbeknol:

Siet Joncker, ick heb hier de hand-doeck en het water,
Ghelieft u oock yet meer?

Jerolimo:

Ten komt mayn niet te pas
Te antwoorden asse kick ensicht of handen was.
Gay sult na mayn mont sien, en hooren na mijn hemmen.
Haalt mayn yvoren kam, ik moet mayn hoot wa kemmen.

Robbeknol:

Hey dat isser ientje, so mijn oogen wis » sien,
So isset uyt de start van ien schelle-vis » bien.

Jerolimo:

Wat saydy een drol een: hoe staen nu mayn locken?

Robbeknol:

Sy krullen as een wijngert, seecker sonder jocken.

Jerolimo:

Wat dunckt u van mayn hayr, en ist niet schoon en blont?

Robbeknol:

Ghelijck een Engels knijn, het wert al moytjens bont.

Jerolimo:

Hoe staet mayn de bonnet, en deze jente vaertjens?

Robbeknol:

Joncker, jou hoetje staet wel netjens op drie haertjens.
'Tis dubbelt ondieft.

Jerolimo:

Hoe past my dese kraach?
En staetse my al wel?

Robbeknol:

Joncker is dat een vraach?
En sou jou goet niet fray, niet wel en aerdich passen.
Natuer hetter jou lijf van joncx na laten wassen.

Jerolino: (terwijl Robbeknol hem afschuiert.)

Siedaer hoe daget gruys daer af stuyft dick en vol,
'K wed' ick hou overmits daar mee een sack met wol.

Robbeknol:

En ick een Roggen-broot met deese beene tanden.
Al wast van twaelf pont, ick brochtet heel ter schanden.

7. De *Ipocrito* van den door Sismondi „un homme infame" gebrandmerkten Aretino, met wien Bredero, meer dan één punt van overeenkomst heeft, is niet door dezen, maar door Hooft vertaald, onder den titel van: *Schijnheiligh.* De vroegere dwaling hieromtrent is ontstaan door de eerste uitgave van dit stuk, welke op naam van Bredero, maar na zijn dood, — door Hooft's toedoen of niet, dat is onzeker — geschiedde. Hooft schijnt namelijk, uit vrees voor de machtige predikanten-partij, in dezen onzen *Tartuffe* gehekeld, zijn gewrocht niet op eigen naam te hebben durven uitgeven. Er bestaat nog van Bredero een *Spel op 't oud Liedt: Het daget uyt den Oosten*, na zijnen dood, door eenen broddelaar, en een herderspel, *Angeniet*, eveneens na des dichters verscheiden, door zijn begaafden vriend Starter in het licht gegeven.

8. Ook als liederendichter heeft Breêro zijne hooge verdiensten. Zijn *Boertigh, Amoreus en Aendachtigh Groot Lied-boeck*, „vercierd met vele Klinckers, oock Bruyds-lof en Klaeg-dichten, doormengeld met sinrijcke Beeltenissen. Alles tot vermaeck en

nut der Jeughet, sampt allen Lievers der Rijm-konst", verraadt eene vruchtbare lyrische dichtader, die zich beurtelings in fijn schertsende, ongebonden uitschaterende, dartele en diepgevoelde zangen uitstort. Wat een lieflijke schildering, bij voorbeeld, wat een losheid in den aanhef van zijn *Geeft Gode lof!*

't Sonnetje steeckt zijn hooftjen op,
En beslaet der Bergen top,
Met zijn lichjes;
Wat gesichjes,
Wat verschietjes verd' en flauw
Dommelter tusschen 't grauen blauw.

't Vochtige Boomtje blinckt verciert,
't Vrolijck Vinckje tiereliert
Op de tackjes,
Wilt en mackjes,
En weer strackjes op een aer
Hippeltet met zijn wederpaer.

9. Den hierboven reeds vermelden Jan Jansz. Starter, een geboren Engelschman (Londen, 1594), die in 1607, met vele andere Dissenters, naar Amsterdam uitgeweken was, en zich daar zoo spoedig de taal van zijn nieuw vaderland eigen maakte, dat hij op achttienjarigen leeftijd reeds lid der Oude Kamer werd, meenen wij onder Coster's Akademie, naast zijnen boezemvriend, Bredero, te kunnen rangschikken. Zijn werkkring en zijn dichttalent beiden wijzen hem deze plaats aan. Want, al vertrok hij ook in 1614 naar Friesland, om zich eerst te Leeuwarden, als boekhandelaar, dan te Franeker, in dezelfde hoedanigheid en tevens als student in de rechten, te vestigen, hij keerde toch, in 1620 of 1621, weer naar Amsterdam terug, en liet daar zijne tooneelstukken opvoeren en zijn *Friesche Lust-hof*, „beplant met verscheyden stichtelijcke Minneliedekens, Gedichten ende Boertighe Kluchten", drukken. Minder geschikt voor het verheven, of zelfs voor het ernstige lierdicht dan Bredero, overtrof hij zijnen vriend in het losse, zwierige drink- en feestlied. „De tijd," zoo zong hij de vroolijke kornuiten, die met hem aanzaten, toe,

De tijd sal u vallen soo veel te lanck;
Laet ons wat lacchen, wat mallen, wat deunen,
Singhen en springhen, ja maecken een klanck
Datter de kamer begint van te dreunen!
Hey, wie weet wanneer het ghebeurd,
Datmen 't geselschap dus t'samen bespeurd,
Waer toe dan nu ghetreurd?

D' ouderdom komt ons doch op de hand,

En ons ontslippen de jeughdige jaren,
't Wellick de vreughden dan stelt aen een kant.
Voorts soo beginnen wy dan te bedaren.
Dus wilt doch in u luchtige jeughd
Niet laten te bruycken in eeren en deughd,
De blije bequame geneughd.

In het blijspel is hij wederom de mindere, terwijl hij zijnen mededinger in het gemengde treurspel en in de klucht nagenoeg evenaart.

Doch laten wij thans een ander, een ruimer middelpunt van dichterlijke samenleving beschouwen, den *Muiderkring*. Wij hebben Coster's Akademie 't eerst behandeld, omdat hare vestiging, in de tijdsorde, inderdaad den Muiderkring voorafgaat, en omdat haar invloed zoo groot is geweest op de tooneelkunst, aan welke Hooft en Vondel, de twee voornaamste leden van den Muiderkring, tevens medearbeiders van de Akademie, hunne dichterlijke gave ten deele zouden wijden.

§ 2. Pieter Cornelisz. Hooft. — De Muiderkring.

1. De „Hollandsche Homeer, de Tacitus zijner eeuw, het hoofd der Poëten en historieschrijvers in onze taal, de Vader der Nederduitsche Zanggodinnen, de Fenix van zijne tijdgenooten," gelijk men hem in overdreven bewondering geroemd heeft, Pieter Cornelisz. Hooft, de oudste zoon van den reeds vermelden Amsterdamschen Burgemeester, Cornelis Pietersz. Hooft, werd te Amsterdam geboren, den 16ª Maart 1581. Terwijl de jongeling zich, aan de scholen zijner geboortestad, in de talen en in alle die wetenschappen, welke destijds voor iemand van zijn stand onmisbaar gerekend werden, oefende, begon hij reeds, naar het voorbeeld, wellicht onder de leiding van zijn vaders vriend en Kamergenoot ter *Eglantieren*, Spieghel, de Nederlandsche lier te bespelen. Althans Spiegel's stroefheid vindt men in Hooft's eerstelingen terug. Het treurspel *Achylles en Polyxena*, door hem op zijn zestiende jaar vervaardigd, en zelfs *Theseus en Ariadne*, dat eerst in 1601 voltooid werd, sluiten zich, wat plan en stijl betreft, nog kennelijk aan de Rederijkers-spelen aan: eenheid van tijd, plaats en handeling was den jeugdigen dichter nog onbekend.

2. Men heeft langen tijd gemeend, dat Hooft reeds in 1598 zijne studiën ter Leidsche hoogeschool volbracht had, en daarna zijne reis naar Italië en Frankrijk ondernam; het studentenalbum, in de bibliotheek te Leiden berustende, heeft evenwel uitgemaakt, dat hij aldaar, op den 30n November 1606, dus eerst op 25-jarigen leeftijd, als student in de rechten werd ingeschreven. Hoogstwaarschijnlijk verliet hij hetzelfde jaar weer de school, daar hij op den 21n Maart 1607 nogmaals werd ingeschreven.

De studie der klassieke letteren, gepaard aan het nastreven van Spieghel, zou Hooft's meestgeroemde dichterlijke gave, die der zoetvloeiendheid namelijk, wellicht belet hebben ooit te voorschijn te treden, indien zijne driejarige reis, over Frankrijk naar Italië, met terugreis over Duitschland — van 1598 tot 1601 — niet een geheelen omkeer in zijn stijl te weeg gebracht had.

„Florence, 't schoonste dat mijn oogh ooit heeft ontmoet,
Wiens vruchtbare Landow van d'Arno werdt gevoet,
Doet om haer cierlijkheit van tael my in haer blijven,"

zoo schreef hij, in 1600, aan zijne „Broeders in Liefd' bloeyende". En geen wonder. De Medicissen hadden van Florence den zetel der kunsten en wetenschappen gemaakt. Tasso en Ariosto waren, wel is waar, ten grave gedaald, en met hen de gouden eeuw der Italiaansche letteren, en reeds begonnen de nog levende Guarini en Marino dat valsch vernuft, die kleingeestige woordspelingen te vertoonen, die 't verval van den goeden smaak aankondigden, en waarvan ook Hooft niet geheel vrij bleef, gelijk hier en daar zijne *Minnedichten* en, nog meer, zijne *Brieven* getuigen. Maar Dante's en Petrarca's geest leefde er toch nog, en de taal, waarin zij geschreven hadden, had eene zoetheid verkregen, eene smijdigheid, eene zangerige cadans, die het oor van den Nederlander bekoorden, en in hem de gedachte deden opkomen, die zoetluidendheid, dien bevalligen maatslag, die muziek in onze taal over te brengen. De eerste vrucht van die poging was zijn, in 1602 uitgegeven, herderspel *Granida*, naar Tasso's *Amintas* en Guarini's *Pastor fido* bewerkt. Het plan van dit gedicht is zeker gebrekkig, ondanks zijne eenheid; de karakterteekening is er geheel mis-

lukt, en het onnatuurlijk conventionalisme der Italiaansche modellen speelt den dichter ongelooflijke parten; maar de nagestreefde welluidendheid bleek, ook in onze taal, geene onbereikbare volmaaktheid te zijn. Lees den aanhef slechts van Dorilea's alleenspraak:

Het vinnigh straalen van de zon
Ontschuil ik in 't bosschaadje, enz.

om u te overtuigen van den verbazenden stap, door Hooft te dien opzichte gemaakt. Men overdrijve evenwel dien invloed der Italiaansche kunst niet. De *cadans*, inzonderheid, was 't eerst uit Frankrijk tot ons gekomen; en zoowel de Brabantsche Jhr. van der Noot, als de Leidsche secretaris Jan van Hout en Daniël Heins hadden, vóor Hooft, hunne gedichten met meer muzikale afwisseling en regelmatiger sylbentelling opgesteld, dan men placht te doen. De tweede vrucht, en zeker de zoetste en geurigste, door de zuiderzon op dien boom gerijpt, zijn de *Minnedichten*, waarin Hooft zijn meester, in onze letterkunde, nog niet gevonden heeft, zoo men ten minste over het hoofd kan zien, dat er meer zinnelijk heidendom dan Christelijke teêrgevoeligheid in die minneliederen doorstraalt.

3. Als blijspeldichter, vertaalde Hooft Aretino's *Schijnheiligh*, zooals wij hiervoren gezegd hebben, doch in proza. (Zie eene uitgave van dit werk in *De Dietsche Warande*, D^{1} II, bl. 213.) Het stuk, dat lang onder Bredero's naam heeft doorgegaan, schijnt door Jacob Baeck berijmd te zijn; Bredero kan er slechts weinig deel aan gehad hebben. Plautus' *Aulularia* wist Hooft, onder den titel van *Warenar met de Pot*, met zooveel natuurlijkheid van taal, voorstelling en zedeschildering, met zooveel losheid en geest te bewerken, dat men een oorspronklijk Hollandsch stuk meent te lezen. Het is zeker zijn best dramatisch gedicht, en dagteekent van 1617.

4. Daar is een tijdstip in Hooft's leven, dat van te groot belang is, zoowel voor den dichter zelven als voor geheel onze letterkundige wereld van dien tijd, dan dat wij er niet even bij zouden stilstaan. Den 28^{n} Mei 1609, stelde prins Maurits hem aan tot Drost van Muiden, Baljuw van Naarden en van

Gooiland en Hoofdofficier van Weesp, Weesper-Karspel en Hoogbijlemer. Volgens Brandt, bereikte hij „dien hoogen trap van eere", wegens „zijns vaders verdiensten aan den staat en deszelfs bijzondere zucht tot den huize van Nassau; want dit ambt was een der voortreffelijkste van Holland, 't welk van ouds nooit dan bij luiden van grooten adel plagt bediend te worden, ja zelfs, zoo men houdt, bij jongere zonen der graven van Holland." Aan die waardigheid was verbonden het verblijf — wij hadden haast gezegd de hofhouding — op het „hooghe huis" te Muiden.

Het Muiderslot is een versterkt kasteel, naar men meent door graaf Floris V, ten jare 1290, aan den mond der Vecht, op den oever der Zuiderzee, gebouwd, met het doel, om het land tegen de invallen der West-Friezen te beschermen. 't Is binnen zijne muren, dat de samengezworene edelen, tegen wier trotsche aanmatiging Floris het volk beschermde, den edelmoedigen vorst opsloten, alvorens hem laaghartig om te brengen. In 1462 hield, blijkens eene van Muiden gedagteekende keure, Karel de Stoute er verblijf. Leycester beschouwde het later als een middel om „het groote paard", Amsterdam, in toom te houden — eene reden te meer voor deze stad om te zorgen, dat, na het verdrijven van Leycester's slotvoogd aldaar, Jan Bax, het kasteel werd toevertrouwd aan een Drost, die Amsterdam's belangen was toegedaan. Een dusdanige was Hooft. Maar hij liet het niet bij die behartiging der stoffelijke en politieke belangen zijner moederstad: de kunst moest te Muiden een heiligdom vinden.

Wat vóór ettelijke jaren „'t saligh Roemers huys" geweest was, dat en meer nog werd Muiden. Niet slechts bijna al de leden van dien, thans verbroken, kring: Vondel, Neêrland's grootste dichter, de stichter der Akademie, Coster, de zeer belezen en met een keurigen smaak bedeelde Daniël Mostert, later secretaris van Amsterdam, Mr Joan Vechters of Victorijn, een letterlievend rechtsgeleerde, die Katholiek was, evenals de begaafde dochters van Roemer Visscher, Anna, „de wijze", en Maria Tesselschade, „'t wonder harer eeuw", schaarden zich om den Drost van Muiden; maar al wat er in en om Amsterdam, in alle vakken van kunst of geleerdheid,

uitmuntends was, vond zich bij hem weder, ter onderlinge opwekking, oefening, leering en uitspanning.

Daar kwamen Hooft's vader en broeders; daar verschenen leden uit de aanzienlijkste Amsterdamsche magistraats-familiën; daar zag men, naast Laurens Reael, den zwager en leerling van Arminius en oud-Gouverneur-Generaal van Oost-Indië, Hooft's zwager, Justus Baeck, in wien „de koopman den dichter bedorven" had; daar zat de Katholieke Cornelis Gijsbertsz. Plemp, een Haagsch rechtsgeleerde en Latijnsch dichter, om denzelfden disch met den Remonstrantschen predikant en hoogleeraar, Kaspar van Baerle of Barlæus; daar schertste de geestige Constantijn Huygens, 's Prinsen geheimschrijver, tusschen de ernstige vertoogen van den geleerden Vossius, de ietwat ruwe zangen van den Roomschen glazenmaker Jan Vos en de eerste dichtproeven van den te vroeg ontslapen Willem van den Vondel, van wien de oudere broeder, onze groote dichter, getuigde: „hij ging mij ver te boven"; daar werden de muziekstukken van den als zanger en komponist vermaarden rechtsgeleerde en kanunnik, Joan Albrecht Ban, uitgevoerd, door Tesselschade en Francisca Duarte, als zangeressen, en door den beroemden stichter der Duitsche organistenschool, Joan Pietersz. Swelingh, opgevolgd, na zijn overlijden, in 1621, door zijn zoon, Dirc Swelingh, als orgel- en klavierspelers. Intusschen was Hooft's echtgenoote, Christina van Erp, hem, in 1623, door den dood ontrukt. Vier jaren later, huwde hij met de weduwe van Jan Bapt. Bartalotti van den Heuvel, de begaafde Eleonore Hellemans; en het is vooral sedert haar optreden te Muiden, in 1627, dat de Muiderkring zijn hoogsten bloei bereikte.

5. De geschiedkundige herinneringen, welke zich aan het Muiderslot hechten, konden een man als Hooft noch ontgaan, noch onverschillig laten. Hij had daar dan ook nauwelijks eenige jaren zijn zomerverblijf gehouden, of er verscheen, in 1613, van zijne hand een treurspel, *Geeraerd van Velzen* getiteld, waarin hij den moord, door de overmoedige edelen op den uitmuntenden Floris V gepleegd, ten tooneele voert. Dit stuk is, evenals de daarop gevolgde *Baeto, oft Oorsprong der Hollanderen*, en in nog hoogere mate dan dit, wel een *dramatisch ge-*

dicht, maar geen *drama*. Krachtige denkbeelden, levendige schilderingen, verhalen en redevoeringen, schoone verzen, heerlijke reien — in weerwil van menige gezwollenheid — ja: maar geene handeling, geene veraanschouwlijking der daad, niets, wat u in den waan brenge, dat ge het voorgestelde ziet gebeuren en medeleeft. En dat was het gebrek van den tijd, waaraan ook Vondel, schoon in mindere mate, leed. De *Baeto* is, bovendien, op te lossen historischen grondslag aangelegd, om belangstelling te wekken, terwijl het tragische in den *Geeraerd van Velzen* gedeeltelijk steunt op eene historische dwaling, dezelfde, waaraan ook Vondel zich heeft schuldig gemaakt in zijn *Gijsbrecht van Aemstel;* en eindelijk de held van het stuk is alles behalve een held.

6. De schrandere Drost had altijd met bijzondere ingenomenheid de klassieke geschiedschrijvers bestudeerd, en op dat veld zou hij ook zijne meest onverwelkbare lauweren plukken. Zijn proefwerk: *Leven van Hendrik den Groote* van Frankrijk, in 1618 begonnen en in 1626 uitgegeven, was welgeslaagd genoeg, in de schatting der tijdgenooten, om Hugo de Groot te doen zeggen, dat hij „de assche des grooten Konings geluk" wenscht, „zulk een groot schrijver gevonden" te hebben, en om Barlaeus te doen uitroepen, toen Lodewijk XIII den schrijver met brieven van adeldom, een gouden keten en de ridderorde van Sint-Michiel begiftigde: „Vrankrijk heeft u niet eedel gemaakt, maar bekent gemaakt dat gij 't waart."

In 1628 begon hij zijn meesterstuk, de *Nederlandsche Historiën* (loopende van 1555 tot 1587) te schrijven: een werk, waaraan hij bijna tot aan zijn dood gearbeid heeft, en waarvan het tweede gedeelte ook eerst na zijn verscheiden, door zijn zoon Aarnoud, werd uitgegeven. Als verpoozing, en wanneer hij was „suffende door het staroogen op de zwaarlijk schiftbare verwarrenissen onzer Nederlandsche zaken", verhaalde hij de *Rampsaligheden der verheffinge van den huize Medicis* — een geschrift van minder gehalte dan zijn eerste prozawerk — en vertaalde hij *Tacitus*, zijn geliefkoosden schrijver, dien men zegt dat hij twee en vijftig maal gelezen had, in korten, kernachtigen, maar tevens harden en duisteren stijl.

7. De *Nederlandsche Historiën*, waarvan de twintig eerste

boeken in 1641 verschenen, vestigden voor goed Hooft's roem als geschied- en prozaschrijver. Het kronijkmatige, het argloos subjectieve der middeleeuwschen, wat Van Meteren en Bor reeds verzaakt hadden, ruimt hier geheel de plaats voor eene nauwgezettere schifting en strengere waardeering der daadzaken, voor eene diepere karakterschetsing van personen en meer wijsgeerige nasporing van oorzaken en gevolgen. De groote historie-stijl, naar de wijze der ouden, scheen voor Nederland gevonden. Men meent Tacitus te lezen: zoo puntig, zoo ineengedrongen en zinrijk is dat geschrift, maar juist dit nastreven van Tacitus geeft ook aan den stijl iets stijfs, iets gezochts. iets, wat het genie van ons Nederlandsch verloochent, en wat oorzaak is, dat Hooft's geschriften nimmer, wat zijne tijdgenooten ook geroepen hebben, voor het volmaakte model van ons proza kunnen gelden, al is er tot dusverre niemand opgestaan, die, over het geheel genomen, als geschiedschrijver met hem kan vergeleken worden.

8. Hooft's *Brieven*, die voor de kennis van personen en toestanden, voor de waardeering van des schrijvers gemoedsleven en van zijn verkeer met de letterkundigen zijns tijds, uiterst belangrijk zijn, verraden, gelijk wij reeds hebben doen opmerken, duidelijk de neiging tot dat gekunstelde, dat gezochte, in gedachten en vorm, dat soort van valsch vernuft, met een woord, waartoe het dagelijksche verkeer van mannen van geest, onderling, zoo licht verleidt.

Den 27n Mei van het jaar 1647, werd het stoflijk overschot van Pieter Cornelisz. Hooft, die den 21a van die maand overleden was, in de Nieuwe-Kerk te Amsterdam, ter laatste rustplaats gedragen.

Maar al was het algemeen erkende *hoofd* van den Muiderkring — zoo zinspeelde men vaak op zijn naam — der letterkundige wereld van die dagen ontvallen, er stond een man in hun midden, die, schoon Hooft hem niet altijd (vooral sedert diens overgang tot de Katholieke Kerk) met die hartlijkheid bejegende, welke hij verdiende, schoon hij hem in menig opzicht te min waardeerde, ja hem zelfs, ter kwader ure, „om een onnoozel *Ave Maria*", den Muider disch ontzegd had, met meer recht dan de hooggeroemde Drost, de dichterlijke konings-

kroon zou dragen; die man was: Joost van den Vondel.

§ 3. Joost van den Vondel.

1. Uit den echt, gesloten tusschen den Antwerpschen hoedenstoffeerder, Joost van den Vondel, en Sara Kranen, de dochter van een eveneens uit Antwerpen oorspronkelijken Rederijker Peter Kranen, te Keulen, — waarheen beide familiën, te ijverig Doopsgezind, om zich in hare geboortestad op haar gemak te voelen, de wijk genomen hadden — werd onze dichter, Joost van den Vondel, op den 17n November 1587, geboren. Ter plaatse waar thans het zevende huis, ter rechterhand, ligt, wanneer men van de St Matthiasstraat de „grosze Witschgasse" („de Weissgasse of Wittestraat", bij Geer. Brandt) inslaat, daar stond, in Vondels's geboortejaar, een huis „zur Fiolen benent"; en daar zag de groote man het eerste levenslicht. Hoe aardig ook het toeval zou wezen, indien deze „Fiole" het bekende *speeltuig* beteekende, wij zijn het der waarheid schuldig, te zeggen, dat hier de *bloem* bedoeld is. Vondel's zinspeling op die bijzonderheid, in zijn: *Geboorteklock van Willem van Nassau*, waar hij der Nymphe toezingt:

›breyd een' stool
Van bloemen hem, die 't licht eerst sagh in een viool",

laat geen plaats meer over voor een redelijken twijfel. Reeds in 1596 trok het Vondelsgezin, waartoe, buiten den kleinen Joost, ook zijne één jaar oudere zuster Clemensken en de zeven jaren jongere Sara behoorden, over Frankfort en Bremen naar Utrecht, en het jaar daarop naar Amsterdam, waar, blijkens het Amsterdamsch Poortersboek, „Joosten van den Vondel van Antwerpen, op huyden den 27 Martii (1597) sijn poorter eedt" gedaan heeft. Zij woonden daar in de Warmoesstraat en hadden er een kousennering. In 1599 werd hun tweede zoon, Willem, dien wij bij het beschrijven van den Muiderkring vermeld hebben, en eindelijk in 1602 hunne derde dochter, Catharina, geboren.

2. De opvoeding van Vondel was die van een gewoon burgerkind; en niets liet dan ook tot dusverre den letterkundigen

reus van latere dagen vermoeden. De bekende dichtregelen uit Hooft's brief, „aan de Camer in Liefd' bloeyende", in 1600, „wt Fiorenza" geschreven, waarin vermeld worden de Kamerleden

»Koster, Vondelen, Breeroô, en Victorijn,
Die nu al toonen wat z' hier namaals zullen zijn",

en volgens welke Vondel dus reeds op dertienjarigen leeftijd blijken van dichterlijke begaafdheid zou gegeven hebben, zijn eerst bij de omwerking van dat stuk, in het jaar 1608, daar bijgevoegd. Zijne eerste ons bekende dichtproeve, een bruiloftslied, is van geen vroegere dagteekening dan 1605, en overtreft in geenen deele de refereinen zijner medebroederen ter Brabantsche Kamer „Wt levender ionst". Intusschen was hij, blijkens de bovenaangehaalde regelen, in 1608 ook reeds lid der *Eglantieren*; en daar, naast Roemer Visscher, Hooft, Coster en Bredero, begon zijn dichttalent die hoogere vlucht te nemen, welke hem weldra boven al zijne land-, wij hadden haast gezegd zijne tijdgenooten, zou verheffen.

3. Op 27-jarigen leeftijd, nam hij, wegens het overlijden zijns vaders, den kousenhandel voor zijne rekening, en dreef dien met zulk gevolg, dat hij onder de welgestelde burgers mocht geteld worden, vooral na zijn huwelijk, in 1610, met de, ook uit Keulen geboortige, Maaiken (Maria) de Wolff, wier broeder, Hans, reeds sedert drie jaren met Clemensken van den Vondel gehuwd was.

Aan de oudste spruit uit dezen echt, zijne vrome en begaafde, in 1611 geboren dochter Anna, beleefde Vondel groote vreugde. Twee jaren na zijn huwelijksdag werd hem daarentegen een ongelukskind geboren, dat wel met zijns vaders naam, Joost, maar noch met zijn talent, noch met zijn karakter bedeeld, later, door zijn wangedrag, een geweldigen schok aan het fortuin en de levensvreugde zijns vaders moest toebrengen. Twee andere kinderen, een zoon en eene dochter, stierven zeer jong. Volgens een brief van Antonides aan Geer. Brandt, bracht Anna eenigen tijd te Keulen, bij hare derwaarts, zoo 't schijnt, wedergekeerde grootmoeder, door. Zij werd echter niet daar — gelijk Antonides beweert — in het Katholieke geloof onderwezen en gedoopt, maar te Am-

sterdam, waar zij, na het overlijden harer moeder, in 1635, wederkeerde. Vondel had toen haren bijstand noodig in huishouding en winkelnering. „Op meer dan 30-jarigen leeftijd", eerst op het laatst van 1641, ging zij, kort vóor haren vader, tot het Katholicisme over. Anna was, blijkens de onuitgegeven *Acta Missionis* der PP. Jezuïeten, „met een uitnemend verstand begaafd, en ook in de latijnsche letteren door en door ervaren."

4. De bewustheid eener hoogere roeping was reeds vroegtijdig in onzen dichter ontwaakt. In zijn dichtstukje op het *Twaelf-jarigh Bestant*, in zijn *Wtvaert en Treur-dicht van Henricus de Groote*, en vooral in het *Pascha ofte de Verlossinghe der Kind'ren Israëls*, zijn eerste treurspel, dagteekenend van het jaar 1612, is een merkbare vooruitgang, zoowel in de gedachten als in den stijl, te bespeuren. Hij opende daarmede de lange reeks der gedichten, welke hem, in den loop van zijn veelbewogen leven, te midden der woelingen in Staat en Kerk, alle hoogere belangen der menschelijke, en bepaald der Nederlandsche, samenleving zouden ontlokken. Het *Pascha* was bestemd om „de Vrijwordinghe der Vereenichde Nederlandsche Provincien" van de Spanjaards te verheerlijken. De leden der *Lavendelbloem* speelden het stuk openlijk, en daarmeê was Vondel's dichtergave, vooral toen kort daarna zijn *Lof-Ghesangh over de wijdberoemde Scheeps-vaert der Vereenighde Nederlanden* het licht zag, bij het volk bekend. Die gave behoefde evenwel nog ontwikkeld en geregeld te worden; want, in weerwil van den vooruitgang, herinnerde 't *Pascha* nog te levendig aan de Rederijkers-spelen, ja, in zekere mate, aan de middeleeuwsche mysterie-spelen, om een waardig voorlooper der moderne dramatiek te zijn.

5. Een jaar daarna, in 1613, maakte de dichter, toegevende aan den smaak des tijds, bijschriften op eene verzameling van zinnebeeldige platen, onder den titel van *Den Gulden Winckel der konstlievende Nederlanders*, en weldra ook op een plaatwerk, voorstellende de „Fabulen der Dieren", zijne *Vorstelijcke Warande der Dieren*. In eene vertaling van twee afdeelingen uit *De Tweede Week* der schepping, een gedicht van den, toen hooggeroemden, Franschen Kalvinist, Guillaume de Salluste,

Seigneur du Bartas, deed zich Vondel minder gunstig kennen dan in de vorige werken: misschien draagt de eigenaardige moeilijkheid eener vertolking uit eene vreemde taal daar wel eenigszins de schuld van. Hoe dit ook zij, hij toonde weldra (in 1620) in zijn treurspel *Hierusalem verwoest*, waarin de verwoesting dier stad, door Titus, wordt voorgesteld, welke verbazende vorderingen hij in dien tusschentijd gemaakt had. Inderdaad, zoo dit gewrocht al de groote fout heeft, geen eigenlijken dramatischen knoop en bijgevolg geene handeling te bezitten, en daarom eer een gedramatiseerd lierdicht is dan een treurspel; de stijl er van is oneindig veel zuiverder en vloeiender, de techniek volmaakter, de vlucht der gedachten veel hooger en treffender dan die van Vondel's vroegere werken. Zeker zou het te bejammeren geweest zijn, zoo wij het schouwspel van 's mans vorming en ontwikkeling, door het verloren raken zijner oudere stukken, hadden moeten missen; maar men begrijpt toch, bij 't lezen van dit werk, hoe hij zelf al het voorgaande heeft willen vernietigen, om dit als 't eerste zijner waardig gedicht te behouden.

Waarschijnlijk was het eene boekverkoopers-speculatie, welke *De Heldẽn Godes des Ouwden Verbonds*, evenals vroeger *Den Gulden Winckel* en de *Warande*, te voorschijn riep, en moet men gedeeltelijk daaraan de mindere waarde van dit, ook in 1620 verschenen, werk toeschrijven.

6. Om dienzelfden tijd bedankte Vondel voor zijne, sedert vier jaren waargenomen, bediening van Diaken bij de Doopsgezinden der Waterlandsche Gemeente, daar hij klaagde „van groote ongelegenheyt sijner melancoleusheyts halven". Wij wagen de veronderstelling, dat hij zich toen reeds afkeerig gevoelde van de eindelooze geloofstwisten onder de verschillende Protestantsche sekten, en naar „de waarheid als een rots", in de Katholieke Kerk, begon te haken. Zijn *Lof van de kuische en godvruchtige Martelaresse St. Agnes*, destijds geplaatst in het, ter eere dier Heilige, door den later te vermelden R. K. Priester, Stalpaart van der Wiele, geschreven boek, staaft deze meening. Ook zullen wij hem, van nu af, den geesel der satire zien slingeren tegen de machtige, vervolgingzuchtige partij der Contra-Remonstranten; ja, er zal weldra in

zijn geheel wezen, in zijn gezondheidstoestand niet minder dan in zijnen geest, eene herleving, eene hervorming plaats grijpen.

7. Het Latijn had Vondel eerst tusschen zijn 26e en 27e levensjaar beginnen te leeren, maar met vrucht genoeg, om spoedig uit die taal, gedichten van Horatius, Virgilius en Ovidius te kunnen vertolken: en ook deze oefening had bij hem een gelukkigen invloed op taal en smaak. Menig bevallig gelegenheids-dicht, uit dien tijd, verraadt ons dien invloed, al is de daar aangeslagen toon minder verheven, minder ernstig dan die van het gelijktijdige, treflijk mystieke lierdicht: *De Kruysbergh*, waar de dichter blijkbaar het liefdegeheim des H. Kruises toont begrepen te hebben. De studie van het Grieksch en der Logica ondernam hij om zijn 40e jaar eerst.

In 1625 vertaalde hij, met hulp van L. Reael, Seneca's *Troas*, onder den titel van *De Amsterdamsche Hecuba*, een stuk, dat, in dezelfde mate als het Latijnsche origineel, het verwijt van gezwollenheid en van gemis aan eenheid verdient. Drie jaren later, ging Vondel andermaal bij Seneca ter school, en met meer geluk dan in zijne vertaling der *Troas;* want de *Hippolytus of Rampsalige Kuyschheyd* munt door veel meer gloed, veel rijkere schilderingen en heftigere hartstochten uit dan de *Hecuba*. Een beter stuk gaf hem deze studie der oudheid, gepaard aan zijn onverzoenbaren wrok tegen de Contra-Remonstranten, in de pen, toen hij, in November 1625, Oldenbarneveldt's dood, onder den zeer doorschijnenden sluier van een allegoriek treurspel, ten tooneele voerde. De *Palamedes oft vermoorde onnooselheyd* stelt eenen held voor, Palamedes namelijk, die door wijsheid en deugd uitmunt, maar juist daardoor ook den haat der nijdige, voor Troja gelegerde, Grieksche Hoofden opwekt. Agamemnon, de dwingeland die geen tegenspraak duldt; de listige veinzaard en verrader Ulysses; de beginsellooze, Ulysses blindelings volgende Diomedes; de heerschzuchtige Calchas en de, lichamelijk en zedelijk, wanstaltige Thersites beramen en volvoeren een helsch plan, ten gevolge van hetwelk Palamedes, door den gemeenschappelijken vijand, Priam, schijnt omgekocht te zijn en ter dood gebracht wordt. De partijzucht heeft Vondel, in dit treurspel, wel tot overdrevene karakterschilderingen verleid; maar zij heeft hem

ook een goeden dienst bewezen, door aan zijne beelden eene kracht, aan zijne schilderingen eene levendigheid, aan zijne samenspraken eene warmte en eene natuurlijkheid bij te zetten, welke hij, tot nog toe, niet in die mate vertoond had. Ook in zijn plan, in zijne knooping en ontknooping, is de *Palamedes* veel gelukkiger dan alle tot dusverre, in onze taal, opgestelde tooneelstukken, al betreurt men er nog altijd het te streng nakomen der Aristoteliaansche regels in, de langdradige alleenspraak van het eerste Bedrijf bij voorbeeld — den Prologus der ouden — die zoo gemakkelijk door een tweegesprek ware te vervangen geweest. Onder de Reien, munt vooral die der Eubeërs, in het derde Bedrijf, uit.

Maar zoo de kunst juichte, bij het verschijnen van den *Palamedes*, de machtige regeeringspartij, die er in gehekeld, tot den bloede gehekeld werd, had het er minder hoog meê op. De dichter moest zich eenigen tijd schuil houden, om niet naar den Haag gevoerd te worden, waar de Fiskaal hem eischte, en kon zich gelukkig achten, door de hem niet ongunstige Schepenen van Amsterdam, slechts tot eene geldboete van 300 gulden veroordeeld te worden. Maar van nu af was hij beroemd: de *Palamedes* werd, in weinige jaren, dertig maal herdrukt.

8. Na de *Gheboortklock van Willem van Nassau* (1626), het eerste van die treffende, met vindingrijk vernuft opgestelde lierdichten van langeren adem, — als: *De verovering van Grol* (1627), *Amsteldams Wellekomst aan Zijn Hoogheyd* (1628), de *Zegezang ter eere van Frederick Hendrik, Boschdwinger*, enz. (1629), *Henriëtte Marie t'Amsterdam* (1640), *De Inwijdingh van 't Amsterdamsche Stadhuys* (1655), enz. — waarmede Vondel elke merkwaardige gebeurtenis in Stad of Staat begroette, ontmoeten wij een zijner geestigste hekeldichten, de *Rommelpot van 't Hanekot*, ter gunste van den afgezetten Remonstrantschen predikant, Hanekop, en tegen den Contra-Remonstrantschen Trigland, bijgenaamd het „Kalkoensche Haentjen", en andere van dezelfde kleur, in 1627 geschreven. Nog menigmaal zal onze dichter zijn prikkelbaar gemoed uitstorten, in dat half-kerkelijk, half-politiek geharrewar:

»wat me op 's harten grond leyd,
Dat welt me na de keel",

getuigt hij; en als het hem soms gebeurt, wat al te persoonlijk en al te scherp zijne gisping in te kleeden, dan bedenke men, dat het menigmaal slechts eene wedervergelding was van hem of den zijnen toegevoegden smaad. Tot deze dichtsoort behooren: het *Sprookje van Reyntje de Vos* (1628), de *Roskam*, de *Harpoen*, de *Medaellie voor den Gommaristen Kettermeester*, *Papieren Geld*, *Een Otter in 't Bolwerck*, allen van 1630, *Decretum Horrible*, van 1631, de *Geuze-Vesper* en anderen.

9. Zijn opwaartsstrevende geest kon zich evenwel noch met die vertalingen, noch met die gedichten van kleineren omvang tevreden stellen: Vondel wilde een *epos* scheppen. Hij had, reeds in 1632, de goedkeuring der gekozene stoffe: *De Tocht van Keizer Konstantijn den Groote naar Rome*, en van den aanvang des werks, uit den mond van den wijdberoemden Hugo de Groot, mogen hooren, en hij hield er zich met zoo veel ijver mede bezig, dat hij, gansch ingenomen met zijnen held, zijn destijds geboren en spoedig daarna gestorven tweeden zoon, naar hem, Konstantijn liet noemen. Vijf zangen waren bereids afgewerkt, toen de dood hem, in 1635, zijne diepbetreurde echtgenoote ontrukte. De smart van dit verlies, gepaard aan de beslommering der winkelnering, hem thans uitsluitend ten laste gekomen, verwijderde Vondel eenigen tijd van de dichtkunst, voor eeuwig van het Nederlandsch heldendicht. Hij verscheurde den *Konstantijn* met eigen hand. Wel keerde hij, op zijn 75e jaar, tot de verhalende dichtkunst weer, in *Joannes de Boetgezant*, een vindingrijk en levendig gedicht; maar een eigenlijk heldendicht bezitten wij van hem niet.

10. Al de warme vriendschap en diepe vereering, welke onze dichter jegens Huig de Groot gevoelde, was er noodig, om hem, tegen 't einde van datzelfde jaar (zijne vrouw was in Februari gestorven), te bewegen, het Latijnsche treurspel *Sophompaneas* van dien uitstekenden man in 't Nederlandsch over te brengen. Al had dit werk, waarin „*Joseph in 't Hof*" van den Egyptischen Koning wordt voorgesteld, geene andere verdiensten, dan Vondel aanleiding gegeven te hebben tot het vervaardigen van *Joseph in Dothan*, een zijner meesterstukken, en *Joseph in Egypten*, beiden van 1640, met welke stukken hij, naar 't voorbeeld der Grieken, zijne Trilogie voleindigde, dan

ware het nog merkwaardig genoeg om het gemis der oorspronklijkheid te vergoeden. *Joseph in Dothan*, waarin eene voor het treurspel schijnbaar ongeschikte stof — het verkoopen van den jongeling aan de Ismaëlitische slavenhandelaars — verwerkt is, onderscheidt zich door eene verrukkende mengeling van natuurlijkheid en van bijna idyllischen eenvoud in het dramatisch gedeelte, met eene bovenaardsche majesteit in de reien der Wachtengelen. Men leze den bevalligen rei, die het derde Bedrijf sluit, en Ruben's alleenspraak, die het vijfde opent, om een denkbeeld te hebben van den rijkdom dier poëzie. De twee volgende, in Jacob's mond gelegde, verzen, die het geheele stuk sluiten, zijn als de smartkreet, door de ondankbare zonen aller eeuwen aan het verscheurde vaderhart afgeperst:

„Och d'ouders teelen 't kint, en maecken 't groot met smart:
Het kleene treedt op 't kleet; de groote treên op 't hart!"

Veel minder van gehalte, onder alle opzichten, is de *Joseph in Egypten*, waarin de bekende lotgevallen van den kuischen jongeling, in Potiphar's paleis, veraanschouwelijkt worden.

11. Coster's Akademie-gebouw, eene houten loods, was in 1637 tot een „Schouwburg" vertimmerd, en moest, tegen 't einde van dat jaar, ingewijd worden. Vondel schreef te dien einde zijn *Gysbreght van Aemstel*, eene gedramatizeerde navolging van het tweede Boek van Virgilius' *Aeneis*, waarin hij Amsterdam's „ondergangh", door de wrekers van den vermoorden Graaf Floris V veroorzaakt, heeft voorgesteld. De dichter had de handeling van zijn stuk, dat op 't laatst van het jaar zou gespeeld worden, op Kersnacht geplaatst, om er meer actualiteit aan bij te zetten, misschien ook uit ingenomenheid met den Katholieken godsdienst, dien hij kort daarna omhelsde. In ieder geval, deze bijzonderheid gaf aanstoot, in die dagen der hooggeroemde gewetensvrijheid, en het treurspel kon eerst den 3n Januari daaropvolgende vertoond worden; maar genoot dan ook het ongehoorde voorrecht, sedert dien tijd, elk jaar, tot op heden toe, omtrent Kersmis opgevoerd te worden.

Hugo de Groot, wien Vondel zijn treurspel opdroeg, kon met waarheid zeggen: „de Coloneesche Oedipus van Sophocles en de Biddende Vrouwen van Euripides, hebben Athenen nooit

grooter eer aangedaan dan Amsterdam hier mede geniet." En deze lofspraak verdient de *Gijsbrecht*, niet slechts om de getrouwe nabootsing van Troje's ondergang, of om de aantrekkelijkheid der voorstelling van historische plaatsen en personen (al is alles niet even politisch en archaeologisch juist), maar ook om zijn dramatischen samenhang, zijne treffende karakterschilderingen, heerlijke reien en roerende toestanden. Wij bevelen ter lezing aan *Badeloch's* droom, in het begin, en het beroemde *Kerslied*, op het einde van het derde Bedrijf; en in het vijfde, het meesterlijk tooneel, waarin de sluwe Heer van Vooren het kasteel komt opeischen.

12. Twee jaren later (in 1639) verscheen de vertaling van Sophocles' *Electra*, door Vondel ondernomen op aanraden van Joan Vechters (of Victorijn), en, gelijk hij in de toewijding aan Tesselschade zegt, „met hulpe van dien hooghgeleerden jongeling, Isaak Vossius; een loos vos, en wacker vernuft, om het Grieksche wild, hoe diep en duister het oock verborgen zij, op te snuffelen." De zucht om eene getrouwe vertolking te leveren, geeft aan sommige plaatsen van dit werk iets stijfs en gewrongens — eene opmerking, die ook geldt van den *Koning Oedipus*, uit Sophocles, in 1660, en nog meer van de, haast verwarde, *Ifigenie in Tauren*, uit Euripides, in 1666, vertaald. Ook in Euripides' *Feniciaensche* en in Sophocles' *Hercules in Trachin*, beiden van 1668, bewees Vondel, dat zijn oorspronklijk genie hem minder geschikt maakte voor vertalingen.

13. Hoe veel gelukkiger hij was in zijne oorspronklijke werken, bleek nog datzelfde jaar (1639), toen de liefde voor zijne geboortestad, welke hem reeds den heerlijken lierzang: *De Rijnstroom*, had doen schrijven, hem het treurspel, *De Maeghden*, waarin de marteldood van Sinte Ursul en harer gezellinnen wordt voorgesteld, in de pen gaf. Opmerklijker evenwel, dan om zijne stoute vinding en rijke poëzie, is dit gewrocht, wegens de neiging, die Vondel er verraadt voor het Katholicisme. En geen wonder! wij naderen het groote keerpunt in 's mans levensgeschiedenis.

14. Niet plotseling, gelijk uit het vroeger gezegde reeds kon aangemerkt worden, ging de oud-diaken der Doopsgezinden tot de Roomsch-Katholieke kerkleer over: neen! jaren duurde de

voorbereiding. Want Vondel was een ernstig man, die in eene zoo gewichtige zaak, als het geloof, zich met geene halve overtuiging kon tevreden stellen, gelijk Hooft en van Baerle deden. Hij had de onhoudbaarheid van het beginsel der individueële vrijheid van onderzoek, niet slechts uit de onderlinge twisten en tegenstrijdige leerstukken der Protestanten, maar vooral uit de inconsequente besluiten der Dordsche synode, ingezien, en daaruit besloten tot de noodzakelijkheid van een onfeilbaar leergezag. Daarbij komen, als menschlijke beweegredenen, de aesthetische aanleg, de echte kunstenaarsziel des dichters, die hem, naar de uitdrukking van prof. G. F. Drabbe, „vóór alle redeneering, als door louteren natuurdrang", tot de Katholieke Kerk trok; verder zijn omgang, niet alleen met zijne reeds vóór hem Katholiek geworden dochter, Anna, wier deugdzaam leven en edelmoedig hart hem stichtten aan den huislijken haard, maar ook met Vechters, Plemp, Tesselschade en den schranderen pastoor en overste van het Bagijnhof, Leonardus Marius, van wien men tot dusverre algemeen geloofd had, dat hém het geluk ten deele viel, Vondel in de Moederkerk op te nemen. Sedert Pr. H. J. Allard het uittreksel der bovenvermelde *Acta Missionis* der PP. Jezuïeten in Nederland bekend gemaakt heeft, kan men er nauwelijks meer aan twijfelen, dat Vondel, zoowel als zijne dochter Anna, door de leden der beroemde orde tot den schoot der Katholieke Kerk teruggevoerd werd. Vriend en vijand echter zijn het ééns in de erkenning dat Vondel dezen stap *zelfstandig* en met *volle overtuiging* gedaan heeft; ja, zijn remonstrantsche levensbeschrijver, Brandt, getuigt, „dat hij, eenmaal overgegaan zijnde, niet geveinsdelijk, maar in vollen ernst het Pausdom heeft aangehangen, en buiten opspraak, naar de leer der Roomsche Kerk geleefd heeft."

15. Thans verschijnt hij ook in zijn hoogsten letterkundigen bloei. Het treurspel *De Gebroeders*, voorstellende den dood van koning Saul's geslacht, mag al een niet gelukkig onderwerp behandelen, de dramatische gang er van is zoo levendig, menige schildering zoo keurig, dat men begrijpt, hoe de geleerde Geer. Vossius (de afstammeling van een Roermondsch geslacht, dat, gedurende eene eeuw, tal van letterkundigen en

geleerden aan Nederland schonk) bij 't verschijnen van dit gewrocht, Vondel de lofspraak kon toevoegen: „*scribis aeternitati.*"

Hooger nog verheft hij zich in den *Peter en Pauwels* (1641), dat de dagteekening draagt van zijne bekeering tot de Katholieke Kerk, en te beschouwen is als het *ex-voto* van dien overgang, op het roemrijke graf der Apostelen neergelegd. Dit treurspel is, door zijne volmaakte eenheid, door eenige gelukkige geteekende, vaak heerlijk contrasteerende karakters (al zijn het juist niet die der hoofdpersonen) en door die spanning, die u afwisselend doet hopen en vreezen, een der bestgeslaagde. Hoe eigenaardig schoon is niet de inleiding, waar de schimmen der toovenaars Simon en Elymas hunner wraakzucht tegen de beide geloofshelden lucht geven! Ook Nero's wroegingen zijn, bij de opening van het vijfde Bedrijf, meesterlijk geschilderd.

16. *De Heldinnenbrieven*, eene proza-vertaling van Ovidius' *Heroïdes*, die een jaar later vervaardigd werd, hoe verdienstelijk ook, was voor Vondel slechts eene stijloefening voor het schrijven zijner *Brieven der Heilige Maeghden, Martelaressen.* In dit laatste werk heeft hij de Katholieke Heiligenlegende met veel geluk te baat genomen: niet alleen de *Opdraght aen de Heilige Maeght*, ook menige brief, die der H. Theodora, bij voorbeeld, zijn heerlijke gedichten. Vele andere stichtelijke verzen behooren tot dit tijdstip; alhoewel de wereldsche dichtstof hem ook niet ontbrak, gelijk zijne lof- en dankliederen op de begaafde koningin Christina van Zweden (die er den zanger met een gouden halsketen voor beloonde) getuigen. Menigmaal ook stond hij om zijne „papistische" uitingen aan de vlijmendste hekelingen ten doel; maar dan gordde hij, op zijne beurt, een niet minder scherp strijdzwaard aan, zoodat het ons niet verwonderen moet, indien de min of meer sybarietische Drost van Muiden destijds van hem schrijven kon: „My deert des mans die geenes dings eerder moede schijnt te worden, dan der ruste;" en daar kon bijvoegen, op de boete, voor den *Palamedes* betaald, tamelijk liefdeloos en onedel zinspelende: „'t Schijnt dat hy noch drie hondert guldens in kasse moet hebben die hem dreigen de keel af te bijten."

17. Het jaar 1645 was het derde Eeuwfeest van het beroemde „Mirakel der Heilige Stede" te Amsterdam. Vondel herdacht

dit wonder, niet slechts in een opzettelijk met dat doel vervaardigden lierzang, maar hij vond er zelfs aanleiding in, om het Katholiek leerstuk der H. Eucharistie door een uitgebreid leerdicht te verheerlijken, onder den titel van: *Altaergheheimenissen*. Dit werk — het eerste, maar niet het laatste van die soort, bij onzen dichter — bezingt, in drie Boeken, het H. Sakrament als Offerspijze, Offereere en Offerhande, en onderscheidt zich door al de hoedanigheden van een goed leerdicht: klaarheid en degelijkheid van verdeeling en bewijsvoering; gelukkige afwisseling, door gepaste voorbeelden; zuiverheid en vloeiendheid van stijl. Als bloemlezing kieze men, in het eerste Boek, de vergelijking tusschen het Manna der woestijn en het Manna der H. Eucharistie (vs. 723—796); in het tweede, de instelling en viering van den H. Sakramentsdag te Rome (vs. 1273—1361); in het derde, Abraham's offer (vs. 780—817) en de 24 laatste verzen, waarin het bijwonen van het H. Offer den Christenen aanbevolen wordt.

Meer wijsgeerig dan theologisch, maar gespierd en vol poëzie is zijn later leerdicht: *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst* (1662), in vijf Boeken handelende „van Godt", „van Godts Eigenschappen", „van Godts Wercken", „van Godtsdienst" en „van Godtsdienst in 't bijzonder". *De Heerlijckheit der Kercke*, „haer ingang (d. i. opkomst), opgang, en voortgang, begrepen in dry Boecken" (1663) heeft wat meer epischen gang dan de voorgaande didaktische werken, en is zeker het volmaaktste onder het opzicht van den vorm. Wat kracht en eenvoud tevens in de schildering van den moed der Apostelen (B. II, vs. 479—547), welke verheffing en teederheid in de kruishymne der Engelen (B. III, vs. 657—661)!

18. Ten jare 1646 werd de proza-vertaling van Virgilius voltooid en uitgegeven: een in alle opzichten verdienstelijker werk dan de *Lierzangen en Dichtkunst* van Horatius, „in het rijmeloos vertaelt" (1654), welke dan ook zonder des dichters toestemming, door toedoen van een meer gedienstig dan verlicht vriend, in druk verschenen. Tot op hoogen ouderdom bleef de klassieke literatuur eene oefenschool voor Vondel; en wij zien hem nog op 73-jarigen leeftijd (in 1660) Virgilius andermaal, maar thans in verzen, vertolken; ja, in zijn 84e jaar ontzag

hij zich niet, de *Metamorphoses* van Ovidius in Nederlandsch rijm terug te geven — zijn laatste werk van grooteren omvang, zoo het al niet van vroegeren tijd is, en thans eerst, herzien, werd uitgegeven. Hij meende door die uitgave zoo min onstichtlijk te zijn, dat hij in de Voorrede zegt: „Hier valt geen gevaer voor verstandigen, en allerminst in onzen tijt: want sedert het waerachtigh geloof der oude moederkercke de gansche werelt door verkondight wert, verloren alle ongerijmde kindersprookjes allengs hunne geloofwaerdigheit... Niemant zy dan in het lezen schroomachtigh zonder noot, en te min dewijl de heilige outvader Augustijn, dat groote licht der katholijcke kercke, ons vermaent de schriften der Heidenen tot cieraet en opbouwinge des geloofs te gebruicken." In onze minder eenvoudige eeuw, is dat evenwel geene lectuur voor jongelieden.

19. Het treurspel: *Maria Stuart of Gemartelde Majesteit* (1646), beter een dramatisch bewerkt treurdicht, dan een eigenlijk drama te noemen, was een uitvloeisel van Vondel's Katholieke en monarchale beginsels, en kostte hem dan ook een vloed van schimpschriften, niet meêgerekend eene boete van honderd en tachtig gulden, waartoe hem de hoogwijze raad van Schout en Schepenen voor die paapsche stoutigheid veroordeelde.

20 En inderdaad, met zijn overgang tot de behoudende Moederkerk, had Vondel ook in zaken van den staat andere denkbeelden omhelsd: de vroeger door hem verheerlijkte opstand tegen Spanje werd thans in zijn oog een ongeoorloofde afval van den wettigen vorst. Daarom juichte hij, toen, door den Munsterschen Vrede, ten jare 1648, de Vereenigde Gewesten zich met den Koning verzoenden, en als hun rechtmatig bestaan kregen, met de zegeningen van den vrede. Deze vreugde sprak hij uit in zijn meesterlijk „Lantspel": *De Leeuwendalers*, als drama — hoewel, natuurlijk, van minder hooge vlucht, minder belangrijkheid van stof en minder tragische toestanden — volmaakt beantwoordende aan de eischen der kunst. Jammer maar, dat het offer aan den heidenschen Pan, 'twelk bestemd is om de hoogste spanning in het stuk te weeg te brengen, voor den hedendaagschen lezer zoo geheel van waarschijnlijkheid en belang ontbloot is. De boerentwist en de zangerige rei van het tweede Bedrijf zijn typen.

21. Een eigenaardig treurspel, waarin de zedelijke moord, door de afschuwelijke kunstgrepen eener vreemde vorstin aan den wijsten aller koningen gepleegd, in keurige taal, met diep menschkundige trekken wordt voorgesteld, schonk Vondel ons, datzelfde jaar, in zijn *Salomon*. Een denkbeeld van het geheele stuk geeft de afwisselende rei der vreemde afgod-dienaressen en der Jerusalemmers, op het einde van het vierde Bedrijf. In de betrekkelijk groote tijdruimte van zes jaren, welke dit gedicht van het eerstvolgende uitgebreide werk scheidt, heeft Vondel als het ware al zijne kracht ingespannen, geheel zijn genie te baat genomen, om den *Lucifer* voort te brengen. Tien jaren vroeger dan Milton in zijn *Paradise Lost*, stelde hij in dit meesterlijk gewrocht den Val der Engelen voor: niet zonder bijoogmerk nogtans; want wie erkent, met den Hoogleeraar Jonckbloet, daar niet in den afval der Nederlanden van Spanje? Inderdaad, gelijk de gunsten, door Filips aan de Spanjaards boven de Nederlanders geschonken, de eerste aanleiding waren tot den opstand der Edelen, zoo is de begunstiging van de menschen door God de eerste oorzaak van 't oproer der Geesten. Bij dezen, als bij genen, is de Stedehouder 't hoofd der opstandelingen. Wien verzinnebeeldt Adam, de mindere van oorsprong, maar hoogere in voorrechten, wien anders dan Granvelle? En Belzebub, die tot de oproerigen zegt:

»Met *smeecken* moght ghy best en eerst uw wensch verwerven".

stelt die niet kennelijk Brederode voor? Zoowel de eenen als de anderen beweren, in den beginne, voor 's Konings eer te ijveren. De dichter zelf, al had hij meer dan ééne goede reden om zijne allegorie niet doorschijnend te maken — wat hem trouwens gelukte — kon zich desniettegenstaande niet onthouden, zijn „Bereecht" met deze woorden te sluiten: „...ten klaeren spiegel van alle ondanckbare staetzuchtigen, die zich stoutelijck tegens de geheilighde Maghten, en Majesteiten, en wettige Overheden durven verheffen." Soms heeft zijn streven om de allegorie in alle hare bijzonderheden toepasselijk te maken, hem verleid tot fouten tegen de eischen der kunst; b. v. in het schetsen van Lucifer's karakter, dat, om beter op den

daarmeê bedoelden persoon te gelijken, als te weifelend en te onoprecht wordt voorgesteld. De niet geringe moeilijkheid van het veraanschouwlijken eener maatschappij van Geesten, heeft Vondel beter weten te boven te komen dan de geniale Engelschman. Als drama is de *Lucifer* onberispelijk: de karakters zijn krachtig geteekend en volgehouden; de dialoog is levendig; de ontknooping treffend; de geheele indruk diep godsdienstig en verheffend. Onder de menigvuldige plaatsen, die gelezen dienen te worden, lette men vooral op de schildering der zielen lichaamsgaven onzer eerste ouders, in het eerste Bedrijf, — hoewel die voorstelling wel wat te levendig tot de jeugdige verbeelding spreekt — en op den nooit volprezen rei, aldaar: „Wie is het, die zoo hoogh gezeten". Vervolgens leze men het laatste tooneel van het derde Bedrijf, waar het oproer zich al organizeert; de onovertroffen tweespraak tusschen den liefderijken Rafaël en den, thans reeds wanhopigen, Lucifer, in het vierde, en eindelijk de schildering van den geweldigen slag in het vijfde Bedrijf.

Al erkende men destijds, gelijk reeds gezegd is, Vondel's bijoogmerk nog niet, het stuk werd, na twee voorstellingen, van het tooneel geweerd, omdat de Predikanten het afgodisch, valsch, heiligschennend, en wat al niet, vonden; maar des te gretiger las het publiek den *Lucifer*, bij duizenden exemplaren.

22. Een soortgelijk onderwerp als de *Lucifer*, maar op heidensch terrein, een opstand namelijk tegen en zich verheffen tot Jupiter, behandelt de *Salmoneus*, die in 1657 verscheen. Ook dit, niet onverdienstlijk, stuk schijnt een allegorie te bevatten: den opstand der ketterij tegen de aloude Kerk. Later bewoog Vondel zich nog menigmaal, in zijne treurspelen, op het gebied der ongewijde geschiedenis. In de *Batavische Broeders* (1662) schetste hij ons de meest verschillende hartstochten met de warmste kleuren; de *Faëton of reuckeloze stoutheid* (1663), al voldoet het geheel niet, bevat aandoenlijke schilderingen en reien — de rei der Uren in 't eerste Bedrijf, bij voorbeeld —: gelijk ook de *Zungchin of ondergang der Sineesche Heerschappije* (1666) naast groote gebreken, schoonheden van den eersten rang vertoont.

23. Doch een rijkere oogst van lauweren wachtte onzen dichter

nog in de Bijbelsche tooneelkunst. De *Jeptha of Offerbelofte*, van 1659, beantwoordt wel in zijne keurige bewerking, maar niet in zijne opvatting, aan de hooge ingenomenheid, waarmeê Vondel zelf, in het „Berecht", van dit werk spreekt. De *Samson of Heilige Wraeck*, die, met de twee volgende stukken, een jaar later verscheen, is, onder menig opzicht, een van die, welke met het meeste genoegen gelezen worden.

Koning David in Ballingschap volgt de bijbelgeschiedenis op den voet, en heeft dan ook minder dramatische waarde, te meer daar het drama onvoltooid is en als de inleiding vormt van *Koning David herstelt*. Of Brandt, die beweert, dat dit laatste zinspeelt op „de wonderbaare herstellinge des Konings van Groot Britanje, Karel den tweeden", gelijk heeft of niet, is moeilijk te bepalen. Zeker echter is het, dat geen der beide laatste stukken zijne personen in die tragische, gespannen toestanden verplaatst, die 't wezen van het treurspel zijn. Veel schoons en aandoenlijks ligt er ook in den één jaar jongeren *Adonias of Rampzalige Kroonzucht*, al laat er de handeling wat te wenschen over. Het volmaaktste evenwel onder deze gewrochten — *na* of *met* den Lucifer? wij wagen haast geene uitspraak — is *Adam in Ballingschap*, zoo dichterlijk en zoo diep weemoedig door Vondel „aller treurspelen treurspel" genoemd. Welke eenheid in die handeling! welke natuurlijke ontwikkeling en ontknooping! welke waarheid en kracht in die karakters! om niet van taal en schilderingen, van levendigheid in verhaal en tweespraak, van het treffend zielkundige te spreken, welke men bewondert b. v. in den Beurtzang van het eerste menschenpaar, in 't begin van het eerste Bedrijf; in de beraadslaging der helsche Geesten, van het derde; en vooral in het tooneel van het vierde Bedrijf, dat ons Eva's misleiding door den sluwen Belial voorstelt, een onovertroffen meesterstuk, terecht door van Lennep gekenmerkt als „een diamant in goud gevat". En de pen, die dat schreef, was van een 77-jarige! Wat zeg ik? Nog drie jaren daarboven zullen 's mans onuitputlijke dichtader niet doen verdorren: de *Noach of Ondergang der eerste Weerelt* schittert nog met al den gloed der jeugd, met al de frischheid eener door niemand behandelde, hoogst eigenaardige stof.

24. Te oordeelen naar de „Berechten", „Inleidingen" en „Opdrachten" zijner grootere werken, naar de vertalingen en de *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste* (1650), zou Vondel even goed de eerste in 't proza geworden zijn, als hij 't in de dichtkunst was, indien hij zich daarop had toegelegd: nu reeds is zijn prozastijl losser, natuurlijker, meer Nederlandsch, met één woord, dan die van den veel hooger geprezen Hooft.

25. Vatten wij thans die lange letterkundige loopbaan kort te zamen, dan vinden wij twee hoofdtijdperken: het eerste, beginnende met 1605, vertoont eene geleidelijke, alzijdige ontwikkeling en loopt tot 1640; het tweede, de glansperiode, schenkt ons tal van kunstwerken in alle slag van gedichten, en gaat, met haast onmerkbare daling, tot ongeveer 1675. Of wil men den grooten man liever naar de dichtsoorten beoordeelen? Dan rangschikke men zijne werken: 1°. in *Lierdichten*, meestal bij de eene of andere gelegenheid opgesteld, en daaronder eenige van meer uitgebreidheid; 2°. in *Hekeldichten*, die hun ontstaan hetzij aan godsdienstige twisten, hetzij aan eigen verdediging te danken hebben; 3°. in *Vertalingen* uit Latijnsche en Grieksche schrijvers en uit de H. Schrift; 4°. in 33 *Tooneelstukken*, meest allen *Treurspelen*: hetzij *vertaalde*, en dan gewoonlijk aan heidensche schrijvers, slechts eene enkele maal aan een Christelijken, ontleend; hetzij *oorspronklijke*, en deze of in de geschiedenis van het Oude Verbond, of in die der eerste Christelijke eeuwen geput, of wel van minder godsdienstigen aard, en hetzij in de heidensche, hetzij in de latere tijden wortelende; 5°. in één *Episch* werk — in zekeren zin een heldendicht; 6°. in drie uitgebreide *Leerdichten*.

26. De man, die aldus èn zijne taal èn zijn land èn zijne Eeuw door zijne voortbrengselen verheerlijkte, moest, zou men denken, een gelukkig en gezegend leven gesmaakt hebben: helaas! hoeveel ontbrak daaraan! Wel mag hij eenigen tijd gewaardeerd zijn geworden in den Muiderkring en bleef hij in aanzien bij dezen of genen beschermer en vriend; wel kroonde hem het schildersgilde van Amsterdam, op het Sint-Lucasfeest, den 21ⁿ October 1653 gevierd, met de lauwerkroon van Apollo: menigmaal ook was miskenning en ondank zijn deel. Tot op zeventigjarigen leeftijd mocht hij evenwel buiten bezorgd-

heid voor zijn levensonderhoud blijven; maar ook deze troost zou hem ontnomen worden: eene huislijke ramp van de ergste soort moest hem treffen. Zijn reeds vermelde zoon Joost was hem in de kousennering opgevolgd; maar raakte door zijn ongeregeld gedrag en de slordigheid zijner echtgenoote zoo diep in schulden, dat de vader er zijne geheele bezitting, meer dan veertig duizend gulden, bij inschoot. Dit gebeurde in het jaar 1657. In Januari van het volgende, werd de thans steunbehoevende grijsaard, te fier om zelf zijnen nood aan iemand te klagen, door tusschenkomst van bloedverwanten en vrienden aangesteld als suppoost (pandschrijver of boekhouder) bij de Bank van leening, met eene jaarwedde van 650 gulden! Ruim tien jaren stond Neêrland's grootste dichter in die nederige betrekking, totdat, in Augustus 1668, „op de requeste van Joost van den Vondel,... versoeckende, vermits sijn hooge jaren van in de tachtigh, dat, behoudens sijn tractement, *Emeritus* soude worden verclaert, waerop sijnde gedelibereert, is goetgevonden aen Vondel sijn verzoeck toe te staan, en hem voor *Emeritus* te verclaren." Zoo luidde het officiëele stuk. Eigenlijk had de arme dichter zijn ontslag niet gevraagd, maar gekregen, omdat er herhaalde klachten over zijne nalatigheid waren ingekomen. Zijne vrienden en begunstigers deden aan het ontslag dien welwillenden vorm geven: de wedde echter bleef hij genieten. Op Woensdag, den 8n Februari 1679, werd Joost van den Vondel, „out 92 jaren, woonachtigh op de Cingel, over de Warmoesgraft, om half drien precijs" door veertien dichters en liefhebbers van dichtkunst, naar de Nieuwe Kerk, waar, sedert 1675, ook zijne geliefde dochter reeds was ter ruste gegaan, ten grave gedragen: hij was den 5n, 's morgens tusschen vier en vijf ure, „naar kerkelijke wijze berecht", het eeuwige leven ingetreden.

Den 18n October 1867 heeft Nederland zich „van een lang verzuimden plicht" gekweten, toen het, door samenspanning zijner edelste krachten, in tegenwoordigheid van afgevaardigden uit alle landen, waar het Dietsche woord weergalmt, in het nieuwe Park van Amsterdam, aan Joost van den Vondel een standbeeld deed verrijzen, met dit, uit de keurige pen van J. A. Alberdingk Thijm gevloeid, opschrift:

Om den adel van zijn karakter:
om den rijkdom van zijn
Genie:
om den gloed en de lieflijkheid
zijner dichtgave:
bij scherp vernuft
en degelijke wetenschap:
om zijn tooveren
met de Nederlandsche taal,
dienstbaar gemaakt aan zijne
liefde voor land en stad:
wordt hier aan
Joost van den Vondel,
ter kwijting
eener diepgevoelde schuld,
dit gedenkteeken
gewijd.
MDCCCLXVII.

§ 4. Overige leden van den Muiderkring.

1. Zoo Hooft de meest gevierde, Vondel de geniaalste en Vossius de geleerdste was van dien letterkundigen kring, de ziel en als de Graciën ervan waren Roemer Visscher's begaafde dochters, Anna en meer nog Maria Tesselschade.

Anna (geb. 1584) was, èn als vrouw èn als dichteres, minder bevallig dan hare zuster; maar een grootere ernst en wellicht ook eene vlijtigere beoefening van het technische gedeelte der dichtkunst, geven aan hare verzen eene vloeiendheid en eene zuiverheid van vorm, die Tesselschade wel eenigszins ontbreken. Haar aanleg trok haar tot het zededicht, en deed haar met meer bewondering misschien den later te bespreken Cats, wiens omgang zij, in Zeeland, eenige maanden genoot, en wien zij altijd eene warme vriendschap bleef toedragen — aanhangen, dan Vondel, dien ik haast den tegenvoeter van den beroemden Zeeuw zou noemen. Van de bijschriften in rijm op haars vaders *Sinnepoppen*, is boven reeds gesproken. Buitendien bezitten wij van hare hand nog: *Honderd christelijke zinnebeelden*, naar de *Emblèmes* der Fransche Kalviniste Georgette de Montenay, en eenige losse rijmen van verschillenden inhoud. Eerst in haar veertigste jaar huwde zij met den Dord-

schen rechtsgeleerde, Dominicus Booth van Wesel; zij overleed in 1651, te Leiden.

2. Maria Tesselschade werd in 1594 geboren, en ontving haren tamelijk zonderlingen, maar uiterst populair geworden naam van Tesselschade (door de Muider vrienden nu eens in den Latijnschen vorm van Tessela veranderd, dan samengetrokken tot Tesselschâ of, ingekort, eenvoudig Tessel en, met de gesuikerde verkleiningspartikel, Tesseltje) van de *schade*, die, „op de Kars-avondt van 't jaar 1593, aan omtrent 140 scheepen, leggende in het *Texel* zeylree, door een afgrijselicke storm, is geschiedt." Deze schrandere, hoog æsthetisch gestemde vrouw muntte niet slechts uit in de dichtkunst; zij wist ook zeer vernuftig op glas te graveeren en hanteerde naald, penseel en luit met veel geluk; zoodat Barlaeus (in Bilderdijk's vertaling) wel mocht zingen:

›'k Mocht aan Tessel's schilderyen
Mijn betooverde oogen wijen;
. . . . . .
›'k Zag tapijten, die zy weefde,
Waar het schoonst gebloemt' in (leefde.
'k Zag haar Dichten, Godenval
Die geen tijd verknagen zal.
. . . . . .
'k Zag het broze glas der bekeren
Haar der Eeuwigheid verzekeren
Door het oogverbijstrend schrift
Van haar diamanten stift.
'k Zag haar hand de cyther grijpen.
't Trillend koper kunstig nijpen:
En der Zanggodinnen ry
Hupplen op haar melody."

Over hare zangkunst liet Hooft zich met niet minder ingenomenheid uit, in het volgende vers:

›O loflijk keeltjen, na dat ghy
All' 's wereldts stemmen waert verby
Gestreeft, en zat der aerdsche dingen:
Ontbrak 'er meer niet, dan parthy
Met 's hemels Engelen te zingen."

In weerwil van die menigvuldige gaven, is ons niet veel van hare geschriften bewaard gebleven. Van de vertaling van Tasso's *Gerusalemme liberata* bestaat slechts ééne stance meer, die, zoo zij maatgevend is, voor het overige aan niets volmaakts doet denken. De vorm stond haar te min ten dienste, gelijk reeds gezegd is, en Hooft, Vondel of Huygens moesten haar werk, eer het in de openbaarheid trad, gewoonlijk wat „verstelt", „betuttelt" en „bekrapt" hebben. Enkele stukken, als

haar lieflijk *Onderscheid tusschen een wilde en een tamme zangster*, waarin zij de *Wilde Zangster*, d. i. de nachtegaal, met de *Tamme Zangster*, Jonkvrouw Maria Pilt, vergelijkt, en haar *Antwoord aen d'Amsterdamsche Akademie*, zijn ons in niet „betuttelden" vorm overgebleven en verraden een echt dichterlijk gemoed. Ook in hare brieven stralen haar fijn gevoel en haar geoefende geest door, niet minder dan hare onwrikbare gehechtheid aan de Katholieke Kerk, waarvan de onkiesche Barlaeus, de vrijdenker Hooft en de tamelijk onverdraagzaam Protestantsche Huyghens haar zoo gaarne zouden verwijderd hebben. In 1649, dus niet hoog bejaard, maar toch na den dood van haren echtgenoot, den zeeofficier Allard Crombalch, en van hare beide dochters, overleed Tesselschade, te Amsterdam. Zij had, tijdens haar huwelijk, haar *Bel-Vedere* te Alkmaar bewoond; maar was, in haar weduwstaat, in 1642, naar hare geboorteplaats teruggekeerd.

3. De Antwerpenaar Caspar van Baerle of Barlaeus, werd geboren in 1584, en te Leiden gevormd. Hij was eerst Predikant bij de Remonstranten, en ging daarna, de kerktwisten moede, zich te Caen, in Frankrijk, den titel van doctor in de geneeskunde verwerven, om eindelijk als Hoogleeraar bij het Amsterdamsch *Athenæum Illustre* op te treden. Hij moge al, door Boxhorn, de eerste dichter zijner Eeuw („vatum nostri sæculi princeps") genoemd worden, wij kunnen hem de voorkeur, die hij aan zijn (soms duister, dikwijls gezwollen) Latijn boven de moedertaal schonk, niet wel vergeven. De weinige Nederlandsche stukken, die wij van hem bezitten (althans die onder zijn naam doorgaan; want men heeft wel eens het vermoeden geuit, dat sommige, en bepaald de beste dier stukken van eene andere, wellicht van Vondel's, hand konden zijn) verraden een gelukkigen aanleg; hij is er natuurlijk en waarlijk zangerig; en men mag met grond aannemen, dat bestendiger oefening hem tot een onzer beste dichters van dit tijdvak zou gemaakt hebben.

4. Over Laurens Reael (1583—1637), den oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië en zee-admiraal, kan men nagenoeg hetzelfde oordeel vellen; behalve dat deze minder tijd aan de dichtkunst, en aan de letteren in 't algemeen, be-

steedde, en dat zijne bevallige Nederlandsche werken, naast een zeer verdienstlijk hekeldicht op de aanhangers van Gommarus, bijna uitsluitend *minnedichten* zijn.

5. Beider vriend, Ridder Constantijn Huygens, Heer van Zuylichem, hoewel zich niet zelden aan vreemde letteroefening, niet slechts in het Latijn, maar ook in levende talen, wagende, bleef beter den voorrang der moedertaal in zijne schriften handhaven. Hij werd te 's Hage in 1596 geboren, genoot eene uitmuntende opvoeding, eerst in zijne geboortestad en daarna aan de hoogeschool te Leiden, en voltooide zijne vorming door reizen naar Engeland en Italië. Op zijn 26e jaar vertrok hij weder, maar thans als secretaris van het gezantschap, naar Engeland, alwaar hij door koning Jacobus tot ridder geslagen werd. Sedert 1630 volgde hij in de hoedanigheid van raad en rekenmeester, en sedert 1632 in die van geheimschrijver, den stadhouder Frederik Hendrik, eene waardigheid, welke hij ook bij Willem II en Willem III bekleedde. Later werd hem nog het gezantschap bij verschillende hoven opgedragen, wat den oefengragen man gelegenheid bood, zich op de levende talen met genoeg gevolg toe te leggen om in het Fransch, het Italiaansch en het Spaansch te kunnen dichten. In 1687 eindigde hij — een verzadigde gast aan den disch des levens, gelijk Peerlkamp zich, naar Lucretius, uitdrukt — zijne aardsche loopbaan, op zijne, in dicht verheerlijkte, hofstede Hofwijck, nabij 's Gravenhage. Uit zijn huwelijk met Susanna van Baerle (wier aanzienlijk geslacht niet aan dat van Caspar Barlaeus schijnt verwant te zijn geweest) sproten vijf kinderen, waarvan het oudste, Constantijn, die zijnen vader in het geheimschrijvers-ambt opvolgde, ook als dichter bekend werd, en het tweede, Christiaan, zich zulk eenen roem verwierf in de wis-, natuur- en werktuigkunde, dat Newton hem den grooten Huygens („summus Hugenius") noemt.

6. Huygens was 29 jaren oud, toen de zes Boeken zijner *Otia* of *Ledige Uren*, waarin hij, naar Vondel's woord, „Apolloos Kerck in vierderhande talen" bouwde, verschenen. Vele der gedichten, in dezen bundel opgenomen, als: de Latijnsche (1e Boek), de *Efforts François et Italiens* (2de B.), de *Bibelstoffe*, benevens de niet onaardige *Uytlandige Herder* (3de B.);

het tegen de modezucht gerichte, scherp hekelende *Costelick Mal* en het geestige, levendige, om zijne losse, soms wat uitvoerige schilderingen aan Cats herinnerende *Voorhout van 's Gravenhage* — waren reeds vroeger, hetzij vóór, hetzij gedurende des dichters verblijf in Engeland, gemaakt. Het 5de Boek bevat de *Stemmen eeniger Steden en Dorpen van Holland, mitsgaders sijne Characteres oft Printen;* hij toont zich daar zinrijk, bondig en oorspronkelijk, maar niet altijd vrij van eene der hoofdfouten zijns tijds: valsch vernuft. In het 6de Boek bezingt hij *Van als*, onder welk „alles", Hooft echter en de Roemers-dochteren het aanzienlijkste deel hebben. Eene verzameling, door Huygens in 1658, en met aanteekeningen van Bilderdijk in 1824 uitgegeven, draagt den titel van *Korenbloemen*, en behelst, behalve de reeds opgenoemde werken het krachtige *Oogentroost*, de beschrijving van zijn *Hofwijk*, de *Zeestraet*, de vrij platte *Klucht van Trijntje Cornelis* en eene menigte beurtelings puntige en hartelijke, maar altijd geestige, „mengelingen". Hij beschreef ook zijn eigen leven in Latijnsche verzen (*Vita propria*), in 1817 door Peerlkamp uitgegeven, terwijl Jonckbloet eerst in 1841 het bevallige, schoon eenigszins knutselachtige *Cluyswerk* in druk gaf.

7. Huygens was zeker een vernuftig man en een rechtschapen gemoed, die de fijnste vormen, om welke hij verdiende door Hooft „de ooghelijn van 't Hof" genoemd te worden, aan eene groote zelfstandigheid wist te paren; die geestige scherts, niet minder dan hoogen ernst, in eene beeldrijke en natuurlijke taal vertolkte; maar dien men volstrekt niet met Vondel, zelfs niet met zijnen vriend, den Drost, aangezien vooral de veelzijdigheid van des laatsten werkkring, op dezelfde lijn kan plaatsen.

8. Gerardus Vossius en Corn. Gisb. Plemp beoefenden de Nederlandsche letteren niet. De laatste beweerde zelfs, in zijne voorliefde tot de Latijnsche taal, half schertsend, half ernstig, dat de naam zijns geslachts van *lembus*, eene visschersschuit, afgeleid was:

»Lembus in assiduo bene piscatoribus usu
Tunc erat, a quo gens Plempia nomen habet"

De minder belangrijke dichters, Brosterhuyzen en van der

Burgh, gaan wij eveneens onder bloote naamsvermelding voorbij, om den Muiderkring met een opmerkelijken, schoon veel jongeren dichter te sluiten.

9. Jan Vos,

> „ een ambachtsman, een ongelettert gast,
> Die nu de gansche rey van Helicon verrast;
> Die noyt geseten heeft aen Grieks' of Roomsche disch,
> Wijst nu de werelt aen, wat dat een treurspel is."

Zoo sprak zich de ultra-klassieke Barlaeus over den Amsterdamschen glazenmaker uit, die, in 1641, toen hij pas even in de twintig jaren oud was, zijn *Aran en Titus* schreef, een treurspel, dat denzelfden hooggeleerden kunstrechter slechts ééne fout scheen te hebben, van namelijk „al te treurig" te zullen schijnen. Niet alleen de geletterde wereld dier dagen: Hooft, van Baerle, van der Burgh, Vondel en de nogjeugdige Geer. Brandt, maar geheel Amsterdam, geheel Nederland stond in verbazing en riep, in dolle opgewondenheid:

> »Rijst Sophocles weêr op? stamt Aeschylus weêr hier?
> Of maeckt Euripides dat ongewoon getier?"

En inderdaad, er was veel goeds in dat stuk: treffende toestanden, stoute grepen, groote gedachten, in grootsche beelden belichaamd: maar dat alles was dermate overdreven, dermate door snorkende hoogdravendheid ontsierd, met zoo onmogelijke hartstochten in beweging gebracht, met zoo vele gruwelen van allerlei aard doorslingerd, dat geen man van beproefden smaak (zou men *thans* denken) die monsterachtigheden kon bewonderen, zoowel als geene zenuwen tegen de voorstelling ervan bestand zijn. Niet minder wanstaltig was de daaropvolgende *Medea*, waarin de beruchte kindermoordster den toeschouwers des te afgrijslijker had moeten schijnen, als de wetgever van den Latijnschen Parnassus nadrukkelijker tegen hare, op het tooneel te plegen, moorden gewaarschuwd had, in het bekende:

> »Ne pueros coram populo Medea trucidet".

Maar Jan Vos was geen man om zich aan Horatius, aan „een lierpoëet", die toch minder hoog „aan de troon van Apollo (zat) dan de tooneeldichters", te storen! De *Klucht van Oene*

valt even diep in het gemeene, in de taal en zeden van het laagste grauw, als zijne treurspelen in het opgeblazene en overdrevene, alhoewel ook daar weêr een onmiskenbaar talent doorstraalt, wat in de losse gedichten van verschillenden inhoud, door hem opgesteld, misschien nog meer zichtbaar is. Hoe Barlaeus met zijn klassieke kieskeurigheid, dien voorlooper van het ongebondenste romantisme zoo vergoden kon, is een geheim. Jan Vos stierf in 1667.

10. Men ziet het, de Muiderkring — waar Jan Vos slechts het laatste tijdperk van meêgeleefd kan hebben — al was hij een middelpunt van dichterlijk werken, had evenwel, bij zoo veel verscheidenheid van gaven, bij zoo opmerkelijke zelfstandigheid van karakters, bij zoo weinig ondergeschiktheid des eenen aan den anderen, niets van eene *school*. Dezen overwegenden invloed van eenen op velen, dat bijna uitsluitend volgen ééner, door den meester gekozen, richting, door eene geheele klasse van dichters, vinden wij in

§ 5. De Zeewsche of Dordsche School. — Jacob Cats.

1. Wij staan hier voor den meest populairen dichter, dien Nederland heeft opgeleverd, voor Jacob Cats. Te Brouwershaven den 10ª November 1577 geboren, moest hij al vroeg de zoetheid van dat familieleven ontberen, voor 'twelk zijne geschriften zulk eene onuitputbare bron van stichtelijke tijdkorting, zulk eene gemakkelijke school van levenswijsheid, zulk een beurtelings troostende en vermakelijke vriend zouden worden. Hij werd namelijk, toen zijn vader hertrouwde, — want „die (hem) had gebaert die leyde 't leven af" — door eenen oom van moederszijde opgevoed en kort daarna te Zierikzee ter schole besteld. Vier jaren later ging hij naar Leiden, waar hij zijne rechtsgeleerde studiën begon, en eindelijk naar Orleans, waar hij die voltooide en den doctorstitel verwierf. Van daar bezocht hij Parijs en later Engeland, keerde vervolgens naar het vaderland terug, verbleef daar eerst te 's Hage, toen te Brouwershaven en eindelijk voor goed te Middelburg, als advokaat.

2. Door zijn huwelijk met de uit Antwerpen geboortige,

maar te Amsterdam gevestigde Elisabeth van Valkenburg, kwam Cats in het bezit niet slechts eener hem waardige levensgezellin, maar ook van een aanzienlijk fortuin; wat hem veroorloofde het landgoed Grijpskerke, in de nabijheid van Middelburg, te koopen en te bewonen. Daar ging zijn dichterlijk gesternte op. De *Emblemata* of *Sinnebeelden*, benevens de *Maeghdenplight* en *Galathee of Herders-minneklachte*, verschenen er in 1618; de *Selfstrijt* twee jaren daarna, en nogmaals twee jaren later, zijn *Tooneel der Mannelijcke Achtbaerheyd*, terwijl het *Houwelijck* in 1625 uitgegeven werd. Al deze werken zijn zedekundige leerdichten, meestal afwisselend verhalend en leerend, maar, hoewel men er eenig vernuft niet in kan miskennen, altijd buiten mate gerekt en als aangelegd, eentonig van vorm, van „dreun" en, in zekeren zin, ook van gedachten. Het *Houwelijck*, een van de beste uit 's mans werken, behandelt in het 1e Deel de *Maegt*, in het 2e, *Man* en *Vrou*. Hier wordt, in vier nieuwe deelen, het *Christelijck Huys-wijf* vertoond „in de gestalte van

Bruyt	vergeleecken met de vier getijden des Jaers	Lente
Vrouwe		Somer
Moeder		Herfst
Weduwe		Winter.

Met bij-voeginge van de Mannelijcke tegen-plichten op alle de voorgemelde gelegentheden." Soms heeft de ontwikkeling van dit plan in tweespraak plaats; soms ook worden er vele duizenden gelijkmatige en — waarom zouden wij het zwijgen? — voor onzen bedrijvigen en voortvarenden tijd haast onleesbare alexandrijnen afgelierd.

3. Intusschen was de dichter, in 1623, te Middelburg met het Pensionarisschap bekleed geworden; en het was slechts toen men hem het aanbieden dierzelfde betrekking te Dordrecht „als eene Goddelijke roeping" voorhield, — zoo suft Witsen Geysbeek — dat hij in 1625 besloot, zich in deze stad te vestigen. Hier, zoowel als daar, was hij, met zijn ambtgenoot, Simon van Beaumont, en Anna Roemers, door den laatste

„Die Nymph, die op den Amstel woont,
Die met laurieren is ghekroont,"

geheeten, het middelpunt der Zeeuwsche en Dordsche school.

Twee laren later van een gezantschap naar Engeland wedergekeerd, verloor Cats zijne echtgenoote; een slag, die hem zoo diep niet griefde, of hij kon nog blijven voortwerken aan zijn *Trou-ringh*, *met den Proefsteen*: eene reeks van verhalen, op het huwelijk betrekkelijk, waarin de „liflafferijen" zoo min als elders ontbreken. „Mijn ooghmerck in desen alleen — zoo besluit hij de *Voor-reden* van dit werk — is geweest mijn sinnen besigh te houden, de Nederlantsche tale te vercieren, de Hollantsche gedichten sacht-vloeyende en sonder stoot en stopwoorden (!) te maken; ten eynde deselve eenpaerlijck en sonder stuyten gelesen moghten werden. En boven dien onse Lantsgenooten met vermakelijckheyt wat goets te doen lesen, en daer door bequamer te maken tot het huyselijck en borgerlijck leven, en een gelucksaligh sterven." Voorwaar een edel doel, om 'twelk te bereiken wat meer bondigheid, wat meer gespierdheid, wat meer verheffing, bij die veelzijdige, schoon ietwat burgerlijke, levenswijsheid en die onuitputtelijke dichtader, geen kwaad zouden gedaan hebben.

De *Spiegel van den ouden en nieuwen Tyt*, in 1635 te 's Hage gedrukt, is eene „versamelinge van oude spreeckwoorden en bijspreucken; uyt veelderhande talen en tijden met opmerckinge gekozen en op den loop van 's menschen leven bescheydenlijck toegepast."

De man, dien Bilderdijk „een treuzelaar, een hals, niet opgewassen voor een staats-minister" noemt, moest in waardigheden nog hooger stijgen. In 1636 werd hij als Raadpensionaris van Holland, en negen jaren later, daarenboven als Groot-Zegelbewaarder der Staten en Stadhouder der leenen aangesteld. Nadat hij, in 1651, deze hooge waardigheden had nedergelegd, ondernam hij nog een gezantschap bij den protector Cromwell, dat echter nutteloos afliep, en betrok toen het door hem zelf aangelegde *Zorgvliet*, even buiten den Haag, aan den weg naar Scheveningen, waar hij den tijd, die verliep van zijn 75e tot zijn 83e en laatste levensjaar, „onder het genot van al de gelukzaligheden die een braaf mensch in den avondstond van een welbesteed leven op deze aarde kan smaken" (zoo wederom Witsen Geysbeek) doorbracht, en den 12n September 1660 ontsliep.

4. Op het rustige *Zorgvliet* begon het tweede tijdperk van Cats' dichterlijke loopbaan. Daar schreef hij zijn *Ouderdom en Buitenleven* (eigenlijk een tweevoudig onderwerp), waarvan het 1e Deel eene „Inleydingh tot Beyde" behelst, het 2e „'t Buytenleven" beschrijft, en het 3e het „Beleyt van een goeden Ouderdom" bevat; daar teekende hij zijne *Hofgedachten*, d. i., zedelijke overdenkingen „op 't gesichte van boomen, planten, bloemen", enz. op; daar had hij, „op voorkomende gelegentheden", zijne *Invallende Gedachten;* daar timmerde hij eene *Dootkiste voor de Levendige*, door het ontwikkelen van „sinnebeelden uyt Godes woort"; daar boekte hij zijne *Tachtigh-jarige Bedenckingen*, zijne *Gedachten op slaepeloose Nachten;* daar schetste hij zijn *Tachtigh-jarigh Leven en Huyshoudingh* op „Sorghvliet": daar berijmde hij eindelijk, „tot naricht van desselfs veertien kints-kinderen", een verhaal van zijn *Twee-en-tachtigh-jarigh leven*, „van sijn geboorte tot sijn doot toe", een werk, dat eerst in 1700 gedrukt werd. Ja, tot in het aangezicht des doods, vond deze onze Ovidius nog kracht om een geloovig en niet onverdienstelijk *Gebed* op te stellen, dat hem nog „op sijn dootbedde door ordre gelesen" werd. Zijn stoffelijk overblijfsel rust in de Kloosterkerk te 's Hage, terwijl Brouwershaven hem, in 1829, een standbeeld oprichtte.

5. Jacob Cats is gedurende bijna twee eeuwen de lievelingsdichter, ja, *de* dichter van Nederland, in Noord en Zuid, geweest. Niet alleen stond het „boek van Cats", of, gelijk men hem met eerbiedige gemeenzaamheid noemde, van „Vader Cats", bij zijne geloofsgenooten naast den statigen huisbijbel: ook in de Katholieke huisgezinnen, vooral in België, bleef het de geliefkoosde lectuur. Wij Nederlanders zijn kalm, praktisch, huislijk, godsdienstig van aard en wel wat laag bij den weg, en wanneer, na de beslommeringen van den dag, in winkel of kantoor, op het veld of aan het handwerk, de huisbaas met de zijnen om den vlammenden haard is neêrgezeten, dan was het geene geringe vreugde, zich den tijd te korten met die gemakkelijke, zangerig dreunende, voor ieder verstaanbare, op alle toestanden passende beschouwingen, zinnebeelden en verhalen, die, in hoe ruime mate ook genoten, nog altijd stof beloofden voor de overige avonden van den langen winter. Men moet het echter met de zedelijk-

heid niet al te nauw genomen hebben; want onder al die vaderlijke lessen, wijze raadgevingen, menschkundige wenken en vermaningen, sluipen er zoo menige, zoo uitvoerig en als met behagen geschilderde *nuditeiten* in, dat men niet begrijpt, hoe eene eerbare huismoeder haren oudsten zoon dergelijke voorstellingen kon hooren voorlezen, zonder zelve schaamrood te worden en zonder die lezing voor hare zestien- en achttienjarige dochters te verbieden. „Geen fatsoenlijk meisje van onzen tijd", verklaart de niet van overdrijving verdachte schrijver van *Lidewyde*, „kan een gedicht van Cats ten einde toe lezen; geen onzer opgeschoten knapen straffeloos bladeren in de dichterlijke nalatenschap van den vromen Raadpensionaris. Het is er mede als met de vertellingen van *La Fontaine* en met de romans van *Voltaire*."

Ofschoon, blijkens de getuigenis van Feith, de werken van Cats reeds destijds „tot den laagsten rang van menschen verwezen" waren, en Bilderdijk zegt, dat ze „nauwlijks meer dan van het plompe gemeen gelezen" werden, heeft echter de geest onzes tijds den „vader" het meest in zijne populariteit benadeeld, vooral sedert dat Potgieter geweigerd heeft, zijnen wierook voor dien afgod te branden. Naar ons bescheiden oordeel, zal noch de kunst, noch de zedelijkheid, noch ons nationaal karakter onder dien omkeer lijden. „Al wat er onhebbelijks wezen mag in onzen landaard is weleer vleesch geworden in den persoon van Jacob Cats.... Zijne populariteit is een nationale ramp geweest. Hij heeft ons omgekneed tot een wawelend en geniepig volk, heeft onzen smaak bedorven, onzen kunstzin uitdoofd, heeft geene hoogere eerzucht bij ons opgewekt dan om, met Gods naam op de lippen en met eene aalmoes in de uitgestrekte hand, te sterven als millionair." De dichter, die zich de platheid kon getroosten van te zeggen:

> Het is een deftig werck en waert te sijn gepresen.
> Godtzalig en met een oock rijck te mogen wesen,

verdient eene kastijding, als die hem, in deze woorden, door bovenaangeduiden criticus wordt toegedieud.

6. Tot de Dordsche school behooren, volgens eene nauwkeurige opsomming van Dr Schotel, niet minder dan acht en twin-

tig dichters, meest allen de Latijnsche, enkelen de Nederlandsche hier bespelende, wier gedichten, onder den titel van: *Zeeuwsche Nachtegael* „ende deszelfs dryderley gesang (Minnesang, Sedensang ende Hemelsang), door verscheyden treffelijcke poëten bijeengebracht", werden uitgegeven.

De eerste plaats komt hier, èn om de tijdsorde èn om de hooge bedieningen, die hij bekleedde, toe aan den reeds genoemden Simon van Beaumont, uit een oud Dordsch geslacht in 1574 geboren. Hij werd, in 1606, als Pensionaris te Middelburg, en in 1634 in diezelfde betrekking te Rotterdam aangesteld, en overleed te 's Gravenhage, in 1654. Hij dichtte niet slechts in het Nederlandsch, maar ook in het Latijn en zelfs in het Fransch. Het meest munt hij uit in zijne *Grillen* (d. i. puntdichten), in zijne, wel is waar min talrijke, maar eenvoudige en natuurlijke *Fabelen*, en eindelijk in de *Rijmspreuken*. Zijn zoon heeft eene verzameling van zijns vaders gedichten uitgegeven, onder den titel van: *Horae Successivae*, *Tijtsnipperingen van de Jonckheit*, *tot in den Ouderdom*, en in 1841 deed J. Tideman nog eene nieuwe uitgave van de *Gedichten van* S. van Beaumont verschijnen.

7. Ook de Vlissingsche Petrus Hondius (de Hond), die, van 1606 tot 1621, zijn sterfjaar, de bediening van predikant bij de protestantsche gemeente te Ter Neuzen waarnam, dient hier vermeld te worden. Zijn *Dapes inemptoe of de Moufeschans* (verschansing tegen de *muffe* steêlucht) „dat is de soeticheydt des Buytenlevens, vergeselschapt met de Boucken, afgedeeld in X Gangen", getuigt, in weerwil van 't ietwat beuzelachtige, waarvan haast geene van de landhuisbeschrijvingen dier dagen vrij was, niet slechts van 's mans gemoedelijke inborst, maar ook van zijne ervarenheid in de kruidkunde, over welke hij een afzonderlijk werk schreef. Geestiger misschien dan de vorige, en zuiverder van taal en smaak was de Middelburgsche advokaat en raad, Johan de Brune, later secretaris der staten en eindelijk raadpensionaris van Zeeland, die in 1589 geboren werd en in 1658 overleed.

Adriaan Hoffer of Hofferus, beurtelings schepen, raad en burgemeester van Zierikzee, alwaar hij, in hetzelfde jaar als de Brune, het levenslicht aanschouwde, was meer een

godgeleerde dan een dichter, en zijne *Nederduytsche Poëmata* zijn van veel geringer gehalte dan genes *Emblemata of Zinnewerck*. Een andere Johan de Brune, de Jonge genaamd, een neef van den schryver der *Emblemata*, rekende zich ook tot de school van Cats, wien hij, als aan „den opperleermeester der polijtheid", enz. zijn *Wetsteen der vernuften*, eene uitgebreide verzameling van soms geestige, dikwijls smakelooze vertellingen en kwinkslagen, opdroeg.

8. Noemen wij nog Johan van Someren, Apollonius Schotte, Govert van Slingeland, wien men eene zekere losheid niet ontzeggen kan; verder den prozaschrijver Joh. van Beverwijck en, naast de uitstekende Roemersdochter, haren zoon, Roemer van Wesel, die een treurspel: *De lijdende Christus*, vervaardigde; de rijk begaafde Dordsche Jonkvrouw, Margaretha Godewijck (1627—1677), de voortreflijke echtgenoote van den dichter Cornelis Boy, Anna van Blokland, en eindelijk het wonder van geleerdheid harer dagen, Anna Maria Schuerman.

9. Maar nergens vond de Catsiaansche dichttrant meer aanhangers dan in het Katholieke Zuiden. Justus Harduyn, Hardewijn of Harduinus, (1582— circa 1635) pastoor te Audeghem, al heeft hij grootendeels slechts vertalingen gemaakt, is misschien te gespierd om tot die school gerekend te worden. Twee andere priesters, Willem van der Elst, pastoor te Bouchaut, in de polders, en Pieter Gheschier, pastoor van 't bagijngof te Brugge, streefden meer den (in hun oog) grooten meester na. Twee Brugsche advokaten, Olivier de Wree en Lambrecht de Vos of Vossius, wijdden zich mede, de eerste als geschiedschrijver, de tweede als hekeldichter, aan de didaktiek. Ook Geraerd van Wolschaten, de vier Paters: Willem van der Borcht (a Castro) Petrus Croon, Pieter Mallants en Willem van Wissekercke, en de geleerde Venlonaar, Eeryck of Henrick van der Putte (Erycius Puteanus), ook schrijvende onder den naam van Honorius van den Born (geb. 1574 † 1646), die eerst leeraar der welsprekendheid te Milaan en historiograaf van den Koning van Spanje was, en daarna, aan de Leuvensche Hoogeschool, den vermaarden Justus

Lipsius in het leeraarsambt opvolgde — verdienen genoemd te worden.

10. Veel hooger evenwel staat, als dichter, te boek de Jezuïet Adrianus Poirters, die, te Oosterwijk, in Noord-Brabant, in 1605 geboren, de letteren te Mechelen, te Maastricht en te Roermond onderwees, en den 6 Juli 1675 te Mechelen overleed. Zoo die ijverige man niet een ruim gedeelte van zijnen tijd aan de bediening van zijn predikersambt hadde moeten besteden, dan zouden zijne geloofsgenooten in hem, ook onder het opzicht der uitgebreidheid zijner werken, eenen Katholieken Cats gevonden hebben. Immers hij bezat datzelfde gemak van versificatie, met meer gedrongenheid, diezelfde onuitputlijke dichtader, dienzelfden helderen blik om de gebruiken en vooral de verkeerdheden der wereld in te zien, hetzelfde penseel om ze aanschouwelijk, en met meer overtuiging dan de Meester, voor te stellen. Gezond oordeel, geestige kenschetsing, luimige, nooit zedenkwetsende vroolijkheid, en daarbij een levendigen, vloeienden volksschrijvers-stijl: ziedaar de hoedanigheden van Poirters' voornaamste werk: *Het Masker van de wereldt afgetrokken*, hetwelk, sedert zijn verschijnen, in 1644, een zestigtal uitgaven mocht beleven, en in de Katholieke familiën ten minste even populair was als de geschriften van vader Cats zelf. Het *Masker* bestaat uit zinnebeeldige prenten, welke eerst in dicht uitgelegd, daarna door „aenspraken tot de Godminnende Ziel" toegepast, en eindelijk met verhalen en moralizatiën, soms op ernstigen, dikwijls op koddigen toon, onder den naam van *toewerpjens*, *toemaeijens* of *bijworpkens*, opgeluisterd worden. De dichter trekt er te velde tegen de ijdelheid, die toen zoo algemeen was, zelfs in de lagere volksklassen; in het bijzonder tegen de gebreken der vrouwen, en tegen de losheid der zeden in 't algemeen, welke, naar het zeggen van den niet partijdigen Snellaert, er door verminderd werd. De overige geschriften van pater Poirters vertoonen nagenoeg dezelfde hoedanigheden; en men moet al heel weinig begrip van ascetisme bezitten of Poirters niet gelezen hebben, om, met Hofdijk, Snellaert na te beuzelen, dat het den man soms aan „gezond verstand" ontbreekt, of dat men „overal de poging ziet doorstralen om te bewijzen dat het geluk bestaat... in de verwelking

der ziel"! Poirters' lied van *Den zoeten naem Jezus* en van *Het heylig herte* zijn geurige en kleurige dichtbloemen. Meer mystiek is *Het duyfken in de steenrots* en *Het daeghelijckcks nieuwe-jaer-Spieghelken van Philagië*, waarin zoo „grondelick het verschil, datter is tusschen de Parijsche en de Paradijsche moden", wordt aangetoond. *Het heylig hof van keyser Theodosius* is daarentegen half geschiedkundig, half zinnebeeldig; maar overal moraliseerend. Men kan zeggen, dat de geheele reeks der Vlaamsche dichters uit dit tijdperk — en die reeks is breed — dezelfde richting was toegedaan; en men zou de lijst der Geestelijken, die, op het spoor van Poirters en der bovengenoemden, zich aan de stichtelijke dichtkunst wijdden, nog wel met een tiental kunnen vermeerderen; maar, behalve dat de meesten hunner de grenzen der middelmatigheid niet overschreden, laat ons kort bestek deze uitweiding niet toe.

§ 6. Buiten beide kringen.

1. Al behooren de reeds behandelde schrijvers inderdaad tot de kringen, waaronder wij hen gerangschikt hebben, zij waren evenwel zelden zóó uitsluitend de volgelingen der groote mannen, die zij zich ten voorbeeld gekozen hadden, dat men hen de *leerlingen* dier meesters zou kunnen noemen. Ja, eene geheele reeks van dichters staat buiten alle samenwerking, of liever, sluit zich evenzeer bij de eenen als bij de anderen aan. Eene strenge afbakening is derhalve slechts om den wille der methodieke orde verdraaglijk. Ook de tijdsorde lijdt daar eenigszins onder; maar het mindere moet voor het meerdere wijken.

2. Onder de mannen, wier onafhankelijke werking zich het krachtdadigst, zelfs buiten de grenzen van het enge vaderland, deed gevoelen, noemen wij, na den geschiedvorscher en dichter, Pieter Schrijver, meer bekend onder den Latijnschen naam van Scriverius (geb. Haarlem 1576, † Leiden 1660), het eerst, den beroemden Daniel Heins of Heinsius. Uit een aanzienlijk geslacht, in 1580, te Gent geboren, kwam hij, met zijne ouders, reeds op driejarigen leeftijd naar Zeeland, stak van daar naar Engeland over, keerde naar Nederland weder en werd, reeds in zijn twee en twintigste jaar, gemach-

tigd, aan de Leidsche hoogeschool, „uyt de vermaerde poëten te expliceren, en daerop in dese universiteit openbare lessen te doen." Hij werd een der geleerdste mannen van zijnen tijd, en was niet alleen in de Westersche, maar ook in de Oostersche talen buitengemeen ervaren. „Wanneer ik uwe Grieksche verzen lees — zoo getuigde Casaubonus van hem — dan meen ik Homerus, niet Heinsius te lezen; lees ik uwe Latijnsche, dan is het mij, als waart gij Ovidius of Propertius." Hoe verdienstelijk echter de man onder dat opzicht ook moge wezen, wij hebben hem thans als Nederlandsch dichter te waardeeren; en ook hier erkennen wij in hem een zeer ernstig talent. Zijne *Nederduytsche Poëmata*, onder den pseudoniem van Theocritus a Ganda uitgegeven, verschenen in 1616, en werden, dank zij der ingenomenheid, waarmede men het boek ontving, verscheidene malen herdrukt. Ook de *Lof-sanck van Jesus Christus*, „den eenigen ende eeuwigen Sone Gods", zag herhaaldelijk het licht, naast „zijne overige Nederduytsche poëmata", waaronder ook een *Lofsanck van Bacchus*. De taal en stijl van Heins zijn zuiver en vloeiend; hij weet ook nauwkeurig te schilderen, en heeft groote verdiensten als verbeteraar onzer versificatie. 's Mans roem en invloed bleven dan ook niet, gelijk reeds gezegd is, binnen de Nederlanden opgesloten. Maarten Opitz, het hoofd der Silezische school in Duitschland, kwam zijne lessen bijwonen, vertaalde Heins' *Niederländische Poëmata*, en deed zijns meesters geest op zijne eigene nationale dichtkunst gelden en voortwerken tot aan Klopstock's tijden. „Heinzius", zoo zong hij den Nederlander toe:

„Heinzius, ihr Phenix unsrer Zeiten.
Ihr Sohn der Ewigkeit, beguntet ausszubreiten
Die Flügel der Vernunfft. Das kleine Vaterland
Trotzt jetzt die grosse Welt durch eueren Verstand.
. . . . . .
Die Teutsche Poësie war gantz und gar verlohren,
Wir wusten selber kaum, von wannen wihr gebohren;
Die Sprache...
Vergassen wir mit Fleiss und schlugen sie in Wind..
Ihr habt...
... unsre Muttersprache in ihren Werth gebracht...
Was ich für Ehr und Ruhm durch Hochteutsch werd erlangen:
Will meinem Vaterland eröffnen rund und frey.
Dass eure Poesie der meinen Mutter sey."

Ook de groote Leibnitz, die — het zij hier in 't voorbijgaan gezegd — den Hoogduitscheren de studie onzer taal, als die eener zeer beschaafde, ten hoogste aanried, getuigt dat Opitz „sich den Heinss, Catz und Groot, und andere vortreffliche Holländer wol zu Nutz gemacht" heeft.

Daniel Heins overleed te Leiden, in 1655.

3. Hij was niet de eenige van zijnen naam, die om dezen tijd de dichtkunst beoefende. Een schoolmeester en rederijker uit Antwerpen, Peter Heins of Heyns (geb. 1537), en vooral zijn zoon Zacharias Heins, een vriend en wellicht de eerste gids van Vondel, legden er zich met eenig gevolg op toe. Van den laatste bezitten wij een *Sinnespel van de dry Hoofddeuchden*, eenige *Emblemata*, eene *Deuchden-schole*, een *Wegwijzer* en eene tamelijk vloeiende vertaling der werken van den reeds genoemden Guillaume de Saluste, Seigneur du Bartas.

4. Wij zijn nog niet aan het einde der rij van dichters, die het Zuiden, in deze dagen, aan het Noorden schonk. Schooner dan den vorigen, zou de lauwer der kunst bloeien om het hoofd van den vurigen, maar wispelturigen Gentenaar Jacob van Zevecote (1596—1642). De monikspij, welke deze bloedverwant van Harduyn eenigen tijd droeg, was te eng voor zijn opbruisend gemoed; en toen ook een tocht over de Alpen naar Rome den achttienjarigen dichter de gezochte rust — d. i. de zegepraal over eene ongelukkige en met zijn stand onvereenigbare drift — niet schonk, toen trok hij naar Leiden, stelde zich daar onder de leiding van zijn neef, Daniel Heinsius, en omhelsde het Protestantismus. Of de arme dichter thans zijne zielsrust wedervond, weten wij niet; maar hij vond ten minste, behalve een gewenscht huwelijk, ook het hoogleeraarschap te Harderwijk, alwaar hij, na er 16 jaren werkzaam te zijn geweest, overleed.

De levensloop dezes mans verraadt alreeds, dat hij beter in de lyrische dan in elke andere dichtsoort moest slagen. Zijne *Minnedichten* zijn dan ook uiterst frisch van kleur en als uit het hart gestroomd. Zelfs in de twee tooneelstukken, welke de verdediging van Leiden hem in de pen gaf. *Het belech*, een treurspel, en *Het Ontzet*, een blijeindig spel, heeft Zevecote

veel minder verdiensten als dramaturg dan als lierdichter: de Reien, vooral de treurzang der Vlaamsche uitwijkelingen en der Leidsche vrouwen, zijn er de beste stukken van. In de zinnebeelden en in het leerdicht was hij ook bevallig en helder.

5. Doch het waren niet slechts Zuid-Nederlanders, die in het Noorden, buiten de boven geschetste kringen, werkten. De Gorcummer Dirck Raphaëlsz. Camphuyzen (1587—1627), een verdraagzaam predikant, die, juist om deze hoedanigheid, geen vrede kon hebben met de Dordschen, heeft zich niet alleen door zijne eenvoudige en bevallige *Stichtelijcke Rijmen*, maar ook als een gezond prozaschrijver doen kennen. Een tegenhanger, wat het karakter des persoons en der geschriften betreft, vormt met hem een aander slachtoffer der heerschende kerkpartij, de Jaarsvelder leeraar Paschier de Fijne, die zich in zijne vroolijke *Tractaatjes* beter wist te troosten over den geleden smaad, dan zijn ernstige ambtgenoot Camphuyzen.

Een Roomsche smid uit Amsterdam, Jan Hermansz. Krul, gaf in zijne *Eerlijcke Tijtkortinge* eenige herderspelen, welke hij grootendeels uit *d'Urfé's Astrée* overgenomen had. Vreemd genoeg, merkt van Vloten op, „dat die herderlijke zangdrift hier juist een zwarten smid vooral blaakte." In het minnedicht slaagde hij zoo uitmuntend, dat hij zelfs voor Hooft niet behoeft onder te doen. Met het zeer prijzenswaardig doel, om door „sedige gesangen en dichten" de jeugd zijns tijds „van veel dartele liedekens af te leyden", daar het inderdaad jammer was, „dat vele schoone nieuwe voyskens met sulcke ontuchtige dichten werden uitgegeven", vervaardigde Dirck Pietersz. Pers, onder den naam van Dorotheos a Bembda, zijn *Bellerophon oft lust tot Wijsheit*, een boek in drie deelen, waar, in lieflijke, vloeiende verzen, beurtelings stichtend en vermakelijk gezongen wordt.

6. Een der zangerigste dichters dier tijden was Joannes Stalpaert van der Wiele. Uit adellijken bloede, in 1579, te 's Gravenhage geboren, legde hij zich eerst op de studie van het recht toe, waarin hij dan ook tot doctor bevorderd werd, maar verliet weldra de rechtsgeleerde loopbaan voor die der godgeleerdheid. Na, in 1606, te Mechelen tot priester gewijd te zijn, reisde hij naar Rome, verwierf er den doctors-

titel, en werd naderhand (1612), in het vaderland wedergekeerd, tot pastoor en weldra tot deken van Delft en Delftsland, en eindelijk tot rector van 't Bagijnhof en Sint Aechtenklooster te Delft aangesteld. Hij was een huisvriend der familie Roemer Visscher, en leerde waarschijnlijk daar den grooten Vondel kennen, die, nog vóór zijn overgang tot de Katholieke Kerk, hem hoog genoeg schatte, om een gedicht als voorrede voor Stalpaert's *Sinte Agnes* te schrijven. De „wijze" Anna Roemers wijdde, na 's mans overlijden, 'twelk in 1630 plaats had, hem eenen grafsteen met het volgende opschrift:

„Siet hier de plaets van rust,
Van die sijn levens lust
Was, deucht met vreucht te soecken:
Het lichaem leydt hier doot,
De ziel in Abrhams schoot,
Sijn geest leeft in sijn boecken."

Posuit A. Rom(eria).

Een Protestantsch geschiedschrijver, Mr Simon van Leeuwen, zegt van hem: „Hy was een man van groote deugden en geleertheyt, spreekende meenigerley talen,... en was in sijn tijd de soet-vloeyenste Poëet, die Holland doen maal hadde." En inderdaad, naast en met Hooft, Starter en misschien Revius, komt die lof hem toe, vooral als liederdichter.

7. Stalpaert is langen tijd als vergeten geweest, totdat Dr Hermans weder de aandacht der Nederlanders op hem vestigde, en J. A. Alberdingk Thijm hem, door eene keurige levensschets, in zijne gansche waarde, als mensch en dichter, herstelde.

Het eerste gedicht van Stalpaert, dat in druk uitgegeven werd, is: *'t Hemelrijck*, d. i. „Lofzangk van 't Rijcke der Hemelen", enz., welk gedicht ons den „Rechter van Nicomediën", Adrianus, voorstelt, door de Martelaren over de schoonheid der „Eeuwighe Salicheyt" en „'t Rijcke Gods" onderricht, het Christendom omhelzende en als martelaar zijner overtuiging stervende. Kort na 't verschijnen van dit werk, zag de *Evangelische schat*, „van Christus Jezus ontdekt, van Laurentius gepredickt, van Hippolytus verkregen, ende nu van nieuws ider Christenmensch ten toone gestelt", het licht. Hij veraanschouw-

lijkt daar den marteldood van den H. diaken Laurentius en van den H. Hippolytus. In 1622 wijdde de onvermoeide en vrome zanger een loflied aan de kuische en heldhaftige St Agnes, in zijn: *Vrouwelick Cieraet van Sint Agnes versmaedt.* De keuze alleen dezer onderwerpen verraadt in den schrijver eene echt dichterlijke ziel. Wie kan, zonder diepe ontroering, de geschiedenis lezen dier edelmoedige strijders, die, in de eerste eeuwen onzer tijdrekening, de leer van Christus ten koste van hun bloed verdedigden? Waar zag men ooit meer zelfopoffering en fierderen moed in reinere zielen? Wie betrapte nooit, in de diepte van zijn gemoed, als eene vrome afgunst jegens die eerstgeborenen van het Christendom, die als de geurigste bloemen te midden der puinhoopen van het instortend Heidendom opgroeiden; die van uit de sombere katakomben, als uit onzichtbare loopgraven, rondom tegen de citadel der afgoden geopend, te voorschijn traden, vol van een onbeschrijflijk verlangen naar den marteldood? Edoch Stalpaert had ook andere snaren op zijne lier. Zijn *Roomschen Reys*, „'tzamenspraecksgewijs tusschen Pieter de Reyser ende Abacuk, zijnen broeder", welke in 1624 gedrukt werd, is een polemisch prozaschrift, waarin hij de Katholieke leer verdedigt. Ieder der negen „handelingen" van dit werk sluit met een „bescheid" in dicht. De *schat der geestelijcke Lofsangen*, gemaeckt op de feestdagen van 't geheele jaer", die eerst in 1634, dus na des schrijvers dood, verscheen, bevat, voor geheel den kerkelijken feestenkring, gezangen vol warmte en leven, en is ook onder 't opzicht van den versbouw volkomener dan Stalpaert's overige gedichten. Het *Extractum Catholicum tegen alle gebreken van verwarde harsenen*, ook na zijnen dood eerst uitgegeven, is, naar de uitdrukking van J. A. Alberdingk Thijm, een „theologische likkepot", die, in 170 *doses*, allen in vorm van lied, het antwoord bevat op bijna alle opwerpingen, door de Protestanten tegen de Katholieke leer gemaakt, en onderscheidt zich door veel geest en door scherpe, soms in hare uitdrukkingen wat platte, hekeling; — maar hij weet er den pijnlijken indruk van te matigen door „een peperhuysken bequaem om de voorgaende recepten oorbaerlijck te versuykeren", die hij daarom „bygevougde confijten" noemt.

8. Even ernstig als de vorige, en diens begrippen over godsdienst zeker niet vijandig; veel geleerder, maar minder goed dichter was de wijdvermaarde gevangene van het slot Loevestein, Hugo de Groot (geb. Delft 1583, † 1645). De weinige door hem in de moedertaal opgestelde, en voor ettelijke jaren onder den titel van *Nederduitsche Gedichten*, uitgegevene werken, waaronder het leerdicht: *Bewijs van den waren godsdienst* 't voornaamste is, doen den grooten geleerde niet als een uitstekend dichter kennen. Onder dit opzicht streefde zijn zoon, Pieter de Groot, hem voorbij.

9. Jacob Westerbaen (1599—1669) wist, naar het voorbeeld van Huygens en Cats, schoon noch met des eersten kracht, noch met des laatsten gerektheid, zich, door zijn *Ockenburg*, een naam te maken in de beschrijvende dichtkunst. Hij slaagde echter nog beter in het minnedicht, waarin ook Daniël Jonctijs (1606—1654), een Dordsch geneesheer, zich niet geringen roem verwierf. Het schijnt dat de laatste, in weerwil van zijne orthodoxe geboorteplaats, het gedurig met de „rechtzinnigen" aan den stok had, wat hem menig polemiek werk deed schrijven; maar hij moest dan ook dulden, dat men hem uitschold voor „een bitter satyrist en een pasquil-schrijver, wiens schendigh boeck niet alleen, maer sijn persoon zelf, zoo by den politieken als kerkelijken rechter behoorde gestraft te worden." Veel overeenkomst met beide vorigen heeft de Amsterdammer Johan van Heemskerk (1597—1656), die èn door zijne vertaling van Ovidius' *Kunst der Minne*, benevens door andere *Minne-* en *Mengeldichten*, èn door zijne vermaard geworden *Batavische Arcadia*, eene vereerende hoogte op den Nederlandschen zangberg mocht bereiken. De *Arcadia*, eene navolging van Zuid-Europeesche werken dier dagen, verhaalt, in een met versjes afwisselend proza, op losse toon en met schilderachtige verscheidenheid, een rondreisje in het Westland, door Haagsche heeren en juffers, in Arcadische herders en herderinnen herschapen, volbracht. Al is de minne, op wel wat *te* zuidelijken toon, de hoofdinhoud der *Arcadia*, zij is toch zoo uitsluitend niet, of laat ook toe dat er, „onder 't Loofwerck van Liefkooserytjes", gehandeld worde over „den oorspronck van 't oud Bataviën, Vrijheidt

der Bataviërs, Vrije Zee, Vinders van verburgen schatten, Verbeurt-maecken van Goederen, Vyt-perssen der waerheydt door pijnigen, onheyl van der lanckwijligheydt der Rechtsplegingen, en andere diergelijcke ernstige zaken meer."

Heemskerk's gewrocht riep, in korten tijd, verschillende, doch weinig verdienstelijke *Arcadia's* in 't leven.

10. De Predikant Jacob Reves of Reefsen (gezegd Revius), uit Deventer geboortig (1586—1758), van wien men zong:

> "Den Rijn heeft zijnen Heyns, den Amstel heeft zijn Hooft,
> De Maes heeft zijnen Cats, elck een der waterstromen
> Heeft jemant die hen viert; u beurt is mee gecomen,
> O claren Ysselgodt, want Reves die verdooft,
> Als hy zijn snaren roert, het quelen der Sirenen, enz."

was mede een geestig, vloeiend en krachtig dichter. Zijne *Overijsselsche Zangen* zijn alleszins pittig en vol gloed.

Cornelis Maertz., uit Wervershoef, die, even als Reves en Stalpaert, bijna in vergetelheid geraakt was, verdiende dat lot zoo min als deze twee: hij paart, in zijne *Stichtelijcke Gesanghen* en in *Het singende Nachtegaeltjen*, oorspronkelijkheid en kracht met gevoel en met een keurigen vorm.

Uit een Antwerpschen vader gesproten en te Dordrecht, in 1609 of 1610, geboren, wist Jeremias de Decker zich, „sonder de hulp van eenigen meester", in de talen en letteren te bekwamen, en door zijne ongekunstelde, gemoedelijke *Rijmoeffeningen*, onder de beste dichters van den tweeden rang eene plaats te veroveren.

Den Amsterdamschen boekverkooper Hieronimus Sweerts (1627—1696), Cornelis Rhijnenburgh, een geneesheer van Medemblik, Willem Meerman, den geestigen schrijver van het hekelende *Bootsmanspraetje;* den Deventerschen Jan van der Veen († 1642), den proost van Affligem, Benedictus van Haeften, en dezes landgenooten, de Vlaamsche dramatisten Jan Siewertsz. Colm en Jhr. Frederico Cornelio de Coninck, zelfs den hevig onroomschen Joachim Oudaen (1628—1692), die, in weerwil zijner stroefheid en gezwollenheid, ook veel voortreffijks in zijne treurspelen vertoont — kunnen wij slechts in het voorbijgaan noemen. Wij zullen wat langer

bij eenige vrienden en volgelingen van den eenigen Vondel stilstaan.

12. Reyer, in de wandeling Remmert, in de meer deftige boekentaal zijns tijds Reinier, een enkele maal Rijnbrand Anslo, werd te Amsterdam, in 1626, uit een Noorsch geslacht geboren. Op 22-jarigen leeftijd, reeds als verdienstelijk dichter bekend, en door zijne moederstad, van welke hij zong:

»O parel aan de lantkroon nooit volprezen.
O Hollants wonderding;
Was Nederlant een ring,
Gij zoudt, o stadt, de diamantsteen wezen":

met een zilveren schotel, door koningin Christina van Zweden met een gouden keten begiftigd, zwoer hij, even als Vondel, hoewel misschien niet openlijk, de leer der Doopsgezinden af, om het Katholicismus te omhelzen. Ongeveer één jaar later vertrok hij naar Rome, genoot daar de vriendschap van den kardinaal Caponi, wiens geheimschrijver hij werd, en schijnt er zelfs den geestelijken stand omhelsd te hebben, daar Six van Chandelier, die hem te Rome bezocht, van hem zegt:

»Hy had Menno uitgetrokken,
Gingh in lange knunnikrokken."

In 1655 ontmoette hij te Rome zijne begunstigster, de toen ook Katholiek geworden Christina van Zweden, aan wie hij, bij die gelegenheid, zijne *Evangelische Parel* opdroeg. Hij overleed te Perugia, in 1669.

Anslo mag tot de goede dichters van zijnen tijd gerekend worden. Hij heeft iets oorspronkelijks, iets krachtigs, iets wat hem ten stelligste als eenen navolger van Vondel kenmerkt. Tijdens zijn verblijf in het vaderland, schreef hij zijn *Gekroond Amsterdam*, *De Zweedsche Pallas* en *Papier voor gout*. Onder de later door Anslo vervaardigde dichtstukken onderscheiden zich de krachtige *Martelkroon van St. Steven*, het treurspel *De Parijsche Bruiloft*, eene levendig geschilderde handeling, met goed doordachte karakters en hevige hartstochten; en eindelijk *De pest te Napels*, dat gewoonlijk als zijn meesterstuk wordt geprezen, en inderdaad schoonheden van den eersten rang, maar naast grove onkieschheden, vertoont.

12. Anslo's evenouder, stadgenoot en vriend, Geeraert Brandt, een klokkenmakerszoon, was nauwelijks 17 jaren oud, toen hij met een treurspel, *De veinzende Torquatus*, een soort van klassieken *Hamlet*, optrad. De jeugdige dichter schijnt nog bedwelmd te zijn geweest van den uitzinnigen lof, kort te voren aan het woeste drama van Jan Vos ten deele gevallen: zijn werk is, schoon in mindere mate dan dat van den beroemden glazenmaker, buitensporig en woest. De vriendschap van Barlæus was hem echter van nu af verzekerd; en die zal niet zonder invloed op zijn verderen levensloop wezen. In eene andere richting was Brandt gelukkiger. Vier jaren na de eerste voorstelling van zijn tooneelstuk, schreef hij eene lijkrede op Hooft, die toen (1647) gestorven was, en liet ze, in den schouwburg, door een beroemden tooneelspeler uitspreken. Vondel, Huyghens, Barlæus en Anslo, die er bij tegenwoordig waren, stonden verbaasd over de kracht en zuiverheid van taal, waarmede die redevoering geschreven was. En nu was de taak van Brandt aangewezen: hij moest proza-schrijver worden, zonder daarom der dichtkunst geheel vaarwel te zeggen; ja, de vader van een geheel geslacht prozaschrijvers. Ten einde de hand te verwerven van Barlæus' dochter Suzanna, die er, in hare hoedanigheid van dochter eens geleerden, tegen opzag eenen horologiemaker te huwen, al was hij dichter, ging Brandt zich op de godgeleerdheid toeleggen, met dat gevolg, dat hij spoedig Remonstrantsch predikant en Suzanna's echtgenoot werd. Jan Vos kon, bij die gelegenheid, zijne schertsluim niet bedwingen, en zeide:

»De Liefde maakte van Quintijn de smit een schilder:
Maer hier aan d'Amstel toont de Min zijn kracht nog milder:
Van een tooncelpoëet maakt hij een Predikant,
Zo raakt Suzann', hoe kuisch en koud van hart, aan Brandt."

13. Als dichter heeft Brandt niets beters in den bundel zijner *Poëzij*, dan de puntdichten — *Bijschriften* en *Grafdichten* — welke hij met sierlijke eenvoudigheid, met geestkracht, duidelijkheid en, wat meer zegt, zonder valsch vernuft, zóó naar de onderwerpen wist af te wisselen, dat zijn rijkdom levendig aan Vondel herinnert. Over 't algemeen mocht hij, om te slagen, niet te veel omvatten; en daarom vervalt hij,

als geschiedschrijver, in de de ruimere *Historie der Reformatie* dikwijls in wijdloopige verhandelingen en drooge twistredenen, terwijl de *Levensbeschrijvingen* van Hooft, van Vondel en vooral die van de Ruyter, zijn meesterstuk, alsmede de *Historie der Regtspleging van Oldenbarnevelt* en de *Historie der vermaerde Zeeen Koopstadt Enkhuisen*, met veel meer geluk behandeld zijn. Hij is, in zijn proza, minder stijf in klassieken vorm geschroefd dan Hooft, en daarom ook duidelijker en natuurlijker, al mist hij soms de diepte en den gloed van den vermaarden Drost.

Willem Swinnas is te vroeg aan zijnen werkkring ontrukt, om den trap van volmaaktheid te bereiken, waartoe zijne, in Hooft's trant geschreven, *Engelsche*, *Nederlandsche en Munstersche Krakeelen* hem schenen te bestemmen.

14. Brandt was in 1685 ter ruste gegaan; maar noch zijn naam, noch zijn streven waren met hem van het veld der letteren verdwenen: zijne drie zonen, Kaspar, Geeraert en Johannes, beoefenden, naar 't voorbeeld huns vaders, de geschiedenis: de eerste in het *Leven van Huyg de Groot* (later vervolgd door Cattenburg), de tweede in de *Tweejarige Geschiedenissen, voorgevallen in de jaren* 1674 en 1675, en de derde in zijn *Leven en dood van Maria Stuart*. Ook als kerkredenaars verdienen zij genoemd te worden. De laatste, Johannes Brandt, werd, door het huwelijk zijner dochter Suzanna Wilhelmina met Jacob van Merken, de grootvader der later te vermelden dichteres Lucretia Wilhelmina van Merken.

15. Onder de goede prozaschrijvers van dit tijdperk behooren nog de wiskundige Simon Stevin en de reeds vermelde Dordsche geneesheer Jan van Beverwijk. Zelfs de Middeleeuwen bleven, in hoe ruwen, prozaïschen vorm ook, hare overleveringen eenigszins handhaven; en *Reinaert*, *de Ridder met de Zwaen* en *de Heemskinderen* waren, naast *Thyl Ulenspiegel*, *Faust* en *Genoveva van Brabant*, eene geliefkoosde volkslectuur, in de achterbuurten onzer groote steden en onder de landlieden. Weldra kregen ook de Spaansche Amadis-romans hunne beurt, en zoowel Calprenède als Mlle de Scudéry werden „met de uiterste naarstigheid", zegt van Effen, verslonden. Zelfs aan oorspronkelijke, in dien geest opgestelde romans ontbrak het niet. In 1668 verscheen bij den Amster-

damschen boekverkooper Boekholt, en waarschijnlijk van zijne hand, eene reeks van „Wonderlyke Vryagien en rampzaalige, doch bly-eyndige trouwgevallen", die zoo dwaaslyk sentimenteel niet waren of zij werden de geliefkoosde lectuur der nufjes van die dagen. Zeven jaren later zag *De vermakelyke Avanturier* het licht, een boek, dat, ondanks de toen haast onvermijdelijke onkieschheden, heel wat meer geest en natuurlijkheid verraadt in den vermoedelijken schrijver Nicolaas Heins. Het mystieke verhaal van *Duyfkens en Willemijnkens Pelgrimaedje* reeds in de XVIe Eeuw, door Boëtius a Bolswart geschreven, behield niet minder zijne populariteit onder de katholieke lezers; terwijl de beroemde Jezuïet Heribert Rosweyde de *Generale Legende der Heiligen* verzamelde en uitgaf. Meer andere leden der veelbestreden Orde hebben destijds in goed Nederlandsch geschreven; wij noemen slechts den uiterst vruchtbaren Cornelius Házart, van wiens scherpe controversschriften P. Poirters zeide:

„Geen beter geesselroede als een getergde schacht,"

en den schrijver eener verhandeling over de oorzaken van den opstand der Nederlanden, Augustijn van Teylinghen.

Edel van stijl, zoowel als van inhoud, is het *Gulden Wieroockvat* van den bekenden Apostolischen Vicaris Philippus Rovenius, niet minder dan de deken van 't Gentsche kapittel, Michiel Zachmoorter, in zijne ascetische tractaatjes, warm en boeiend is.

Over het algemeen, was de Katholieke kanselwelsprekendheid, in de XVIIe Eeuw, minder in verval dan de Protestantsche, naar de getuigenis van den later te vermelden protestantschen hoogleeraar Petrus Francius. „Wat is er bij hen niet eene welsprekendheid!" roept hij uit; „wat waardigheid en majesteit! wat een verheven en wonderschoone stijl!" En van de wederpartij heet het: „Door onze schuld, door onze traagheid, ja, zoo wij de waarheid willen hooren, zijn we helaas! maar al te nalatig in die studie, en wij hebben er slechts zeer weinigen, die wij ten voorbeeld kunnen aanvoeren."

16. Gelijk Brandt en zijne drie zonen, was Johannes Vollenhove (1631—1708) een predikant; doch niet, als ge-

nen, van de Remonstranten, maar van de statige Dordschen. Het koud leerstellige, de drooge deftigheid zijner zanggodin verloochenen zich dan ook zelden, schoon Vondel, wien 't „jammer" scheen, dat zulk „een groot licht, predikant" was hem, benevens Antonides, aangewezen heeft als „zijne zonen in de kunst."

De *Kruistriomf*, bij welks verschijnen Vondel zich in dien zin uitliet, is zeker het beste gedicht van Vollenhove, en niet van gloed, noch van verheffing ontbloot; maar 't is altijd meer de vorm dan de geest van den grooten meester, die er in zegeviert.

Ook de overige gedichten, waaruit zijn bundel *Poëzij* bestaat, verraden een dichterlijk talent, dat zich slechts enkele malen boven de burgerlijke alledaagschheid zijner zangstoffen weet te verheffen, wat het geval is in den *Lijkzang over Hooft*, den jongen Hooft toegezongen, en in het *Hanegekraai of Ziekwekker*.

§ 17. Veel hooger van vlucht is zijn tweelingsbroeder in de erfenis van Vondel's kunstgave, Johannes, zoon van Antoni Jansen, en daarom Antoniszoon (Anthonissen, Thonissen, Theunissen), met den uitgang der Grieksche patronymica Antonides geheeten. In 1647 te Goes geboren, en naar zijne geboorteplaats ook van der Goes bijgenaamd, kwam hij, op nog jeugdigen leeftijd, naar Amsterdam, leerde daar Latijn, en beproefde er zijne dichtgave, door vertalingen van Horatius, Ovidius en anderen. Het treurspel *Trasil of overrompelt Sina*, zijn eerste groot gedicht, verried, in weerwil zijner groote gebreken, genoeg talent om den dichter de aanmoediging van Vondel te verdienen, met wien hij gelijktijdig dezelfde stoffe (*Zungchin*) behandelde, en dien hij overtrof. Nu verschenen er, van uit den apothekerswinkel, waar hij werkzaam was, allerlei dichterlijke ontboezemingen, ter gelegenheid van eene of andere merkwaardige gebeurtenis, als: *De nederlaag der Turken*, *Het Verbond der Deensche Majesteit en der Vereenigde Nederlanden*, *De Tems in brant*, enz., waarin de krachtige jongeling een onmiskenbaren aanleg vertoonde.

In 1667 reeds, toen in Breda de vrede tusschen Engeland en Nederland gesloten werd, volgde op die eerste proeven het uitmuntend gedicht: *Bellone aan Bant*, een veldzang van ver-

hevene soort, waarin de zegeningen van den vrede naast de rampen van den oorlog, met zoo schitterende verbeelding, op zulk een meesterlijken toon bezongen worden, dat de grijze Vondel zich niet ontzag te verklaren: „Het is zoo schoon, dat ik er mijnen naem wel onder zou willen zetten." En toch staat hij, ondanks dien verdienden lof, in eenvoud vooral, verre achter den grooten man. Hij zelf erkende dat, op rijperen leeftijd, en spoorde zijne volgelingen aan, om niet hem, maar Vondel te lezen: „Ik weet zelf waer 't mij schort", waarschuwde hij. Ook Bilderdijk, al noemt hij Antonides

> »Den dichter op wiens stoute en forse reuzenschreden
> (Zijn) starend oog zich hechtte, in d' opgang van Parnas."

moet bekennen, dat hij hem toch

> »... minder windgebrom bij 't rollen van zijn donder.
> En meer verplettrends wenscht wanneer zijn bliksem treft."

18. Nauwelijks vier en twintig jaren oud zijnde, gaf Antonides zijn hoofdwerk uit, *De Ystroom*, die, met tal van lofspraken begroet, geheel de Nederlandsche dichterwereld in geestdrift ontstak. En niemand ontkent het, daar is oorspronklijkheid van vernuft, van vinding, in die zangen; de verbeelding is er rijk en stout; de beschrijvingen vooral meesterlijk uitgevoerd en in onberispelijke versificatie. Jammer dat de mythologie er zulke overdreven belangrijke rol in speelt, en dat, op sommige plaatsen, de stijl wat gezwollen, de rijkdom wat overdadig en het streven naar verheffing wat te voelbaar is.

De Ystroom, gelijk de naam reeds te kennen geeft, bezingt, in vier Boeken, den lof der stad aan het *Y*, en was het eerste dier vele *stroom*-gedichten, die wij in den loop van het volgende tijdperk zullen zien opdagen.

Te vergeefs was echter Antonides' jeugd zoo schitterend geweest; te vergeefs had zijn edele beschermer, Diederik Buisero, heer van Heeraartheiningen, hem den titel van doctor in de medicijnen te Utrecht, en daarna de plaats van klerk ter „Admiraliteit op de Maze" doen verwerven — eene hevige ziekte sleepte den armen dichter, reeds in 1684, na eene echtverbintenis van slechts zes jaren met de begaafde Suzanna Borremans, ten grave, eer hij nog de hand had kun-

nen slaan aan den *Paulus*, dien men hoopte dat een heldendicht zou geworden zijn, en tot vervaardiging van welken Vondel zelf den dichter ten sterkste had aangespoord.

19. Gijsbert Jacobsz. (1603—1666), de „beroepen meester der Nederduitsche schole en voorzanger der hervormde gemeente" te Bolswart, die meestal in de Friesche volkstaal, schoon ook in het Nederlandsch, dichtte, paarde, volgens zijnen lofredenaar Halbertsma, „aan scheppend vernuft en kieschen smaak eene groote mate van gezond verstand, dat zijne dichterlijke verrukking ten teugel diende, om nimmer in gezwollenheid te ontaarden". Deze laatste hoedanigheid, van natuurlijkheid en eenvoud namelijk, ontbrak geheel aan Gijsbert's vriend, Simon Gabbema, die meende, dat Hooft's vorm, zonder Hooft's rijken geest kon bestaan, en daarom niets dan een winderige bluffer is.

20. Enkele malen wist men zich van die, maar al te veel in zwang komende, gezwollenheid geheel en al te ontdoen; b. v. op het tooneel. Zoo de geestige Amsterdammer Thomas Asselijn, die *De Stiefvaâr*, *De Stiefmoêr*, *de Spilpenning*, *Jan Claeszoon*, *De Kwakzalver* en andere stukken vervaardigde; zoo ook de Antwerpsche Willem Ogier, van wien wij zeven kluchtspelen: „de seven hooftsonden, vermakelijck ende leersaem voorghestelt", bezitten; en zelfs de, ook als proza- en treurspelschrijver niet onverdienstelijke, hoofdofficier, Johan van Paffenrode, in 1673 te Maastricht, bij de verdediging dier stad, gesneuveld, deed zich als begaafd en ongekunsteld blijspeldichter kennen.

21. Ook buiten het tooneel wist men natuurlijk te zijn, gelijk de snaaksche Dr Bernagie († 1696) uit Amsterdam, en de populair geworden schrijver van eenen bundel *Psalmen en geestelijke Liedekens* en van de *Eibergsche Zanglust*, de predikant Willem Sluyter (1627—1673), bewijzen. Dezes vriend en ambtgenoot te Utrecht, Jodocus van Lodestein, is, in zijne *Uitspanningen*, meer mystiek.

De twee vrienden, Petrus Francius (1645—1704) en Jan van Broekhuyzen (1649—1707), beoefenden meer de Latijnsche dan de vaderlandsche letteren, al pronkt de eerste met den weidschen naam van *Hollandschen Propertius*. Dit belet even-

wel niet, dat hij, door zijn ijveren voor de zuivering onzer taal, wezenlijke verdiensten bezit. Na en met hen dient Pluimer genoemd te worden, wiens minneliederen met die van Broekhuyzen uitgegeven zijn, en een eenvoudigen, echt zangerigen dichter verraden.

Van de stichtelijke, maar eentonige Machtelt Bossier en Anna Morians, en van de stijve, nog minder bevallige Catharina Questiers en Catharina Lescailje zwijgen wij liefst. Zij verraden te sterk de nabijheid van het tijdperk van verval, dat onze letteren, tegen 't einde der XVIIe Eeuw, zijn ingetreden, en dat wij thans te doorloopen hebben.

III^de^ HOOFDSTUK. - Verval. — Van 1700—1790.

1. Daar zijn in het leven van een volk, gelijk in dat van elk individuëel mensch, oogenblikken van vermoeidheid, van ontspanning, van afmatting: dat oogenblik was voor het Nederlandsche volk gekomen. De strijd op leven en dood, door de nieuwe begrippen op godsdienstig en staatkundig gebied tegen de oude gevoerd, had eene krachtsinspanning gevorderd, welke, na de — in wezenlijkheid of in schijn, 't is om het even — behaalde zege van één der beginselen, in beide legerkampen tot rust moest leiden: de werkeloosheid der niet meer te bestrijden overmacht, de uitputting der geknakte minderheid.

2. De stoffelijke welvaart was intusschen aanmerklijk gestegen; handel en scheepvaart hadden eene ongekende hoogte van voorspoed bereikt; maar ook weelde, praalzucht en losbandigheid ontsierden de zeden, ontadelden den geest, deden het peil der beschaving, inzonderheid het gevoel der ware schoonheid, dalen. Men kan zeggen, dat er zich, na het wegkwijnen van Vondel's „zonen" en bepaald van Antonides, gedurende eene geheele eeuw, maar weinigen vertoonden, die het in de dichtkunst (zoo min als op eenig ander æsthetisch gebied) boven het middelmatige wisten te brengen. Toen gebeurde, wat wij reeds in het tijdperk der Rederijkers gezien hebben: er

vormden zich eene menigte van letterkundige genootschappen, in welke het getal de leemte van het gehalte moest aanvullen; en daar nu eenmaal de opgewektheid voor het publieke leven een einde genomen had, trachtte men in het huishjk leven, in den engeren familiekring de dichtstoffen en de geestdrift te vinden, die elders ontbraken. Zoo ontstonden die tallooze *gelegenheids*-dichten op de onbeduidendste bijzonderheden van het menschelijk verkeer, waarin men wel eene zeer prijsbare gehechtheid aan het intieme familieleven, soms ook eenig gemak van versificatie, maar zelden de dichtkunst in hare edelere opvatting, haast nooit de aanblazing van een hoogeren geest terugvindt.

3. Lodewijk XIV, die meende dat men hem niet bedriegen kon, evenmin als hem weêrstand bieden, had, op de bevestiging van Louvois, „dat deze daad geen druppel bloeds zou kosten," de herroeping van het edikt van Nantes in 1685 onderteekend. Dit had ten gevolge, dat de Protestanten in menigte — men zegt ten getalle van vijf honderd duizend — Frankrijk verlieten, om zich in Engeland, in Duitschland en in de Nederlanden te vestigen. Hier vooral werden de uitwijkelingen, niet minder uit politieke dan uit godsdienstige beweegredenen, met opene armen ontvangen. De mannen van wetenschap, onder hen, vonden er hun bestaan in het geven van onderwijs; de predikanten kregen ambten of pensioenen; de Staten besloten tot een subsidie van honderd duizend gulden ten behoeve der uitgewekene officieren, die 's lands weerbaarheid kwamen versterken, gelijk de kooplieden en fabrikanten de nijverheid bevorderden. De Fransche taal en literatuur, zeden en kunstsmaak drongen, met de vluchtelingen, dezer aangenomen vaderland met des te onweerstaanbaarder kracht binnen, uit hoofde die vreemdelingen, in 't oog hunner Noordelijke geestverwanten, met de aureool van geloofshelden schitterden. En het dient gezegd te worden: Frankrijk's letteren van die dagen, hoewel hardnekkiger dan die van eenig ander volk (met uitzondering der Italianen wellicht) in het zog der heidensche Renaissance voortvarende, hadden een hoogen bloei bereikt. Corneille, Racine, Molière, La Fontaine, Bossuet, Fénelon zijn mannen, wier uitstekende begaafdheden eene minder prikkelbare ijdelheid, dan die der Franschen,

konden streelen. De gastvrije Nederlanders meenden dan ook niet beter te kunnen doen, dan zich met alle vlijt op die fijnbeschaafde taal en letteren toe te te leggen; dan de kiesche vormen dier deerniswaardige ballingen aan te nemen; dan zich in alles, met kinderlijke, ja, kinderachtige volgzaamheid, op de leest dier bevallige vreemdelingen te schoeien. Helaas! er was geen Vondel meer, om die overmacht te keer te gaan, zelfs geen Anslo, wien 't ook bevreemde, dat de Nederlander zijn

»zuivre spraak
Besmet, en vindt in eene onzuivre smaak";

geen Antonides, om te waarschuwen, dat

»De vlam 'ons dreigt, en wij verspreiden self de vonken:
Soo wordt uit gouden kop vergif met smaek gedronken;"

of gelijk elders:

»Wat bastaerdy
Valt in ons eigendom en smet, als een Harpy
Tot ons schandael geteelt, met haer vergifte pennen.
De gansche lucht, zelf eer wy 't gruwzaem wonder kennen,
Dat reukeloos het hooft verheffende, als vorstin,
De tael van Neêrlant schopt, en dringt er Vrankrijk in
Met zijne bastertspraek'."

Een geheel legioen trotsche middelmatigheden voerde 't hooge woord op den vaderlandschen Zangberg. De studie onzer eigen meesters werd verwaarloosd: alles moest op het veld der Fransche letteren gezocht worden. Maar het genie ontbrak om, in weerwil der navolging, iets groots, iets oorspronkelijks voort te brengen. Daarom gaf men zich aan het vertalen, aan het nabootsen der wijze van behandeling eens onderwerps, ja, aan het navolgen der zinswendingen en der versmaat van de Franschen. Een conventioneele smaak verdreef uit de kunst de natuur en de waarheid en bijgevolg al het waarlijk verhevene, in welks plaats eene koude, stijve deftigheid trad.

4. De eerste vertegenwoordigers dier heerschende kunstrichting zijn de twee hoofden en leiders van het Amsterdamsch genootschap „Nil volentibus arduum", Dr Lodewijk Meyer en Mr Andries Pels, die reeds in het laatste der XVIIe

Eeuw, en dus eigenlijk als voorloopers van het tegenwoordige tijdperk, dit genootschap hadden opgericht in navolging der Fransche *Académie*, ten einde de Nederlandsche dichtkunst en bepaald het tooneel te hervormen en door nieuwe wetten te regelen. Meyer, van wien, buiten zijne *Mengelpoëzij*, drie treurspelen: *De verloofde Koninksbruydt* namelijk, *De Looghenaer* en *Het Ghulde Vlies*, bestaan, is iemand die, zonder eenige poëtische begaafdheid, uit oude en nieuwe dichters de gedachten, personen en toestanden „met konst- en vlieghwerken", om zijne eigene uitdrukking, schoon in een anderen zin, te gebruiken, samenflanste, en dus onmogelijk iets goeds kon voortbrengen.

Meer invloed nog, dan hij, oefende Andries Pels uit, die het niet bij zijn treurspel *Didoos Dood*, zijn tusschenspel *Julius* en zijne *Minneliederen en Mengelzangen* liet, maar zich stoutweg als den Nederlandschen Parnas-wetgever opwierp, door eene berijmde vertaling van Horatius' *De Arte Poëtica* en door een ander leerdicht: *Gebruyk en Misbruyck des Tooneels.*

5. Gelijk de twee vorigen, alhoewel om hunnen leeftijd geheel tot de XVIIe Eeuw behoorende, nogtans door hunne strekking volbloed XVIIIe-eeuwers zijn, zoo eindigde de vermaarde etser en plaatsnijder Jan Luyken wel zijn leven in de XVIIIe Eeuw (1649—1712), maar zijn dichterlijke loopbaan sluit zich evenwel geheel aan de school van Vondel aan. *De Duytse Lier*, waarmede hij, in 1671, die loopbaan opende, verraadt eene levendigheid van verbeelding, eene warmte van gevoel en van schildering, destijds maar zelden overtroffen. Hier en daar vertoont er zich wel de veldwinnende wansmaak; soms is, gelijk in Hooft, en meer dan daar, de liefde dier minnezangen veel te zinnelijk; maar men kon hopen, dat de twee en twintigjarige dichter die gebreken zou te boven gekomen zijn, ware hij niet, ettelijke jaren na het verschijnen van dien veelbelovenden eersteling, in eene overdrevene, droomerige en dweepende godsdienstigheid vervallen. Zijn dichttalent onderging natuurlijk den invloed van die gemoedsstemming; en nu verschijnen eene reeks van stichtelijke gedichten, als: *Beschouwing der werelt*, *Bykorf des gemoeds*, *Vonken der liefde Jezus*, *Werken der Barmhartigheit*, *Menschelijk Bedrijf*, *Kinderboekje of des Menschen begin, midden en einde*, in welke nog altijd het oorspronk-

lijk vernuft zichtbaar blijft, maar onder de schraalheid der bespiegelingen, en eene veeltijds matte eentonigheid half bedolven. Intusschen steken de zededichters, die na Jan Luyken gekomen zijn, nog weêr ongunstig bij hem af. Al zijne werken zijn bovendien door geestige prenten van des dichters hand opgeluisterd, wat er de waarde niet weinig van verhoogt.

6. Een viertal dichters uit dit tijdperk behaalden eenigen lof op het tooneel: Lucas Rotgans, Lucas Schermer, Abraham Alewijn en Pieter Langendijk.

De eerste, te Amsterdam in 1654 geboren, en op Kromwijk, zijne hofstede aan de Vecht, in 1710 overleden, heeft zijne treurspelen: *Scylla* en *Aeneas en Turnus*, naar de wijze der Franschen ingericht, en volgde dus getrouw de voorschriften van den vervelenden Pels; maar men vindt toch, bij al het algemeene, oppervlakkige en stijve der behandeling, wel meer kracht, wel hoogere vlucht en treffendere schilderingen in die stukken, dan in de voortbrengsels van de meeste andere volgelingen des genootschaps. Zijn *Willem de Derde* moest een heldendicht zijn, doch is, dank zij de inmenging der gansche olympische godenwereld in de daden en het leven van een christelijken held, niets dan een koud en smakeloos poppenspel. Hoogere dichterlijke waarde, dan al het overige, heeft de *Boerenkermis*, waarin hem zijn talent voor beschrijvingen en de stoffe zelve, welke natuurlijkheid en waarheid vergde, goede diensten bewezen hebben. Jammer, dat het der *Boerenkermis*, met hare treffende tooneelen en gelukkig geteekende groepen, zoo menigmaal aan goeden smaak, zoo geheel aan eenheid ontbreekt.

7. Schermer, een Haarlemmer, had slechts een langere loopbaan behoefd, dan die de enge tusschenruimte van 1688 tot 1711 hem vergunde, om een voortreflijk dichter te worden. Hij is zeker niet vrij van de gebreken zijns tijds; maar hij streefde toch den grooten Vondel en diens beste volgelingen na, en vertoont, in weerwil van den mythologischen winkel, dien hij uitstalt in zijne *Heldenzangen*, in weerwil van het gekunstelde veler plaatsen der *Herders- en Visscherszangen*, ook in zijn treurspel *Meleager en Atalante*, een dichterlijken gloed, eene frischheid, welke allergunstigst afsteken bij de laffe en koude rijmlarijen zijner tijdgenooten.

8. Abraham Alewijn, een Amsterdamsch rechtsgeleerde, die eenigen tijd in Oost-Indië vertoefde, heeft, als blijspeldichter, het groote voorrecht van los en natuurlijk te zijn, al kan men de uitdrukkingen en de voorstellingen van zijne blijspelen niet altijd zeer kiesch noemen, vooral in *Beslikte Swaantje en drooge Fobert of Boere-rechtbank* en in een ander werk, waar dezelfde heldin ten tooneele gevoerd wordt, *De Puiterveensche Helleveeg, of beslikte Swaantje aan den tap.* De oudere voortbrengselen van Alewijn's luimige dichtgave, *Amarillis, De bedrooge woekeraar, Latona, of de verandering der Boeren in Kikvorschen* en *Philippijn, Mr Koppelaar*, werden reeds op 't einde der vorige en in de eerste jaren dezer eeuw uitgegeven, en zijn wellicht minder plat en onkiesch dan de latere, tot welke ook nog *Jan Los, of den bedroogen Oostindievaarder* en het muziekspel *Orpheus' Hellevaert om Euridice* te rekenen zijn. Men kon niet vermoeden, dat eene zoo luimige, luchtige pen voor het zededicht geschikt ware; en toch heeft men, onder Alewijn's nagelaten schriften, een bundel onuitgegeven *Sinnebeelden*, deels in rijm, deels in niet onverdienstelijk proza geschreven, opgespoord.

9. Onze beste kluchtspel-dichter, sedert Bredero, is de Haarlemmer Pieter Langendijk, die, in 1683 geboren, na een, door het hatelijk karakter zijner moeder en door de slordigheid zijner echtgenoote veroorzaakt, kommerlijk leven, aldaar in 1756 gestorven is. Hij had nauwelijks den ouderdom van 16 jaren bereikt, toen hij reeds zijn *Don Quichot op de bruiloft van Camacho* uitgaf, een stuk, dat hij op zestigjarigen leeftijd op nieuw bewerkte naar den roman van den beroemden Cervantes. In 1712 verschenen *De Zwetser* en *Iiet wederzyds Huwelyksbedrog*, „tot leering en ter verfoeijinge van een gebrek, dat al te veel by onzen landaart was ingeslopen, namelyk kaal en grootsch te zyn, en het laatste door bedrog staande te houden." Drie jaren later gaf hij *Krelis Louwen, of Alexander den Grooten op het Poëtenmaal* en *De Wiskunstenaars of het gevlugte Juffertje*, door sommigen voor zijn bestgeslaagde kluchtspel gehouden, uit. De *Quincampoix of Windhandelaars* schijnt ons evenwel van beter gehalte, en werd dan ook vijftien maal achter elkander in den Amsterdamschen schouwburg vertoond. Het karakter van ware *blijspelen* zal men, onder zeker voorbehoud,

beter terugvinden in zijne latere stukken: *Xantippe of het booze wyf des filozoofs Sokrates beteugeld. Papirius of het oproer der Vrouwen binnen Romen*, en vooral in den *Spiegel der vaderlandsche kooplieden*. Langendijk bleef niet vrij van den invloed der Gallomanie. Niet alleen vertaalde hij uit het Fransch zijn *Bedriegery van Cartouche* en waagde hij zich zelfs aan het treurspel in *Julius Cezar en Cato*, gevolgd naar het Fransch van Descamps — alsof hij de heuschheid van den Amsterdamschen dichter E. J. Roullaud, die Langendijk's *Krelis Louwen* onder den titel van *Alexandre le Grand ou le Paysan-roi* in het Fransch had overgezet, wilde beantwoorden — maar hij vervaardigde ook *Herders- Wachters-* en *Veldzangen*: eene dichtsoort, waarin zijn boertig talent volstrekt niet thuis was, evenmin als in de epische, die bij hem niets anders is dan eene koude kronijk. Men leze slechts zijn *Leeven van Willem I* en *Leeven der Hollandsche Graaven*, in drooge, dorre *jaarzangen* vervat, om overtuigd te zijn, dat de „Nederlandsche *Plautus*," gelijk Dirk Smits, „onze Molière," gelijk Witsen Geysbeek hem roemen, beter gedaan had, geheel zijne opmerkelijke dichtgave aan het kluchtspel te wijden; al kunnen wij ook hier den evenwel nooit onzedelijken dichter het onbetamelijke en soms wanstaltige niet wel vergeven.

10. Het herdersdicht was een der meest geliefkoosde uitingen van den gemaakten, conventioneelen kunstsmaak dier eeuw; ofschoon de verstandige Boileau te recht reeds beweerd had, dat niet ieder zich kon getroosten met

> „.. Dans son cabinet, assis au pied des hêtres,
> Faire dire aux échos des sottises champêtres."

Jan Baptist Wellekens, te Aalst, in Vlaanderen, in 1658 geboren, maar te Amsterdam opgegroeid en opgevoed, vertegenwoordigt bijna uitsluitend deze dichtsoort. Van zijn achttiende tot zijn negen en twintigste jaar verbleef hij in Italië, met het doel om zich aan de schilderkunst te wijden. Maar eene oogziekte en eene beroerte, die eene verlamming ten gevolge had, deden hem voor altijd het palet met de lier, of beter, met de „herders- en visschersfluit" verwisselen. Hij schijnt zelfs de eerste te zijn, die den *Visscherszang*, welken

hij in Italië had leeren kennen, en waarvoor een Hollandsch dichter wel hart moest hebben, naar Nederland overbracht. Met zijn 28 jaren jongeren vriend, den Amsterdammer Pieter Vlaming, gaf hij, in 1711, in de *Dichtlievende Uitspanningen*, een tal van herders- en visscherszangen uit, welke onder onze rijke, landrust-minnende Hollandsche burgers recht welkom waren en met graagte gelezen werden. Vier jaren later verscheen zijne vertaling van Tasso's *Amintas*, met eene *Verhandeling over het Herdersdicht*, en na zijnen dood, zijn *Nagelaten Gedichten*, waarin Lof-, Zede-, Lijf- en vooral Bruiloftsdichten voorkomen. In enkele stukken verraadt Wellekens dichterlijken aanleg, wanneer hij namelijk, door voorvallen in het werkelijke leven, tot waarheid en natuur teruggedreven wordt; den meesten tijd is hij koud en langdradig. Hij overleed in 1726, zeven jaren vroeger dan zijn geestverwant, de reeds vermelde Pieter Vlaming, die intusschen niet slechts Sannazar's *Arcadia* uit het Italiaansch vertaalde, maar ook eene uitgave van Spieghel en van Van Hoogstraten's *Rederijkkonst* bezorgde, en in 1733, alvorens de hand gelegd te hebben aan zijne voorgenomene *Historie en Beschrijving van Amsterdam*, zijnen vriend Wellekens in het graf volgde.

11. Het regende destijds *Arcadia's*: Willem van den Elger, uit 's Hage, schreef eene *Rotterdamsche;* Matthaeus Gargon, predikant te Vlissingen, eene *Walchersche;* Claes Bruin meende met niet minder dan twee te kunnen volstaan, en vervaardigde eene *Kleefsche* en eene *Zuid- en Noord-Hollandsche*. Een Rotterdammer, Cornelis Elzevier, stelde eene *Arcadia of vermakelijke Uitspanningen*, zonder plaatselijken titel, te boek; terwijl eene *Amsterdamsche* door Daniël Willink, eene *Noordwijker* door Jacobus van der Valk werden geschreven.

Twee vrouwen verdienen hier nog de opmerking: Catharina Johanna de With († 1727), die *De Getrouwe Herderin*, van Contarini, en de *Fillis*, van Bonarelli, uit het Italiaansch vertolkte, en vooral de gevoelvolle, geestige, in zuivere taal en vloeiende verzen dichtende Elizabeth Hoofman (1664—1736), de veel beproefde echtgenoote van Pieter Koolaart.

12. In 1689 werd te Abswoud een boerenknaap geboren, Hubert Cornelisz. Poot, die, zonder andere voorbereidende vorming, dan welke de dorpsschool van Schipluiden hem geven kon, alleen door zijne betere natuur aangespoord, van achter den ploeg, waar hij „sloofde", met een bundel *Mengeldichten* te voorschijn trad, die geheel de toenmalige dichtwereld deed verbaasd staan. „Zuiverheit van taele, klaerheit en kortheit van zin-uitinge, kunst en kracht van redeneringe, rykdom van overaerdige vonden, de ziel der Poëzye" — zoo roemde men met de aan die dagen eigene overdrijving — ging hier samen. Trouwens de man had zich, wellicht juist omdat hij den druk der heerschende mode nog niet onderging, Hooft en Vondel ten voorbeeld gekozen; en daarom zijn er in die eerstelingen, onder menig stuk van minder gehalte, zooveel frissche, levendige voorstellingen; daarom speelt er zulk een vernuftige geest door; daarom is hij zoo dikwijls zuiver van toon, van vorm en van opvatting. Zijne bekende navolging van Horatius': „Beatus ille qui procul negotiis", *Hoe genoeglijk rolt het leven*, enz. en de lijkzang op zijn dochtertje:

„Jacoba tradt met tegenzin
De snoode werelt in."

zijn populair geworden en gebleven. Gelukkig Holland, roept Snellaert uit, zoo het meer aanmoediging had gevonden voor vernuften als Poot! Gelukkig, zoo hij zelf niet van de krachtige natuur voor eene bleeke en valsche geleerdheid ware afgeweken! In 't midden zijner schitterende loopbaan liet Poot zijne zangster bezoedelen door mythologisch klatergoud, een armzalig arlekijnspak om de breede schouders van een Germaanschen zoon.

Zonder juist een dichter van hooge vlucht te zijn, scheen Poot inderdaad bestemd om het nationale stilleven, inzonderheid het landleven, naar waarheid te schetsen en in zijne dichterlijkste opvatting voor te stellen. Helaas!

„hoe schichtig draait de weêrbaan onzer zinnen!" —

zoo zingt hij zelf. Nauwelijks had hij, uitgelokt door „'t bloeyend Delft", zijnen akker verlaten, of hij viel in 't gezelschap van loshoofden, die den meêgaanden, argloozen boerenzoon al

spoedig uit Apollo's heiligdom naar de woeste oorden van Bacchus' heerschappij — zoo zou hij het zelf in mythologischen woordenpraal genoemd hebben — overvoerden; ja, hem geheel aan de kunst zouden ontrukt hebben, zoo hij niet, na één jaar, door leedwezen getroffen, de rust van 't land had gaan wederzoeken.

Die rust vond hij dan ook; maar het ongekunstelde, levendig verrassende van zijne dichtgave was ten deele verdwenen. In zijne *Minnezangen*, die dan ook nog tot het eerste tijdperk zijns levens behooren, is hij menigmaal eenvoudig en teeder; maar in de *Veld-* en *Zeezangen* heeft hij zich niet genoeg tegen den invloed der eeuw kunnen beveiligen. Meer nog dan hier evenwel, blijkt die invloed in de *Bijbelstoffen*, waar gezochte gedachten in gedwongen stijl de enkele betere plaatsen verduisteren. In 1733 overleed Poot, te Delft, op den laatsten dag des jaars.

13. Het toppunt der verkeerde, door Pels en zijn Genootschap ingeslagen richting werd bereikt door Sybrand Feitama (geb. te Amsterdam 1694, † 1758). „Het was uit zijne school — getuigt Witsen Geysbeek — dat de vloeijende versificatie, de nauwkeurige inachtneming der taalregelen, de angstvallige nauwgezetheid op beuzelachtige kleinigheden, en de overdrevene beschavingszucht voortkwamen, die gedurende het grootste gedeelte der XVIIIe Eeuw, de stoutste genieën, de Van Haren's uitgezonderd, gekromd hielden onder het juk eener dorre taal- en rijmvitterij, en waaraan het verval der dichtkunst te wijten is, die men integendeel waande daardoor tot den hoogsten trap van bloei en luister te verheffen." Dat is eene zeker niet te strenge afkeuring van den verzenlikker, dien het niet verdroot, dertig lange jaren aan het berijmen van Fenelon's *Télémaque*, en bijna even zoo vele aan die der *Henriade* van Voltaire ten beste te geven. Ook vóór dien tijd had deze „Aristarch van 't Y" en „ijveraar voor de eer der poëzy", in het zinnespel *De Triomferende Poëzy en Schilderkunst* en den *Fabritius*, reeds getoond.

„Dat ware deugd en kunst elkander spelend sterken" —

gelijk zijn vriend Frans van Steenwijk hem dwaaslijk bewierookte.

14. Met terzijdelating van een geheel legioen minder of meer verdienstelijke proza- en verzenmakers, als Frans de Haes, Lucas Pater, Michiel de Swaen, den krachtigen, scherpen Lucas Trip, Jan de Marre, van der Borcht, Jan de Kruiff, Sara Maria van der Wilp; den droogen Govert Bidloo, den historiepenning-beschrijver, Gerard van Loon; den eersten schrijver eener algemeene geschiedenis van ons land, Jan Wagenaar (voor zijn tijd een keurig stilist); den preekachtigen Hendrik Schim, den Rotterdammer Dirk Smits, wiens *Rottestroom* zachte, lieflijke verzen en goede schilderingen bevat; den „zin- en zaakrijken" Pieter Huizinga Bakker, den vuilen Willem van Focquenbroch, den katholieken vertaler van Prudentius, Nanning, en zoovele anderen, — hebben wij hier eerst de beweging gade te slaan, die zich op het gebied der taalvorsching vertoonde, om daarna dit tijdperk te sluiten met eenige meer bekende en geroemde namen.

15. De Deventersche predikant Arnold Moonen (1644—1711), die ook als dichter en kanselredenaar, om de zuiverheid zijner taal en de juistheid en helderheid zijner gedachten en uitdrukkingen bekend staat, gaf de eerste volledige *Nederduitsche Spraakkunst* uit (1706), een boek, dat, gedurende het grootste gedeelte der XVIIIe Eeuw, het algemeen aangenomen handboek voor taalstudie bleef. Een jaar later stelde Adriaan Verwer, onder den titel van *Anonymi Batavi Idea linguae Belgicae*, een, later door Everard van Driel verhaald en merkelijk vermeerderd, geschrift op, dat mede niet zonder invloed is geweest om tot de kennis en juiste waardeering onzer moedertaal te geraken.

Behalve de boven reeds aangehaalde, tegen de Fransche taalsmetten ijverenden: Vollenhove, Anslo, de drie Brandts en Francius, ontmoeten wij hier nog David van Hoogstraten, die het deerlijk verwarde gebruik van de geslachten der zelfstandige naamwoorden, op het voetspoor van Vondel en Hooft, hielp regelen en vestigen, en de taalkundigen: Sewel, Winschoten en Nyloë. Boven al de vorigen echter ver-

hief zich de Amsterdammer Lambert ten Kate (1674—1732), een eenvoudig huisonderwijzer, maar van zeer fatsoenlijke afkomst, en daarbij een man van grondige kennis en alzijdige ontwikkeling. Zijne *Gemeenschap tusschen de Gothische Spraeke en de Nederduytsche*, verschenen in 1710, en vooral de *Aenleidinge tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduytsche sprake; waerin hare zekerste grondslag, edelste kragt, nuttelijkste onderscheiding en geregeldste Afleiding overwogen en naegespoort, en tegen het allervoornaemste der verouderde en nog levende Taelverwanten, als 't Oude Moeso-Gothisch, Frank-Duitsch, en Angel-Saxisch, beneffens het hedendaegsche Hoogduitsch en Yslandsch, vergeleken wordt*, zijn werken van diepe studie, en hebben Ten Kate den roem verworven van den hoofdgrondlegger der Nederlandsche taalkunde. Men wil hebben, dat de grootste Hoogduitsche taalvorscher, Jacob Grimm, zijn stelsel van taalstudie aan Ten Kate heeft afgezien. Wat daarvan zij of niet, hij is zeker de eerste, die eene regelmatige klassenverdeeling voor de vroeger als onregelmatig beschouwde ongelijkvloeiende werkwoorden gevonden heeft; die de nauwe verwantschap van vele Germaansche talen, als het Frank-Duitsch, het Angelsaksisch, het Yslandsch, het Hoogduitsch, enz. heeft aangewezen, die het ontstaan, de breking en wijziging der klanken heeft opgespoord, en eindelijk de baan gebroken heeft voor de studie der woordafleiding in onze taal. Men mocht hem dus het volgende grafschrift wel toewijden, al is de hyperbole van het laatste vers wat sterk gekleurd:

„Ten Kate, een flonkerstar, die Nederland verlichtte.
Die scheidsman in de kunst, die iedereen verplichtte;
Die groote Bouwheer, tot sieraad en nut van 't land.
Wiens letterkennis blinkt gelijk een diamant;
Die elk den weg tot kunst, tot deugd en heil kon baanen:
Die zon is hier gedaald in eene zee van traanen."

Lambert Ten Kate was ook een grondig beoefenaar van de prosodie onzer taal, van het zedelijk schoon in de dichtkunst en van de aesthetiek in het algemeen, gelijk de Heer J. A. Alberdingk Thijm onlang nog, in de inleiding tot Ten Kate's onuitgegeven *Verhandeling over het denkbeeldige schoon der Schilders, Beeldhouwers en Dichters* (Dietsche Warande, D^{I} VIII, bl. 101) bewezen heeft.

16. De Amsterdamsche schepen, Balthasar Huydecoper, die later baljuw van Texel en dijkheemraad werd (1695—1778), verdient hier naast den ouderen Ten Kate vermeld te worden, al zou hij, in zijn leven, met bitse scherts voor die plaats bedankt hebben. 's Mans verdiensten als Latijnsch dichter, als vertolker van Horatius en als vervaardiger van Nederlandsche treurspelen, onder welke de *Achilles* wel het beroemdste is, daargelaten — „er zijn termen om zijn gebrekkig dichtwerk te bedekken met den mantel der liefde", zegt Busken Huet — moet men erkennen, dat hij een geleerde en oordeelkundige beoefenaar onzer taal en een alleszins scherpzinnige criticus geweest is. Zijne uitmuntende *Proeve van taal- en dichtkunde, in vrijmoedige aanmerkingen op* Vondel's *vertaalde Herscheppingen van Ovidius*, in 1730 verschenen en later, met aanteekeningen van Lelyveld en Hinlopen verrijkt, op nieuw uitgegeven, ja, door Bilderdijk nog, ten jare 1828, in zijne *Korte aanmerkingen op de Proeve*, enz. zoo gunstig beoordeeld, bevat een schat van taalkennis en geleerdheid, en is onmisbaar voor al wie de grondige beoefening onzer taal op prijs stelt.

In 1772 gaf hij (die in het recht verstand onzer middeleeuwsche taal, in het tijdperk der Renaissance, geen voorganger gehad heeft) Melis Stoke's *Rijmkronijk* uit, een werk, waarin sommige geschied- en oudheidkundige aanteekeningen, wel is waar, aan de latere wetenschap te recht wraakbaar hebben geschenen, maar welks schrandere verklaringen der oude woorden en woordverbindingen door een ieder gewaardeerd worden.

Het voetspoor van Ten Kate en Huydecoper werd, niet alleen door de reeds vermelde Hinlopen en Lelyveld, maar ook door Fortman, Kluit en Clignett op waardige wijze gevolgd.

In België daarentegen was de taalstudie veel minder aan de orde van den dag; men heeft slechts een paar namen te noemen: van Geesdalle, die eene vergelijking tusschen het Nederlandsch en het Fransch, in de laatste taal, schreef; Andries Stevens, die een *Nederlandsch Voorschriftboek* uitgaf, en J. des Roches, van wien men eene, onder vele opzichten gebrekkige, *Nieuwe Nederduytsche Spraekkonst* bezit.

Keeren wij thans tot de dichters terug.

17. In 1687 werd geboren en in 1763 stierf te Vlaardingen Arnold Hoogvliet, de type van den vromen, braven burgerman en van den burgerlijken, kunstgenootschappelijken dichter dier dagen. Na, op zijn 20e jaar, wat Latijn geleerd te hebben, waagde hij zich, eenige jaren later, aan eene vertaling der *Feestdagen* van Ovidius, een werk, dat boven zijne krachten bleek te zijn en mislukte. Door zijn stervenden vader aangespoord, om „in stede van het Heidensch bijgeloof op te sieren, de eere van den éénen waren God te bevorderen", ondernam hij eenen held des Bijbels te bezingen en koos daarvoor den aartsvader Abraham. Het gedicht verscheen in 1727, onder den titel van *Abraham de Aartsvader*, en viel zoozeer in den smaak des tijds, dat het twaalf of dertien maal mocht herdrukt worden, eene populariteit, welke sedert Cats — dien anderen *aartsvader* — en Poirters niemand meer was te beurt gevallen. Wel zijn er dichterlijke verdiensten in Hoogvliet's werk: fraaie schilderingen, vooral van de natuur (al schetst hij eer eene Noordsche dan eene Oostersche), enkele pathetische plaatsen en, om ze nog eens te noemen, zoetvloeiendheid; maar daarentegen vertoont deze levensberijming (meer is het immers niet?) ook eene zeer gebrekkige schikking, voor een gedicht, menige flauwe, gerekte, of gezwollen plaats, zoodat Lulofs, die het anders zoo kwaad niet meende met Hoogvliet, wel gelijk had, zijne Muze voor te stellen als „een hoogbejaard, kwezelachtig, door dik en dun voortsnappend besje, dat echter tusschenbeide nog al vrij schilderachtig praat, hare taal ook redelijk wel verstaat en de maat onzer Alexandrijnsche verzen tamelijk goed geleerd heeft."

Hoogvliet's later uitgegevene *Mengeldichten* staan niets hooger dan soortgelijke werken zijner tijdgenooten. Minder middelmatig is zijn „fraai en deftig" (die lofspraak is van Witsen Geysbeek) gedicht op David van Mollem's hofstede *Zijdebalen* en de *Eerekroon voor de stede Vlaerdinge*, alhoewel geen van twee den roem, door den *Abraham* verworven, kon vermeerderen.

Gelijk met de *Arcadia's*, gelijk met de landgoed-beschrijvingen en de *Stroom*-gedichten, zoo ging het ook met de (zoogenaamde) *Heldendichten* op de voornaamste personages van den Bijbel: zij werden *legio*. Vóór Hoogvliet had reeds Jan van

Hoogstraten, de broeder des boven vermelden taalvorschers, David van Hoogstraten, zijnen *Kruysheld Paulus* in het licht gegeven en de wreker van Vondel's nagedachtenis, Jan de Haes, zijnen *Judas de Verrader* en *Jonas de Boetgezant;* na hem zag men nog den *Gideon* van Steenwijk, den *Jozeph* van Snakenburg, den *Petrus* van Klinkhamer, den *Mozes* van Versteeg en den *Jacob* van Duim verschijnen. Zoo min oorspronkelijk was men; naauwelijks werd er eene dichtsoort met eenig gevolg beoefend, of een geheele drom verzenfabrikanten drong den gelukkigen vinder op het ingeslagen spoor na. Er begon zich echter ook tegenwerking te openbaren.

18. Ofschoon nog genoeg een kind zijns tijds om Rotgans, stuk tegen stuk, boven Vondel en Antonides te plaatsen, is evenwel Justus van Effen, de zoon van den luitenant der kavallerie Melchior van Effen, in 1684 te Utrecht geboren, de eerste geweest, die den Franschen geest, het valsch vernuft, het valsch verhevene, de stijve, gelikte deftigheid en gezwollenheid in onze letterkundige republiek, althans door zijn voorbeeld, bestreden heeft, en die, als men 't zoo noemen kan, eenige oriëntatie in de verwarde begrippen over letterkunde en goeden smaak bewerkstelligde. In zijne betrekking van leermeester en opvoeder van verschillende jongelingen uit aanzienlijke familiën, zoowel als in zijne bediening van gezantschapssecretaris en in zijn lateren post van commies van 's lands magazijnen te 's Bosch, deed hij een schat van menschenkennis op, die hem, in zijne geschriften, uitmuntend te stade kwam. Immers zijn eerste werk, *Le Misanthrope*, een Fransch weekblad, bevat, naar de wijze van La Bruyère's *Caractères*, eene reeks van karakterschetsen en zedekundige bespiegelingen, die, op menige treffende bladzijde, de vruchten van die studie dragen. Een paar jaren later, in 1713, gaf hij, met eenige vrienden, het *Journal littéraire de la Haye* uit, waarin meer bepaald de Nederlandsche Letteren — niet altijd even oordeelkundig, als reeds gezegd is — besproken worden. De in loed der Engelsche letteren begon zich toen reeds, na des schrijvers eerste reis naar Engeland, op van Effen te doen gelden. Het geestige *La Bagatelle* staat, met zijn fijnen opmerkingsgeest en treffende scherts, ver boven de vorige werken. Gedurende zijn

verblijf aan de Leidsche hoogeschool, waar hij in 1727 den doctorstitel verwierf, beschreef hij, in een nieuw weekblad, *Le Nouveau Spectateur Français* geheeten, het proces der zedelijke ontwikkeling van een begaafden jongeling, hoogstwaarschijnlijk zijne eigene geschiedenis.

Tot dusverre had van Effen de Fransche taal tot voertuig zijner denkbeelden gebruikt; van 1731 tot 1735 echter, gaf hij, in navolging van Addison en Steele's Engelschen Spectator, een *Hollandschen Spectator* uit, waarin hij de vaderlandsche letteren tegen den invloed van den Franschen geest handhaaft. Zoo natuurlijk, zoo los, zoo echt Nederlandsch had men sedert bijna eene halve eeuw niet meer gedacht en geschreven. De meeste onderwerpen, in deze twaalf deeler verhandeld, hebben eene zedekundige, enkele eene letterkundige strekking; maar overal schitteren, in deze deels boertige, deels ernstige vertoogen, eene waarheid en diepte van opvatting, eene schranderheid van oordeel, eene fijnheid van beschaving en uitgebreidheid van geschied- en letterkennis, in zoo natuurlijken, onbedwongen en ongekunstelden stijl, dat van Effen zich daardoor eene eereplaats onder onze beste prozaschrijvers en onze edelste denkers verworven heeft.

19. Drie jaren nadat van Effen, in 1735, ten grave gedaald was, ontwierp de acht en twintigjarige afstammeling van een aanzienlijk, oorspronklijk in 't land van Valkenburg [1]), bij Maastricht en te Aken gevestigd geslacht, de Friesche edelman Willem van Haren, het plan van een Nederlandsch heldendicht: *de Gevallen van Friso*, hetwelk in 1741 verscheen. Oude Friesche kronijken hadden de stof voor dit gewrocht geleverd. De dichter bezingt er den vorst der Gangariden en Prasiaten, Friso,

»Die, voor Agrammes woede, uit Gangaris geweken,
Veel volkeren doorkruiste, en grote mannen zag,
. . . . . .

1) De welbekende *Adam van Haren* of *Hopman Duam*, de tochtgenoot en vriend van den beruchten bevelhebber der Watergeuzen, Willem van Lumey, bewoonde die streek tot dat hij, het smeekschrift der Edelen meê onderteekend hebbende, zich genoodzaakt vond, met de andere Geuzen, te water fortuin te gaan zoeken. Hij was een van de eersten bij de inneming van den Briel, in 1572.

Tot dat hij, verr' gedoold van 't vaderlijke strand,
Den Vlie-stroom ingezeild, in dit gebied geland,
Een onverwagt geluk ontmoette, en deze kusten
Met zijnen naam vercierde, en daar besloot te rusten."

Van Haren had eerst eenige der voornaamste deelen van zijn werk en later het geheele gedicht letterlijk in het Fransch vertaald, ten einde daarover het oordeel van sommige geleerden in Frankrijk, en bepaald van Voltaire, te kunnen hooren. Maar al roemt deze onzen dichter als

»Démosthène au conseil et Pindare au Parnasse;"

al voegt hij er vleiende bij:

»Tyrtée a dans ton sein répandu son audace,
Et tu tiens sa trompette, organe des combats;"

al verkondigt Witsen Geysbeek „zonder aarzeling", dat, als hij „de drie voortreffelijkste Heldendichten moest opnoemen," hij zeggen zoude: „de *Ilias*, de *Aeneis* en de *Friso*": wij veroorloven ons dit gedicht, in weerwil van menige schoonheid, een met historische en geographische bijzonderheden aangelengd, met wijze, maar koude, lessen doorvlochten, in harde verzen en ruwe taal berijmd verhaal, een *Télémaque* te noemen, maar zonder Fénelon's edele warmte en verheffende tederheid.

Hooger dan in den *Friso*, schittert van Haren's dichterlijk talent in zijne lierzangen, de *vinding* van het episch gewrocht niet meêgerekend. Hoe krachtig en frisch is niet zijn *Leonidas;* hoe diep wijsgeerig zijn *Lof des Vredes;* hoe natuurlijk en waar *Het Menschelijk Leven* en vele zijner bewerkingen van Horatius' lierzangen en der Psalmen!

Van Haren's hooge afkomst en bekwaamheid bestemden hem voor staatsambten. Op achttienjarigen leeftijd had hij niet slechts zijn voorvaderlijk slot betrokken, maar beschikte hij ook reeds over de rijke grietenij van 't Bildt. Toen zijn *Friso* verscheen, was hij sedert vier jaren in den echt getreden met de dochter eens Hanoverschen officiers, eene hofjuffer van prinses Anna, gemalin van Willem IV. Dit vorstelijk echtpaar bleef den dichter altijd eene groote vriendschap toedragen. In 1747 en in 1748 was hij afgevaardigde te velde, in welke betrekking hij den staat vele en groote diensten bewees. Hetzelfde

jaar kocht hij het kasteel van St Oedenrode, in de Meierij van 's Bosch, en werd tevens als kwartierschout en dijkgraaf van Peelland aangesteld. Na den vrede van Aken, werd hij afgezant bij den goeverneur-generaal der Oostenrijksche Nederlanden te Brussel; hij fungeerde in 1752 als commissaris der Prinses, bij de onderhandelingen aldaar gehouden, en overleed er plotseling, in 1768. Zijn stoffelijk overblijfsel rust te St Oedenrode.

20. Onno Zwier van Haren, des vorigen eenige, één (niet drie) jaar jongere broeder, bekleedde eveneens verschillende aanzienlijke ambten. In 1734 was hij historieschrijver van Friesland; acht jaren later, grietman van West-Stellingwerf, commissaris-generaal van de Zwitsersche troepen in dienst van den staat, raad van state, van de Admiraliteit te Amsterdam en van de Staten-Generaal, afgezant bij de Protestantsche Zwitsersche kantons en bij de vredesonderhandelingen te Aken; enz. De hooge staatsambtenaar bezweek, in zijne loopbaan, onder de beschuldiging eener onzedelijkheid van de afschuwelijkste soort, hem door zijne eigene dochters en schoonzonen, door zijn schoonbroeder en schoonzuster en zijn besten vriend ten laste gelegd; eene aantijging, welke, ofschoon niet bewezen, dan toch op genoegzame gronden steunde, om het Hof van Friesland niet te veroorloven, van Haren's onschuld te erkennen. Van dien tijd af verdween hij van het staatstooneel en leefde op zijn slot te Wolvega, alwaar hij in 1779 overleed.

Onno Zwier had gedurende de eerste vijftig jaren zijns levens geen blijk gegeven van beoefening der dichtkunst. De stille afzondering en de behoefte aan verstrooiing wellicht gaven hem eensklaps de lier in de hand; en hij bespeelde die krachtig. Zijn eerste werk, het treurspel *Agon, Sultan van Bantam*, waarmede hij in 1769 te voorschijn trad, werd slechts door weinigen eenigszins gunstig beoordeeld. En toch is het zoo geheel op Fransche leest geschoeid, zoo geheel een voortbrengsel zijner eeuw, dat men zich over die afkeuring verwonderen zou, indien het technische der dichtkunst, de verzen, er niet zoo onglad, zoo ongelikt uitzagen, dat ze onmogelijk genade konden vinden bij des schrijvers tijdgenooten. Bilderdijk, wiens

allergunstigst oordeel over van Haren echter wel eenigszins in politieke partijschap zijne verklaring kan vinden, zegt, dat de *Agon* „in vinding, beloop, schikking en houding een der beste treurstukken is, die ons vaderland immer opleverde." Datzelfde jaar gaf hij een eerste ruwe schets van zijne *Geuzen* uit, onder den titel: *Aan het Vaderland.* In 1771, 1772 en 1776 verscheen dit werk, telkens vermeerderd, onder den naam van *De Geuzen.* Dit gedicht, naar Bilderdijk's oordeel, een „samenstel van vaderlandsche lierzangen", schildert, in het begin, den toestand van Nederland onder Spanje's heerschappij, (natuurlijk, volgens de persoonlijke opvatting des dichters) en bezingt daarna de aanbieding van het Smeekschrift der edelen en Alva's komst en bestuur. Vervolgens gaat het over tot het hoofdonderwerp, de bestorming en verovering van den Briel door de Watergeuzen. Het overige gedeelte zijns gedichts, dat van hier af de geschiedenis verlaat, weet Onno Zwier met eene menigte episoden op te smukken, als: Nederland's toekomstige grootheid aan den Prins geopenbaard, het aandoenlijk verhaal van *Sebastiaan de Lange en Rozemond*, *de Rijk's* gezantschap naar Engeland, de heldendaad van *Rochus Meeuwszoon*, enz. De vier en twintigste en laatste zang voert Oranje tot voor Enkhuizen. Zeker, geestdrift en kracht, stoutheid en rijkdom van beeldspraak, levendigheid van schildering en diepe kennis van het menschelijk hart zijn hoedanigheden, welke niemand den *Geuzen* ontzeggen zal; maar versbouw en taal waren ruw en stroef; alles verried, gelijk boven reeds gezegd is, eene ongeoefendheid, eene onvaardigheid in het technische gedeelte, die het noodig maakten, dat Bilderdijk en Feith er, onder dit opzicht, eene omwerking van bezorgden, die, in de meeste opzichten, het dichtstuk zeer veredelde. Niet te min, hoe gunstig ook beoordeeld, zijn *de Geuzen* te onregelmatig van plan om een heldendicht genoemd te worden.

In 1776 was er, met de tweede uitgave van den *Agon*, een tweede treurspel, *Willem I*, van de hand des dichters verschenen, een werk, dat beneden het eerste staat; en een paar jaren daarna vervaardigde hij zijn allegorisch tooneelspel: *Pietje en Agnietje of de Doos van Pandora*, — een luchtige, losse, maar diep zielkundige dramatische scherts. Ook *Lierzangen* van

verscheiden inhoud en omvang heeft Onno Zwier van Haren gedicht. Zijne voortbrengselen in proza, namelijk de *Lijkreeden over wijlen zijne Hoogheid Willem de IVe*, de *Levensbeschrijving der Nederlandsche Doorluchtige Mannen*, de *Proeve van eene nationale zedelijke Leerreeden van een' oud man aan de jeugd van Nederland*, paren aan des schrijvers goede hoedanigheden ook al zijne fouten. Intusschen, het valt niet te ontkennen, de beide van Haren's, inzonderheid Onno Zwier, onderscheiden zich in hun voordeel van de meeste „gladde" poëten huns tijds.

21. Ofschoon elf jaren jonger dan de vorige, won de Amsterdamsche dichteres, Lucretia Wilhelmina van Merken, (1722—1789) veel vroeger dan hij hare lauweren op den Parnassus, waarvan men haar als „tiende Muze" roemde. Natuurlijk, iemand, die ter gelegenheid van Feitama's vertalingen van den *Télémaque* en van de *Henriade* kon uitroepen:

„Juich, Nederlands Parnas! roer nu de blyde snaaren;
Verban 't vermoeden, dat de Heldenpoëzy
Met all' haar' heldenstoet ten hemel dreigt te vaaren;
Zie, zie hoe gloriryk zy stand houd aan het Y;"

die denzelfden, bij zijne „intrede in de zalige rust", als

„Den roem van Neêrlands Lettergrooten"

begroette; iemand die den treurenden „Vlietnajaden der Rotte", bij den dood van, den toch niet onverdienstelijken, Dirk Smits kon toezingen:

„De groote Smits, uw Orfeus, is verscheijen,
Wiens gouden lier gantsch Neêrland had bekoord";

zoo iemand moest niet vrij zijn van de gebreken dier eeuw. Maar zij gaat toch minder aan dat euvel mank dan vele anderen en bepaald dan haar hooggevierde Feitama. Niet zelden weet zij natuurlijk te zijn en hartelijk, en verdient zij den haar toegekenden lof, dat men in hare schriften „de eerste stralen van den dageraad eens beteren dags" meent te ontwaren. Wij bezitten van haar niet alleen een tamelijk welgeslaagd leerdicht, *Het Nut der Tegenspoeden;* een, over het geheel, beneden Hoogvliet's *Abraham* staande heldendicht op bijbelschen grondslag, de *David;* een meer dan het vorige,

schoon niet hoog dichterlijk episch gewrocht, de *Germanicus*, en eenige *Brieven* en gelegenheidsverzen; maar ook vijf treurspelen, welke zij met haren echtgenoot, Nicolaas Simon van Winter, uitgaf, en waarvan er drie: *Maria van Bourgondiën*, *Beleg en ontzet van Leiden* en *Jacob Simonsz. de Rijk*, bepaald van haar zijn, terwijl van Winter den *Monzongo* en den *Menzikof* van dezen bundel geschreven heeft. Van Winter was vier jaren ouder dan zijne waardige wederhelft en eveneens een Amsterdammer. Hij had reeds, toen zijn eerste echtgenoote, de „hartsvriendin" van Lucretia, nog leefde, zijne vaderstad bezongen in zijn *Amstelstroom*, en volgde later Thomson nog in zijne *Jaargetijden* na, maar wist geene grootere, noch andere verdiensten te verwerven, dan die, welke van Merken onderscheiden. Hij overleefde haar zes jaren, namelijk tot 1765, toen de Pleïade der groote mannen van het nieuwe tijdperk reeds aan den dichterlijken hemel begon te schitteren.

22. Toen de „tiende Muze," toen

„. . . . . Lucretia verdween.
. . . . . en 't Koor der Zanggodinnen,
Door Febus aangevoerd, weêr negen als voorheen"

was — gelijk de met even veel smaak als wetenschap bedeelde prozaschrijver en leermeester van *Van der Palm*, Joannes Lublink de Jonge (1736—1814) zong — toen had eene andere dichteres, de Bredasche Jonkvrouw Juliana Cornelia de Lannoy, reeds getoond, dat haar die eeretitel met meer recht dan der overledene zou toegekomen hebben. Op negen en twintigjarigen leeftijd, in 1767, gaf zij haar eerste treurspel, *Leo de Groote*, uit, 't welk in 1770 van 't *Beleg van Haarlem* en in 1776 van *Cleopatra* gevolgd werd — drie, naar den inhoud, niet naar den vorm, oorspronkelijke stukken, die, naast wezenlijke verdiensten, nog vrij veel Rhetorische deftigheid en opgeblazenheid vertoonen. Levendiger en natuurlijker is zij in hare lierzangen, voor welke zij, tot driemaal toe, in dichterlijke prijskampen, eens met goud en tweemaal met zilver bekroond werd. Het allermeest verwierf zij echter eene eervolle plaats onder de dichters diens tijds, door hare *Brieven* en *Hekeldichten*. Daar straalt een fijn, levendig en krachtig ver-

nuft uit haar *Aan myn Geest*, waarin zij de betamelijkheid der beoefening van wetenschap en kunst, door de vrouwen, beweert; uit *Het Gastmaal*, dat een maaltijd beschrijft, door Mevrouw *van Langenstyl* gegeven, en waarop, onder anderen, ook nichtje *Woordenryk*, neef *Graaglust* en jonker *Elegant* genoodigd waren; uit *Aan Avitus*, eene geestige hekeling der dwaze titulatuur in briefstijl. Bilderdijk schatte de baronnesse de Lannoy hoog, en vereerde haar genoeg om, nadat ze, in 1782, te Geertruidenberg overleden was, hare *Nagelaten Dichtwerken* nog uit te geven.

23. Minder nog als dichter — alhoewel hem ook daar geestdrift en kracht, in weêrwil der breedsprakigheid en der smakelooze gezwollenheid, niet ontbraken — dan als gespierd prozaschrijver verdient Joannes le Francq van Berkhey (1729—1812) hier genoemd te worden. Zijn hoofdwerk is de onderhoudende *Natuurlijke Historie van Holland*, in zes deelen. Ook de van Deurne, in Noord-Brabant, geboortige predikant Martinet, werkte met ijver en talent op geschied- en zedekundig gebied, terwijl zijn ambtgenoot, Assuerus van den Bergh, zich door zijne *Geestelyke Liederen* verdienstelijk trachtte te maken en Joannes Nomsz eene onafzienbare reeks vervelende tooneelstukken in het licht gaf.

Als voorloopers van het naderende betere tijdperk dienen hier Pieter Huizinga Bakker (1763—1801), Wagenaar's zwager; zijn evenouder, de dichter van *Tydwinst in ledige uren*, Lucas Trip, en de smaakvolle, tot eenvoud wederkeerende Pieter van den Bosch genoemd te worden.

24. Het proza vooral begon een grooter getal, en daaronder zeer begaafde, beoefenaars te vinden. Een geneesheer uit Harlingen, Simon Stijl (1731—1804), die ook aan de dichtkunst niet geheel vreemd was gebleven, en zich niet alleen met het voorstellen, maar ook met het opstellen van tooneelstukken had bezig gehouden, toonde in zijn *Leven van Jan Punt*, en meer nog in zijn *Opkomst en bloei der vereenigde Nederlanden*, dat hij de eischen van den Nederlandschen prozastijl begrepen had. Hij is zuiver van taal, wijsgeerig en toch boeiend in de wijze van voorstelling der geschiedfeiten, al dragen zijne bespiegelingen altijd nog het kenmerk der toen onvermijdelijke deftigheid.

25. Wij sluiten dit tijdperk met twee namen, welke met geestdrift zullen genoemd worden, zoo lang er een Nederlandsch volk zal bestaan, dat de taal zijner vaderen spreekt: Elisabeth Wolff, geboren Bekker, en Agatha Deken.

Elisabeth Bekker, te Vlissingen, in 1738, geboren, en in haar eenentwintigste jaar reeds in den echt getreden met den veel ouderen Adriaan Wolff, predikant in den Beemster, begon hare letterkundige loopbaan, in 1762, met bespiegelende leerdichten, welke reeds dien diepen blik in het menschelijk hart verraden, waardoor hare latere werken zoo belangrijk werden.

Kort daarna bewees zij, door het bezingen van haar geboorteland, *Walcheren*, dat ook de beschrijvende poëzie, en in de latere *Mengelzangen*, dat elke dichtsoort eene passende snaar op hare lier vond. Geestig, luimig, onafhankelijk van karakter en vroolijk van aard, was zij steeds wars van wat zij voor fijmelarij of dweepzucht meende te moeten houden, en had zij altijd daartegen den geesel der fijnste en scherpste satyre ter hand. Ook joegen zoowel de *Onveranderlyke Santhorstsche Geloofsbelydenis*, enz. *waarachter de Menuet en de Domineespruik*, als de *Zedezangen aan de Menschenliefde by het verbranden van den Amsterdamschen Schouwburg*, tal van rechtzinnige Dordschen tegen haar in het harnas, en moest zij zich getroosten voor eene „vuile schandvlek der gereformeerde kerk" door te gaan, zij, die, volgens diezelfden, „een licht in Neêrlands Sion" kon zijn. Dit belette haar evenwel niet in 1774 een nieuw hekeldicht, *Aan myn Geest*, uit te geven, in hetwelk zij haren dichterlijken werkkring tot op dat tijdstip, niet zonder bijtende hekeling harer wederpartij, met treffende juistheid schildert.

In 1777 ontrukte de dood haar plotseling dien trouwen Wolff, wien zij zelve eene zoo beminnelijke levensgezellin geweest was. Doch de vriendschap zou haar verstoord huislijk geluk weder opbouwen. Agatha Deken, een meisje van boerenafkomst uit Amstelveen, waar zij in 1741 het eerste levenslicht aanschouwde, snelde tot haar en bleef, geheel haar overig leven, lief en leed met hare vriendin dragen, tot aan beider bijna gelijktijdig verscheiden. Waarschijnlijk was deze innige vriendschap ontstaan ten huize der dichteres Maria Bosch, bij wie

Agatha of Aagje als gezelschapsjuffer in dienst was, en in welke zij ook niet minder eene vriendin dan eene leermeesteres gevonden had. Twee jaren voor dat zij haren intrek nam bij de weduwe Wolff, had zij eenen bundel *Stichtelyke gedichten*, van de hand der toen overledene Maria Bosch en van de hare, in het licht gegeven. Weldra verlieten de twee, voortaan onscheidbare, dichteressen de Beemster, om eerst in de Rijp en vervolgens te Beverwijk haar verblijf te vestigen. Hier vooral, op het lieflijk *Lommerlust*, schreven zij gemeenschaplijk, van 1781 tot 1788, hare in brievenvorm samengestelde romans: *Sara Burgerhart*, *Willem Leevend* en *Brieven van Abraham Blankaart*, bij welke zich later de *Cornelia Wildschut* aansloot. Het zijn levendige, treffende, oorspronklijke schilderingen van karakters en zeden der XVIIIe Eeuw in Nederland, eigenlijk in onze taal de eerste romans, in de moderne beteekenis van dat woord. De vorm en strekking ervan zijn blijkbaar dezelfde als die van Richardson's toen hooggeroemde *Clarisse Harlowe*. Maar zij schilderden toch „Nederlandsche karakters; menschen die men in ons vaderland werkelijk vindt", getuigen zij. Er zijn onvergankelijke, onovertroffen types in die werken geschetst, niemand ontkent het, al is het ook even waar dat de gang, de handeling, de spanning van het verhaal veel zwakker is dan de karakterteekening, met uitzondering wellicht van *Cornelia Wildschut*. Het onderscheiden talent der twee vriendinnen verraadt, zonder dat de eenheid der stukken daaronder lijdt, het aandeel dat ieder harer aan de samenstelling genomen heeft: wat met bijtend vernuft, met puntige scherts en losse vroolijkheid geschreven is, vloeide uit de pen van Elisabeth Bekker; wat ernstig, streng zedelijk, soms wat langdradig is, uit die harer getrouwe Agatha.

Het veld der eigenlijke dichtkunst betraden zij ook gezamenlijk, en hare bevallige, natuurlijke *Oeconomische Liedjes* — om slechts hiervan te spreken — verzekeren haar eene eervolle plaats op den vaderlandschen zangberg.

In de verwikkelingen van den Engelschen oorlog en der hieruit voortgevloeide inlandsche onlusten, bleven deze twee begaafde vrouwen geene lijdelijke toeschouweressen van wat er gebeurde: zij hingen onverholen, ook in hare geschriften, de

partij der Patriotten aan, en vonden het daarom raadzaam, in 1787, bij de nederlaag dier partij, naar Frankrijk uit te wijken. Daar bewoonden zij het stille Trevoux, in Bourgondië; niet in volmaakte rust echter, want in de dagen van het schrikbewind, liep Elisabeth, die reeds voor den bloedraad gedaagd was, het grootste gevaar van haar hoofd onder de moordbijl der guillotine te verliezen. Ook haastten zij zich, in 1798, toen het den uitgewekenen vergund werd hunne haardsteden weder te zien, naar het vaderland terug te keeren. Zij vestigden zich te 's Hage, haar bekrompen onderhoud zoekende in het schrijven en vertalen van boeken, en overleden er, Elisabeth den 5n, Aagje den 14n November 1804.

VIERDE TIJDVAK.

NIEUWE LETTEREN.

Iste HOOFDSTUK. — Van 1790 tot op onzen tijd.

1. Terwijl de rust- land- en rijmlievende Nederlanders van het einde des vorigen tijdperks zoo dommelig daarheen dichtten, was er in de nieuwe wereld van Columbus een kreet opgegaan, die weldra tot over den wijden Oceaan, door geheel Europa, vreeslijk zou weergalmen. De *dertien landschappen* van Noord-America hadden den strijd om hunne onafhankelijkheid tegen Engeland begonnen; en Nederland haatte zijn ouden mededinger in de heerschappij der zee genoeg, om, naast Frankrijk en Spanje, partij te kiezen voor den jongen Statenbond, die weldra, onder het voorzitterschap van den grooten Washington, zijn onafhankelijk bestaan erlangde.

2. Door geheel het oude Europa was intusschen, met den geest van ongeloof, het zaad van oproer en omwenteling uitgestrooid. Holbach in Duitschland, J. J. Rousseau met Voltaire en de Encyclopaedisten, in Frankrijk, hunne volgelingen in Portugal, Spanje, Napels, ja, zelfs Frederik II

op den troon van Pruisen, hadden de staatkundige steunsels der staten aan het wankelen gebracht, door het ondermijnen der zedelijke, en grondstellingen heerschend gemaakt, welke met de bestaande orde van dingen lijnrecht in strijd waren. Te vergeefs schafte de wel is waar zwakke, maar niet geheel onbekwame Lodewijk XVI de heerendiensten en de lijfeigenschap af; te vergeefs deed hij de pijnbank verdwijnen en stelde hij banken van leening in, ten einde in de behoeften der armen te voorzien en de altijd hooger stijgende eischen des volks te voldoen; niets kon baten: de onbetembare stroom moest zijn loop hebben. In 1789 had zich de *derde stand*, met uitsluiting der twee andere standen, in Frankrijk, tot *Nationale Vergadering* opgeworpen, en datzelfde jaar erkende deze de beruchte „rechten van den mensch", waardoor, in principe, met al de verloopene eeuwen gebroken werd. Wat daarop volgde, weet men: troon, godsdienst, zeden en gebruiken, verdwenen in eene zee van bloed. De geschiedenis was een nieuw tijdperk ingetreden; eene geheel nieuwe wereldbeschouwing, de logische consequentie van de denkbeelden der XVIe Eeuw, nam de plaats der oude in.

3. De weerslag van die schokken, de invloed van die denkbeelden, deden zich ook hier gevoelen. Voeg daarbij de botsing der partijen op staatkundig gebied, ten onzent, de vernietiging van onzen handel, de overheersching des vreemdelings en de eindelijke hergeboorte van een onafhankelijk koningrijk, in 1814, en men zal begrijpen, hoe, in een zoo betreklijk kort tijdsbestek, onze letteren, gelijk ons volksbestaan, een algeheelen omkeer hebben kunnen ondergaan. Het stijve, conventionneele, gekunstelde, aristocratische der kunst bezweek grootendeels, en met vrijen, luchtigen gang trad de moderne muze te voorschijn. De klassieke oudheid werd nog altijd bestudeerd, maar niet meer met zoo uitsluitende bewondering, noch zoo slaafsche navolging.

4. Niet meer enkel de Franschen, al speelde die natie de hoofdrol in het verbazende drama, dat van 1787 tot 1815 op het tooneel van Europa werd voorgesteld; niet meer slechts de Engelschen, wier Richardson, Pope, Addison, De Foë, Thomson, Fielding, Sterne en anderen nogtans een gevoeligen invloed op onze letteren uitoefenden; ook de

Hoogduitschers, bij wie Klopstock, Göthe, Schiller, Wieland, Gessner, Herder, Schlegel, Lessing enz. als sterren van allerlei grootte aan den letterkundigen hemel schitterden, werden thans gretig gelezen, schoon niet altijd even oordeelkundig nagevolgd.

5. Vier mannen, die duidelijk het kenmerk van dien invloed der Duitsche letteren dragen, vormen als den overgang tot het nieuwe tijdvak, en komen hier dus het allereerst in aanmerking; het zijn: Van Alphen, Bellamy, Nieuwland en Feith. Eenige andere namen zullen zich, als van zelf, om die der meesters scharen. Hiëronymus van Alphen werd te Gouda in 1746 geboren, studeerde de rechten te Utrecht en te Leiden, en werd in deze laatste stad, op 22-jarigen leeftijd, tot meester in dat vak bevorderd. Terwijl hij te Utrecht de rechtsgeleerde praktijk uitoefende, gaf hij, met zijnen vriend, den vertaler van Ossian en der *Oden* van Klopstock en van Wieland, den Haagschen advokaat en lateren Pensionaris van Haarlem, Pieter Leonard van de Kasteele, de *Proeve van Stigtelijke Mengelpoëzy* uit, waarin, voor 't eerst sedert lang, de godsdienstige gevoelens met eenige warmte en natuurlijkheid geüit worden. Na een paar polemieke geschriften van godsdienstigen inhoud, deed Van Alphen achtereenvolgens zijne *Gedichten en Overdenkingen*, zijne *Nederlandsche Gezangen* en eene bewerking van Riedel's *Theorie der schoone Kunsten en Wetenschappen* verschijnen. In dit laatste werk en in de *Dichtkundige Verhandelingen* deelt hij, steunende op de meening van al degenen, die onder de Engelschen, Franschen en Hoogduitschers in wetenschap en smaak hebben uitgemunt, zijne gezonde begrippen over kunst mede. Hoeveel Van Alphen ook door dit werk tot de zegepraal der nieuwe richting onzer letteren hebbe bijgedragen, men heeft de opmerking gemaakt, en niet te onrecht dunkt ons, dat de wijze, waarop hij in de *Kleine Gedichten voor Kinderen* deze denkbeelden in praktijk bracht, van nog meer gewicht voor den terugkeer tot natuur en waarheid in de dichtkunst geweest is. Ook is *het Boekje van Van Alphen* — zoo als de kinderwereld het noemt — nog altijd eene geliefkoosde lectuur der schooljeugd; en het ietwat pedante, ouderwetsche, Hiëronymusachtige van sommige dier gedichtjes daargelaten,

zou men het oordeel van J. Clarisse nog kunnen onderschrijven: „(Van Alphen) is in die soort van poëzy, zonder iemands wederzeggen, ja boven alle bedenking zoo zeer de grootste, dat hij verdient de *Eenige* genoemd te worden." Een ernstigen „wederzegger" heeft hij evenwel ontmoet in P. A. de Génestet, die 't volstrekt niet vinden kon met van Alphen's „onnatuurlijke Jantjes en Pietjes." Nadat onze dichter in 1780 tot procureur-generaal bij het hof te Utrecht aangesteld was, in welk ambt hij, als getrouw aanhanger van het huis van Oranje, een niet gering aandeel nam aan de staatkundige beweging dier dagen, zond hij, in 1783, de *Mengelingen in proza en poëzij* in het licht, met minnedichten en godsdienstige liederen en met de drie bekende cantaten: *Doggersbank*, *de Hoop der Zaligheid* en *de Starrenhemel*. Dit laatste geldt, onder de ernstige gedichten, voor van Alphen's meesterstuk. De gewichtige beroepsplichten, welke hem, in zijne latere betrekkingen van Raad en Pensionaris van Leiden, en daarna van Raad en Thesaurier-Generaal der Unie, te 's Hage, tot gezetten arbeid noopten, droegen gedeeltelijk de schuld, dat 's mans dichterlijke loopbaan tot den tijd zijner rust, in 1795, gestuit werd. Van toen tot aan zijn verscheiden, in 1803, gaf hij nog verschillende dichtwerken uit, meest allen van godsdienstige en zedekundige strekking, de soort waar hij, over het geheel, het meest in uitmuntte.

6. Minder diep, minder rijp dan de vorige, maar met meer dichterlijken gloed en teeder gevoel bedeeld was Jacobus Bellamy, die, in 1757, uit een Zwitserschen vader te Vlissingen geboren werd. De vroege dood zijns vaders en de schamele toestand zijner familie dwongen den begaafden jongeling het zeer prozaïsche beroep van broodbakker te aanvaarden. Maar toen, ook voor hem, gelijk voor Rembrand,

„. . . . . de glorie zijner gaven
Niet onder 't stuivend meel begraven"

bleef, zorgden eenige bemiddelde stadgenooten er voor, dat de jongeling te Utrecht akademisch onderwijs in de godgeleerdheid mocht genieten. Men was in het jaar 1782. De gisting, welke de politieke vraagstukken van den dag in de gemoederen

hadden doen ontstaan, kon iemand met zoo levendige verbeelding en zoo beweeglijk gemoed als Bellamy niet sparen, vooral toen het toeval hem den bekenden patriot Quint Ondaatje tot huisgenoot en vriend gaf. Spoedig verschenen dan ook de *Vaderlandsche Gezangen van Zelandus* (een aan zijn geboorteland ontleende pseudoniem), die van oorspronklijkheid en stoutheid getuigen, en even gespierde verzen aanbieden, als zijne bijna gelijktijdig uitgegeven minneliederen: *Gezangen mijner jeugd*, er vertoonen vol zachte, haast weeke teederheid. Drie jaren daarna verscheen het eerst een bundel gedichten onder zijnen naam, de *Gezangen van J. Bellamy*, gelijk later al zijne dichterlijke werken in zakboek-formaat, onder den titel van *Gedichten van Bellamy*, door Adriaan Loosjes zijn uitgegeven.

Onder medewerking van begaafde vrienden en mede-studenten ter Utrechtsche academie — als de ongekunstelde en toch gevoelige dicht- en prozaschrijver, Willem Anton Ockerse, en diens zwager Jan Pieter Kleyn; als Rau, Hinlopen, Carp, Chevallier, de boven besproken van Alphen en de later te vermelden Joannes Kinker — gaf hij nog menig dicht- en prozastuk uit in de drie deeltjes van *Proeven voor het verstand, den smaak en het hart*, in het *Taal-, Dicht- en Letterkundig Kabinet*, van G. Brender à Brandis, en in de twee stukjes van den *Poëtischen Spectator*. Onder die voortbrengselen verdient zijne beroemde ballade *Roosje* eene bijzondere vermelding, als vereenigende een grooten eenvoud met eene roerende teederheid. Bellamy is, met van Alphen, de eerste geweest, die, naar 't voorbeeld der Engelschen, de rijmlooze verzen in zwang zocht te brengen. Zij kwamen uit een tijdperk waar 't rijm als vergood was geworden, geen wonder, dat de reactie, als gewoonlijk, te verre ging, en de goede zaak, om haar misbruik, wilde afschaffen.

In weerwil der vele, reeds aangestipte, goede hoedanigheden van een talent, dat niet tot volkomen rijpheid mocht komen, is Bellamy niet overal vrij te spreken van eentonigheid, gemaaktheid en overdrijving. Hij telde nog geene 29 jaren, toen de dood hem aan de vaderlandsche letteren ontrukte.

7. Een ander kind des volks, Pieter Nieuwland, de zoon van een timmerman uit Diemermeer, waar hij in 1764 geboren

werd, verdient hier eene eereplaats naast de beide vorigen, al is de bundel zijner dichterlijke werken van geringen omvang. Door de verlichte en belanglooze zorg van den Latijnschen dichter Jeronimo de Bosch, ontwies Nieuwland zijn nederigen geboortekring: hij ontving niet alleen de gewone academische vorming, maar ontwikkelde zich ook tot een waarlijk geniaal wis- en natuurkundige, in welk vak hij dan ook als leeraar te Amsterdam werd aangesteld. Men is geneigd te gelooven, dat deze geliefkoosde wetenschap des dichters eene zijner schoonste eigenschappen, in de dichtkunst, heeft helpen bewaren en bevorderen: den eenvoud. Inderdaad, Nieuwland moge al geen dichter van buitengemeen hooge vlucht of verbazende stoutheid zijn, er ligt toch (om slechts drie voorbeelden aan te halen) in zijn half lyrischen, half didactischen, maar altijd voortreffijken, *Orion*, in zijn zielroerenden *Lijkzang* op zijne echtgenoote en zijne dochter, en in zijn vroolijk schertsend *Tafelliedje*, zooveel waarheid, zooveel natuur en smaak, zooveel ongekunstelde bevalligheid, dat hij reeds geheel de droevige kunstschool, die hem had opgekweekt, blijkt ontwassen, en met volle bewustzijn het nieuwe tijdvak ingetreden te zijn.

De dichtkunst was evenwel zijne levenstaak niet; zij was hem veeleer eene uitspanning en verademing. Ook had hij slechts twee deelen: *Gedichten en Redevoeringen* en *Nagelaten Gedichten*, geschreven, toen hij, in 1794, na pas één jaar het hoogleeraarsambt der natuurkunde aan de hoogeschool van Leiden te hebben bekleed, zijne echtgenoote, Anna Pruyssenaar, welke hij „vroeg verloor en nooit heeft vergeten", in het graf volgde. Nieuwland hanteerde ook, en met veel gemak, de Fransche lier, gelijk zijne *Bagatelles Françaises* getuigen, en de Latijnsche. In de laatste taal wedijverde hij met zijn tien jaar jongeren kunstbroeder, David Jacob van Lennep (den vader van den onlangs ontslapen Jacob van Lennep), die zijn leven tot het jaar 1853 mocht rekken. Buiten eene vertaling der *Werken en Dagen* van Hesiodus, bezitten wij van van Lennep's hand een paar bundels met Latijnsche, en éénen met Nederlandsche gedichten. Hij was een man van omvattende kennis en keurigen smaak, en onder meer dan één opzicht met Nieuwland te vergelijken.

8. Zoo wij, in het vorig tijdperk en elders, over valsch vernuft klaagden, bij den dichter, die het bovenvermelde viertal vol zal maken, hebben wij over valsch gevoel te klagen. Het droomerige, half nevelige der gedichten van Young en van Ossian, het nare, ziekelijke van Göthe's *Werther*, het bespiegelend godsdienstige van Klopstock hadden met 's mans zenuwachtige politieke opgewondenheid meêgewerkt, om in zijne weeke ziel ik weet niet welke wanhoop van alle ondermaansch geluk, welke vooringenomenheid met het sombere, welke liefde voor nacht en puinhoopen, voor graf en dood, welke misselijke sentimentaliteit op te wekken. Rhijnvis Feith, in 1753, te Zwolle, uit een aanzienlijk Geldersch geslacht geboren, ruim zeventien jaren daarna te Leiden tot doctor in de rechten bevorderd, later burgemeester van Zwolle en eindelijk ontvanger der Convooien en Licenten, was anders zoo stiefmoederlijk niet van de Fortuin behandeld, dat hij zich, op zijn rustig Boschwijk, in eene Platonische liefde voor akeligheden behoefde te verlustigen. En buitendien, hoe zonderling rijmt die overdreven teêrgevoeligheid met zijne hevige patriotsche denkbeelden? Wij hebben Feith onder een viervoudig oogpunt te beschouwen, namelijk als lier-, als treurspel- en als leerdichter, en als prozaschrijver. Behalve enkele zijner eerste lyrische voortbrengselen, die afzonderlijk het licht zagen, bevatten de *Oden en Gedichten*, in 5 deelen, de voornaamste gewrochten dezer soort. Men heeft den *Lierzang op de Ruyter*, de *Ode aan God*, *Aan mijn Vaderland*, *Aan de Vrijheid*, *Europa*, *Aan Napoleon*, *De Onsterfelijkheid*, als krachtige, stoute, verhevene stukken geprezen. Dat moge waarheid zijn; maar op 's mans lyrisch talent, in het algemeen, toegepast, is het overdreven lof. Feith heeft te min diepte en is te lang om krachtig te zijn; zijne stoutheid bestaat vaak meer in holle woorden dan in gedachten, en als hij zich denkt te verheffen, is hij te dikwijls slechts hoogdravend. Er zijn echter bij hem oogenblikken van verheffing; daar is soms eene trilling, die van hoogere aanblazing getuigt, vooral in de liederen van godsdienstigen of vaderlandschen inhoud. Het best slaagt hij in de wijsgeerige of bespiegelende ode, welke, naar zijn eigene bepaling, „nuttige waarheden zinrijk voordraagt, en zich, in het bevallig en

aantrekkelijk gewaad der dichtkunst, toegang tot het hart weet te bezorgen." Ongelukkigerwijze brengt hem deze dichtsoort veelal tot die weemoedige en sombere stemming, waarvan wij reeds gesproken hebben, en die over geheel de lyrische — zoowel als over de didactische — werken van Feith eene vermoeiende eentonigheid verspreidt. Voor het treurspel had hij gansch geen kracht. Reeds in 1784 beproefde hij die nieuwe loopbaan, door de uitgave van *Thirsa of de Zege van den godsdienst*, in welk stuk hij „het bekende geval van de Joodsche moeder met hare zeven zonen, uit de tijden der Makkabeën en van Antiochus Epiphanes" veraanschouwlijkt. De *Lady Johanna Gray* vertoont eveneens de verzaking van alles, liever dan van eene overtuiging. Beide gewrochten, alhoewel niet van eenige dichterlijke, soms ook oratorische, verdiensten ontbloot, zijn echter te zwak van handeling en van karakterschetsing, te stijf, en niet zelden te gezwollen van toon, om diepen indruk te maken. *Ines de Castro*, welke de bekende epizode uit Camoëns' *Lusiade* dramatiseert, is van meer aandoenlijken aard, ofschoon zeer onvolmaakt, en de *Mucius Cordus* is het uitvloeisel van des dichters patriotsche opgewondenheid. Minder dan de Oden, waar Feith zich meer subjectief openbaarde, gaan de treurspelen aan overgevoeligheid mank, al zijn ze er niet geheel vrij van; maar des te onmeêdoogender rooft die ziekelijke teerheid u weer al het genot van vele heerlijke verzen en van menige treffende schildering in de leerdichten, en bepaald in het beste en omvangrijkste, *Het Graf*. En nogtans maalt hij, in de vier zangen van dit leerdicht, niet slechts „de zwarte somberheid van het graf", maar ook „het morgenrood der eeuwigheid", 'twelk daarop „steeds eene liefelijke schemering, een rozenkleurig licht" verspreidt. *De Ouderdom*, in zes zangen, en zijne laatste werken, *De Eenzaamheid* en *De Wereld*, staan beneden het vorige, onder alle opzichten.

Als prozaschrijver heeft men Feith, in wien men zoo lang de type van den dichter heeft gezien, misschien te min lof toegekend, althans aan dat gedeelte zijner prozaschriften, die over kunst handelen, als de *Brieven over verscheidene onderwerpen* en de met Kantelaar uitgegevene *Bijdragen ter bevordering der schoone Kunsten en Wetenschappen*. De *Brieven aan Sophie*, over

den geest van de Kantiaansche Wijsbegeerte, daarentegen, vloeien weer over van sentimentaliteit. Eene scherpe hekeling viel dit boek ten deel van de zijde des geestigen, veel dieperen Kinker's, in de *Brieven van Sophie aan Feith*. Ook zijne twee romans, *Julia* en *Ferdinand en Constantia*, verloochenen, onder dat opzicht, hunnen schrijver niet. En toch was er reeds een vierde onzer XIX^de^ Eeuw verstreken, eer Feith — thans niet „par métaphore", maar in ernst — ten grave ging, in 1824.

9. Het sentimenteele was, als eene ziektestof, in velen overgegaan; en de tijd is nog zoo ver niet achter ons — men denke slechts aan de eerste periode van Beets' kunstenaarsleven — dat men met die onnatuurlijke, opgeschroefde teêrgevoeligheid, waarbij alle gezonde poëzie, alle frischheid van gevoel, alle schoon der natuur te loor gaan, dweepte. Daar waren er ook die er van huiverden. Wolff en Deken hadden reeds die „nieuwbakken zedelijke ziekte", die eene „nationale ziekte" worden kon, door hare onopgesmukte, uit het leven gegrepen verhalen en schetsen aangetast. Bellamy had in een geestigen dialoog, destijds in de boven aangehaalde *Proeven voor verstand, smaak en hart* uitgegeven, het onnatuurlijke dier gevoelzucht aangetoond. De practische Willem Emery Baron van Perponcher stelde ze met onmeêdoogende juistheid aan de kaak, in zijne *Gedachten over het Sentimenteele van dezen tijd*; Bilderdijk zelf, die, zoolang zijne vriendschap met Feith duurde, nog al ingenomen was met diens sentimentalistische Oden, trok er later tegen te velde, onder anderen in eene parodie der bekende Schotsche Ballade *Edward*, door hem in Kinker's *Post van den Helicon* geplaatst. Onder den pseudoniem van Bruno Daalberg, schreef P. De Wakker van Zon eenige romans van satyrieken en boertigen inhoud, die eene volmaakte tegenstelling met Feith's werken van dien aard vormen. Den laatsten slag evenwel gaf Arend Focke (Simonszoon bijgenaamd, tot onderscheiding met zijnen grootvader, een acteur aan den Amsterdamschen schouwburg) aan deze kunsttheorie. Deze, in 1755 geboren Amsterdammer, die beurtelings graveerder, boekhandelaar en klerk ter Secretarie zijner geboortestad was, heeft eene menigte prozaschriften over

allerlei vakken van wetenschap uitgegeven. Het is moeilijk, die geschriften onder eene bepaalde soort te rangschikken, daar zij noch geschiedenis, noch romans, noch eigenlijk wetenschaplijke verhandelingen bevatten, maar veeltijds luimige, dikwijls al te realistische of zelfs platte karikaturen en boertige vertoogen, die van veel belezenheid en kunde getuigen. Zijn *Moderne Helicon*, een droom, deed het belachlijke van het zoetsappige sentimentalismus voor goed en op tastbare wijze uitkomen en gaf er den doodsteek aan.

10. Overigens had die kwaal niet allen besmet. Zoo had b. v. Adriaan Loosjes (1761—1818), een uit Texel geboortige, later te Haarlem gevestigde boekhandelaar, reeds eene geheel andere richting gehouden, en was hij niet alleen, op het voetspoor van Elis. Wolff en Agatha Deken, een goed zedeschilder geworden, in zijn veelgelezen roman *Maurits Lijnslager*, maar ook een los, natuurlijk en begaafd dichter, in de epische *Eustatius*, *M. Az. de Ruyter* en andere, in de lyrische *Minnezangen en Jeugdige Gedichten* en in het treurspel *Cecilia*. Het ontbreekt Loosjes echter een weinig aan degelijkheid, aan ernstige doorwerking zijner stoffen.

Onder dit opzicht wordt hij ver overtroffen door den drie jaar jongeren Johannes Kinker, van wien boven reeds met een woord melding werd gemaakt. Deze was pas zeventien jaren oud, toen zijne *Academie-Zangen* het licht zagen. Weldra verschenen: *Mijne minderjarige Zangster*, eene parodie: *De Eigenbaat*, en het hekelende, door hem bestuurde weekblad *de Post van den Helicon*. Van 1788 tot 1793 woonde Kinker in den Haag, en van dit laatste jaar tot 1817 te Amsterdam, onder schaarsche uitoefening van zijn beroep als rechtsgeleerde, en geheel gewijd aan de studie der letteren en der wijsbegeerte. Want hij was misschien nog meer wijsgeer dan dichter en een ijverig volgeling van Kant en diens stellingen, welke in hem, voor zoo verre die dorre bespiegelingen zulks gedoogen, haren zanger gevonden hebben. De dichtkunst, zoo getuigt hij zelf in de Voorrede van het eerste der drie deelen zijner *Gedichten*, was voor hem „te ernstig en te verheven, om ze als eene uitspanning te beschouwen". Zij was hem altijd „de taal der hoogere denkbeelden en gewaarwordingen" en scheen hem, „meer

dan de welsprekendheid, geschikt tot het behandelen en inkleeden van wijsgeerige gedachten en onderwerpen." Hoe jammer, dat die man zijne oorspronklijke gave, zijn meesterschap over den vorm en zijne omvattende kennis verspild heeft aan het bezingen van Pantheïstische dwaasheden, als in *Het Alleven of de Wereldziel*, *Gedachten bij het Graf van Kant*, *De Wereldstaat* en elders.

De rechtsgeleerde praktijk had nooit veel aantreklijkheid voor Kinker gehad; het moest dus eene welkome tijding voor hem zijn, dat Koning Willem I hem tot hoogleeraar in de Nederlandsche taal en letteren aan de hoogeschool van Luik benoemd had. En toch was het eene ondankbare taak, den Walen

> . . . alle gorgelslagen
> Van de Nederduitsche spraak"

te leeren; maar Kinker wist, door zijn gullen, ronden aard en zijn leerrijken omgang, zoozeer de genegenheid zijner leerlingen te winnen, dat zij hem, toen de Belgische opstand van 1830 uitbrak, onder hunne bescherming namen, en hem gelegenheid gaven om ongedeerd naar het Noorden terug te keeren.

Daar vestigde hij zich weder te Amsterdam, alwaar hij in 1845, op 81-jarigen leeftijd, overleed. Gelijk Feith, was hij in den aanvang met Bilderdijk bevriend; maar hij werd weldra een der vinnigste tegenstanders van den grooten Amsterdammer, van wiens *Nederlandsche Spraakleer* hij evenmin een bewonderaar was als van zijn karakter. Desniettemin zullen wij dien veelbestreden man een afzonderlijk Hoofdstuk wijden.

§ 1. Willem Bilderdijk.

1. Niet zonder huivering schrijven wij hier den naam van onzen grootsten dichter der latere tijden neêr, met het doel om den mensch en den schrijver te schetsen. De hevige voor- en tegeningenomenheid, waarvan niet alleen zijn karakter, maar ook zijne taal- en kunsttheoriën, zijne politieke en zijne godsdienstige denkbeelden, tijdens zijn leven, het voorwerp waren, zijn nog niet geheel tot bedaren gebracht; ja, 's mans genie,

naast zijne onwrikbare gehechtheid aan behoud, op staatkundig, aan positief Christendom, op leerstellig gebied, doen voorzien, dat zijn naam eerlang eene leus, een wachtwoord zal worden voor de mannen van geloof en behoud, tegenover die van ongeloof en radicalisme.

Hij werd den 7n September 1756 te Amsterdam geboren, en was pas eenige uren oud, toen, door eene opgeruide volksmenigte, al de vensterglazen der ouderlijke woning, in de nabijheid der Westerkerk gelegen, werden ingeslagen: als ware het een voorteeken van den smaad, die hem, zedelijkerwijze, zijn geheel leven lang, schoon niet altijd zonder zijne schuld, noch vooral ongewroken, werd aangedaan. Zijn vader, Isaac Bilderdijk, een geneesheer en kunstgenootschappelijk dichter, maakte zich, door zijne nauwgezetheid en zijn driftigen aard, niet minder dan door zijne verkleefdheid aan de partij der Oranjemannen, zoovele vijanden, dat zijne praktijk te niet ging, en hij zich verplicht zag het ambt van Inspecteur der middelen van Gooi- en Amstelland, hem door de Prinses, weduwe van den Stadhouder Willem IV, opgedragen, te aanvaarden. Zijne moeder, Sybilla Duyzenddaalders, was aan de aanzienlijkste oudadellijke en patricische geslachten des lands verwant en vermaagschapt; en 't is langs die zijde dat onze Dichter zijne afkomst zoo gaarne opvoerde tot de beroemde huizen van Heusden, Kleef en Teisterbant.

Geen wonder dus, dat de fiere knaap, „in kinderlijk ridderlijke droomen", zich voor den krijgsmansstand bestemd achtte, als hij,

„Meer mijmerziek dan speelsgezind,
. . . . . .
Soms staarde op mossig puin,
En dacht aan Teisterbant."

Een schijnbaar onbeduidend toeval, een trap op den linker voet, hem, op zijn zesde jaar, door een speelmakker toegebracht, veroorzaakte eene ontsteking van het been, welke zijn heel gestel ondermijnde en hem gedurende twaalf jaren, van buitenlucht beroofd, aan de kamer en gedeeltelijk zelfs aan het bed kluisterde. Ook na zijn herstel, behield hij een eenigszins slependen voet. Er viel aan geen soldatenleven meer te denken.

2. Van toen af ving, voor den jengdigen lijder, een leven van studie, van overdenking, van eigen onderzoek en eigen vorming aan. „Wat zou hij anders doen" — zoo getuigde hij later —

»Wat zou hij anders doen die daar gebonden leit,
In kwalen zonder tal tot over 't hoofd gedompeld;
Geen' voet verzetten kan, of op den hiel wat hompelt,
En over 't vloerkleed kruipt, van 's levens lust beroofd;
En steeds aan hartzeer kwijnt zoo zeer als pijn in 't hoofd.
Zoo liepen jaren om. Wat zeg ik, neen, zij kropen;
En ik, ik las, ik dacht, van tranen soms bedropen,
Maar dikwerv' met het lot, mij opgelegd, te vreên,
Omdat het me overliet aan mijn genegenheên."

De Bijbel niet slechts en de toen nog onvermijdelijke Cats, maar geheel de boekerij zijns vaders en die van een vaderlijken vriend, doctor Verschuur, werden door den leergierigen jongeling gelezen, herlezen en bestudeerd. Zoo leerde hij, niet zelden uit gebrekkige handboeken, behalve Letterkunde en Geschiedenis, ook Logica en Metaphysica, Wis- en Natuurkunde, Anatomie, Pathologie, Physiologie en Natuurrecht; zoo beoefende hij, met liefde en taaie vlijt, het Schoonschrijven, Teekenen en Boekhouden, de Krijgstaktiek en Vestingbouw en vooral de Bouwkunst, welke altijd eene bijzondere aantreklijkheid voor hem had, om het vereenigd Mathematisch en Aesthetisch genot, dat zij aanbiedt. Ook oude en nieuwere talen werden door het wonderkind aangeleerd, en hij begon toen reeds die diepe studie der spraak, in hare wezenlijke bestanddeelen en in haar verband met de menschelijke rede, welke tot zoo belangrijke uitkomsten geleid heeft. De eigenlijke dichtkunst had nog slechts een gering deel aan den ingespannen arbeid van Bilderdijk's vroegste jaren, en niemand zal in de *Beschouwingen van vijf tafereelen uit Josephs leven*, door hem op twaalfjarigen leeftijd vervaardigd en later buiten zijn weten uitgegeven, iets meer erkennen dan eene flauwe schemering vóór het oprijzen der prachtigste Julizon. Een jaar later vervaardigde hij echter ook al, onder den schertsnaam van Willem Gracilis (den Tengere), kleine tooneelstukjes voor den huislijken haard, en gordde hij, met zijne broêrs en zuster, papieren, door hem zelven vervaardigde wapenrustingen aan, om den *Gijsbrecht van Amstel* voor te stellen. De vlijtige lezing

van Horatius, welke een zeer gelukkigen invloed op zijne langdurige beoefening van het werktuiglijke der taal gehad heeft, en meer nog de invoering der nieuwe psalmberijming (in 1773) wekten het eerst in den jongeling de bewustheid eener dichterlijke roeping. Hij was toen in zijn zeventiende jaar. Hoe stond de oude Dr Bilderdijk verbaasd, toen, ruim één jaar daarna, in 1774, zijn Willem zich meldde, als den dichter van een stuk, dat het Leidsche Genootschap *Kunst wordt door arbeid verkregen* der bekrooning waardig achtte, en bij inzending van hetwelk de jonge dichter niet eens zijnen naam in het gebruikelijk besloten briefje vermeld had. Een jaar later won hij, in een nieuwen prijskamp, door twee gedichten, den gouden en den tweeden zilveren eerepenning. Den eersten zilveren had de reeds vermelde *Baronnesse* de Lannoy, die hij, sedert dien tijd, met even oprechte hoogschatting als warme vriendschap bejegende, verworven.

3. Hoe trouw en hoe nauwkeurig de jeugdige bekroonde zijn boekhouderswerk op het vaderlijk kantoor ook waarnam, er lag in dat hart een ingeboren afkeer van ambten; en toen zijn broeder Johannes zijn 18e, hij zelf zijn 23e jaar bereikt had, toen riep hij — volgens een later vers — zijn vader toe:

„O mijn Vader!
Hoe aaklig was voor my het denkbeeld van een ampt!
My ampten, waardigheên —! my, eer- en geldversmader!
Neen! zij voor 't eerlijk brood met stoomend zweet gekampt!
Neen, sprak ik, kan mijn arm het krijgszwaard niet hanteeren,
Is 't harnas my door 't lot, door 's Hemels wil, ontzegd:
De tabbaard zal voor 't minst mijne afkomst niet onteeren:
Zoo strijde ik even fier voor onschuld, deugd en recht!"

Zes maanden later, den 19n Mei 1780, trok hij, „volwassen naar lichaam en geest, en in al de rijpheid eener krachtvolle jeugd," naar de Leidsche Hoogeschool, om er de rechten te gaan studeeren. Het voorgaande jaar had bepaald zijn dichterlijken roem gevestigd, door de uitgave van den *Koning Edipus*, naar Sophocles, de *eerste* dier navolgingen der oude Grieken, waarin zich zijne grondige kennis hunner taal, kunst en oudheid op zoo treffende wijze vertoont; niet de beste, daar dit stuk, onder alle opzichten, moet onderdoen voor den tien jaren later uitgegeven *Dood van Edipus*.

„Bilderdijk vereenigde", merkt J. A. Alberdingk Thijm te recht aan, „in zijn ruim gemoed wat elkaâr scheen uit te sluiten: liefde voor het edel spel der grieksche kunstvormen en voor het fantastische en teder geheimzinnige der middeleeuwsche toestanden. Hij beoefende ter zelfder tijd met ernstige geestdrift de meesterstukken van Sofokles en de riddertradities van het middeleeuwsche Europa; zijn minnedicht toont de gloeyende sporen dier tweërlei studie."

Hoe schitterend hij, reeds het eerste jaar van zijn verblijf aan de hoogeschool, den verworven roem handhaafde, blijkt uit zijne *Verhandeling over het verband tusschen Dichtkunst en Welsprekendheid met Wijsbegeerte*, door de Leidsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde bekroond, terwijl een dichtstuk: *Onze voorvaders bij de oprechting van het Gemeenebest*, het volgende jaar den prijs waardig gekeurd werd.

Wie den ernstigen jongeling, met zijn *à l'antique* geboetseerd voorhoofd en gelaat, met zijn genialen, schoon ietwat kwijnenden blik, in die dagen gezien had; wie zijnen haast buitensporigen studielust kende, en wist, dat hij van de drie nachten er vaak twee aan de studie, slechts éénen aan eene korte rust schonk, zoo dat hij herhaalde malen, in de collegiën, van vermoeidheid bewustloos nederzeeg; maar niet tevens zijne vurige, voor liefde en schoonheid uiterst gevoelige ziel kende, dien zou het verwonderd hebben, dat diezelfde jongeling, op dat tijdstip, Horatius, Anacreon, Tibullus en Catullus minneliederen nazong of oorspronklijke opstelde van zoo weelderigen, hartstochtelijken aard, dat men ze der jeugd niet in handen mag geven. Immers *Mijne Verlustiging*, in 1781, en *Bloemtjens*, in 1785 uitgegeven, behooren tot dat tijdperk. Merkwaardig is, in den eersten dezer bundels, de *Offerzang*, dien hij naar Theocritus bewerkt heeft, en in welken hij, met wonderbare meesterschap over de taal, de weekheid en buigzaamheid van het Grieksch tracht weêr te geven. Een Haagsche advokaat, de weinig bekende dichter Riemsnijder, met wien hij destijds bevriend was, schijnt hem tot het minnedicht aangespoord te hebben. Tot den tijd van zijn studentenleven, en der eerstvolgende jaren, behooren ook een aantal minnezangen, door hem op losse bladen uitgegeven en uitsluitend voor den vrienden-

kring bestemd. Deze stukken werden evenwel, zonder des dichters toestemming, tijdens zijne uitlandigheid, onder den titel van *Oden en Gedichten*, op zoo slordige wijze uitgegeven, dat hij zich genoodzaakt voelde om er later (in 1808) een nieuwen druk van te bezorgen, onder den titel van *Odilde* — de vertaling van den naam diergene, aan wie deze, met onverschoonbare overdrevenheid van toon en kleur geschreven, liederen werden toegezongen, en die weldra zijne echtgenoote werd, Catharina Rebecca Woesthoven. En toch was Bilderdijk geen zinlijk mensch, en voerde hij (geheel anders dan de meeste akademieburgers zijns tijds, helaas! en ook des onzen), als reeds gezegd is, een arbeidzaam en zeer ingetogen leven. Een bewijs daarvan is, dat hij, in minder dan twee en een half jaar, het doctoraat in de rechten verwierf, en een maand later, den 19n November 1782, als advokaat bij de Hoven van Justitie in den Haag werd toegelaten.

4. Alhoewel de reeds veelzijdig ontwikkelde man zich te Leiden in alle vakken van wetenschap verder had trachten te bekwamen, waren echter de rechten zijne lievelingsstudie gebleven, en hield hij niet op, die, als praktiseerend advokaat, met alle krachtsinspanning te beoefenen. Hoor met wat nadruk hij zelf die inspanning schetst!

»Ik zwoer met hart en ziel aan dees mijn roeping trouw,
Om haar verduurde ik leed en arbeid, zweet en kou';
Om haar doorwaakte ik nacht aan nachten en verzaakte
Wat andren d'arbeid zoet, het leven dierbaar maakte,
Kleefde aan mijn schrijfdisch vast, en at mijn tweebak droog."

Het duurde dan ook niet lang of Mr. Willem Bilderdijk stond bekend als een niet minder uitstekend rechtsgeleerde dan begaafd dichter, alhoewel de dichtkunst, in de beslommering der ernstige, vaak stormachtige rechtsgedingen dier dagen, eenigszins op den achtergrond raakte, vooral toen, na zijn huwelijk, in 1784, ook het minnelied op de lippen van den echtgenoot wegstierf.

Er zijn nogtans eene menigte, in latere bundels opgenomen stukken uit dien tijd afkomstig, die verliep tusschen -82 en -95, als: de *Geboortegroet aan den Erfprins* (den lateren koning Willem I), de vertalingen van Ossian en van Boëtius en het

naar 't Fransch van St. Foix bewerkte, waarlijk geestige tooneelstuk, *Deukalion en Pyrrha*. Verder werden toen Onno Zwier van Haren's *Geuzen*, in taal, stijl, poëzie en opheldernde aanteekeningen aanmerkelijk verbeterd, uitgegeven, en de *Krijgszangen van Tyrteus*, door hem, niet zonder een ironischen glimlach — een later uitgegeven titelstuk: *Aan het hoofd van mijnen Tyrteus* doet het gelooven — den strijdlustigen vrijheidsmannen ten beste gegeven. Boven al die dichtwerken, welke, hoe verdienstelijk ook, voor 't grootste deel, slechts als studiën, als oefeningen moeten beschouwd worden, verheft zich Bilderdijk in de balladen, onder welke *Elius*, eene romance in zeven Zangen, te recht als een *Miniatuur-epos* gekenmerkt wordt. De inhoud van dit romantisch verhaal is de middeleeuwsche sage van den *Zwaanridder*. Elius van Grail, een Grieksche held der achtste Eeuw, die het instortend Keizerrijk verlaten had, werd door een wonderbare zwaan, op even wonderbare wijze, naar den „Koningstoren" van Teisterband (den Zwanentoren te Kleef) gevoerd, alwaar hij Heile, de laatste afstammelinge van dat doorluchtig huis tegen de haar bestormende vijanden verdedigt, en ter belooning hare hand verwerft. Om zich een denkbeeld te maken van den rijkdom en den edelen eenvoud dier poëzie, leze men, bij voorbeeld, den IIn Zang, waar de Zwaan, met den wonderring in de bloedende snebbe, bij Elius neêrdaalt; of in den IIIn, den tocht van den ridder over den Rijn, terwijl de zwaan vooruitzwemt.

Behalve *Elius*, zijn ook de *Urzijn en Valentijn* en het heerlijke *Wiel van Heusden* voortbrengselen uit die jaren van des dichters episch talent en zijner ingenomenheid met de romantische familie-overleveringen zijns geslachts. Daarnaast groepeeren zich in allerlei toon en kleur: Burger's *Roosje*, de *Assenede*, *Ada*, enz., allen tot zijn geliefkoosde *genre*, de Romance, behoorende, allen vol stoute toetsen, vol waarheid in de bevatting, vol juistheid en kracht in de uitdrukking.

5. Het omwentelingsjaar 1795 bracht den Nederlanden, van uit het ziedende Frankrijk, met de zoogenaamde vrijheid, eene Bataafsche Republiek. Voor niemand in den lande was die omkeer minder gewenscht, noch meer noodlottig dan voor onzen dichter.

Hij was, als zijn vader, een trouwe en vurige vriend van het huis van Oranje, in welks „Stadhouderschap — het zijn de woorden van Bilderdijk zelven — (hij) het bolwerk der burgerlijke vrijheid tegen de Aristocratie zag."

Waarschijnlijk echter zou hij zich niet rechtstreeks tegen den nieuwen regeeringsvorm door eene openlijke daad verzet hebben, indien hem de aanleiding daartoe niet, als op gebiedende wijze, ware gegeven. De Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden vaardigden een stuk uit, waardoor alle tot dus verre erkende overheden vervallen en de onderhoorigen van hunnen eed ontslagen verklaard werden. Dien ten gevolge werd aan alle ambtenaren een nieuwe eed, van den volgenden inhoud, opgelegd: „Ik verklare te erkennen en te eerbiedigen de onvervreembare Rechten van den Mensch en van den Burger, zoodanig als dezelve door de Provisioneele Repræsentanten van het Volk van Holland, plegtig verklaard zijn bij derzelver Publicatie van den 31 Januarij 1795; en zweere dezelve in mijn Ampt of Bedieninge, voor zoo veel in mij is, te zullen handhaven: — Ook zweer ik, dat ik mede den Volke van Holland, in welks boezem ik erkenne de eigenlijke Oppermagt te berusten, als ook deszelfs vertegenwoordigers, gehouw en getrouw zal zijn, en voorts dat ik alles zal doen, wat een goed en getrouw (Commissaris, Agent, enz.) schuldig is en behoort te doen. Dat zweere ik!"

Bilderdijk, de Christelijke wijsgeer, het onverschrokken karakter, was geen man om beginselen als in dat stuk zijn vervat, te onderschrijven. In plaats van, als velen, zijne overtuiging en zijn geweten naar zijn stoffelijk belang te verwringen, of ten minste zich stilzwijgend aan die eedsaflegging te onttrekken en de openbare uitoefening van zijn ambt te laten varen, om in stilte te blijven adviseeren en leven, wendde hij zich, bij adres, aan de Provisioneele Regeering, met de verklaring, dat hij dezen eed niet kon afleggen, ten eerste, omdat zijne vrije praktijk niet als eene bediening, als een ambt mocht beschouwd worden; vervolgens, omdat het aankleven eener overtuiging, eene geheel inwendige daad, niet onder de regeling van het burgerlijk bestuur viel; ten derde, omdat die „onvervreembare Rechten van den Mensch en van den Burger"

met zijne godsdienstige en juridische begrippen in strijd waren; en eindelijk, omdat hij den eens ten behoeve der Staten van Holland en West-Friesland en van het Huis van Oranje gezworen eed van getrouwheid in gemoede verbindend achtte, en dus geenen daarmeê strijdigen kon afleggen.

Al was er niet de minste schijn van oproerigheid in die mannelijke taal, „de prælecture van het Request van Meester Willem Bilderdijk" werd door „de geheele Vergadering met de meeste verontwaardiging gehoord," en de „Advocaat Fiscaal" werd gelast, om dat „gevaarlijk en schadelijk sujet" aan te zeggen, „dat hij binnen den tijd van vier en twintig uren den Hage, en binnen acht dagen de Provintie zal hebben te verlaten." Hoe diep hem dit, door zijne vijanden wel eens als „gezocht" voorgesteld, martelaarschap griefde, blijkt uit een lateren brief van den edelen balling: „Ik had liever gevangenis en schavot afgewacht, dan met mijn gestel en in mijne omstandigheden in ballingschap te gaan." Odilde, de eens zoo vurig door Bilderdijk bezongene en wederkeerig hem als

»D' onovertrefbre — den volmaaktste van 't Heelal"

bezingende Odilde, scheen met de mannelijke houding haars echtgenoots niet ingenomen; althans zij weigerde hem te volgen, en bleef, met hunne vier kinderen, in den Haag. Op Vrijdag, den 17ᵘ Maart, vertrok de rampzalige dichter uit Amsterdam over de Zuiderzee naar Groningen, om van daar over Hamburg naar Portsmouth en Londen te reizen. Een paar koepletten uit de merkwaardige, op zijnen doortocht te Hamburg geschrevene *Uitboezeming*, lichten zijn zieletoestand in die oogenblikken op treffende wijze toe.

't Is weinig, van 't heelal vergeten,
Op 't vuile bedstro uitgestrekt,
Het dorre brood te moeten eeten,
Met stille tranen overdekt: —

. . . . . .

't Is weinig zich in vreemde landen
Den arbeid moedig aan te biên,
En 't werkzaam brein en vlugge handen
Bewonderd, maar versmaad te zien: —

't Is weinig zelfs, met kille schrikken
Voor 't eerlang naadrend tijdsbestek,
De holle kaken aan te blikken
Van 't alverslindende gebrek: —

Dit al valt hard, mijn God, voorzeker,

Voor zielen nog gehecht aan 't (vleesch;
Maar echter, 'k nam dien wrangen (beker
Blijmoedig op, en zonder vrees:
Doch, God van heil en zaligheden,
Gij ziet het waar mijn hart om (beeft!
De panden van u afgebeden,
En waar geheel dat hart in (leeft...!"

6. Te Londen moest hij, door het geven van onderwijs in talen, in de teekenkunst en in verschillende wetenschappen, zijn levensonderhoud zoeken. In eenen uit het Brandenburgsche geboortigen, in Holland gewoond hebbenden, en thans in Londen gevestigden schilder, Hendrik Willem Schweickhardt, vond de dichter een trouwen, gedienstigen vriend en nog meer. Want, toen de altijd wijder en dieper geworden klove tusschen hem en de achtergeblevene, zelfzuchtige Odilde, door het gerucht, dat zij een proces tot echtscheiding had ingesteld, meer onoverkomelijk werd dan de golven der zee die hen scheidde, achtte de verontwaardigde Bilderdijk (naar zijne rechtsleer, dat het huwelijk *ipso jure* ontbonden is, indien de vrouw blijft weigeren haren man te volgen, en naar de begrippen der Dordtsche kerk) zich ook niet langer gebonden, en sloot hij, den 18n Mei 1797, een tweede huwelijk met de alleszins begaafde dochter van den bovenvermelden kunstschilder, Katharina Wilhelmina Schweickhardt. Men versta ons echter wèl. Wij zijn in geenen deele geneigd om Bilderdijk's gedrag in deze zaak te verdedigen. Er zijn in de laatste jaren hieromtrent bijzonderheden aan 't licht gekomen, die 's mans karakter en zedelijkheid geene eer aandoen. Wat zeker is, hij vond in deze vrouw eene zijner ten volle waardige levensgezellin, welke hem, in zijne verdere wisselvallige loopbaan, beurtelings ten steun, ten troost en ter opbeuring verstrekte. Van dat oogenblik begon zijne dichtader met nieuwe vruchtbaarheid te vloeien. Niet alleen minneliederen, en van geheel anderen stijl en inhoud als de vroegere, stroomden met vernieuwden levensgloed van de lier, maar 't was alsof zijn machtig genie de laatste kluisters van verouderde, aan des Veertienden Lodewijk's tijd herinnerende, kunstvormen afgeschud had, om als lier-, leer- en heldendichter, op den drempel der XIXe Eeuw, in al den glans van zijne oorspronkelijke kracht te verschijnen.

Hij was intusschen, in Juni 1797, naar Brunswijk getrokken,

met de hoop, dat zijn oude kennis, de Hertog, en de thans aldaar ook gevestigde Prins Willem V, wiens dochter erfprinses van Brunswijk was, hem eene plaats zouden kunnen bezorgen, die hem tegen broodsgebrek beveiligde. Dat mocht slechts ten deele gebeuren: hij ontving een jaargeld van 260 Rijksdaalders van den Hertog en bijna even zooveel van den Prins. De geleerde dichter, die niets begreep van de waarde van 't geld, noch van de vaderlandsche zuinigheid, moest dus wederom door lesgeven in het verder onderhoud van vrouw en kroost voorzien. Brunswijk was destijds eene verzamelplaats van uitgewekenen aller landen, en zoo breidde zich de kring der vakken, welke hij moest onderwijzen, in 't ongelooflijke uit. „Men beproeve slechts eens (zegt hij zelf) wat het in hebbe, t'elken dag der weke twaalf of dertien Collegiën: over Rekenkunst, Bovennatuurkunde, gewone en verhevener beschouwende en beoefenende Wiskunst, Sterre- en Aardrijkskunde; — over Teeken-, Schilder-, Bouw- en Doorzichtkunde, Ontleedkunst; — Natuur-, Staats- en Burgerrecht, Geschiedenis, Grieksche en Romeinsche Oudheid, en velerlei Oude en Hedendaagsche Talen en vakken van Letterkunde, te geven, en dit meestal in uitheemsche Spraken, zeer dikwijls zelfs zonder leiding van eenig Handboek;" enz. Geen wonder dat men te Hildesheim, waar hij woonde, niet wist wat te denken van al die Bilderdijken, voor wie nu eens brieven onder 't adres van: *Herrn* Bilderdijk, den *Maler*, dan van *Herrn* B. den *Mathematiker*, of van *Herrn* B. den *Advocat*, den *Dichter*, den *Physiolog*, den *Sprachlehrer*, enz. aankwamen. En bij dat alles vond de wondermensch tijd om bundel op bundel vol gedichten uit te geven. De *Mengelpoëzy*, in twee deelen, waarvan het tweede *Vertellingen en Romances* bevat, verscheen in 1799; de *Poëzy*, in vier deelen, waarin ook stukken van zijne echtgenoote, van 1803 tot 1807; de *Mengelingen*, ook in vier deelen, tusschen 1804 en 1808, en de twee deelen der *Nieuwe Mengelingen*, in 1806. Fabel, Ode, Romance, Veld-, Treur- en Minnezang, Vertelling en Overzetting schakeeren met lieflijke afwisseling dien rijken gaard, al moet men erkennen, dat hij nog niet zijn hoogsten bloei bereikt heeft. Maar gewrochten als de meesterlijke, zelden overtroffen romance *Floris de Vierde*, als de treffende *Lierzang* op

den moord van den Hertog van Enghien, die afzonderlijk verscheen, als het argloos schertsende *Pensioen*, als het geestige *De Waarheid en Ezopus*, het dichterlijk zielkundige *De Apostelen in den nacht des verraads*, de schitterende oden: *Dichtkunst*, *het Geweten* en *'s Levens Beker*, als de *Minerva*, met zoo kunstige rijmkoppeling en zoo bevallige gedachten; de keurige navolging van Theocritus' *Visschers*, en andere, kenmerken duidelijk genoeg den grooten meester.

Zijn eerst taalkundig geschrift, de *Verhandeling van de geslachten der Naamwoorden*, waarin hij zijne geniale theorie der woordgronding blootlegt, behoort eveneens tot dit tijdperk zijns levens, alsook drie vertalingen van langer adem: *Het Buitenleven*, naar *l'Homme des Champs* van den insgelijks uitgeweken *abbé* Delille bewerkt, maar, als al de vertalingen van Bilderdijk, door het uitheemsche met Hollandsche kleur en toon tot nationaal eigendom te ijken; *De Mensch*, naar Pope's *Essay on Man*, en Ossian's *Fingal*. Het „in eigenaardig juridisch" Latijn geschreven, in Duitschland hoog geprezen *Gulielmi a Teisterbant* (*dict. Bilderdijk*) *ICti. Observationum et Emendationum Liber Unus*, gaan wij onder bloote vermelding voorbij.

7. Het tweede deel der *Nieuwe Mengelingen* prijkt met eene opdracht „Au Roi", en is uit Leiden, 10 October 1806, gedagteekend. Wat was er gebeurd? Sedert Juni van datzelfde jaar, was er uit de puinhoopen der Bataafsche Republiek een koninkrijk Holland verrezen, en op den troon van dat nieuwe rijk zetelde des gevreesden Keizers broeder, Lodewijk. Bilderdijk was even te voren, door de smarten van het ballingschap (hij had vaak 's winters zonder vuur, menigmaal met droog brood gezeten), en het ongunstig klimaat van Brunswijk, tot een ziekelijken toestand vervallen, tegen welken de mannen van de kunst maar één geneesmiddel kenden: den vaderlandschen grond en de vaderlandsche lucht. Te gelijker tijd hadden zich ook hier eenige weinigen, onder wie Jeronimo de Vries en de eerbiedwaardige Meinard Tydeman dienen vermeld te worden, in de weer gezet om den beroemden balling den terugkeer mogelijk te maken; en zoo had hij dan, in het voorjaar van 1806,

„ ... met (zijn) strammen voet,

Uit den ongestuimen vloed,
Hollands vasten wal betreden!"

Hoe zoet den deerniswaardige, na ruim tien lange jaren, dat wederzien was, zegt ons zijn *Aan den Hollandschen Wal*, waaruit wij die verzen trokken, en waar hij verder, halfjubelend, half schreiend, uitroept:

'k Heb mijn kromgesloofde leden
Op zijn bodem uitgestrekt;
'k Heb hem met mijn lijf bedekt;
'k Heb hem met mijn arm omvademd;
'k Heb zijn lucht weêr ingeademd;
'k Heb zijn hemel weêrgezien,
God geprezen op mijn kniên,
Al de doorgestane smarte
Weggebannen uit mijn harte,
En het graf van mijn geslacht
Dit mijn rif te rug gebracht!"

Een door hem gewenscht Hoogleeraarschap in de rechten, te Franeker, mocht hij niet erlangen; daarom vestigde hij zich te Leiden. Vóór het einde echter van dat jaar, als uit de bovengemelde *Opdracht* blijkt, had de jeugdige, edelmoedige, niet ondichterlijke Vorst den genialen man weten te onderscheiden, en hem benoemd tot zijn leeraar in de taal zijns volks. De Oranjevorst, aan wien de dichter met onveranderlijke liefde gehecht bleef, had den huiswaartskeerenden balling van zijnen eed van getrouwheid ontslagen; en nu zag deze er geen bezwaar meer in, den Koning van Holland met eerbiedige genegenheid aan te hangen. „Sire," zoo zingt hij hem ter bovengemelde plaats toe:

„Sire, vous paraissez, le bonheur va renaître,
Tout un peuple à genoux vous demande la loi;
Le Batave est surpris et d'adorer un maître
Et d'être libre enfin sous le pouvoir d'un Roi."

De weinige regeeringsjaren (1806—1810) van Lodewijk zijn dan ook de gelukkigste van Bilderdijk's leven en tevens de schitterendste van zijne dichterlijke loopbaan. Vele der in deze jaren uitgegeven verzamelingen waren reeds vóór de terugkomst in het vaderland geschreven; wij hebben die hierboven vermeld, en komen er thans niet meer op terug. In 1808 zagen de *Najaarsbladen* het licht. Hoe zedig de titel ook is, er schuilden sappige vruchten onder die *Bladen*, die het *Najaar* van den rijpenden boom zijner dichtgave deed vallen. De enge ruimte van ons bestek veroorlooft evenwel niet, ons aan die vruchten te vergasten; vier meesterstukken van verschillende

dichtsoorten, uit dit tijdperk zijns levens, vergen geheel onze aandacht: eene Ode (*Napoleon*), een Leerdicht (*De ziekte der Geleerden*), de Treurspelen, een Heldendicht (*De ondergang der Eerste Wareld*).

8. Wanneer men 's dichters diepe overtuiging, dat men de Overheid, welke ook, gehoorzaamheid schuldig is, kent; wanneer men weet, dat hij in den verbazenden levensloop van Napoleon de voltrekking van Gods oordeelen meende te zien; als men zich herinnert, welke ingenomenheid hem, van zijne vroegste jeugd reeds, naar krijgsroem en militaire genieën trok, en daarenboven rekening houdt van zijne dankbaarheid jegens den Koning, wiens broeder hij te bezingen had, dan moet het niemand verwonderen — veel minder verontwaardigen — dat hij die Ode heeft aangestemd. 's Konings geheimschrijver, Dupré, had overigens, door hem tot het vervaardigen van dit stuk aan te sporen, „als eene soort van uitdaging der Hollandsche poëzy" gedaan, gelijk Bilderdijk zelf verklaart. Met echt Pindarische vlucht verheft zich de Zanger als boven 't aardrijk, om van die hoogte, met prophetischen blik, eerst den overwinnaar, dan den heerscher te beschouwen. De toekomst ontsluit hem hare poorten; hij meent het Vrederijk der verwachting te zien:

»Een aard, met zoo veel bloed bedropen,
Schiet palmen en olijven uit!
Het zwaard, gekromd op menschenschonken,
De spies, van 't bloed der Helden dronken,
Doorklieven 't land als ploeg en spâ;
En 't klateren der schriktrompetten
Verkondigt blijde vredewetten,
En 't eind van 's Hemels ongenâ!"

Wat evenwel nog beter verklaart, hoe Bilderdijk, die, vroeger en later, den ontzaglijken Veroveraar met zoo scherpe roede gegeeseld heeft, hem hier bijna als een halfgod voorstelt, is het slotkoeplet, hetwelk, op aanraden van Van der Palm, uit des dichters handschrift werd weggelaten en daarom in zijne werken niet gevonden wordt. Da Costa heeft het ons medegedeeld; het schijnt ter karakterizeering van den grooten man merkwaardig genoeg om het hier over te schrijven. Daaruit blijkt hoe voorwaardelijk zijne lofspraak was.

»Napoleon! zie duizend tongen
Uw naam verbreiden over de aard!
Van Oost tot West uw lof gezongen!
Maar zijt gij ook de mijne waard?
Is 't heil der aard uw hoofdbedoelen,
En kunt gij U gelukkig voelen
In 't dienstbaar zijn aan zulk een plan?
Uw hart besliss' dit door uw daden;
Zoo die geen andre zucht verraden,
Welaan, ontfang mijn hulde dan!"

Dit is, voorwaar, niet de taal eens' lagen vleiers, evenmin als het fiere antwoord, 'twelk hij eenige jaren later den Keizer gaf, toen deze, bij zijn bezoek te Amsterdam, hem vroeg: „Êtes-vous connu dans la République des lettres?" — „Du moins," zeî de dichter met edele zelfbewustheid, „j'ai fait ce qui j'ai dû pour l'être." En hij schrok niet, toen de machtige Heerscher, wiens uitspraak en toon (het *staccato* afrabbelen der periode en aanhouden van de laatste mannelijke sylbe, gelijk Talma op 't tooneel deed) hij werktuigelijk had nagebootst, hem „vreemd aanzag, niet wetende hoe hij 't op moest nemen."

9. Bilderdijk had, in 1803, zijn jongste kind verloren, „het tiende waarvan (hij) den ontijdigen dood bejammerde;" hij zelf was ziek en bedlegerig; juist die dubbele smart deed zijn „gefolterden geest in arbeid gaan van een Dichtstuk." Hij schreef *De Ziekte der Geleerden*, welke hij aan de Leidsche Hoogeschool toewijdde, doch waarvan de opbrengst bestemd was om Leiden's ramp te helpen lenigen. Dit voortreflijk leerdicht

». . . . . zal de kwaal der Letterzwoegren zingen;
Den scherpen geesel, die het oefengraag verstand
In zijnen throon bestookt; en brein, en ingewand,
En bloed, en zenuw, stoort; den lust verwoest van 't leven,
Van 't daglicht walgen doet, voor eigen schaduw beven;
Wat de aard verruklijkst heeft, tot ijsbren folter maakt;
En 't hemelrein gemoed met helsche toortsen blaakt."

In den eersten zang, na de voorstelling des onderwerps, de aanroeping en de toewijding, schetst de dichter de menigte van kwalen; die, als een gevolg der erfzonde, den mensch bedreigen. Hij onderzoekt waarom de mensch vatbaar is voor lijden,

en bezingt den lof der Pijn, door God ter waarschuwing van het aandoende kwaad geschapen. Vervolgens toont hij de gevolgen aan, die uit verwaarloozing der eerste ongesteldheid ontstaan, en vermaant, door de natuur te *volgen*, niet te *dwingen*, ongeneeslijke kwalen te voorkomen. De tweede zang spoort den oorsprong, den aard en de gevolgen op van de ziekte der geleerden. In den derden geeft hij een algemeen overzicht der ziekten, welke zich onder zinnebeeldige gedaanten aan den dichter vertoonen. Hij daalt in den Afgrond, en vindt daar allerlei zedelijke en lichaamlijke kwalen, die hij beschrijft, en Razernijen, als aanstooksters tot, en wreeksters van zedelijk kwaad en van ziekten. Doch ons hart is de oorsprong van 't zedelijk — 't lichaam, van 't lichaamlijk leed. De vierde zang leert ons hoe groot de schat der gezondheid is; hoe de geleerden haar verliezen, en wat zij behoorden te doen om ze te behouden. De genezing, door het aantasten der ziekte in haar wezen, en vooral door onthouding van al wat schadelijk en het bezigen van al wat nuttig is, verkregen, wordt ons in den vijfden zang voorgesteld; terwijl de zesde de bijzondere toevallen, welke de arts noch te veel noch te weinig moet achten, in hunne oorzaken en met aangeving der geneesmiddelen, beschrijft. Er bestaat in geene letterkunde der wereld een gedicht, waarin eene zoo afgetrokken, dorre stof met zoo verbazende wetenschap niet alleen en zoo kunstige schikking, maar ook met zoo dichterlijke opvatting en schildering en zoo diep gevoel behandeld wordt, als in dit meesterstuk van Bilderdijk. Ziet, hoe tastbaar hij de Pijn onder de gedaante van een trouwen wachter voorstelt (1e Boek, v. 133); met welke kracht van verontwaardiging hij de verspilling der levensvochten schetst in den wellusteling en in den tabaksrooker (2e B. v. 231 en 281); door welke zelfstandige kneding en verwerking hij zich de schoonheden van Dante's *Inferno* weet eigen te maken, in de Afdaling in den Afgrond (3e B. v. 83); met hoe wonderbare afwisseling hij, na den geleerde, die zijne gezondheid verwoest, den raad gegeven te hebben om in ontspanning van lijf en geest een behoedmiddel te zoeken, op eens de lieflijkste beschrijving van 't huislijk geluk en 't landleven geeft (5e B. v. 157); en eindelijk, met wat treffend tafreel hij zijn gedicht sluit, in de episode

der Dochters van Pelias (6e B. v. 497), welke tevens ten bewijs strekt aan zijne daar uitgesproken stelling:

»Geneeskunst steunt Natuur, maar zij herbaart haar niet."

10. Het nauwe perk, waarbinnen de eischen der tooneelkunst den dramatischen dichter opsluiten, schijnt altijd eene belemmering voor Bilderdijk's machtig genie en vurige verbeelding te zijn geweest. Langen tijd bleef hij dan ook vreemd aan dat gedeelte der dichtkunst (zijne vroegere vertalingen kan men immers nauwelijks daartoe rekenen), totdat hij, in 1808, met een in driemaal vier en twintig uren ontworpen en geschreven treurspel, *Floris de Ve*, voor den dag kwam. Er mogen in dat werk noch kunstig samenweefsel, noch hoog tragische toestanden te vinden zijn, de dialoog is er zoo levendig en de kennis van de daar geschetste oudheid zoo juist en zoo diep, dat het nog altijd eene merkwaardige proeve van des dichters alzijdige begaafdheid mag heeten. Thans volgen nog drie bundels treurspelen van hem en van zijne echtgenoote, in wie zich de grootere teederheid van het vrouwelijk talent niet verloochent, al erkent men duidelijk welke forsche mannenhand hare ontwikkeling bestuurd heeft. *Willem van Holland*, dat den *Floris* wellicht nog overtreft, *Kormak* en Corneille's *Cinna*, ziedaar zijn aandeel in die stukken; *Elfriede*, eerst in 't Engelsch, daarna in 't Nederlandsch, en Racine's *Ifigenia in Aulis*, ziedaar het hare. Later gaf zij nog twee treurspelen, *Dargo* en *Ramiro*, uit, waarvan het eerste uit de Oud-Schotsche, het tweede en beste, uit de Spaansch-Moorsche geschiedenis genomen is. Voor het blijspel zou men Bilderdijk's ernstigen geest allicht geheel ongeschikt rekenen, waren er onder een groot getal schetsen en fragmenten van tooneelwerken, die nooit uitgewerkt noch uitgegeven zijn niet enkele stalen van boertigen stijl, die ons weêrhouden den auteur van *Koekeloer* en andere komische stukken alle gave daarvoor te ontzeggen.

11. Gelijk Vondel, zoo wilde ook Bilderdijk een Heldendicht schrijven. Beiden hadden behoefte aan Godsdienst, geloof aan Openbaring, en zochten dáar de bron der poëzie en de belangstelling voor hun grootsch onderwerp tevens. Gelijk gene,

zoo liet ook deze zijn plan onvoltooid: de eerste bracht den vijfden zang zijns *Constantinus* ten einde, en vernietigde daarna zijn werk; de laatste heeft den vijfden zang van zijn *Ondergang der eerste Wareld* slechts ten halve voltooid, maar 't nageslacht is gelukkig genoeg om dat heerlijk fragment te bezitten.

„Ik zing", zoo heft de dichter zijn epos aan, en vat er in korte woorden den inhoud van samen,

»Ik zing den ondergang van d' eersten Wareldgrond,
En 't menschdom dat, met Hel en Duivlen in verbond,
In gruwelen verhard, Gods Hoogheid durfde trotsen
En 't aardsche Paradijs beklautren langs zijn rotsen,
Tot de Almacht, worstlens moê met Adams zondig bloed,
Des aardrijks bodem sloopte en omkeerde in den vloed,
Wat adem haalde op 't droog, van d' afgrond in deed zwelgen;
Eén huisgezin behield in 't algemeen verdelgen;
En, op 't verbrijzeld puin in lager lucht verspreid,
Het sterflijk kroost vernieuwde, en 't zaad der eeuwigheid."

Wie zegt ons of des zangers bede, welke op dien aanhef volgt, niet verhoord werd?

»Verlosser! zie, zie neêr op dit vermetel pogen!
Begunstig 't, is 't iets meer dan Dichterlijke logen;
Maar, stijgt het stouter dan eens Christens Godvrucht past,
Verstoor het uit genade, en leg mijn' waanzin vast!"

Welk een ruim, vruchtbaar, belangrijk en aantreklijk onderwerp bezingt dit Heldendicht; en welke ontzaglijke vaart neemt dat stout en oorspronklijk genie daarbij! Wat eene hoogst tragische figuur is Segol, de held des gedichts, in het verheven sombere van zijn lot en zijn karakter! Hij is waarlijk het ideaal van een vaderlijken koning en heldhaftigen krijgsman. En daarnaast zijne teedere, schoon slechts halfvolteekende zuster, Zilfa, en meer nog die aandoenlijke, gevallene maar berouwhebbende Elpine — eene soort van Grieksche Helena — in wier hart de liefde tot den Paradijsmensch en de vreeze Gods elkander een zoo hevigen strijd leveren! Treffend ook is de navolging van Klopstock's Abbadona, in Bilderdijk's Fual, den op vergeving hopenden Paradijsmensch; treffender nog het Reuzenopperhoofd, de mensch der zonde, de leeuwenwelp met slangengeaardheid, die zich, als een brullende hyeen, in schrik- en bloedtooneelen verlustigt. Wie heeft

de schildering van het feest, door de Kaïnieten ter eere der valsche luchtgoden gevierd, gelezen (1e Zang, v. 335.), en heeft niet dien verbazenden rijkdom van taal en oudheidkennis bewonderd? Men vergelijke daarmede den lofzang aan den waren God, door Enos' kinderen aangeheven (4e Zang, v. 425.). Men leze (2e Z., v. 212.) met welke kleuren Adam's vervallen heerschappij en Eva's ouderdom worden voorgesteld; hoe somber en akelig Satan's gebied en zijn helsche Raad er uitzien (3e Z., v. 153.), en oordeele dan of het overdreven lof is, dien 's Gravenweert, de vertaler van Homerus, en Da Costa den schepper van den *Ondergang der eerste Wareld* toekennen, wanneer zij beweren dat dit gewrocht, bijaldien het ware voltooid, al wat, sedert de Ilias, de epische kunst heeft voortgebracht, in de schaduw zou gesteld hebben. Intusschen, om die uitspraak ten volle te kunnen beamen, zou het noodig zijn dat men het plan in zijn geheel, althans in zijne hoofdtrekken kon nagaan; maar ook dat ontbreekt. Helaas! een dubbele ramp, waarvan de eene het vaderland, de andere des dichters huislijk geluk trof, brak den gouden, nooit meer op te vatten draad van het epos af.

12. Wij zijn in het jaar 1810. Koning Lodewijk, altijd meer in ongunst geraakt bij zijn keizerlijken broeder, legde de Hollandsche Kroon neder, en Nederland werd bij het Fransche Rijk ingelijfd! Het pensioen, den dichter door Lodewijk toegelegd, werd niet meer uitbetaald. Bilderdijk had broodsgebrek! Er zijn ons van die jaren 1810 en 1811 bijzonderheden bekend, die doen huiveren. „Amicissime!" — zoo luidt een brief aan dien trouwen de Vries, dien het nageslacht zal zegenen — „Hierbij de quitantiën geteekend te rug. Ik bid U, maak er toch werk van, want wij hebben niets meer, en geen drie stuivers in huis, noch in uitzicht van te kunnen bekomen. Reeds sedert Maandag heb ik Opium moeten gebruiken omdat ik geen brood had. Vrijdag.

tt.

Bilderdijk."

In een vertrouwlijken brief, van den 13a Februari 1810, schrijft hij aan Tydeman, dat hij van droog brood en gerstewater moet leven, zijne vrouw en kind van aardappelen met

azijn. Twee maanden daarna, den 15n April, werd zijn inboedel met beslag belegd. Dienzelfden dag schreef hij: „In 14 dagen hebben wij één maaltijd gehad, en die bestond voor ons driën in 9 hoendereieren. Voor 't overige eten wij ons droog brood, als de honger ons meester wordt... Wij hebben volstrekt geene kleederen meer; zelfs geen draagbaar hemd." En zijne gemoedsstemming? Wie beseft ze niet? Wien deert de rampzalige niet, die te midden dier zee van jammeren voelde, dat „vlagen van wanhoop, steeds langduriger, steeds heviger en dichter op elkander volgende, (zijne) ziel bedwelmden", zoo dat hij „vruchteloos tot God (scheen) te roepen"? Vooral in de lente van 1810 was die verzoeking tot zelfmoord allerschriklijkst. Vóór het einde van dat jaar kwam er echter reeds eenige kalmte in dat gefolterd hart. „Uw gunst," zoo riep hij in zijne *Levenspijn*,

„... Uw gunst was 't, die mij spaarde!
Gij hebt me, ô groote God en Heiland, steeds behoed
Voor Filozofendeugd en Filozofenmoed."

13. Te midden van die rampspoeden bleef Bilderdijk onverpoosd voortwerken, soms om een bete broods, als met zijne (mislukte) vertaling van den *Code Napoléon*, meestal onder de aandrift van zijn dichterlijk gemoed. De *Winterbloemen* zagen in 1811 het licht. Drie stukken, in die verzameling, verdienen vooral onze aandacht: *De Kunst der Poëzy*, waarin, onder anderen, Homerus met zoo vurige lofspraak begroet wordt; *De Schilderkunst*, met dien merkwaardigen aanhef; en *Afscheid*, een terugblik op zijn dichterlijke loopbaan, welke hij „met billijke zelfbewustheid" waardeert.

Wij kunnen hier niet nalaten met Da Costa te doen opmerken, dat de titels der dichtbundels, door Bilderdijk uitgegeven, op hunne wijze getuigenis afleggen van des Dichters rijke en vlugge verbeeldingskracht. Op de *Najaarsbladen* volgden immers de *Winterbloemen*, in 1811, toen het waarlijk aan zijn kouden haard winter geworden was. In 1814, schreef hij als „Voorbericht" zijner toen uitgegeven *Affodillen*: „In het afnemen van mijn leven en krachten heb ik Najaars- en Winterbladen en bloemen gegeven, zoo veel mij de stormen en onweders toelieten; en ik ben op deze wijs tot den oever van

het doodenrijk genaderd. Wat kan ik thans nog opleveren, bloote schaduw van mijzelven geworden en den schimmen der uitgeleefden gelijk? — Homerus heeft den donkeren en benevelden toegang des doods met *Affodille* beplant. Welaan, plukken wij ook hiervan een handvol, eer wij uit het oog onzer tijdgenooten verdwijnen." Wederom drie jaren later gaf hij *Nieuwe Uitspruitsels*; daarna *Sprokkelingen*, *Krekelzangen* en *Roisgalmen*; straks *Oprakeling*, en in zijne vier laatste levensjaren, *Nasprokkeling*, *Nieuwe Oprakeling*, *de Voet in het Graf*, *Naklank*, *Avondschemering*, *Schemerschijn*; en eindelijk *Vermaking* (d. i. legaat) en *Nieuwe Vermaking*. In al deze verzamelingen schittert in bonte verscheidenheid, maar met onverdoofden glans, in fabel, lierdicht, vertelling, rouwzang, romance, hekeldicht en vertaling, Bilderdijk's onovertroffen dichtgave. Daartusschen verscheen nog menig ander dicht- en prozaschrift, van den meest verschillenden inhoud, als: *Hollands Verlossing* (1813), *Vaderlandsche Uitboezemingen* (1815), godgeleerde controversschriften tegen den Katholieken J. G. Le Sage ten Broek (en toch roept hij daar ergens uit: „Voor de Moederkerk heeft mijn hart ten allen tijde warm geslagen"); als het epico-didactische gedicht: *De Dieren* (1817), welke hij beschouwt „als behoorende tot een rijk van gevallene Engelen, veroordeeld tot dienstbaarheid aan den mensch, en niet dan ten gevolge van den val en de wederspannigheid wederom van dezen, voor een gedeelte tegen hem vijandig en voor hem gevaarlijk geworden"; als de vrij bewerkte en actuëel gemaakte *Hekeldichten van Persius*, en de geestige, met diepe taalkennis uit het Grieksch overgebrachte *Muis- en Kikvorschkrijg* (1821), enz.

14. De reeks dier boeken is lang, en nog zijn wij niet ten einde: eene menigte opmerklijke prozaschriften over Taal-, Dicht-, Geschied- en Zedekunde vloeiden ook nog uit die vruchtbare pen. De *Verhandeling over de Geslachten* is reeds vermeld; tusschen 1820 en 1825 zagen acht deelen der *Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden* en *Nieuwe Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden* het licht. De *Nederduitsche Spraakleer*, van 1826, was bestemd om zijne in Voorredenen, Aanteekeningen en elders verspreide wenken hieromtrent stelselmatig bij elkaar te brengen, maar miste ten deele haar doel. De uitgaven van

Hooft's *Gedichten*, Huygens' *Korenbloemen* en Antonides' *Gedichten*, met aanteekeningen, Spieghel's *Hartspiegel in nieuwer taal en dichtmaat overgebracht*, Ovidius' *Gedaanteverwisselingen* en Euripides' *Cycloop*, een Saterspel, alsmede de *Verklarende Geslachtlijst der Nederduitsche Naamwoorden*, behooren ook tot dat tijdstip. Gedeeltelijk in zijne allerlaatste jaren, gedeeltelijk eerst na zijnen dood kwamen de *Nalezingen*, de *Korte Aanmerkingen op Huydecopers Proeve van Taal- en Dichtkunde*, de *Beginsels der Woordvorsching*, en, om van al het overige te zwijgen, de *Geschiedenis des Vaderlanks* in druk uit. Sedert 1817 had de thans uit Amsterdam verhuisde en ten derden male te Leiden gevestigde dichter, aan eenige jongelingen, die aldaar ter hoogeschool studeerden, lessen gegeven over verschillende vraagstukken der vaderlandsche geschiedenis. Deze, voor mondelinge voordracht bestemde, opstellen werden, na zijnen dood, door Prof. H. W. Tydeman (Meinard's zoon) onder bovengemelden titel uitgegeven. Al heeft het boek geen genoegzaam recht op dien titel, zeker is het, dat de geleerde schrijver er, met gelukkigen greep, menige verouderde dwaling, menig voorcordeel heeft aangetast, en op die wijze den weg heeft helpen banen voor een grondiger en onpartijdiger onderzoek der geschiedfeiten. Geen werk gaf hem meer vijanden dan dit: de onwil, dien men tegen hem gevoed had, werd bittere haat. Men mompelde zelfs van een verlies van 't pensioen, hem door den Koning verleend. Die onwil was overigens al oud: een zoo sterk subjektieve geest, een man van zoo onverbiddelijke gehechtheid aan beginselen, van zoo krasse vormen, voortvloeiende uit de onvergelijkbare meerderheid zijner gaven en zijne door allerlei wederwaardigheden overprikkelde heftigheid van gemoed — zoo iemand moest de halve wereld tegen zich hebben. Het verwondere dus niet, dat, toen Koning Willem I des dichters trouw aan den Oranjestam met een professoraat wilde beloonen, al de overige professoren hun ontslag dreigden te geven; en dat, toen hij voor 't eerst weêr in de Leidsche Maatschappij van Letterkunde verscheen, niemand naast hem plaats wilde nemen, behalve J. M. Kemper, wiens nagedachtenis hij dan ook later trouw in bescherming nam. Ook door zijne studiën over onze taal, die hij zoo lief had, welker diepste verborgen-

heden hij bespied, welker fijnste bestanddeelen hij ontleed, welker krachtigste harmonie hij afgeluisterd had — ook daardoor vermeerderde hij het getal zijner vijanden, vooral toen de (later te bespreken) regeling der spelling van regeeringswege den verontwaardigden taalkundige in vuur en vlam zette.

15. Ziedaar onder welke omstandigheden de 150 boekdeelen, door dit verbazend genie uitgegeven, deels uit oorspronklijke stukken, deels uit bewerkingen naar een twintigtal vreemde talen, werden samengesteld. Wie zich daar eenigszins in wil oriënteeren, zal goed doen òf die gewrochten volgens hunne soorten in te deelen — gelijk zulks, wat de gedichten betreft, door Da Costa in Kruseman's uitgave gedaan is — òf den levensloop des dichters als uitgangspunt te nemen, en op die wijze zijne geleidelijke ontwikkeling te volgen: *a* in zijne jongelingsjaren (—1782); *b* tijdens zijne rechtsgeleerde praktijk (—1795); *c* gedurende zijn verblijf in den vreemde (—1806); *d* onder de regeering van Koning Lodewijk (—1810); *e* en eindelijk in zijne laatste levensjaren tot aan den dood zijner gade (—1830).

16. Sedert 1827 had Bilderdijk zich, met zijn gezin, te Haarlem gevestigd. Daar bleef hij, als uit bovengemelde dichtbundels blijkt, zijne veelsnarige lier bespelen, tot dat hem, in 1830, den 16n April, zijne geliefde echtgenoote, en met haar alle dicht- en levenslust, ontviel Zijn leven, sedert dien tijd, was slechts eene kwijning meer, en den 18n December 1831 werd ook voor hem de band tusschen den machtigen geest en het afgetobde lichaam opgelost. Een marmersteen met die negen letters: Bilderdijk, wijst in de groote Kerk te Haarlem de plek aan, waar, naast zijne gade, Nederland's tweede hoofddichter ter ruste ging.

Wanneer verschijnt de dag, die, naast Vondel's Gedenkteeken, een standbeeld van Bilderdijk zal zien verrijzen, op welks voetstuk, door dezelfde hand als op genes, gegrift sta:

Aan de
Nagedachtenis
van
Willem Bilderdijk:
Aan den voortreflijksten dichter van Nederland
die ter linker zijde
door de hand der Antieke Muze gesteund
en ter rechter door den Schutsengel zijns
Ridderlijken Geslachts begeleid
met het hoopvol oog op den gekruisten Christus
zijne lange en moeilijke baan ten einde ging:
die der Kunst in Nederland haren Christelijken
en eenig vasten grondslag heeft te-rug-gegeven:
die de Taal als het verhevenst godsgeschenk
en de edelste kunstform waardeerende
meer dan iemand zijner landgenooten in
haren geest was doorgedrongen
en dien ter meerdere bevruchting voor
anderen in zich had opgenomen:
aan den onafhanklijken Man:
den man van moed en geweten:
wiens leven een onafgebroken kamp is geweest voor
de zaak waaraan hij zich gewijd had:
wordt dit gedenkteeken
met de diepste aandoening toegehuldigd
door
het Nederlandsche Volk!

§ 2. De officiëele spelling en hare eerste aanhangers. Bilderdijk's tijdgenooten tot 1830.

1. Er heerschte zeker eene groote „verwarring en ongelijkvormigheid in de spelling onzer moederspraak" — getuige slechts het woord, dat, door Maerlant *werelt* geschreven, in tweehonderd jaren een achttal nieuwe spellingen onderging, daar Spieghel het *werld*, Ten Kate *weerld*, Hoogstraten *weerelt*, en *werrelt*, Hoogvliet *waereld*, Wagenaar *weereld*, Poot wederom, als Maerlant, *werelt*, Bilderdijk *wareld* schreef, totdat Siegenbeek het tot *wereld* maakte —; maar al volgde daaruit de wenschelijkheid eener regeling der taal, eener vaststelling der beginselen, het is ons niet geheel duidelijk dat eene absolute eenparigheid, een aan-boeien-leggen onzer taal, door om 't even welk zich als onfeilbaar opwerpend gezag, der goede zaak bevorderlijk kon geacht worden. Het allerminst scheen een dergelijk absolutisme een „Staats-Bewind", en nog wel het „Staats-

Bewind der Bataafsche Republiek" te betamen. En toch, nadat het bestuur der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde, op voordracht van den Agent van Nationale Opvoeding, Van der Palm, de Heeren P. Weiland en M. Siegenbeek belast had, den eerste met het vervaardigen eener *Nederduitsche Spraakkunst*, den tweede met het opstellen eener *Verhandeling over de Spelling der Nederduitsche Taal;* nadat „gezegde *Verhandeling* was ingediend en onderzocht, werd daarop gedelibereerd en besloten", niet alleen dat dit werk „in naam en op last der Bataafsche Republiek" zou uitgegeven worden, niet alleen dat „de spelling, daarbij aangeprezen", bij de Kanselarij van het Staats-Bewind en al hare ondergeschikte *Bureaux*, bij de Nationale Rekenkamer, het Gerechtshof en de Departementale Besturen zou ingevoerd worden, maar ook, dat ze in alle onderwijsboeken moest in acht genomen worden, den schoolopzieners ter verspreiding en vestiging aanbevolen, enz. Ziet, dat vond Bilderdijk een van de verfoeilijkste dingen, die „de Booze tot verwoesting van verstand en hart heeft kunnen uitvinden." Den 18u December 1804 werd dat Besluit uitgevaardigd.

2. In 1799 had Siegenbeek's medewerker, de predikant Pieter Weiland (geb. Amsterdam, 1754, † Rotterdam, 1832), het eerste deel van zijn *Nederlandsch Woordenboek* reeds in druk gegeven; weldra verscheen ook het tweede, daarna het *Woordenboek der synoniemen* en het (zoogenaamde) *Kunstwoordenboek*, waarin, gelijk men te recht heeft aangemerkt, geen enkel kunstwoord te vinden is. In zijne jeugd moet hij zich ook wel eens aan een versje gewaagd hebben; maar het veld der aesthetica was evenmin het zijne als dat van Matthijs Siegenbeek (geb. Amsterdam, 1774, † Leiden, 1855). Deze Leidsche hoogleeraar heeft evenwel, buiten zijne taal- en letterkundige studiën en zijne historische schetsen, ook nog ettelijke *Leerredenen*, door hem in zijne vroegere hoedanigheid van predikant uitgesproken, het licht doen zien, maar mocht voor zijn stijf en deftig proza weinig roem inoogsten.

3. De derde der bovengenoemde spellingregelaars, Jan Hendrik Van der Palm, was een veel merkwaardiger man. Te Rotterdam, in 1763 geboren, heeft hij in den beginne de

dichtkunst genoeg beoefend om in een prijskamp de gouden medaille te winnen, met eene Ode, welke „onmiskenbaar poëtischen aanleg getuigt." Zoo een bevoegd beoordeelaar, B. ter Haar, die zelfs uit het voorbeeld van Van der Palm aantoont, „door welk een' naauwen en innigen band dichtkuust en welsprekendheid vereenigd zijn, en hoe het talent des dichters doorgaans in dat des redenaars ondergaat." Intusschen, de dichtkunst was zijne roeping niet, en hij had gelijk, te denken, dat het beter was de eerste te worden in het dorp der proza, dan de tweede of derde in het Rome der poëzie.

Van der Palm was de zoon eens kostschoolhouders, en werd opgeleid, eerst in de school zijns vaders, daarna aan 't Erasmiaansche Gymnasium, en te Leiden voor het predikersambt, hetwelk hij dan ook te Maartensdijk waarnam, tot hem de oprukkende Pruisen, in 1787, verdreven. Hij was een vurige Patriot. Tot in 1796 was hij huisprediker bij een rijken Zeeuw, bekleedde toen drie jaren den leerstoel der Oostersche talen te Leiden, en aanvaardde daarna het Agentschap van Nationale Opvoeding. Ook dezen post verwisselde hij weldra voor dien van Raad voor Binnenlandsche Zaken, welken hij, in 1805, ook verliet, om ten tweeden male zijn leeraarsambt te Leiden te beginnen. Hij overleed aldaar den 16n April 1841. Een nog duurzamer gedenkteeken dan zijn fraai borstbeeld in de Sint-Pieterskerk te Leiden, stichtte hem zijn aangehuwde kleinzoon, Nicolaas Beets, in het *Leven van J. H. Van der Palm.*

4. Aan een helderen geest, eene levendige, schoon volmaakt in toom gehoudene, verbeelding en eene gevoelige ziel paarde Van der Palm een geoefenden smaak en een gezonden, sierlijk golvenden stijl. Hij bezat bovendien die gelukkige evenredigheid tusschen de gaven van verstand en hart, welke, bij een bevallig, innemend uiterlijk en eene „melodische" stem, een gevierden redenaar maken. Zijne *Leerredenen*, zoowel als de *Verhandelingen*, *Redevoeringen en Losse Schetsen* en zelfs zijn lievelingsarbeid, de *Salomo*, verschenen, hetzij in afzonderlijke bundels, hetzij in losse bladen, maar werden later herhaalde malen in gezamenlijke uitgaven gedrukt. Bij uitgebreide kennis, grondige behandeling en rijke verschei-

denheid der onderwerpen, vertoonen die werken, vooral het laatste, eenen schat van levenswijsheid en van fijne opmerking; alles in klaren, edelen stijl, en met een eenvoud opgesteld, welke den arbeid, er aan besteed, volkomen weet te verbergen. Trouwens, reeds in zijne vroege jeugd, gold bij hem de regel, dat „alle vertooning van kunst, al wat gezocht is en dus van de natuur afwijkt, in werken van smaak geen goed effect doet;" ja, hij was daaromtrent zoo nauwgezet — het moge der jeugd ter waarschuwing strekken! — dat „al zou (hij) een uur of twee zoeken," hij niet eer uitscheidde, „voor dat alle woorden gansch natuurlijk (schenen) toegevloeid." Dat is dan ook het geheim van die wonderbare zuiverheid van taal, van dien kunstigen, maar ongekunstelden, zeer levendig aan Cicero herinnerenden periodenbouw, die Van der Palm tot onzen schitterendsten prozaschrijver en redenaar gemaakt hebben. Wij zouden er misschien moeten bijvoegen: van zijne dagen; omdat de lichte, maar toch waarneembare geur van deftigheid, die er u uit tegenwaait, die ongerimpelde gelijkmatigheid van een nooit in gloed of hartstocht overgaanden toon, den hedendaagschen lezer minder welgevallig zijn, en Van der Palm nog al verwijderd blijft van het ideaal der kanselwelsprekendheid, dat b. v. de met meer spontaneïteit begaafde hedendaagschen, Lacordaire, Dupanloup, P. Ravignan, met beter geluk nastreven. Van improviseeren is bij hem geen sprake.

Een degelijk, schoon uiterst eenvoudig en voor volkslectuur bestemd werk is zijn *Bijbel voor de Jeugd*. Niets echter toont hem meer in zijne gansche waarde van prozaschrijver, niets is zoo populair geworden als het *Geschied- en Redekunstig Gedenkschrift van Nederlands Herstelling*. Op de bekrooning, aan dit gewrocht ten deel gevallen, heeft, zegt Beets, „al wat smaak en gevoel voor 't schoone had, het zegel gedrukt." In 1816, toen het verscheen, en nog lang daarna, bewonderde men, zonder voorbehoud, die meesterlijke samenvatting en dien sierlijken, zuiver klassieken stijl; las men, met opgetogenheid, karakterschetsen als die van Napoleon, van Kemper en van Hogendorp, tafreelen als die van den terugtocht uit Rusland, enz. Thans is de gloed dier bewondering eenigszins afgekoeld, omdat men niet

meer in de gemoedsstemming, wij hadden haast gezegd de opgewondenheid verkeert, waarvan de schrijver, bij het opstellen, blijkbaar den invloed ondergaan heeft.

5. Al was Van der Palm onder de gelijktijdige kanselredenaars de grootste, hij was niet de eenige begaafde. Zijn één jaar oudere akademievriend, Ewald Kist, scheen hem zelven „orde, duidelijkheid, juistheid, kracht en sierlijkheid" van stijl en „uitmuntendheid van uiterlijke voordragt" in genoegzame mate te bezitten, om door hem ten voorbeeld gekozen te worden. Kist's *Leerredenen* en *Redevoeringen* rechtvaardigen die keuze. Niet minder hoog schatte Van der Palm den jongeren Elias Annes Borger (geb. De Joure, 1784, † Leiden, 1820), uit wiens hoogere dichtgave zich de stoutere vlucht en rijkere beeldspraak zijner *Leerredenen* gemaklijk laten verklaren. Borger's geheele *Dichterlijke Nalatenschap*, hoe verdienstelijk ook, heeft haren erflater echter minder roem verworven dan zijne gevoelvolle weeklacht over 't verlies zijner echtgenoote en kind, *Aan den Rijn*, een gedicht, dat zijne tegenwoordige voltooiing aan de geoefende hand van zijnen uitgever, in den Muzenalmanak, Immerzeel Jr., te danken heeft. De vroege ontwikkeling (op zijn derde jaar las hij reeds verstaanbaar) en de gelukkige aanleg van Borger werden dus door zijn later leven niet gelogenstraft. Geen wonder, want al was hij, jongeling, de sterkste in het worstelen, de behendigste in het knikkeren, de eerste op het dambord, de bevalligste schaatsenrijder, de moedigste zwemmer en de knapste roeier, die dingen beletteden hem niet zich in allen ernst op de studie toe te leggen. Ook was hij, in weerwil van de geringe hulpmiddelen waarover hij beschikte, op zijn 17e jaar ter hoogeschool gegaan, en werd hij er, op zijn 23e, als Lector in de gewijde uitlegkunde aangesteld. In 1815 werd hij gewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid, een leerstoel, dien hij, twee jaren later, met dien der geschiedenis en oude letteren verwisselde. Slechts drie jaren bekleedde hij dezen, toen hij, acht maanden na de diepbetreurde gade, zelf als „een kostbaar offer aan den dood" viel.

Ook Wilhelm Broes en zijn twee jaren oudere vriend en stadgenoot, de Amsterdammer Corn. Fransen van Eck

(1764, † 1830), onderscheidden zich op den kansel, deze door afgerond en naar de wijze der ouden kunstig samengesteld — gene door hoekig, gedrongen, soms wat duister proza.

Voegen wij hier, ten slotte, den reeds vermelden Ockerse, Dermout en den Rotterdammer Martinus Stuart (1766—1826) bij, welke laatste, in den beginne, meer roem als geschiedschrijver dan als redenaar verwierf, vooral buitenslands; groeten wij nog in het voorbijgaan den uitstekenden staatsman en verdienstelijken prozaschrijver, Gijsbert Karel, graaf van Hogendorp (1762—1833); de letter-, geschied- en oudheidkundigen, Jacobus Scheltema (1767—1835) en Nicolaas Godfried van Kampen (1776—1839); den, zoowel in zijne weinig talrijke gedichten als in zijne redevoeringen, met kracht en gloed bedeelden Johan Melchior Kemper (1776—1824), en zijn zwager, evenouder en stadgenoot, den Amsterdamschen geschied- en letterkenner, Jeronimo de Vries, denzelfden, die Bilderdijk een zoo trouw en toegeeflijk hart toedroeg; eindelijk de begaafde schrijfster van een drietal zedekundige romans, Adriana de Neufville (1775—1856) — om thans tot de dichters over te gaan.

6. Ook hier zullen wij ons bij het wezenlijkste moeten bepalen. Twee onderwerpen genoten in dit tijdperk, boven alle andere, het voorrecht van de dichters te bezielen: het vaderland en het huislijk leven. Beiden hadden in die woelige jaren zoo veel te lijden gehad, zoo vele stormen doorworsteld, dat het Nederlandsche hart, 'twelk er ten allen tijde warm voor geslagen heeft, niet kon nalaten zich beurtelings in liederen van bemoediging, van hoop of vrees, van smart of triomf lucht te geven.

Cornelis Loots opent die rij. Te Amsterdam in 1765 geboren, genoot hij niets meer dan de gewone opvoeding eens burgerkinds; en zelfs, toen de lust voor de letteren, ter goeder ure door het lezen van Vondel in hem opgewekt, hem naar het ambt van predikant deed overhellen, lieten de omstandigheden hem niet toe die neiging te volgen, evenmin als de tranen zijner moeder hem het aanvaarden van den zeemansstand veroorloofden. Zoo gebeurde het, dat de teleurgestelde jongeling zich het weinig aantreklijke kantoorleven moest ge-

troosten, totdat hem, in 1834, de dood den ziele- en lichaamskerker tevens ontsloot.

Het is vooral sedert 1795 dat Loots, door zijne vaderlandsche ontboezemingen, naam kreeg: *De Overwinning op Chattam* verscheen in 1799, een andere lierzang, *De Dwinglandij*, een jaar daarna; straks *De Volkswoede*, in 1802, en drie jaren later dat moedige: *De Batavieren, ten tijde van Caj. Jul. Cezar*, een dramatisch gedicht, waarin de schande van het onevenredige *Bondgenootschap* der Batavieren met Rome gemaald wordt, met kleuren ontleend aan de jongste geschiedenis onzes lands tegenover Frankrijk en diens beheerscher. Ook de lierzang *De Hollandsche Taal*, welke in 1814 't licht zag, was een krachtige spoorslag ter opwekking van den geest van onafhankelijkheid, die zich 't allereerst in de liefde en beoefening der eigene taal uitspreekt. Een tal van stukken werd afzonderlijk uitgegeven, als *De Mensch* — waarvan de 1e zang den Mensch als bloot zinnelijk, nagenoeg dierlijk, wezen, de 2e, als zinnelijk verstandig, en de 3e, als zedelijk, vrij wezen beschouwt —, *Nederlands Verlossing in* 1813, enz. maar verschenen later meest allen in de vier deelen zijner *Gedichten* en in de *Nieuwe Gedichten*. In 1856 gaven Tollens en M. C. van Hall nog Loots' *Nagelaten Gedichten* uit. „Rijkdom van vinding" — zóó de *Muzen-Almanak* van 1839 — „stoutheid van beeldspraak, zonderlingheid van wending, kracht en nadruk van voorstelling, bij gepastheid van leenspreuk en gelijkenis, verrukken den kenner beurtelings in zijn dichtwerk. Bij velen, het is waar, stond hij achter in netheid en zoetvloeiendheid van versbouw, in zuiverheid van taal; maar geen hunner week hij in gespierdheid van verzen, in oorspronklijkheid en voeging van gedachten."

7. „Een ruwe diamant," ja, dat was Loots, naar Tollens' uitdrukking, maar een diamant van helderder water dan zijn twee jaren jongere zwager, de vurige Amsterdammer Jan Fredrik Helmers. Reeds vroegtijdig (hij was in 1767 geboren) in de kennis der voornaamste moderne talen en harer letteren ingewijd, was voor hem het gebrek van klassieke ontwikkeling des te meer te bejammeren, daar zijn gloeiend, door de tijdsomstandigheden overprikkeld gemoed en levendige verbeelding hem zoo licht tot overdrijving en gezwol-

lenheid deden overslaan; iets waartegen de gezegde studie der ouden het allerzekerst vrijwaart.

Zijne vroegste gedichten werden door den gevoel- en smaakvollen, maar der dichtgenootschappelijke kunst niet geheel ontwassen P. J. Uylenbroek, in dezes *Kleine Dichterlijke Handschriften* opgenomen (1786—1789); en daar ontsnapt Helmers dan ook niet aan den invloed der gebreken van zijn gids. In 1790 echter bleek het reeds, uit zijne *Ode aan den Nacht* en *Socrates, in drie zangen*, dat hij die kluisters verbroken had; al mocht hij voor die gewrochten evenmin roem inoogsten als voor zijne dramatische proefwerken. Zoodra evenwel zijne *Gedichten*, in 1809 en 1810, het licht zagen, ontvlamde geheel de letterkundige wereld des tijds in bewonderende geestdrift. Die geestdrift steeg ten top, werd bedwelming en zwijmel toen in 1812, terwijl Holland van de lijst der onafhankelijke staten was uitgewischt, *De Hollandsche Natie* 's lands alouden roem kwam bezingen. In den *Voorzang* van dit gedicht verheerlijken een Koor van Barden het eiland der Batavieren. Voorts verkondigt de eerste zang de zedelijkheid onzer vaderen; de tweede, hun heldenmoed te land; de derde, hun heldenmoed ter zee; de vierde, de vijfde en zesde, hun roem in de zeevaart, de wetenschappen en de kunsten. *De Hollandsche Natie* is een half episch, half lyrisch gedicht, en vereenigt al de goede en al de kwade hoedanigheden haars Zangers: een vurig, vaderlandslievend hart, eene opgewekte verbeelding, soms kracht en gevoel naast levendige schildering — te dikwijls klatergoud voor edeler metaal, holle, snorkende frazen in plaats van diepe, treffende gedachten, vorm voor gehalte. Zijn verblijf te Parijs, in 1803, had hem ter prooi gegeven aan die dorre Voltairiaansche wijsbegeerte, welke hem zeer slechten dienst bewijst, zoo dikwijls als hij Deugd of Godsdienst wil verheerlijken. Ook zijn de verhalende gedeelten uit dit werk, over 't algemeen, het beste geslaagd, als: Albrecht Beyling, in den eersten zang, de slag op de Zuiderzee, tegen Bossu, en de dood van Claessens, in den derden, de aandoenlijke episode van Egeron en Adeka, in den vierden, enz.

In 1815 bezorgde van Hall en B. Klijn nog eene uitgave van Helmers' *Nagelaten Gedichten*, en Witsen Geysbeek

eene *Nalezing*. Hij zelf was intusschen reeds twee jaren ter zielen gegaan, en had dus de verrijzenis dier Natie, welke hij met zooveel geestdrift bezongen had, niet mogen aanschouwen.

8. Maar zijn streven was niet met hem weggestorven. Zijn stadgenoot Adam Simons (1770, † te Utrecht 1834), eerst predikant, daarna hoogleeraar in de Nederlandsche letteren te Utrecht, maakte afwisselend minne-, lof- en leerdichten, vertellingen, fabelen en bijschriften; wel is waar, niet met die stoutheid en verhevenheid, niet met dat vuur, dat wegsleepende, dat u bij anderen zoo verrukt; maar toch in kieschen, bevalligen vorm. Alleen, wanneer hij zijner verontwaardiging over de Fransche onderdrukking lucht geeft, worden zijne liederen scherp en krachtig.

De Haarlemmer Jan van Walré (1759—1837) beoefende wel meestal het bevallig naïeve, als in *Natuur en opvoeding of het Gansje;* het frissche, geurige, als in de twee bundels der *Heidebloemen;* soms zelfs het boertige *genre*, als in de *Heksluiting* en in enkele losse stukjes; maar het Vaderland had toch ook zijn aandeel in de voortbrengselen zijner dichtgave. Behalve de lyrische stukken, als *Nederland Herboren*, gaf hij twee treurspelen uit: *Willem de eerste*, *Prins van Oranje* en *Diederik en Willem van Holland*, welke van zijne liefde voor den geboortegrond getuigenis afleggen.

Ook de gebroeders Hendrik Harmen en Barend Klijn lieten, de eerste te midden zijner wijsgeerige, wat te zeer aan Feith herinnerende verzen, de andere tusschen zijne gedichten van zedekundige strekking, de vaderlandsche snaar niet onbespeeld, evenmin als Maurits Cornelis van Hall (1758—1858), die kloekmoedig, met woord en daad, deel nam aan de beweging ter gunste van de herleving des lands.

Alhoewel onder den invloed der Klassieken gevormd, als van Hall, was Samuel Iperusz. Wiselius (geb. Amsterd. 1768—† 1845) echter minder eenvoudig en natuurlijk dan gene, maar een nog warmer patriot. In zijne vijf deelen *Mengel- en Tooneelpoëzy* tracht hij, wel is waar, het tooneel van den Franschen trant te bevrijden, maar gaat van het zonderlinge, door hem voor nationaal gehouden, princiep uit, dat alle stukken blijeindig moeten wezen. Zijn schoonzoon, P. Limburg Brou-

wer, heeft hem, in *Het Leven van Wiselius*, wel wat in al te gunstig daglicht gesteld. Zelfs eene dichteres, Petronella Moens (1762—1843), ofschoon reeds in hare kindsheid, ten gevolge der kinderpokken en der scharlakenkoorts, van het gezicht beroofd, vond zich aangespoord om, onder de talrijke gedichten, waarmede zij onze letteren verrijkte en waarvan er twaalf in prijskampen bekroond werden, ook de liefde voor den geboortegrond in het opkomend geslacht op te wekken, door hare *Tafereelen uit de Nederlandsche Geschiedenis, dichterlijk geschetst voor de jeugd.*

Minder door zijne gedichten dan door zijne daden en zijne ernstige studie der taal, toonde zich Paulus Huib. Adr. Jan Strick van Linschoten een warm Nederlander, al werd hij later, geheel uit eigen keuze, „onthollanderd", door zich in Mannheim te vestigen. Hij stierf, op reis, te Bologna, in 1819.

Den navolger van zijne vrienden en beroepsgenooten, Loots en Helmers, Hendrik Meijer Jz.; den zachten, beminlijken Robert Hendrik Arntzenius (1778—1823): den als dichter puntigen, met veel aanleg bedeelden, maar als letterkundigen criticus zeer eenzijdigen Pieter Gerard Witsen Geysbeek (1774—1833); den meer schitterenden dan verheven, meer woord- dan zaakrijken en toch hooggevierden zanger der *Vrouwen*, Hajo Albert Spandaw (1777—1855); den smaakvollen boekverkooper, vertaler van Delille en dichter van *Hugo van 't Woud*, Johannes Immerzeel Jr. (1776—1844); den jongeren Rotterdamschen boekhandelaar, Willem Messchert (1790—1844), die ons in zijne bevallige en aandoenlijke *Gouden Bruiloft*, een gedicht geschonken heeft, dat aan Voss' *Luise* en Göthe's *Hermann und Dorothea* doet denken, zonder ze echter te evenaren; den dramatist — schrijver en acteur — Maarten Westerman (1775—1853); den nog levenden, maar tot deze dichterenreeks behoorenden, populair geworden luimigen dichter Jacob van Oosterwijk Bruyn (geb. 1794, te Amsterdam); den veelszins begaafden improvisator Willem de Clercq (1795—1844), den schranderen en geestrijken Cornelis van Marle (1783—1859); Arend van Halmael, den soms wel wat vluchtigen en stroe-

ven Treur- en Blijspeldichter (1788—1850); den geestigen Abraham Boxman (1796—1856); zelfs den oorspronklijken Antoni Christiaan Winand Staring (1767—1840), naar zijn kasteel, van den Wildenborch bijgenaamd, een Gelderschman, die, met volmaakte teekeningsgave en schitterend koloriet bedeeld, beurtelings kernachtige, naïeve en luimige stukken wist te dichten, (al kan men, volgens N. Beets, dezen „zin- en zaakrijksten onzer dichters niet overal van eenige stroefheid en gedwongenheid vrijpleiten") — hun allen en nog menigen anderen, kunnen wij geene ruimere plaats gunnen dan deze, daar wij wat nader kennis hebben te maken met twee beroemde mannen, die dit tijdperk sluiten: Hendrik Tollens Carcluszoon en Isaac da Costa.

9. De eerste hunner is, sedert Cats, de populairste aller Nederlandsche dichters. In 1780 te Rotterdam uit Gentsche ouders geboren, woonde hij van —83 tot —90 bij een rijken oom te Amsterdam, en trok toen naar eene eenvoudige kostschool te Elten. Weldra keerde hij in het ouderlijke huis terug en begon daar, in den verfhandel zijns vaders, waaraan hij zich met alle zorg bleef wijden, tusschenbeiden al eens een liedje aan te stemmen, meestal van patriotsche strekking, welke partij de meeste Katholieke Hollandsche familiën van die dagen aankleefden. Het Fransche tooneel, waar Ducis, met zijne — naar de eischen van den goeden smaak, als het heette — besnoeide en getemperde stukken van Shakspeare, zich toen, dank zij der gave van eenen Talma en eene Mlle Mars, onderscheidde, trok den jeugdigen Tollens aan, en bewoog hem niet alleen tot het vertalen, maar ook tot het opstellen van oorspronklijke stukken, welke zijn betergevormde smaak hem later deed verwerpen. Het treurspel was hij ook niet gewassen. Zijn geest had meer vatbaarheid dan omvang. Hij mist zoowel die diepte als dien scherpen blik, die vernuften van den eersten rang kenmerken. Hij „ziet slechts een bepaald getal van zaken — Beets heeft volkomen gelijk in die bewering — en deze uit een bepaald oogpunt; van enkele zijden en oppervlakkig: de *gevels* der huizen; en als hij de huizen binnentreedt, nog weder gevels; maar het binnenste heiligdom niet." En juist daarom was die lieflijke volksdichter geheel ongeschikt voor

het treurspel, waar de innigste, fijnste roerselen van het menschelijk hart bespied moeten worden.

Ook de *Proeve van Sentimenteele geschriften* (schrikbarende titel!) de *Proeve van Minnezangen en Idyllen*, van 1799 en 1800; de *Dichtlievende Mengelingen* en het *Tuiltje van geurige Dichtbloemen, op Franschen bodem geplukt*, van 1802 en 1803; zelfs de bekroonde stukken *Huig de Groot* en *De Dood van de Graven van Egmond en Hoorne*, van 1804 en 1805, maakten Tollens niet beroemd. Want al is het waar, wat hij in dit laatste stuk, als zijner onmacht bewust, uitroept:

»Wie zich geen glorie poogt te winnen,
Maakt zich de glorie nimmer waard;"

het is ook waar, dat, om verheven te zijn, het niet genoeg is „de se battre les flancs", noch, om kracht te toonen, een gedicht met snorkende woorden te doorspekken. Het verhevene is zijn *genre* niet: hij „is geen dichter van den *eersten* rang." Hij heeft, „als een andere Mozes, het beloofde land der ware verhevenheid van verre aanschouwd", maar het niet mogen binnengaan. Zijne gansche dichterlijke waarde, en die is groot, kan men in twee woorden samenvatten: Tollens is de beminnelijkste zanger van het gemoedsleven, de meest nationale en boeiende onzer balladendichters. In de eerste soort vestigde het aandoenlijke *Aan een gevallen Meisje* (1807) zijnen roem; en het werd gevolgd van eene groote hoeveelheid stukken en stukjes, in welke hij de vreugd en de smarte, de hoop en de vrees, de zegeningen en ontberingen van den huislijken kring, met altijd nieuwe frischheid, waarheid en eenvoud, aanschouwlijk maakt. De tweede deed hem, in de *Gedichten* van 1808—1815 uitgegeven, in de *Romancen, Balladen en Legenden*, van 1818, in de *Nieuwe Gedichten*, van 1821, de *Verstrooide* —, van 1840, en de *Laatste* —, van 1848, tal van verhalen opstellen, die meestal in het „heldentijdperk", den strijd tegen Spanje, geput, het Hollandsche gevoel, het Hollandsche karakter en de Hollandsche natuur, met geestdrift en schitterende verbeelding, in zuiveren, helderen en gelukkig afwisselenden stijl schilderen.

Tot de bestgeslaagde voortbrengselen van Tollens' huis-

lijke poëzie behooren: het allegorieke *Goede Reis aan mijn jongste dochtertje, bij hare geboorte;* het vaderlijk bezorgde *Aan mijn oudste zoontje, op zijn verjaardag;* verder dat eenvoudige, bevallige liedje: *Op de Geboorte van mijn jongste kindje*, waar hij, schertsende, zijner echtgenoote toejuicht:

»Pronk nu, lieve! juich met mij,
Griekenland had zeven wijzen,
Zeven kindren hebben wij!"

en die verrukkende triomfzang *Op den eersten tand* van datzelfde kind, waar geheel de ziel des vaders trilt in de vermaning:

»Hou, u ten nut en Hem (God) ten dank,
De tandjes wit en 't zieltje blank;
Zoo knagen geen van beiden."

In de vaderlandsche romance, die bij hem wel wat al te gelijksoortig, in zekeren zin zelfs eentonig is, dragen de eerste proeven, *Albrecht Beiling*, *Jan van Schaffelaar*, enz., nog te min het kenmerk der rijpheid, te zeer dat der onvolledige vorming. Van gansch ander gehalte, althans als leterkundige kunstprodukten, zijn de latere *De Jongeling van Westzanen* en *Dirk Willemsz. van Asperen.*

Tollens is ook de dichter van ons volkslied „Wien Neêrlandsch bloed", dat het gemeenschappelijke Dietsche vaderland, met Noord- en Zuid, gelijk het vóór 1830 was, ten tolk zijner nationale gevoelens verstrekte; en eindelijk dat meesterstuk van beschrijvende poëzie: *Tafereel van de Overwintering der Hollanders op Nova-Zembla*, is ook uit zijne vruchtbare pen gevloeid.

Zijne tien laatste levensjaren bracht hij te Rijswijk door, alwaar hij den 21ste October 1856 plotselijk door den dood werd overvallen. Tollens had het katholieke kamp, waartoe hij door zijne geboorte behoorde, maar waaraan hij, en op het gebied der geschiedenis, en in de praktijk, sedert lang reeds ontrouw was, in zijne laatste jaren geheel verlaten om het Protestantismus te omhelzen.

10. Met heel wat meer adel, van geest en bloed, met veel meer wetenschappelijke vorming en veel hoogeren — haast Oosterschen — gloed bedeeld was Isaac da Costa. Te Am-

sterdam, in 1798, uit een aanzienlijk Portugeesch geslacht geboren, bleef zijn vurige, oud-Hebreeuwsche gemoedsaard hem als een kind van het Zuiden kenmerken. Ofschoon veel jonger dan zijn geliefde meester Bilderdijk, kwam hij reeds vroeg met dezen in eene betrekking, welke later, te Leiden, warme vriendschap, ja, van Bilderdijk's kant, eene soort van geestelijk vaderschap werd, daar hij den jeugdigen Israëliet, met dezes boezemvriend, Dr Abraham Capadose, tot de Protestantsch-christelijke geloofsbelijdenis overhaalde. Dat gebeurde in 1823. Da Costa was toen reeds sedert vijf jaren tot doctor in de rechten, sedert twee tot doctor in de letteren bevorderd, en had zich als dichter eenen naam gemaakt. Men kan drie tijdperken in zijn dichterlijk leven onderscheiden. Tot het eerste behoort zijn jongelingstijd, toen hij, naar eigen getuigenis, „ingenomen met de oude Klassieken, en wat in de nieuwere talen dat voetspoor betrad", bijna „uitsluitend de Latijnsche Muze" vierde, of, naar het voorbeeld van zijn grooten Meester, „gevoel voor Nederlandsche poëzy in zich zelven ontwaard" hebbende, „eenige Grieksche modellen" vertaalde. De *Perzen* en de *Prometheus* van Aeschylus (1816 en 1818) zijn de vruchten van dien arbeid.

De tweede periode is die, in welke hij — het zijn wederom zijne eigene woorden — „eerst wezenlijk als dichter ontwaakte", toen in hem „de Israëlitische zelfbewustheid ontwaakte", en hem „het voorleden (zijner) natie tot historie van Gods Openbaring en Wereldregering geworden was; toen (hem) de bestemming van dat volk, de toekomst der wereld, en de eenige weg te gelijk van eigen zielsbehoud begon helder te worden in Mozes en de Propheten, — straks in de openbaring des Nieuwen Testaments, in het Evangelie des naams van Jesus Christus." De twee deelen zijner *Poëzy*, in 1821—22 uitgegeven, zijn de tolken dier gevoelens. Zij toonen ons in da Costa eenen dichter, die, èn door kracht en verhevenheid van gedachten, èn door rijkdom en kleur van beeldspraak, èn door gloeiende geestdrift al zijne tijdgenooten — Bilderdijk uitgenomen — voorbijstreeft. Ondanks de warmte, de bewondering, waarmede die bundels ontvangen werden, vond de dichter geene aanleiding om verder zijne rijke gave te doen gelden. Integendeel, toen in

het jaar 1830, de geest van oproer weer in Europa begon te spoken, en riep:

»Geen Vorsten! Het zijn dwingelanden!
Geen God! ook Hij is een tyran!
Geen plichten met haar slaafsche banden!
De Wijsbegeerte gruwt er van!
Neen! weg met troonen en altaren!
Worde in het bloed der martelaren
(Vermeetle dienaars van hun plicht!)
Hun allerlaatste puin verslonden,
En op den bodem, waar zij stonden,
De kerk van Lucifer gesticht!" —

toen kort daarna zijn onovertroffen Meester ten grave ging, zweeg da Costa's dichtharp, een geruimen tijd, bijna geheel. In den tijd, die er verliep tot 1840, legde hij zich, met onverpoosden ijver, op de studie der H. Schrift en der geschiedenis des Joodschen volks toe. Het resultaat dier studie stelde hij in verschillende, na 1840 verschenen, prozaschriften te boek.

In 1840 begint zijn derde tijdperk, met dat merkwaardige en, in weerwil der didaktieke, soms in bijna dialectieken vorm vervatte, inmengsels, door geheel het land met verrukking aangehoorde lied: *Vijf en twintig Jaren.* Men leze, in dat stuk, de plaats, waar da Costa zijn meêgaan met de ontwikkeling der moderne nijverheidsbegrippen betuigt, en, onder anderen, die heerlijke beschrijving der stoomtuigen geeft. Van toen af vond iedere gewichtige gebeurtenis, op politiek of godsdienstig gebied, weêrklank op zijne lier, en toonde hij zich, in weerwil van de miskenning, die hem soms, als weleer zijn vaderlijken vriend, Bilderdijk, te beurt viel, zoowel in de stukken van minderen omvang, als in de meer uitgebreide *Hagar* (1857) en *De Slag bij Nieuwpoort* (1859), een edel, vurig bezield dichter. Wel zijn er, en onder de scherpzinnigsten, die beweren, dat hij „eene lier met slechts ééne snaar" bespeelde; maar zij erkennen toch, „dat hij liederen gezongen heeft als vóór hem geen Hollander aanhief; dat nooit iemand onder ons in zoodanige mate de kunst verstond om den metalen historiestijl van Hooft te smelten en vloeibaar te maken in den kroes van Vondel's lyriek." Hij is sedert 28 April 1860, als de laatste vertegenwoordiger onzer letteren van het eerste derde dezer

eeuw, overleden. Zijn vriend Hasebroek stichtte hem een denkmaal, door de prachtuitgave zijner Gedichten, bij Kruseman te Haarlem, gelijk hij zelf er Bilderdijk een oprichtte, door de merkwaardige uitgave van des Meesters onvoltooid *Epos* en later van al zijne *Dichterlijke Werken*.

§ 3. SEDERT 1830.

1. De letterkundige beweging, waarvan wij het begin in het jaar 1830 stellen, al is dat cijfer weêr niet in volstrekten zin te nemen, kenmerkt zich door een dubbelen terugkeer: tot de studie en waardeering der middeleeuwsche dichters, bij eene meer critische beoefening van die der XVIIe Eeuw, en tot het idealiseeren in de kunst. Bilderdijk was in beiden een waardige voorlooper geweest. De noodlottige verbrokkeling van Nederland in Noord en Zuid belette den wakkeren Jan François Willems niet zijne opgenomen taak: het herstellen der moedertaal in België en het opsporen, met dat doel, onzer en vooral hunner middeleeuwsche dichtvoortbrengselen — met kracht voort te zetten. In 1793, te Bouchout, bij Antwerpen, geboren, trad hij, in 1818, met zijn dichtstuk *Aen de Belgen* te voorschijn, waarin hij met warmte de volkstaal tegen het meer en meer veld winnende Fransch handhaaft, en in welks aanteekeningen, in deze taal geschreven, hij de aanvallen der *Fransquillons* wederlegt. Kort daarop gaf hij de *Verhandeling over de nederduytsche taal- en letterkunde, opzigtelyk de zuydelyke provintiën der Nederlanden* in het licht, een werk dat hem, door het verheffen der onkatholieke Noordnederlandsche dichters ten nadeele der zuidelijke, nog al vijanden maakte. De Vlaamsche geestelijkheid was zeker, meer dan iemand, tegen de Fransche propaganda gestemd, maar zij vreesde, door het onvoorwaardelijk huldigen van Noordnederlandsche taal- en dichtvormen, in het katholieke Vlaanderen toegang te verleenen aan het Protestantismus; en ziedaar waarom èn Willems die tegenkanting ontmoette, èn de eenheid van spelling in beide deelen van het gemeenschappelijke vaderland slechts thans verwezenlijkt is geworden, nu de hoofdmannen der Vlaamsche beweging niet meer onder de geestelijkheid gevonden worden. Te

vergeefs beproefde Willems dan ook, in 1824, door het schrijven van zijn werkje *Over de hollandsche en vlaemsche schryfwyze van het nederduitsch*, waarin hij de eenheid van beide dialekten aantoont, een stelsel van gemengde spelling in zwang te brengen: de Hollanders bleven bij den officiëelen, onfeilbaren spelling-paus, Siegenbeek, de Vlamingen verkozen, zich met den nog meer gebrekkigen Des Roches te blijven behelpen. Van Willems' ijverige nasporingen op het gebied der middeleeuwsche taal- en dichtkunst, getuigen zijn in 1834 verschenen *Reinaert de Vos*, zijne *Oud-Vlaemsche Liederen* en het merkwaardige, te weinig gewaardeerde periodiek uitgegeven *Belgisch Museum*. De pogingen van den hoogst verdienstelijken man bleven ook niet zonder vrucht. De liefde voor de taal der vaderen deed het Vlaamsche hart kloppen: eene keurbende Vlaamsche schrijvers volgde zijne stappen; weldra herleefden allerwege nieuwe rederijkerskamers, en vijf jaren voor Willems' dood, den 23n October 1841, werd er een taal- en letterkundig congres te Brugge gehouden, als de eerste openlijke, plechtige daad der Vlaamsche beweging. Willems overleed te Gent in 1846.

3. En thans, dank zij den geweldigen schok door hem gegeven, is die beweging verre van geëindigd te zijn. Als taal-, geschied- en letterkundigen, meer dan als dichters, volgen de Gentsche doctor F. A. Snellaert (geb. Kortrijk 1809), dezes stadgenoot, de één jaar oudere Jhr. Ph. Blommaert, de twee Serrure's, de Baron de St. Genois, Stallaert, de hoogleeraren Bormans en Heremans, de reeds overledene Delecourt (van den Hove) en David, en in Fransch Vlaanderen, De Baecker en De Coussemaker, zijne schreden [1]). De Vlaamsche dichters houden gelijken gang met de taal- en geschiedvorschers. Niemand zal den uiterst vruchtbaren Prudens van Duyse (geb. Dendermonde 1804, † Gent 1859), die reeds vroeg zijne *Tyrteus Zangen* in het licht gaf, welke hij later door eene reeks gedichten van allerlei aard deed volgen, een groot gemak en een opmerklijken aanleg ontzeggen, al wenschte men soms voor het *multa* wel wat *multum*, en in plaats

1) Sedert de eerste uitg. dezer geschiedenis zijn ook Snellaert, Blommaert, De St Genois en C. P. Serrure overleden.

van de vluchtige improvisaties, wat meer doorwrochte geschriften. De begaafde Eeclonaar Karel Ledeganck (1805, † 1847) is veel zuiverder van smaak en taal, toont een veel dieper gevoel dan de vorige, in zijne *Bloemen mijner Lente* en vooral in het dichterlijke *De drie Zustersteden*. De Antwerpenaar Theodoor van Rijswijck, (1811, † 1849) een kind des volks, wist met minder kunst, maar vuriger geestdrift, het gemoed zijner landgenooten te treffen, in zijne *Balladen* en *Politieke Refereinen*. Ook de Iseghemsche notaris, F. J. Blieck (geb. Werwik 1805) geeft, in zijne twee bundels *Mengelpoëzy*, in gloeiende zangen lucht aan zijne vaderlandsliefde; terwijl zijn evenouder F. Rens zich meer bijzonder als uitgever van het *Letterkundig Jaarboekje* en onvermoeid redacteur van het tijdschrift de *Eendracht* blijft onderscheiden. Ofschoon een Noord-Nederlander van geboorte, daar hij te Heerlen, in Limburg, in 1808 het licht zag, behoort J. M. Dautzenberg nogtans, met zijne bevallige liederen, geheel aan Vlaanderen. Men meent evenwel in den bundel zijner *Gedichten* en in menig zijner verspreid uitgegevene stukken, eene te groote neiging tot herinvoering van middeleeuwsche en nog andere spraakvormen, tot een soort van pan-germaniseeren, te zien, eenigszins uit des dichters eerste opvoeding, in zijne half-Duitschsprekende, nabij Pruisen's grenzen gelegene geboorteplaats, te verklaren. Hij is, in 1869, te Elsene-Brussel ontslapen.

Ook J. Nolet de Brauwere is een Noord-Nederlander, en werd te Rotterdam in 1815 geboren. Hij studeerde te Leuven en bleef sedert in België woonachtig. Zijn eerste gedicht, *Ambiorix*, verheerlijkt dus ook een Zuid-Nederlandschen held, met vurige, ofschoon soms wat levendig aan Helmers herinnerende geestdrift. Het luimige *genre* voegt hem misschien het allerbest, al sluipt ook daar wel eens een deuntje van minder zuiveren toon in. De *Dichtluimen*, *Ernst en Boert* en zelfs het in proza geschreven *Reisje in het Noorden* staven zoowel het gunstige als het ongunstige gedeelte dezer oordeelvelling, op menige bladzijde.

De Antwerpenaar P. F. van Kerkhoven (geb. 1818, † 1857) erkent zelf „geen vorst op 't kunstgebied" te zijn, maar mag toch een gevoelig dicht- en prozaschrijver heeten, al staat zijn stadgenoot, de zeer populaire Jan van Beers, (geb. 1821),

veel hooger. Eerst onderwijzer te Lier, thans leeraar aan 't Antwerpsch Athenaeum, heeft deze, ook in Noord-Nederland met ingenomenheid gelezen, dichter zijne zeldzaam rijke gave ook al eens aan het opstellen van overdreven gevoelige, ja, ziekelijk droefgeestige stukken besteed. Menig gloedvol en natuurlijk lied, zoowel in zijne *Jongelingsdroomen* en zijne *Levensbeelden* als in de latere *Gedichten* (wij stippen uit dit laatste slechts den heerlijken *Stoomsleper* aan), bewijzen hoe betreurenswaardig het is, dat Van Beers zich, ter kwader ure, door dien „geest van droeve mijmering", gelijk hij zelf hem noemt, aan de betere richting heeft laten ontvoeren.

Dautzenberg's schoonzoon en leerling, Frans de Cort, en Julius Vuylsteke (de eerste is een betere technicus, de tweede bezit meer oorspronkelijkheid), Versnaeyen en den kath. priester Guido Gezelle, noemen wij slechts, om nog even de niet minder gelukkige ontwikkeling van het romantisch proza in Zuid-Nederland te vermelden. De Antwerpenaar Hendrik Conscience (geb. 1812) heeft het „Flämische Stilleben" — gelijk de Hoogduitsche vertaler van eenige zijner romans, de overleden Aartsbisschop van Breslau, Melchior von Diepenbrock, het noemt — met treffende waarheid, roerende innigheid en onnavolgbare naïeviteit geschilderd. *Wat eene Moeder lyden kan*, *Hoe men schilder wordt*, *De arme Edelman*, *Houten Clara*, *De Loteling*, *Blinde Rosa*, enz. waar het Vlaamsche volksleven in zoo meesterlijke tafreelen is voorgesteld, zijn in ieders handen. *De Leeuw van Vlaanderen*, zijn eerste werk, alhoewel met geestdrift begroet en nog gelezen, alsook *Hlodwig en Clotildis*, *Batavia*, *Het Wonderjaer*, enz. beantwoorden minder gelukkig aan de eischen van den *historischen* roman; zij hebben nogtans krachtig meêgewerkt om den nationalen geest in België te wekken en levendig te houden. De reeds overleden Jozef Diercx (onder den naam van Eug. Zetternam) en P. F. van Kerckhoven, van wien reeds gesproken is, verder Aug. Snieders Jr., Sleeckx, Ecrevisse en anderen, hebben zich eveneens als beoefenaars der volksromantiek doen kennen. De Vlaamsche beweging gaat nog steeds haren gang, doch mist sedert de noodlottige, altijd toenemende scheuring van het gemeenschaplijke vaderland in twee

politieke partijen, die krachtige eenheid, welke er alleen de rechten der Dietsche taal met goed gevolg kon doen gelden.

4. Noord-Nederland had intusschen niet stilgestaan. Reeds vóór de scheiding van het land in Zuid en Noord, in 1827, had de Amsterdammer Jacob van Lennep (de derde dichter van dien stam, in rechte en onmiddellijke opvolging) zijne geestvolle, wel wat studentikooze *Academische Idyllen* uitgegeven, en daarop, van 1832 tot 1847, eene reeks van *Nederlandsche Legenden* laten volgen, welke hij rythmisch bewerkt heeft in den smaak der door hem hooggeschatte Engelschen, Byron, Scott, Moore, enkele malen met inlassching van heele fragmenten uit hunne en anderer geschriften. „Sedert bijna veertig jaren heb ik voornamelijk geleefd van roof en diefstal", zegt hij zelf, vóór de laatste uitgave van dat werk, met die gulle scherts, waarop men zich bij die „bewegelijke trekken en dat guitig oog", bij dien „spotzieken plooi om den mond", altijd kon verwachten. Maar het moet gezegd worden, van Lennep bezat zulk eene verbazende assimileerkracht, dat al het vreemde inheemsch, al het ontleende, eigendom werd. *Eduard van Gelre*, het laatste dier - vreemd genoeg *Legenden* gedoopte - dichterlijke verhalen, is een der bestgeslaagde. Dienzelfden en anderen Engelschen, daarenboven ook Franschen en Hoogduitschen dichteren speelde zijne onvermoeibare lier tal van liederen na, welke eerst verspreid, daarna in bundels afzonderlijk zijn uitgegeven, en overal, met oorspronklijke stukken vermengd, van 's mans vlugheid en voorbeeldelooze vruchtbaarheid getuigenis afleggen. Ook Tooneelpoëzie, ten deele van eigen vinding, en dan niet zelden dol kluchtig, ten deele vertaald, als Shakespeare's *Romeo en Julia* en *Othello*, zag van hem het licht. Zijne volle waarde echter en zijn grootsten roem vond van Lennep in zijne prozaschriften, welke hem tot verreweg den meest populairen schrijver onzer dagen (hij is in 1868, op 66jarigen leeftijd, overleden) gemaakt hebben. Eén jaar nadat hij te Amsterdam de betrekking van rijksadvocaat, welke hij tot zijnen dood toe bekleedde, aanvaard had, in 1829, verscheen *De Pleegzoon*, de eerste zijner historische romans, niet de beste, daar *Ferdinand Huyck* het door strengere eenheid, gelukkigere schikking en meer locale kleur wint. In de *Roos van Dekama*, *Elizabeth Musch* en *Onze*

Voorouders, daarentegen, voelt men zich veel minder in en onder de daar geschetste tijden en personen leven. Vertellen, objectiveeren, kleuren, al blijven de fijne tinten menigmaal door hem onopgemerkt, kan hij uitmuntend. Te dikwijls echter is hij meer schilderachtig dan diep, een grooter meester in de drapeerdan in de ontleedkunst. Zijne *Geschiedenis van Noord-Nederland aan mijne kinderen verteld* vertoont diezelfde onnavolgbare losheid, dienzelfden boeienden verhaaltrant, diezelfde vaardigheid in het behandelen en verwerken zijner stoffe, maar ook dezelfde fouten. Twee jaren vóór zijn verscheiden trad de nog altijd levenslustige dichter op eens weer met een roman te voorschijn, de *Lotgevallen van Klaasje Zevenster*, waaraan hij getuigt „gedurende twintig jaren.. met herhaalde tusschenpoozen (zijn) tijd besteed te hebben." De oordeelvellingen over dit met ongehoorde gretigheid verslonden boek zijn zóó uiteenloopend, dat men wèl doet eene kalmere stemming af te wachten, alvorens eene uitspraak te wagen. Zeker is het, dat er de Hollandsche zeden van het begin dezer eeuw met een „sans gêne" worden afgespiegeld, die het boek voor jongelieden — tegen de bedoeling des schrijvers — onbetamelijk en gevaarlijk maakt. De uitgave der *Werken van Vondel, in verband gebracht met zijn leven*, enz., een reuzenarbeid van hooge waarde, waarin men Vondel en zijne tijdgenooten, maar ook weer den eigenaardigen uitgever zelven, volkomen leert kennen, is van Lennep's laatste werk geweest.

5. Reeds vóór hem had zijn stadgenoot, C. G. Withuys (geb. 1794, † 1865), eerst door kleinere, door hem zelven vaak miskende, gedichten, later door stukken van meer omvang, als *de Val van Sigeth*, zich als een begaafd, schoon niet geniaal dichter doen opmerken. De Rotterdammer Adr. van der Hoop Jr. (geb. 1802, † 1841) toonde minder zuiverheid van vorm, minder gelijkmatigheid van dichtgave dan de vorige; welke fout ten deele wellicht aan zijne gebrekkige vorming te wijten is. Behalve de gelegenheidsdichten, hem veelal door de omwenteling van 1830 in de pen gegeven, bezitten wij van hem verhalen, naar den trant der Engelschen, en bepaald van Byron. De Hagenaar A. Bogaers (1795—1870) is, zoowel in zijne lierzangen als in de balladen, een man van talent en van smaak, al verraden zij, niet minder dan zijn hoofdwerk,

De Togt van Heemskerk, te trouwe navolging van Tollens. Withuys was ook eenigszins in die school gevormd, hoewel minder dan Bern. Ter Haar (Amst. 1807), wiens *Huibert en Klaartje* en *Aan een apostel des ongeloofs* hunnen dichter beter en gunstiger kenmerken dan de langere *St. Paulusrots*. Aernout Drost moest reeds in 1834 zijn 24-jarig leven eindigen, maar had anders, èn door zijn gedicht: *Gelderland*, èn door zijne *Schetsen en Verhalen* en zijne romans *Hermingard van de Eikenterpen* en de *Augustusdagen*, wat goeds doen verwachten, zoowel als de begaafde schrijver van *het Slot Loevesteyn* en *De Schaapherder*, J. F. Oltmans, die onder den naam van J. van den Hage schuilde.

Abraham des Amorie van der Hoeven, te Rotterdam, in 1798, geboren, slaagde er in, zich op den kansel eenen roem te verwerven, die hem door velen de voorkeur deed geven boven Van der Palm: zoo wist hij het mindere gehalte zijner opstellen door eene schitterende, haast tooneelmatige voordracht te vergoelijken. Hij overleed in 1855, aan boord van het stoomschip, dat hem van een reisje naar Zwitserland huiswaarts voerde. Een geheel anderen weg sloeg B. Th. Lublink Weddik (geb. Amst. 1801, † 1862) in, met zijne humoristische, van gevoel en uitdrukking keurige *Gedachten en Beelden*, *Gedachten-Mozaïek*, *De Binnenkamer van een Kruidenier*, enz. Gelijk de 16 jaren oudere Rotterdammer J. A. Weiland, de zoon van den bekenden taalkundige, had hij echter den Hoogduitscheren dat genre te veel afgeluisterd. Ook P. van Limburg Brouwer (1795—1847) beoefende die schrijfsoort met veel geest, in het veelgelezen *Leesgezelschap te Diepenbeek* en elders; ofschoon zijne werkzaamheid zich daar niet bij bepaalde, en hij ook verdienstelijke oudheidkundige geschriften uitgaf. Zijn leerling C. E. van Koetsveld (geb. Rott. 1807) heeft eene reeks van vertellingen en een aantal keurig getoetste, diep zielkundige novellen — onder anderen de gevierde *Schetsen uit de Pastorie te Mastland* — vervaardigd. Niemand heeft evenwel met meer geluk het proza van zijne stijve deftigheid verlost, niemand heeft zuiverder smaak en fijner geest aan natuurlijkheid en eenvoud weten te paren, dan de Leidsche hoogleeraar Jac. Geel (1789—1862), niet alleen in zijn *Proza*, zijn *Gesprek*

op den Drachenfels, maar ook in *Onderzoek en Fantazie*, en in zijne vertaling van Sterne's vernuftige *Sentimental journey*.

6. Het streven van Geel ter verjonging van ons proza vond weldra, naast gelijke strekking ten opzichte der poëzie, een legioen van vertegenwoordigers: het werd eene school, en die school schiep zich een orgaan. In Januari 1837 verscheen een maandschrift: *De Gids*, *nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*, dat, met „onbescheiden betweterij" en „brutale aanmatiging" — zoo vloekte de verbolgen schare der statige oude pruiken — het reeds kwijnende conventionalisme, der saaie deftigheid den nekslag gaf. Men voelde dat er jeugdige krachten aan 't werk waren, al verheelden de schrijvers aanvanklijk hunnen naam, die weldra toch geen geheim meer was. Reinier Corn. Bakhuizen van den Brink, Evert Joh. Potgieter, Jan Pieter Heije, Pol (die den jeugdigen kring al spoedig ontviel), Nicolaas Beets en de eenige jaren oudere W. J. C. van Hasselt, zijn de mannen, die de hoofdrollen speelden op dat nieuwe, van ongekende frischheid schitterende tooneel. De letterkundige kritiek, de boekbeoordeeling, het terugvoeren tot gezondere denkbeelden in de waardeering der schrijvers en hunner voortbrengselen — dat was de kracht, het glanspunt van den *Gids*. De pas ontslapen dichter Staring, verder Bredero, Starter, Constantijn Huygens, en geheel die belangrijke XVIIe Eeuw, werden in hunne waarde hersteld; „Vondel met Roskam en Rommelpot" vooral werd, in een met opmerklijk talent geschreven stuk, naar een geheel nieuwen maatstaf gemeten en der bewondering en navolging waardig gekeurd. De voortvarendste onder die schrijvers was R. C. Bakhuizen van den Brink, die zelfs eenige maanden geheel alleen de pen voerde in dat tijdschrift, en later dan ook „met zelfvoldoening de zonde biecht, een der schuldigste medewerkers aan *de Gids* te zijn geweest." Deze met zeldzame geestesgaven — helaas! maar te min zelfbeheersching — bedeelde man werd in 1810 te Amsterdam geboren, zag van het predikersambt, waarvoor hij bestemd was, af, werkte van 1837 tot 1843 in bovengemeld maandschrift, begaf zich toen op reis naar Duitschland, waar hij de voornaamste boekverzamelingen en archieven met onvermoeide vlijt doorvorschte, en vestigde zich eenige

jaren in België. Sedert 1849, in welk jaar hij naar het vaderland terugkeerde, mocht hij, eerst als adjunct-, daarna als hoofd-archivaris des Rijks, te 's Hage, zich onverpoosd aan zijne lievelingsstudie wijden, tot hij, in Juli 1865, aan eene korte ziekte bezweek. Bakhuizen van den Brink heeft zijne rijke gaven een oogenblik aan het schrijven van een paar novellen gewijd; maar de waarlijk geniale zijde van zijn talent vertoont zich in de letterkundige kritiek, waarbij zijne verbazend omvattende geschiedkennis hem groote diensten bewees. Ook in deze heeft hij eene nieuwe richting ingeslagen; heeft hij, op grond van langdurige nasporingen, met menige vroegere zienswijze gebroken, ten opzichte van Graaf Egmont, bij voorbeeld, en der Edelen van het Compromis, welke hij zeer onzacht bejegent. Het eenige wat wij, buiten zijne verspreide opstellen in *De Gids*, van zijne hand bezitten, zijn de bijeenverzamelde *Studiën en Schetsen over Vaderlandsche Geschiedenis en Letteren*. „Ik ben mijzelven de verklaring schuldig," heeft hij ergens gezegd, „dat of nooit, of slechts zeer kort, het genoegen van mijzelven gedrukt te zien eenige prikkeling voor mij heeft gehad. Ik ben mij veeleer der schuwheid als der zucht om te schrijven bewust."

Van niet minder invloed op de stichting en handhaving van *De Gids* was de in Zwolle (1808) geboren, maar te Amsterdam gevestigde Everard Joh. Potgieter. Zonder de minste akademische vorming, te midden der eentonige en ondichterlijke bezigheden van het kantoorleven, slechts te Amsterdam eenigszins, door B. Klijn, later te Antwerpen krachtiger, door Willems, aangemoedigd en gesteund, wist hij zijn gelukkigen aanleg in die mate te doen gelden, dat er van zijne tijd- en landgenooten slechts weinigen hem in bezielde en kernachtige poëzie, en wellicht een nog geringer aantal in schilderachtig en pittig proza, wij zeggen niet overtreffen, maar evenaren. Behalve eenige verspreide stukjes en de vruchten zijner ijverige medewerking eerst aan *De Muzen*, daarna aan *De Gids*, gaf hij, gedurende een paar jaren slechts, het dichterlijk jaarboekje *Tesselschade* uit, en eindelijk nog de *Liedekens van Bontekoe*, zijn *Proza* en eene verzameling zijner gedichten uit, waaronder het in den Dante-vorm geschreven *Florence* zich bijzonder onder-

scheidt. Eene studie op zijn tijdgenoot Bakhuizen v. d. Brink is nog niet geheel verschenen; maar belooft een overzicht van de geheele letterkundige beweging sedert het jaar -30 te zullen aanbieden. De „haters aller stijlen op één na, den gladden," zegt een der scherpzinnigste critici onzer dagen, „koelen aan dit tweetal" — Potgieter namelijk en J. A. Alberdingk Thijm — „hunne regtmatige woede", met hun ongemeenen vers- en zinbouw van duisterheid te beschuldigen.

De Amsterdamsche Doctor in de Medicijnen, J. P. Heije (geb. 1809), bezit mogelijk, als publiek persoon, eene minder krachtige natuur dan de beide vorigen, maar is een des te lieflijker liedjesdichter en zanger van het kinderleven. Zijne *Liederen* en *Gezangen*, de *Kinderliederen* en over 't algemeen zijne gezamenlijk uitgegevene *Kinderdichten* kenmerken hem als den meest zangerigen, meest bevalligen volksdichter onzer dagen.

7. Nicolaas Beets werd in 1814 te Haarlem geboren. Reeds vóór en onmiddellijk na zijne bevordering tot doctor in de godgeleerdheid, van 1831 tot -34, zagen zijne eerste dichtproeven, in *De Muzen* en elders, het licht. In den loop van dit laatste jaar verscheen zijn *Jose*, een Spaansch verhaal, geheel doortrokken van die ziekelijke somberheid, van die, als dichterlijk geprezene, nevelen van het Byronianisme, waardoor de stralen van zoo menig talent dier dagen verduisterd werden. Daarop volgden *Willem Kuser*, die nog altijd, in weerwil van des dichters vooruitgang een „half en half Byroniaanschen held", „een zoon des ramps, een broeder van de smart" bezingt; *Guy de Flaming*, in welken de held, „een dweeper", toch met wat meer kracht te voorschijn treedt; en *Ada van Holland*, waar natuur en waarheid in toestanden, hartstochten en schildering, het naderend einde van wat Beets zelf zijn „zwarten tijd" genoemd heeft, verkondigen. Er waren er die reeds bij 't verschijnen van *Jose* voorspeld hadden, dat hij die verkeerde richting, waardoor, naar zijn eigen getuigenis, „de verbeelding haar licht verliest, het hart zijne gezondheid, het kunstgevoel zijne frischheid, de natuur haar schoon", zou te boven komen en een waar dichter worden. Sedert de uitgave van *Ada* week dan ook dat sombere en droefgeestige geheel en al uit zijne poëzie, terwijl zijne gave van waarnemen en

zijne meesterschap over den vorm aanmerklijk toenamen. Hij werd natuurlijk, krachtig, nationaal, klassiek. De bewering, door eene onzer puntigste pennen ter neêr geschreven, dat „zijn zomer niet alles geleverd heeft wat in de windselen van zijne lente besloten lag", moge verdedigbaar zijn — de *Korenbloemen*, met dat bevallige, gevoelvolle *Madeliefjen;* de *Nieuwe* en de *Verstrooide Gedichten*, met zoo menig frisch en geestig lied, hebben huns zangers hoofd met onverganklijke lauweren omkranst, en hem eene eervolle plaats onder onze beste dichters van vroeger en later tijd veroverd. Onder den pseudoniem van Hildebrand heeft Beets in zijn populair prozaschrift, de *Camera Obscura*, met scherp vernuft en keurigen stijl, eene reeks van typen geschetst (de familie Stastok, Gerrit Witse, de familie Kegge, enz.), welke van zijn veelzijdig talent de vereerendste getuigenis afleggen. Ook de *Verpoozingen*, de *Verscheidenheden*, het *Gesprek met Vondel* en zijne geschriften van stichtelijken inhoud waarborgen zijnen roem als prozaschrijver.

8. *De Gids* blijft nog altijd werkzaam en, ondanks menig onherstelbaar verlies, een van de hoofdorganen onzer nieuwere beschaving. Velen in den lande is hij, op politiek en godsdientig gebied, eene ergernis; maar niemand weigert in de thans als medewerkers afgetredenen: Cd Busken Huet (geb. 's Hage, 1826), wiens vernuftige en keurig gestileerde letterkundige „Kronijk en Kritiek" eenigen tijd zijne lezers zoo geboeid heeft, maar wiens roman *Lidewyde* het door hem zoo scherp gegispte *Klaasje Zevenster* in onbetamelijke zedeschetsen zoo al niet overtreft, dan ten minste evenaart; Hendrik Jan Schimmel ('s Graveland, 1824), den door zijne diepe karakterteekeningen en belangwekkende knoopingen en ontknoopingen zeer verdienstelijken roman- en tooneeldichter; den geschied- en staatkundigen P. A. S. van Limburg Brouwer, al staat hij aan wat lager peil dan de beide vorigen; den geleerden Orientalist R. P. A. Dozy (geb. Leiden, 1820), den scherpzinnigen, thans overleden, S. Gorter — niemand weigert in hen mannen van groote begaafdheid te erkennen. Onder degenen, die op dat veld nog werkzaam blijven, verdienen de Generaal W. J. Knoop (geb. 1811), de schrijver van vele in boeienden en kernachtigen stijl opgestelde Verhandelingen over geschied- en krijgskunde;

de begaafde oeconomist, professor S. Vissering (Amsterd. 1817), de geschiedvorscher Rob. Fruin (geb. Rotterd., 1823), die zijne scherpzinnige vertoogen in helderen, sierlijken stijl weet in te kleeden, de geestige Joan C Zimmerman (pseudon. Bern. Koster) en, misschien méer nog dan één dezer, de fijn en edel bewerktuigde historisch-politische en -literarische teekenaar H. P. G. Quack, vermeld te worden.

9. Ook buiten dien kring wordt er met vlijt en talent voortgewerkt. W. J. A. Jonckbloet ('s Hage, 1817), de verdienstelijke schrijver der *Geschiedenis der Middelnederlandsche Dichtkunst*, der *Etude sur le Roman du Renart*, van den *Guillaume d'Orange*, en de uitgever van menig Middeleeuwsch lettergewrocht, laat zich door de beslommeringen der politiek niet van zijne literarische studiën afhouden; evenmin als de onvermoeide, op elk gebied uiterst radicale Joh. van Vloten (Kampen, 1818), zich, door het verbeuren van zijn Deventerschen leerstoel, in zijne uitgebreide geschied-, taal- en letterkundige navorschingen belemmerd voelt. Zelfs de veel oudere, in gansch uiteenloopende richtingen gaande staatsmannen, Jan Rud. Thorbecke (Zwolle, 1796) en Guill. Groen van Prinsterer ('s Hage, 1792), blijven, de eerste als lid der Tweede Kamer, de tweede als leider der „Christelijk-Historische" partij, niet geheel verwijderd van het veld der letteren, in de uitgebreidste beteekenis van het woord. J. R. Thorbecke is in 1872 overleden. De Utrechtsche hoogleeraar in Nederlandsche geschiedenis, taal en letteren, Willem Ger. Brill (geb. Leiden, 1811), werkt niet minder onverdroten voort dan de Amsterdamsche rentenier H. J. Koenen (geb. 1809), de Rotterdamsche taalkundige A. de Jager, de talentvolle geschiedschrijver Prof. Willem Moll (geb. Dordrecht, 1812), de schrijver der *Studententypen*, Joh. Kneppelhout (Leiden, 1814), de uitstekende Leidsche hoogleeraar Matthias de Vries (geb. Haarlem, 1820), wien te gelijk met den Leuvenschen hoogleeraar J. David en Dr L. A. te Winkel, beiden reeds overleden, door het Letterkundig Congres van Noord- en Zuid-Nederlanders, te Gent in 1849 gehouden, eene gewichtige taak, het opstellen van een volledig Nederlandsch Woordenboek, werd opgedragen, en die, bijgestaan, sedert

gener overlijden, door de jongere Eelco Verwijs en P. J. Cosijn, aan dat werk zijne beste krachten blijft wijden, na de Siegenbeeksche spelling, ten behoeve van het Woordenboek, grootendeels volgens de leer van Bilderdijk, gewijzigd te hebben; de meer schitterende dan diepe hoogleeraar der wijsbegeerte te Utrecht, Corn. Will. Opzoomer (geb. Rotterd., 1821), en de stichter van den *Nederlandschen Spectator*, Mark Prager Lindo, een geboren Engelschman (Londen, 1819), die in Duitschland zijne studiën volbracht en op 23-jarigen leeftijd pas naar Nederland kwam, waar hij, onder den geleenden naam van den Ouden Heer Smits, door zijne *Brieven en Uitboezemingen*, zijne vertalingen uit het Engelsch, zijne *Clementine* en *Losse Schetsen in en om Parijs*, een onzer meestgevierde prozaschrijvers is geworden.

10. Te jong ontviel, in 1860, den voorsten rijen onzer hedendaagsche schrijvers de Warmondsche hoogleeraar Corn. Broere, die, niet alleen op het gebied der leerstellige theologie, der apologetiek, der wijsbegeerte, der geschiedenis en der politiek, maar ook op dat der dichtkunst en der fraaie letteren, schoon meestal anoniem, in het maandschrift *De Katholiek*, eene reeks van studiën, verhandelingen en vertoogen heeft geleverd, die in hoogstoorspronkelijke trekken den stempel van het genie dragen. Ook andere, vroegere en latere, medewerkers aan bovengenoemd tijdschrift of aan de *Studiën op godsd., wetenschappel. en letterk. gebied:* de begaafde kanselredenaar Th. Borret; de niet minder als dichter dan als prozaschrijver gunstig bekende P. Van der Ploeg; de veel te bescheiden geschiedkenner J. W. L. Smit, de verdienstelijke bewerker der *Bijbelsche Geschiedenis*, J. C. H. Muré, de heldere en grondige staatsphilosoof A. van Gestel - om slechts eenigen te noemen, uit de breede rij der katholieke priesters, die het vrije nederlandsche woord tot den dienst der waarheid verplichten - verder de mannen van den wakkeren, frisschen *Wachter:* de degelijke en onvermoeide geschiedvorscher Dr. W. J. F. Nuijens (Westwoud, 1823), de later te vermelden bezielde dichter H. J. A. M. Schaepman (Tubbergen, 1844) en H. A. des Amorie van der Hoeven, (Amsterdam, 1829), die met zijne doorwrochte polemische geschriften, ofschoon in gansch andere richting dan zijn vader en zijne ontslapene broeders Abraham en Marti-

nus, aan de eer van zijn begaafd geslacht niet te kort doet, blijven de opgenomen taak met ijver en talent getrouw.

11. En daar wij ons thans op 't veld van het proza bevinden, kunnen wij deze korte schets niet eindigen, zonder te wijzen op den schrijver van den veelgelezen historischen roman *Jan Faessen*, den Hagenaar Lodewijk Mulder (geb. 1822); op Multatuli (Ed. Douwes Dekker, geb. Amsterd. 1820), wiens *Max Havelaar*, door het ontsluieren der toestanden „van het prachtig rijk van Insulinde, dat zich daar slingert om den evenaar, als een gordel van smaragd", Oost-Indië, „eene rilling" door geheel het land deed gaan, maar wiens schitterende gave zich blijkbaar verloochent in de latere *Ideën*, de zonderlinge *Minnebrieven*, enz.; op den veelal overschatten kanselredenaar J. J. van Oosterzee (geb. Rotterd. 1817), den geestigen, boeienden novellendichter en reisbeschrijver, Ger. Keller (geb. Gouda, 1829), den scherpzinnigen rechtsgeleerde en verdienstvollen bijbelvertaler Mr. S. P. Lipman, (Londen, 1802, † Hilversum, 1871), den kerkhistorie-schrijver en Leuvenschen hoogleeraar Dr. P. P. M. Alberdingk Thijm (Amsterdam, 1827), en den gevierden verteller der *Betuwsche Novellen*, van het *Reisgezelschap*, *Wouter Linge* en *Daniël Sils*, Jac. Jan Cremer (geb. Arnhem, 1827), die ook der dramatiek niet vreemd is gebleven, evenmin als E. Masdorp (pseudon. P. Rosmade) en den talentvollen Zwollenaar Pieter Theod. Helvetius van den Berg (geb. 1795). Al staan dezes *Nichten*, in proza, verre beneden *De Neven*, in dicht, en heeft hij ons sedert slechts losse stukken in proza en verzen, meest hekeldichten, meer geschonken — wanneer hij, „met dat pakje onder den arm, aanklopt bij de nakomelingschap, zal deze, die eene vrouw van smaak is, hem binnenlaten." De echtgenoote van den schrijver dezer oordeelvelling, Anne Busken Huet, geboren van der Thol, heeft zich, door eenige Novellen en losse schetsen, haar aangenomen naam waardig gemaakt, terwijl de zuster van den dichter en schrijver van *Waarheid en Droomen*, Jan Pieter Hasebroek, hare gave aan het opstellen van bevallige zedenromans besteed heeft.

12. Eene met zeldzaam talent verrijkte schrijfster is de Alkmaarsche Anna Louise Geertr. Toussaint, sedert haar

huwelijk met den als kunstenaar niet minder te waardeeren kerkschilder Bosboom, bekend als Mevrouw Bosboom-Toussaint. Reeds in 1838 trad zij met haren eersteling, *De Graaf van Devonshire*, op in den *Gids*, die, ondanks de uitstekende hoedanigheden der jonkvrouw, hare stokstijf onverdraagzame, tegen alles wat niet met hare kerkelijke overtuiging strookt onmeêdoogend ijverende historische romans, op den duur, niet onder zijne vlag kon laten varen. Het *Huis Lauernesse*, dat in 1840, met geestdrift begroet, verscheen, deed het verschil van zienswijze tusschen haar en hem duidelijk uitkomen en maakte de samenwerking altijd trager. Trouwens zij behoefde geen vreemden steun. Zij beweegt zich met zulk gemak in het lang vervlogen voorheen, waar zij hare figuren groepeert; zij dringt met zoo wijsgeerigen blik in de toestanden en de gemoederen; zij doet met zulke ongemeene kracht den roman „tot voertuig aan een bepaalden vorm van evangelieverkondiging verstrekken", dat zij voor den begaafdsten en voortvarendsten onder de mannen niet behoeft achter te staan. Maar dat geeft haar in geenen deele recht om de overtuiging van anderen te krenken, gelijk zij voortdurend doet, èn in hare trilogie *Leycester in Nederland*, met de twee vervolgen, èn in hare *Historische Novellen*, haar *Leydsch Student* en *De verrassing van Hoei*.

Haar stijl is, wel is waar, minder populair en natuurlijk dan die van Van Lennep, zelfs niet altijd vrij van gezochtheid en gerektheid, maar daarentegen met hoogeren gloed en rijkere beeldspraak bedeeld. Beter dan hij omvademt zij hare grootsche ontwerpen, boetseert zij hare figuren, ontleedt zij hare karakters en zet zij de geheimste drijfveeren van het menschelijk hart in beweging. Eene rangschikking harer werken — welke men, volgens de scherpe uitdrukking van Huet, onder den algemeenen titel van *Le Génie du Protestantisme* zou kunnen brengen — naar hunne betrekkelijke waarde, is niet doenlijk, daar sommigen aan de reeds genoemde *Leycester*-trilogie, eenigen aan het *Huis Lauernesse*, wederom anderen aan de *Kroon voor Karel den Stoute*, of aan *Diana* en, onder hare jongste voortbrengselen, aan *Graaf Pepoli* de voorkeur geven.

13. Een passenden overgang op onze jongste literatuur in gebonden stijl vormt Jos. Alb. Alberdingk Thijm (geb.

Amsterdam, 1820), al schijnt in hem de prozaschrijver den dichter (enkele gelegenheidsstukken niet meêgerekend) te overleven. Het grootsch, ongemeen harmonisch samenhangend literarisch kunstpaleis, door dien man gesticht, rust op ruime grondslagen. Taalstudie, in ruimer beteekenis dan de opschriften doen vermoeden (*De Spelling van de Bastaartwoorden — De Nederduitsche Spelling*); Geschiedenis onzer letteren, inzonderheid der middeleeuwsche (*Gedichten uit verschillende Tijdperken — Karolingische Verhalen — Onde en Nieuwere Kerstliederen — De la littérature Néerlandaise*); Kunstkritiek, in den edelsten en ruimsten zin (*De Spectator — De Dietsche Warande*); Vaderlandsche geschiedenis en polemiek (in zoo menig vlugschrift); gedichten, van kracht en verheffing, van buitengewone kunstvaardigheid, van volmaakte heerschappij over taal en maat getuigende (*Viooltjens en grover gebloemte, in ouderlijken gaard gekweekt — De Klok van Delft — Legenden en Fantaziën — Palet en Harp — Het Voorgeborchte* enz.); biografieën van halfvergetene, doch verdienstelijke of zelfs roemwaardige geloofsgenooten en geestverwanten, in romantischen vorm gevat, maar met getrouwe schildering van tijden en personen en opmerklijke „plasticiteit van taal" (*Op het Hof — Stalpaert van der Wiele — Tesselschade — Het Begijnenklooster te Grave en zijne dichteresse — Joan Nanning — Andries van der Kruyssen — Pieter Pijpers — Jac. van Campen — Christina van Zweden — Dirck Dircxen Bemmer — Jac. de Wit — Jan Sinkel*, allen in de jaargangen van den *Volksalmanak voor Katholieken*, meestal onder den schertsnaam van Pauwels Foreestier); novellen, beurtelings aandoenlijk en verheffend, vol fijne scherts en vol tranen (*Geertruide van Oosten — Mejufvrouw Leclerc — Magdalena van Vaernewyck*) — ziedaar de brieven, krachtens welke hij da Costa, zijn „vriend en vijand tevens", met volle recht mocht toeroepen:

> „*Anch' io son pittor*' en heb mijn plaats verdiend,
> Waar 't heerlijk vaandel golft met teisterbantsche kleuren."

Wij geven toe, dat, waar Alberdingk Thijm geacht moet worden een meer ontwikkeld publiek tot lezer te vinden, zijne geschriften door anderen niet zonder eenige inspanning te genieten zijn, dat „zijne kunst niet altijd zijne eruditie kan ver-

duwen"; daarentegen betrapt gij hem ook nooit op gezwollenheid, evenmin als op alledaagsche halfheid, of gebrek aan smaak en takt. Van eene geheel andere soort, dan de voortbrengselen des vorigen, zijn de geestige schetsen en de gemaklijk vloeiende kindergedichten van Jan de Rijmer (J. J. A. Goeverneur, geb. Groningen, 1810); de vaderlandsche, Tollens en Helmers met verflauwde kracht nagezongene, balladen van den onlangs overleden S. J. van den Bergh (geb. 's Hage, 1814), die ook Duitsche en vooral Engelsche schrijvers menig stukje afluisterde — eene troostlooze taak, waarin hem zijn dichtvriend en stadgenoot W. J. van Zeggelen (geb. 1811), met nog geringer geluk, ter zijde stond. Had deze het bij *Pieter Spa* gelaten, men zou die eenigszins groteske incarnatie der Hollandsche klein-burgerschap voor lief genomen hebben; maar hij heeft dat zonderlinge type te dikwijls herwerkt, dan dat men er nog smaak in hebbe, al doet Van Lennep zulke dingen niet heel veel beter. Liever nog de gevoelige *Zangen der Liefde* van A. L. Lesturgeon (geb. Venlo, 1815), de ongekunstelde, maar warme en zuiver gestileerde *Gedichtjes* van Joh. Poelhekke (geb. Deventer, 1819), de scherpe, misschien wel wat overdrevene, hekeldichten van W. Hecker (geb. Groningen, 1817), en veel liever de teedere, diepe en toch bevallige *Eerste Gedichten* en *Laatste der eerste*, zoo vol „levenslust en stervensmoed" — als hij zelf het noemt — van P. A. de Génestet, die, in 1830 te Haarlem geboren, reeds in 1861 ten grave gedragen werd. Zijne *Leekedichtjens* geven, met fijn vernuft en in klassieke taal, de indrukken terug van een ontvanklijk en oprecht gemoed, te midden van den strijd tusschen geloof en ongeloof. Zijn scherts is meestal tegen het eerste gericht, en toch ontsnapt hem soms „peinzensmoede" de bekentenis van een supernaturalistisch heimwee. Men heeft (niet zonder overdrijving echter) van hem gezegd, dat hij Beets „evenaart in al hetgeen waarin deze uitmunt, en hem overtreft in vele opzigten."

14. Onder de overige nog werkenden komt, op de eerste plaats, in aanmerking de Hagenaar J. J. L. Ten Kate (geb. 1819), in wien velen eene hooge mate van oorspronklijkheid weigeren te erkennen, maar die door geen onzer hedendaag-

schen in levendigheid van verbeelding overtroffen, noch in meesterschap over vorm en maat geëvenaard wordt. Zijne heerlijke vertaling van Tasso's *Verlost Jerusalem*, zijne *Legenden* en andere kleinere stukken, en onlangs nog zijn schitterend beschrijvend leerdicht *De Schepping*, staven alleszins dit oordeel. Rijk aan adel van hart en geest is de dichter, die zich, in zijne eerste jeugd, door het gevoelige *De ledige Stoel* naam maakte, en later door zijn *Beeld der Toekomst*, zijn met van Lennep bewerkt treurspel, *De Val van Jeruzalem*, zijne schetsen *Naar de Natuur* en *Binnenhuisjes*, den eersten roem vestigde en aanmerkelijk vergrootte, de Amsterdamsche dagbladschrijver A. J. de Bull. En wie kent den zanger der Kennemerlandsche Balladen niet, W. J. Hofdijk (geb. Alkmaar, 1819)? Wie voelt niet dat hij, als schilder, de fijnste tinten en de geheimste harmonieën der natuur moet afgezien en opgevangen hebben, om ze daarna, als dichter, zoo aanschouwelijk voor te stellen? Wij houden hem het „gebruik van verouderde en gezochte woorden" gaarne ten goede, of liever, wij vinden dat zij de locale kleur zijner middeleeuwsche balladen op pikante wijze verhoogen. Die epische dichtvorm is dan ook zijn *fort*, en naar onze bescheiden meening, is hem daar geen zijner landgenooten in boven 't hoofd gewassen. Zijne dramatische gewrochten leggen eene ongunstige getuigenis af omtrent zijn besef van wat op het tooneel belang wekt; zijne geschied- en oudheidkundige studiën getuigen meer van zekeren artistischen smaak, dan van diepte en onpartijdigheid, en 't is wel jammer dat hij, om harentwille, zijne „epische baan minder getrouw" wordt.

Zonder hier in eene breede ontwikkeling te treden van de verscheidenheid der gaven bij dichters als Dr J. J. F. Wap, Henri Binger, A. Winkler Prins, de vroeg overledene Albertine Kehrer, Elliot Boswel, D. Dorbeck — bij prozaschrijvers als Dr. A. Pierson, C. Vosmaer, Henry van Meerbeke (M. W. van der Aa), J. ter Gouw, A. S. Kok, Dr. J. Ten Brink, J. C. A. Hezenmans, en anderen, sluiten wij dit werkje met den wensch, dat de jeugdige dichter, H. J. A. M. Schaepman — van wien Van Lennep in zijne laatste levensmaanden gezegd heeft: „Vondel is onder ons verrezen", in wien de begaafde penvoerder der *Amsterdam-*

sche Courant „da Costa's gloed, met grooter meesterschap over den vorm" meent te herkennen — de vruchten moge leveren van den heerlijken bloesem, ons in zijne eerstelingen: *De Paus*, *Vondel*, *De Eeuw en haar Koning*, *de Pers*, *S. Maria van Egypte* en in zoo menige van het edelste dichtvuur gloeiende Ode geschonken. Hij zorge echter voor tempering zijner weelderige lyrische natuur, en bedenke, ondanks al de eischen onzes tijds, dat alzijdigheid op haast onverbiddelijke wijze belet, ergens in de eerste rij stand te houden.

EINDE.

NAMEN DER SCHIJVERS

EN

TITELS VAN NAMELOOZE SCHRIFTEN.

I. Van de vroegste tijden tot aan de Renaissance.

	Blz.
Adriaenssens. (Corn.	131
Afflighem. (Willem van)	77
Aiol.	30
Anno. (*Lofdicht op*)	13
Assenede. (Diederik van)	30
Aubry de Bourgondiër.	32
Augustijnken van Dordt.	84
Boek van Seden.	75
Barlaäm en Josaphat.	76
Beatrijs.	42
Beieren.	109
Beke. (Jan van der)	109
Beowulf.	
Bertken van Utrecht.	94
Byns. (Anna)	124
Bliscap van Maria (*Die eerste*)	96
Boendale. (Jan)	70
Bonifacius. (Heilige)	9
Borchgravinne van Vergi. (*De*)	84
Borg. (Jac. van der)	132
Brinckerinck (Jan)	110
Brugman. (Jan) 94 en	111
Bussenblaser. (*Die*)	102
Caerl ende Elegast.	25
Calfstaf.	44
Casteleyn. (Matth. de)	124
Clerck vuyten laegen landen. (De)	107
Cnibbe. (Jan)	84
Colijn.	121
Colpaert	84
Costerus.	132
Dale. (Jan van)	121
Dathenus.	132
De Grimbergsche Oorlog.	67
Delf. (Dirc van)	109
Delft. (Willem van)	84
Dene. (Eduard de)	122
De Saksenkrijg.	26
Dietsce Catoen.	44
Dietsce Lucidarius.	75
Dille. (Jan)	84
Dingelsche. (Jan)	84
Dixmude. (Oliv. van)	109
Drie daghe here.	102
Duym. (Jhr. Jac.)	123
Esmoreit.	98
Esopet.	44

	Blz.
Everaert. (Corn.)	120
Fastraets.	120
Ferguut.	37
Elovent.	32
Franconis.	109
Fruitiers. (Jan)	123
Garijn van Montglavië.	31
Geraert. (Broeder)	76
Gloriant.	98
Goedroen.	21
Goedtman. (Lambert)	121
Goesse. (Jan)	104
Groete. (Geert)	110
Haecht. (W. van)	122
Hamme. (Pape van den)	76
Harmansz. (Tonis)	134
Heelu. (Jan van)	69
Heemskinderen. De vier)	30
d'Heere. (Lucas)	132
Hein van Aken.	80
Heliand.	11
Hemerken (Thomas) a Kempis.	112
Herenthals.	131
Herpener. (Peter de)	122
Hei daghet in den Oosten.	92
Hexe. (Die)	102
Heze. (Joh. de)	109
Hildebrandslied.	6
Hildegaersbergh. (Willem van)	47 en 48
Hollant. (Heinric van)	76
Houwaert. (Jan Bapt.)	123
Hucbald.	12
Hugo van Bordeaux.	32
Hulst. (Jan van)	84
Iersele. (Pieter van)	84
Isidorus Hispalensis.	6
Jan I van Brabant.	91
Jan, kok der abdij Groenendale.	113
Jan van Hollant.	83
Karel de Groote.	9
Klaas van Haarlem.	27
Knobber. (J.)	121
Lancelot.	35
Lanceloot.	98
Levene ons Heren. (Van den)	39
Leven van Jezus.	103
Leydis. (Phil. de)	107
Lienhout. (Geeraert van)	76
Lippein. (Sotternie van)	102
Loy Latewaert.	82
Loren. (Boudewijn van der)	84
Lorreinen. (Roman der)	27
Machet (Frans)	120
Maerlant. (Jacob van)	54
Magenes von Kürnberg.	19
Malagijs.	31
Mandaville. (John.)	109
Mande. (Hendrik)	111
Mander. (Karel van)	122
Melibeus.	74
Melis Stoke.	70
Merlijn.	34
Meulen. (Andries van der)	121
Molhem (Gielis van)	79
Moriaen.	38
Muspilli.	14
Mysteriespel. (Limburgsch)	96
Naer Oostlant.	90
Nameloos en Valentin.	32
Nevelingenlied.	19
Noydekijn.	44

	Blz.
Noot. (Jhr. Jan van der)	153
Notker.	13
Ogier van Ardennen.	26
Otfried.	11
Oud-Germaansche dialekten.	13
Oudste keuren.	103
Partenopeus en Melior.	38
Patricius Vagevuur.	78
Penninc.	35
Percheval.	38
Petersz. (Gerlach)	111
Potter. (Dirc)	87
Rammelare. (Gillis de)	121
Reis van Sinte Brandaen.	41
Ridder metter mouwen. (*Die*)	38
Rode. (Jan van)	110
Roelantslied.	24
Roman van Torec.	38
Roovere. (Anthuenis de)	120
Rubben.	102
Ruysbroeck. (Jan van)	104
Segher Dieregodgaf.	55
Schoonhoven. (Jan van)	113
Skeirein.	14
Spel van den Winter ende van den Somer.	102
Theophilus. (*Legende van*)	76
Thorhout. (Martijn van)	78
Tondalus' Visioen.	78
Truwante. (*Die*)	102
Utenbroke. (Philip)	62
Utenhove. (Jan)	132
Utenhove. (Willem van)	44
Ulflas.	5
Vaelbeke. (Lodewijk van)	31
Van den Grale.	34
Van den Bere Wisselau.	24
Van den Vos Reinaerde.	46
Vander siele ende vanden lichame.	79
Van twee Conincskinderen.	93
Veldeken. (Heinrijck van)	43
Velthem. (Lodewijk van)	70
Vilt. (Jacob)	121
Volker von Alzeye.	19
Voet. (Johu,)	109
Voort. (Jeronimus van der)	122
Vostaert. (Pieter)	35
Vreughdegaer. (Pieter)	84
Wachtendoncsche Psalmen.	11
Walewein.	35
Weert. (Jan de)	75
Wessobrunner Gebed.	7
Wevel. (Gillis de)	78
Williram. (Abt)	13
Wonderen Onzer Lieve Vrouw. (*De*)	113
Wrake van Ragisel. (*De*)	38
Yperman. (Jan)	76
Ystoriën bloeme. (*Der*)	76
Zuylen van Nyevelt. (Jhr. W. van)	132

II. Sedert de Renaissance.

	Blz.		Blz.
Aa. (M. W. van der)	306	Bilderdijk. (Willem)	251
Alberdingk Thijm. (J. A.)	303	Binger. (H.)	306
Alberdingk Thijm. (P. P. M.)	302	Blieck. (F. J.)	291
Alewijn. (Abrah.)	222	Blokland. (Anna van)	200
Alphen. (Hieron. van)	243	Blommaert. (Jhr. Ph.)	290
Anslo. (Reyer)	210	Boekholt.	213
Antonides. (Joh. Ant. van der Goes)	214	Bogaers. (A.)	294
Arntzenius. (Rob. Hendr.)	283	Bolswert. (Boëtius à)	213
Asselijn. (Thom.)	216	Bor. (P. C.)	169
Avanturier. (*De Vermakelijke*)	213	Borcht. (W. M. van der)	200
Baeck. (Justus)	167	Borcht. (van der)	227
Baecker. (L. De)	290	Borger. (Elias Annes)	278
Baerle. (Casper van)	190	Bormans. (J. H.)	290
Bakhuizen van den Brink. (R. C.)	296	Borret. (Th. J. H.)	301
Bakker. (Pieter Huizinga)	227	Bosboom-Toussant. (Mevr.)	302
Ban. (Joan. Alb.)	167	Bosch. (Jeron. de)	246
Bardes. (W.)	145	Bosch. (Maria)	239
Beaumont. (Simon van)	199	Bosch. (Pieter van den)	238
Becanus. (Joh. Goropius)	144	Bossier. (Machtelt)	217
Bellamy. (Jacobus)	244	Boswel. (Eliot)	306
Beers. (Jan van)	292	Boxman. (Abrah.)	284
Beets. (Nic.)	298	Boy. (Corn.)	200
Bergh. (Assuerus van den)	238	Brandt. (Geer.)	211
Bergh. (S. J. van den)	305	Brandt. (Kasp. Geer. en Joh.)	212
Berg. (P. Th. Helvetius v. d.)	302	Bredero. (Gerbr. Adriaens.)	157
Bernagie. (Pieter)	216	Brender à Brandis. (G.)	245
Beverwijck. (Joh. van)	200	Brill. (W. G.)	300
Bidloo. (Govert)	227	Broere. (Corn.)	301
Bilderdijk. (Vrouwe Kath. Wilh.)	267	Broekhuyzen. (Jan van)	216
		Broes. (W.)	278
		Brosterhuysen. (J. van)	192
		Bruin. (Claes)	224
		Brune. (Joh. de)	199

	Blz.		Blz.
Brune (Joh.), de Jonge.	200	Driel. (Ever. van)	227
Bull. (A. J. de)	306	Drost. (Aernout)	295
Burgh. (Jac. van der)	192	Duarte. (Francisca)	167
Campen. (Corn. van)	145	Duim. (F.)	231
Camphuysen. (Dirck Rafaëlsz.)	205	Duyse. (Prud. van,	290
Capadose. (Abrah.)	287	Ecrevisse.	292
Carp.	245	Effen. (Justus van)	231
Cats. (Jacob)	194	Elger. (Will. van den)	224
Chevallier.	245	Elsevier. (Corn.)	224
Clercq. (W. de)	283	Elst. (W. M. van der)	200
Clignett. (J. A.)	229	Fallet. (Gedeon)	145
Colm. (Jan Siewertsz.)	209	Feitama. (Sijbrand)	226
Conincq. (Jhr Fredo Cornо de)	209	Feith. (Rhijnvis)	247
Conscience. (Hendr.)	292	Fijne. (Paschier de)	205
Coornhert. (Dirk Volkerts.)	146	Focke. (Arend Simonsz.)	249
Cort. (Fr. de)	292	Fockenbroch. (Will. van)	227
Costa. (Isaac da)	286	Fortman. (J.)	229
Coster. (Samuel)	156	Francius. (Petrus)	216
Cosijn. (P. J.)	301	Francq van Berkhey. (Joan. le)	238
Coussemaker. (Edm. De)	290	Franssen van Eck. (Corn.)	278
Cremer. (Jac. Jan)	302	Fruin. (Rob.)	300
Croon. (Petrus)	200	Gabbema. (Sim.)	216
Dautzenberg. (J. M.)	291	Gargon. (Matthaeus)	224
David. (J. B.)	290 en 300	Geel. (J.)	296
Decker. (Jerem. de)	209	Geesdalle. (van)	229
Deken. (Agatha)	239	Génestet. (P. A. de)	305
Delecourt. (V. H. v. d. Hove)	290	Genois. (Bon de St)	290
Dermout.	279	Geschier. (Pieter)	200
De Wakker. (P.)	249	Gestel. (A. van)	301
Diercx. (Joz.)	292	Gezelle. (Guido)	292
Does. (Jan van der)	151	Godewijck. (Margar.)	200
Dorbeck. (D.)	306	Goeverneur. (J. J. A.=Jan de Rijmer)	305
Douwes Dekker. (Ed.= Multatuli)	302	Gorter. (S.)	
Dozy. (R. P. A.)	299	Groen v. Prinsterer. (Guill.)	300
		Groot. (Hugo de)	208

	Blz.		Blz.
Groot. (Pieter de)	208	Huet. (Cd Busken)	299
Haeften. (Benedictus van)	209	Huet. (Vrouwe Busken)	302
Haes. (Frans de)	227	Huydecoper. (Balthazar)	229
Haes. (Jan de)	231	Huydecoper. (Jan Jac.)	145
Hall. M. C. van)	282	Huygens (Christ.)	191
Halmael. (Arend van)	283	Huygens (Constantijn)	191
Hardewijn. (Justus)	200	Huygens. Const., (zoon)	191
Haren. (Onno Zwier van)	234	Huyter. (Pontus de)	144
Haren. (Willem van)	232	Immerzeel. Jr. (Joh.)	283
Hasebroek. (Mej.)	302	Jacobsz. (Gijsbert)	216
Hasselt. (W. J. C. van)	296	Jager. (A. de)	300
Hazart. (Corn.)	213	Jonckbloet. (W. J. A.)	300
Hecker. (W.)	305	Jonctijds. (Daniel)	208
Heemskerk. (Joh. van)	208	Kampen. (Nic. Godf. van)	279
Helmers. (Jan Fred.)	280	Kantelaar. (J.)	248
Heremans. (J. F. J.)	290	Kasteele. (Piet. Leon. van de	243
Heije. (J. P.)	208	Kate. (Lambert ten)	228
Heins. (Daniël)	202	Kehrer. (Albertine)	306
Heyns. (Peter)	204	Keller. (Ger.)	302
Heyns. (Zachar.)	204	Kemper. (Joh. Melch.)	279
Hinlopen. (J. F.)	229	Kerkhoven. (P. F. van)	291
Hoeven. (Abrah. des Amorie van der)	295	Kilianus. (Corn.)	143
		Kinker. (Joh.)	250
Hoeven. (H. A. des Amorie van der)	301	Kist. (Ewald)	278
		Kleyn. (Jan Pieter)	345
Hofdijk. (W. J.)	306	Klinkhamer. (G.)	231
Hoffer. (Adr.)	199	Klijn. (Hendrik Harmen en Barend)	282
Hogendorp. (G. van)	156		
Hogendorp. (G. K. Grave v.	279	Kluit. (Adr.)	229
Hondius. (Petr.)	199	Kneppelhont. (Joh.)	300
Hoofman. (Elis.)	224	Knoop. (W. J.)	299
Hooft. (Corn. Pietersz.)	145	Koenen. (H. J.)	300
Hooft. (Pieter Cornelisz.)	163	Koetsveld. (C. E. van)	295
Hoogstraten. (David van)	227	Kok. (A. S.)	306
Hoogstraten. (Jan van)	231	Kruiff. (Jan de)	227
Hoogvliet. (Arn.)	230	Krul. (Jan Hermansz.)	105
Hoop. Jr. (Adr. van der)	294	Lambrecht. (Joos)	143

	Blz.
Langendijk. (Pieter)	222
Lannoy. (Juliana Corn. de)	237
Ledeganck. (Kar.)	291
Leeuwen. (Sim. van)	206
Lelyveld. (F. van)	229
Lennep. (Dav. Jac. van)	246
Lennep. (Jacob van)	293
Lescailje. (Cath.)	217
Lesturgeon. (A. L.)	305
Limburg Brouwer. (P. van)	282
Limburg Brouwer. (P. A. S. van)	295
Lindo. (M. Pr.=Oude Heer Smits)	301
Lipman (M. S. P.)	302
Loots. (Corn.)	279
Lodesteyn. (Jodoc. van)	216
Loon. (Ger. van)	227
Loosjes. (Adr.)	250
Lublink de jonge. (Joan.)	237
Lublink Weddik. (B. Th.)	295
Luyken. (Jan)	220
Maertsz. (Corn.)	209
Mallants. (Pieter)	200
Marle. (Corn. van)	283
Marnix van St. Aldegonde. (F.)	138
Marre. (Jan de)	227
Martinet.	238
Meerbeke. (Henry van)	306
Meerman. (Willem)	209
Merken. (Lucret. Wilh. van)	236
Messchert. (W.)	283
Meteren. (Em. van)	169
Meijer. (Lodewijk)	220
Meijer. (Hendr. Iz.)	282
Moens. (Petronella)	283
Moll. (W.)	300
Moonen. (Arn.)	227
Morians. (Anna)	217
Mulder. (Lod.)	302
Muré. (J. C. H.)	301
Nanning. (J.)	227
Neufville. (Adriana de)	279
Nieuwland. (Rieter)	245
Nyloë. (Jac.)	227
Nolet de Brauwere. (J.)	291
Nomsz. (Joan.)	238
Nuyens. (W. J. F.)	301
Ockerse. (Will. Ant.)	245
Ogier. (Will.)	216
Oltmans. (J. F.=J. van den Hage)	295
Oosterwijk Bruyn. (Jac. van)	283
Osterzee. (J. J. van)	302
Opzoomer. (Corn. Will.)	301
Oudaen. (Joachim)	209
Ondaatje. (Quint)	245
Paffenrode. (Joh. van)	216
Palm. (Hendrik van der)	275
Pater. (Lucas)	227
Pauw. (Adr.)	145
Pels. (Andries)	219
Perponcher. (Will. Emery Bou van)	249
Pers. (Dirck Pietersz.)	205
Pierson. (A.)	306
Plantijn. (Christ.)	143
Plemp. (Corn. Gisb.)	192
Ploeg. (P. van der)	301
Poelhekke. (Joh.)	305
Poirters. (Adr.)	201
Pol.	296
Poot. (Hub. Cornelisz.)	225

	Blz.		Blz.
Potgieter. (Ever. Joh.)	297	Smits. (Dirk)	227
Putte. (Erycius van der)	200	Snakenburg. (T. van)	231
Quack. (H. P. G.)	300	Snellaert. (F. A.)	290
Questiers. (Cathar.)	217	Snieders. (Aug. Jr.)	292
Rau. (S. F. J.)	245	Someren. (Joh. van)	200
Reael. (Laurens)	190	Spandaw. (Hajo Alb.)	283
Rens. (F.)	291	Spieghel. (Hendr. Laurensz.)	148
Revius. (Jac.)	209	Stallaert.	290
Rhijnenburg. (Corn.)	209	Staring. (Ant. Christ. Win.)	284
Rijswijck. (Theod. van)	291	Starter. (Jan Jansz.)	162
Roullaud. (E. J.)	223	Steenwijk. (Frans van)	227
Roches. (J. des)	229	Stevens. (Andr.)	229
Rodenburg. (Harm.)	145	Stevin. (Simon)	212
Rosmade. (P.=E. Masdorp)	302	Stijl. (Simon)	238
Rosweyde. (Heribert)	213	Strick van Linschoten. (P. H. A. J.)	283
Rotgans. (Lucas)	221	Stuart. (M.)	279
Rovenius. (Philippus)	213	Swaen. (Mich. de)	227
Sasbout. (Matth.)	143	Sweerts. (Hieron.)	209
Schaepman. (H. J. A. M.)	306	Swelingh. (Dirk)	167
Scheltema. (Jac.)	279	Swelingh. (Joan Pietersz.)	167
Schermer. (Lucas)	221	Swinnas (Will.)	212
Schim. (Hendr.)	227	Ten Brink. (J.)	306
Schimmel. (H. J.)	299	Ten Kate. (J. J. L.)	305
Schotte. (Apollon.)	200	Ter Gouw. (J.)	306
Schrijver. (Pieter)	202	Ter Haar. (Bern.)	295
Schuerman. (Anna Mar.)	200	Te Winkel. (L. A.)	300
Schueren. (Ger. van der)	143	Teylinghen. (Augustijn van)	213
Serrure's. (De twee)	290	Thorbecke. (Jan Rud.)	300
Sewel. (W.)	227	Tollens. (Hendrik Carolusz.)	284
Sexagius. (A.)	143	Trip. (L.)	227
Siegenbeek. (Matthijs)	275	Uylenbroek. (P. J.)	224
Simons. (A.)	282	Valk. (Jac. van der)	224
Sixtinus. (S.)	156	Vechters. (Joan)	167
Sleeckx.	292	Veen. (Jan van der)	209
Slingeland. (Govert van)	200	Versnaeyen.	292
Sluyter. (Will.)	216	Versteeg.	231
Smit. (J. W. L.)	301		

	Blz.
Verwer. (Adr.)	227
Verwijs. (Eelco)	300
Visscher. (Anna Roemers)	188
Visscher. (Maria Tesselschade Roemers)	188
Visscher. (Roemer)	151
Vissering. (S.)	300
Vlaming. (Pieter)	224
Vloten. (Joh. van)	300
Vocabularius Latino Teutonicus.	143
Vollenhove. (Joh.)	213
Vondel. (Joost van den)	170
Vondel. (Willem van den)	167
Vos. (Jan)	193
Vos. (Lambrecht de)	200
Vosmaer. (C.)	306
Vossius. (Ger.)	192
Vries. (Jeron. de)	279
Vries. (Matth. de)	300
Vuylsteke. (Julius)	292
Wagenaar. (Jan)	227
Walré. (Jan van)	282
Wap. (Dr J.)	306
Weiland. (J. A.)	295
Weiland. (Pieter)	275
Wellekens. (Jan Bapt.)	223
Werve. (Jhr Jan van de)	143
Wesel. (Roemer van)	200
Westerbaen. (Jac.)	208
Westerman. (Maart.)	283
Wiele. (Joan Stalpaert van der)	205
Willems. (Jan Franç.)	289
Willink. (Dan.)	224
Wilp. (Sara Mar. van der)	227
Winkler Prins. (A.)	306
Winschoten.	227
Winter. (Nic. Sim. van)	237
Wiselius. (Sam. Iperusz.)	282
Wissekerke. (Will. van)	200
With. (Cath. Joh. de)	224
Withuys. (C. G.)	294
Witsen Geysbeek. (P. G.)	283
Wolff, geb. Bekker. (Elisab.)	239
Wolschaten. (Ger. van)	200
Wree. (Olivier de)	200
Zachmoorter. (Mich.)	213
Zeggelen. (W. J. van)	305
Zevecote. (Jac. van)	204
Zimmermann. (Joan C. = Bern. Koster)	300

WOORDVERKLARINGEN.

De woorden worden hier vertaald alléen in den zin en beteekenis die zij in de meêgedeelde stukken hebben. Die, welke voorkomen met de oude en met de hedendaagsche beteekenis, worden hier alleen om de eerste opgegeven. Het verklarende nieuwe woord is alleen te verstaan in den zin van het redeverband, waar het oude in voorkomt. Woorden, uit den zin volkomen verstaanbaar, hoewel thands in eene afwijkende beteekenis gebruikt, worden niet verklaard. Opmerkelijke geslachtstoepassing wordt ook opgegeven. Van de samengestelde vormen worden er slechts enkele meêgedeeld. Analogiesch zal men tot de beteekenis der andere besluiten. De dialekten komen hier voor, naar gelang zij, in de meêgedeelde proeven, te vinden zijn.

Abelheyt — bekwaamheid.
Achte — gevangenschap.
Achter lude — achter onzen rug.
Aex. V. — bijl.
Afberren — afbranden.
Altemale — in 't geheel.
Anden — wreken.
Andtwoerde. V.
Anxt. M.
Archeit — boosheid.
Bachten — van achteren.
Baerde — bijl (baards).
Banderside — aan de andere zijde.
Bat — beter.
Beden — bidden.
Bederve — behoefte.
Bedorste — behoefde (*met den 3ª en 2ª nv.*)
Bedwanc,-ange (3ª nv.) — geweld.
Beette — steeg af.
Beghiede — bekende.
Begripen — berispen.
Behaechelheit — behaaglijkheid; behaagzucht.
Behoet — behoedzaam.
Belet — gevangen.
Benam — belet'te.
Beniden — haten.
Bequelen — beklagen.
Beraden — opschaffen.
Beriet — (waar hij hem aan) hielp.
Bersen — jagen.

Besiken — kleine bezie.
Beslaeven — door zwoegen verkrijgen.
Bevart (bevaart) — bereikt, aanroert.
Bewulst (bevuulst) — maakt vuil.
Blat (Niet en) — geen duit.
Boeft — behoeft.
Boek. M.
Boerden — boerten, jokken; *ook het subst.* grappen.
Bokel. Fr. *boucle.* Het middelste van een schild. Kil. *umbo.*
Borch. V.
Boude — kloekmoedige.
Bout — gerust.
Brocht — gebracht.
Budtkins — botjes.
By — nabij.
Carteel. M. —
Clach — klaag.
Clappeyen — kakelaarsters.
Clesie — kerk, geestelijkheid.
Cout. O. — kwelling.
Coren — *voor* haver.
Cort — binnen kort.
Cort — naauw.
Crofte. V. — onderkerk.
Crone — kreun, kerm.
Cume — naauwlijks.
Cumen — klagen.
Cure (Ter) — naar keuze.
Civiteinen — legerhoofden, slotvoogden.
Cyerheyt — kleederpracht.
Dade — deed; daden — deden.
Daken — komen.
Dal — kuiltje.
Dan — dat en, dat niet.
Dardi — durft gij.
Dedi — deedt gij.
Deer — de heer.
Deerne — dienstmaagd.
Demsternesse — duisternis.
Derde (deerde) — speet.
Derre — dezer.
Dicke — dikwijls.
Diere — dezer.
Diet — deed.
Diet, diede (3e nv.) — volk.
Dietsch — Hollandsch en Vlaamsch.
Dinc — eisch.
Dinghen — pleiten.
Dinke — dunkt.
Dire — dijner, van u.
Doe — toen.
Dogen — lijden.
Domesdach — oordeelsdag.
Dore — deur.
Dort — punt (van het zwaard).
Duegent — deugdzaam.
Dulen — huilen (*als de beren*).
Duer — *soms:* om.
Dwa — wassche.
Dwalen — autaardoeken.
-dy — ... 't gij.
Echt — andermaal.
Eerlike — *honorable.*
Eest — is het.
Eigene — lijfeigene.
Eke. V. — eikenboom.
En — niet. Zie -ne.
En dade [X] — indien (X. het) niet gedaan hadde.

En ware — ware 't niet.
Ere — eener.
Faloerde — bedrog.
Fluwijnen — kussensloopen.
Fosseit — kuil.
Fronsen — plooyen.
Fyau — 't paard van Ritsaert.
Garlen — gorgelen.
Gearent — geoogst.
Geberde — aanstelde.
Gebieden — aanzeggen.
Gedoegt — geleden.
Geerde — begeerde.
Geeste — daad, verhaal. *Zie* Jeeste.
Gehelpech — behulpzaam.
Gelucken — gelukkig zijn.
Gemanc; — samen; *adv. vergelijkend met* mengen.
Gemene — allen te zamen.
Genoet (genoot) — *pair*; gast, klant.
Geploen — gepleegd.
Geveerde. V.
Gewach doen — gewagen.
Gewarech — waarachtig.
Gewilt (geweld) — kracht.
Ghebose — slecht.
Gheconreit — geroskamd, het fransche *conréer*.
Ghederen — hinderen.
Gheer — begeerte.
Gheernaert — zekere zeevisch
Gheliden — uithouden.
Ghemicke — maat.
Gheneren — van 't noodige voorzien.
Ghenoech. O. — zin.
Gheproeft — beproefd.
Ghereiden — bereiden.
Gherenen — geraakt.
Gherust — uitgerust, aangegord.
Ghescref — schreef, zou schrijven.
Ghescoet — geschoeid.
Gheten — gegeten.
Ghevaen — gevangen.
Ghevylden — velden.
Ghevoech — gemak, behoefte.
Ghewinnen — overmogen.
Ghewrachte — maakte.
Ghierich — begeerig.
Ghijs — gij des, gij 't (*in den 2 nv.*)
Gloet. V.
Godweet, *stopwoord*.
Godwoud's, *vloek*.
Gone (Die) — de gene, de aangeduide.
Gont — gindsch (geen, dat).
Goom — acht.
Goor — geur.
Graet — trap.
Gramarijn — spraakkunstenaar.
Grein. — bloed.
Groet — grof, dik.
Haer — hier.
Haghe. — V.
Hal — verborg.
Halsberch — borstharnas, Fr. *haubert*.
Harentare — hier en daar.
Harde — zeer.
Harlijc — elk hunner.
Helet — held.

Helt — houdt (te leen), afhangt.
Helt stille — stilhield.
Hem — hen, hun.
Hen — het en, het niet.
Herde — herder.
Hevet — heeft het.
Hinder — achter.
Hire — hij er.
Hoene — hoe hem.
Hoer — haar, heur.
Hoet — hoofd. Zie Hovede.
Hoet, hem selven hoeden — zich ontzien, *prendre garde.*
Hout — dierbaar; genegen.
Hout — houd het.
Houtte — hinkte.
Hovede — hoofd.
Hovesch — *gentlemanlike*, hoofsch.
Hulde — genegenheid.
Ics — ik des, ik dat (in den 2n nv.)
In (ic en) — ik (....) niet.
Jane — immers.
Jent — fraai.
Jeeste, geeste, gieste — daad, geschiedenis.
Keeren — schuyeren.
Keesen — uitschieten.
Keest — kern.
Keitieve — ellendige.
Kersp — krullend.
Kerspetten — wafels, een gebak.
Kerstijnheit — het Doopsel.
Kimpen — strijders.
Kin. M.
Kinne (3n nv.) — het kennen.
Kostel — kostelijk.
Lachter — schande.
Lapen — drinken met de tong.
Lauwet — slaat.
Leden — leed doen.
Leet — voorbijging.
Lichtheit — lichtzinnigheid.
Lier — wang, wangen.
Lijden — belijden.
Lijf — leven.
Lijt — voorbijgaat.
Loep — loop.
Lofsam — loffelijk.
Loghentlic — leugenachtig.
Loke — sluik.
Loon. M.
Lyaert — paardsnaam.
Lyets — belijdt des, dat.
Maende — opriep.
Maet — matig.
Maisniede — huisgezin.
Mamet — Mohammed.
Mamme — tepel.
Mammerie — voogdij.
Man (Goeden) maken — in leenmanschap brengen *of* herstellen.
Mare — vermaard; boodschap.
Mee — meer.
Meeste — grootste, sterkste.
Mekel — groot.
Menigen (Den) — menig-een.
Meste — miste.
Merren — (marren) uitstel.
Meye. V.
Middel. V.
Mineren — onder de aarde del-

ven.
Minsten — kleinsten.
Misnamen — uitschelden.
Moert. V. — moord.
Moetti — moet gij.
Mule. V. — muil.
Nemmee — nimmermeer, niet.
-ne, en — niet, *of versterking van* niet; hem.
Nes — en is.
Neglen — vaststeken.
Nie — nooit.
Niene — niet en = niet.
Niet — niets.
Nijt. M.
Nigromancye — *zwarte* kunst. (*verwarring van niger en νεκρος*.
No — noch.
Nochtan — daarenboven; hoewel; niet-te-min.
Noene — middag, middaggetijde.
Noet noodig.
Nopen — steken.
Ombiten — nuttigen.
Onbequame — grof.
Onblide — bedroefd.
Onderhouwen (Hen) — elkander met slagen bestrijden. — onderslaan — id.
Ongehuyr, onguur — afzichtelijk.
Ongewaent — zonder bedrog (*stopwoord*).
Onghedout — kwelling.
Onsede — misbruik.
Onsochte — ongerust; onaangenaam.
Ontbiet u — zegt u aan.
Ontdaen, ontaen — geopend, gespleten, ontploken.
Ontfaen — (in leen) ontvangen, verheffen.
Ontroeste, ontroost — droefenis.
Ontwee, ontwie — in tweeën.
Ontweecht — het spoor bijster.
Ontwisen — verbeurd verklaren.
Onvoere driven (Haer) — hun slechte wegen gaen.
Onwaert hebben (Iets) — verachten.
Onwille — wat men niet gaarne doet.
Oostland — zuidelijke boorden der Oostzee.
Op dat — indien.
Orlof — afscheid.
Ors — ros, paard.
Oreeste — onweêr.
Ouder vader — grootvader.
Overdragend — uitstekend.
Overeendragen — over-een-komen.
Oringhe — Oranje.
Paepscap — priesterschap.
Parten — rededeelen.
Pelle — lijkkleed.
Pertie — deel.
Pijnde — smartlijk beproefde.
Platele — schotel.
Plien — plegen.
Porren — aansporen, gaan, zich voortmaken.
Porren — te paard rijden.
Porter — burger.
Pramen — knellen.

Prijm — het 1e der kerkgetijden.
Proven — uitdeeling.
Quelen — kwijnen.
Quene — best, oud wijf.
Raden — radbraken.
Rampineren — bespotten.
Ran — vloeide.
Relief — overblijfsel.
Reyde — bereidde.
Rouwe — verdriet.
Rusten — *wederkeerig gebr.*
Ruydt — getjilp.
Ruynde — fluisterde.
Sabel — zwarte stof. *in de wapenkunde.*
NB. Den scilt van sabel ende van goude... ende van lazuren — duidt waarschijnlijk den Hertog van Brabant, den Graaf van Holland, en den Koning van Frankrijk aan: van goud, met den leeuw van keel (roode stof); van sabel, met den leeuw van goud; van lazuur (blaauwe stof), met de leliën van goud.
Saden — verzaden.
Saels — zal des.
Saen — spoedig.
Salre — zal er.
Sande — zond.
Saten — inrichten (het leven).
Scampelde — afschampte.
Scekere — schaker, moordenaar aan 't kruis.
Schade — schaduw.
Schegen — jegens.
Schiet — scheidde.
Sciere — schielijk.
Scilt. M.
Scine (In) — blijkbaar.
Scoert — verscheurde.
Scout — schuld.
Scut — geschut.
Seden — handelwijzen.
Seden (Te) — gepast.
Senne — zin.
Sere — pijn.
Seriant — krijgsman; bevelhebber.
Sidemeer — daar.
Siere — zijner.
Sine (zij en) — zij niet, of zij (....)
Sinnich — verstandig.
Slicht — vlak, dun.
Slume — bolster.
Sluymen — sluimeren.
Smal — klein.
Smeken — vleyen.
Soe — zij.
Soghe (Met) — met zog.
Soudi — zoudt gij.
Spere O.
Spiet — spies.
Spoerveder — spoorpunt.
Spot. Zijn „spot houden" of „maken": den spot drijven.
Stappans — terstond.
Stoet — stond.
Stont. V.
Stuer — sterk (*van wind of water sprekende.*
Stutere (scheldwoord).
Sulc — *un tel.*
Tachter — 't achterspit.
Tale — rede (b. v. toespraak).

Teesen — kwellen.
Te maten — matig.
Tercietijt — 2e der kerkgetijden.
Tere — ter eener, aan eene.
Teser — te dezer.
Te sticken — aan stukken.
Testoert (verstoord) — in verwarring gebracht; verstrooid.
Te waren, twaren — voorwaar.
Tiden — trekken, overgaan.
Tijt, *ook* V.
Toe scoot hem—reed op hem toe.
Toghe — toone; bewijze.
Tolne, toolne. V. — tol.
Toren — verdriet.
Torre — toren.
Tortysen — toortsen.
Toten — tuiten.
Tra — spoor.
Trecten — trokken.
Troen — hemel.
Trufe — fabel.
Tuun — omheining.
Twi — waarom.
Twint (Een) — een snars, een nietigheid; *ook*: in 't geheel niet.
Vart — vaart.
Verboort — verbeurd, verloren.
Verbuerdi — verbeurt gij, *gebruikt als* verdient gij.
Verchieren — *exalter*.
Vercoeveren — herstellen, terugkrijgen (zijne kracht) Fr. *recouvrer* (*ses forces*).
Verde — vrede.
Verdingh — bedongen voorwaarde.
Verdinghen — vrijpleiten.
Verdochte — deerde.
Verdoren, verdullen, — verdwazen, krankzinnig worden.
Veren — van vrouw.
Vermelioene — rood.
Vermint — door liefde uitgelezen.
Versceden — gescheiden, verwijderd.
Vertoech — vertrok, verlegde.
Vertogde — vertoonde.
Veruyten — te kennen geven.
Verveeren (Hem) — bevreesd worden.
Vervreemden (Hem) — zich verwonderen.
Verwach (Hem niet) — hem niets kostte; hij zich niet ontzag.
Verwies — tegenviel.
Vesen — fluisteren.
Vespereye — avonddienst.
Vierhoect — vierhoekig.
Vilijnich — leelijk, hatelijk, Fr. vilain.
Vingherlinc — ring.
Visierde — dacht.
Vloghe — vlucht.
Voerwert — voortaan.
Volleest — vervulling.
Vorderen — voorouders.
Vorste — uitstel.
Vrede. M.
Vroe, vro — vroeg.
Vrome — moedig sterk.
Vrome — voordeel.
Vroude — vreugde.

Waert — woord, woorden.
Walsc — Fransch.
Weder — het zij.
Weerlic — wereldlijk.
Weine — geween, 3ª *nv.*
Werde — weerde.
Were (Hem ter — doen) — zich schrap zetten.
Werscap (Ter) — te gast.
Wet — godsdienst.
Wijsde — *imp. van* oordeel — wijzen.
Wile. V. — sluyer.
Wilen — voorheen.
Wilen eer — weleer.
Ydoone — bij uitnemendheid.
Yochen — juichen.
Ye (*rijmend op* die = dië) — ooit.
Zericheit — pijn, verdriet.
Zydy — zijt gij.
Ziere — *zie* Siere.

INHOUD.

Blz.

Inleiding I. Onze Taal. 1
II. Onze Letterkunde. 3

EERSTE TIJDVAK. *Oude Letteren.*

Ie Hoofdstuk. Van de vroegste tijden tot Karel den Groote 5
IIe „ Van Karel den Groote tot 1150 . . . 10

TWEEDE TIJDVAK. *Middeleeuwsche Letteren.*

Ie Hoofdstuk. Romantiek. Van 1150—1250 15
§ 1. Oud-Germaansche Heldensage 18
§ 2. De Karelromans 23
§ 3. De Arturromans 32
§ 4. Geestelijke Poëzie 38
§ 5. Didaktiek 44
§ 6. Dieren-Epos. 46
IIe Hoofdstuk. Didaktiek. Van 1250—1450. 53
§ 1. Jacob van Maerlant. 54
§ 2. Maerlant's school. 67
§ 3. Geestelijke Poëzie. — Legenden en Heiligenlevens 76
§ 4. Dichterlijke terugwerking. 79
§ 5. Lyrische Dichtkunst 90
§ 6. Dramatische Dichtkunst 95
§ 7. Proza. 103
IIIe Hoofdstuk. — Rederijkers-Poëzie. Van 1450—1550. 115

DERDE TIJDVAK. *De Renaissance.*

Ie Hoofdstuk: — Voorbereiding. — Van 1550—1600 . 136
§ 1. Filips van Marnix, heer van St. Aldegonde . . 138
§ 2. Taalstudie en Taalzuivering 142
§ 3. De Rederijkerskamer: „In Liefd' bloeyende". . 144

Blz

IIe Hoofdstuk. — Bloei. — Van 1600—1700 153
§ 1. Coster's Academi. 156
§ 2. Pieter Cornelisz. Hooft. — De Muiderkring . . 163
§ 3. Joost van den Vondel 170
§ 4. Overige leden van den Muiderkring 188
§ 5. De Zeeuwsche of Dordsche school. — Jacob Cats. 194
§ 6. Buiten beide kringen 202

IIIe Hoofdstuk. — Verval. — Van 1700—1790 . . . 217

Vierde Tijdvak. *Nieuwe Letteren.*

1e Hoofdstuk. Van 1790 tot op onzen tijd 241
§ 1. Willem Bilderdijk 251
§ 2. De officiëele spelling en hare eerste aanhangers. Bilderdijks tijdgenooten tot 1830 274
§ 3. Sedert 1830 289

Namen der Schrijvers en Titels van namelooze schriften.

I. Van de vroegste tijden tot aan de renaissance . . 308
II. Sedert de Renaissance. 311
Woordverklaringen 316

DRUKFOUTEN.

Bl.	2	regel	4 v. o.	staat:	blühende	lees:	blühenden
"	5	"	8 v. b.	"	kindschheid	"	kindsheid
"	6	"	4 v. b.	"	*Opper-*	"	is een half *Opper-*,
"	6	"	8 v. b.	"	*ixris*	"	*isris*
"	11	"	2 v. o.	"	*crac*,	"	*brac*,
"	12	"	17 v. b.	"	Giftuggiat	"	Gifuggiat
"	12	"	22 v. b.	"	inwon	"	iuwon
"	12	"	23 v. b.	"	*diuritga*	"	*diuritha*
"	12	"	14 v. o.	"	831	"	881.
"	15	"	1 v. b.	"	nieuwe-Noordsche	"	nieuwe Noordsche
"	17	"	17 v. b.	"	God-mensch	"	Godmensch
"	17	"	17 v. o. en elders	staat	Moeder-maard — Moeder-kerk	lees:	Moedermaagd Moederkerk.
"	18	"	14 v. b.	"	"	"	er van lees: ervan.
"	18	"	15 v. o.	staat:	Gundihar	lees:	Gundikar
"	18	"	13 v. o.	"	het het	"	het
"	18	"	1 v. o.	"	1965	"	1975
"	24	"	19 v. b.	"	Malagij's	"	Malagijs
"	25	"	16 en 17 v. b.		moet de parenthesis wegblijven.		
"	26	"	11 v. b.	staat:	seggn	lees:	seggu
"	28	"	16 v. b.	"	Beringier	"	Berengier
"	32	"	18 v. o.	"	Arthur	"	Artur.
"	33	"	12 v. b.	"	huiden	"	huidigen
"	39	"	3 v. o.	"	alsie	"	alsic
"	40	"	22 v. b.	"	Ve	"	Vc
"	45	"	1 v. b.	"	slaaltje	"	staaltje
"	48	"	14 v. b.	"	met	"	niet
"	52	"	17 v. b.	"	toen	"	doen
"	57	"	7 v. o.	"	didatieke	"	didaktieke
"	58	"	19 v. o.	"	en zoo menige	"	in zoo menige
"	59	"	23 v. b.	"	febget	"	leghet
"	60	"	5 v. o.	"	na het	"	naar het
"	63	"	8 v. b.	"	getuigen	"	getuigt
"	66	"	15 v. b.	"	gedohgen	"	gedoghen
"	70	"	18 v. o.	"	Lloris	"	Floris
"	73	"	13 v. o.	"	Dat Christus	"	Dats Christus
"	74	"	20 v. b.	"	daer hoven	"	daer boven
"	79	"	1 v. o.	"	is na *reeds* het woord *can* uitgevallen.		
"	80	"	9 v. b.	"	Symbolieke	lees:	symbolieke
"	81	"	7 v. b.	"	kruisvaders	"	kruisvaarders
"	83	"	19 v. b.	"	*minustellus*	"	*ministerius*
"	84	"	16 v. b.	"	*verlies Achte*	"	*verties* en *Achte*
"	84	"	13 v. o.	"	slechts	"	zelfs
"	84	"	2 v. o.	"	aan onbekende	"	van onbekende
"	87	"	8 v. b.	"	*dierehande*	"	*drierehande*
"	87	"	12 v. b.	"	voorstellenden	"	voorstellende

Blz.	91	regel	4	v. b.	staat:	Fries	lees:	Frisc
"	91	"	11	v. b.	"	dichtte	"	dichtten
"	91	"	20	v. b.	"	frische	"	frissche
"	91	"	19	v. b.	"	tamelijke	"	betamelijke
"	91	"	1	v. o.	"	*Josquins*	"	*Josquin*
"	93	"	21	v. b.	"	hoofjen	"	hooftjen
"	93	"	17	v. b.	"	twrter	"	twater
"	93	"	19	v. b.	"	seidesse	"	seidese
"	94	"	17	v. b.	"	Je	"	Ic
"	95	"	18	v. b.	"	ons van	"	ons van die
"	97	"	1	v. b.	"	uitgetrokken	"	uittrokken
"	102	"	16	v. b.	"	vol echter	"	vol echten
"	107	"	6	v. b.	"	lander	"	landen
"	107	"	1	v. o.	"	altoes	"	altoes
"	108	"	14	v. o.	"	vuiinisse	"	vulnisse
"	109	"	4	v. o.	"	Jon. Voet	"	Joh. Voet
"	110	"	7	v. o.	"	met	"	mer
"	112	"	11	v. o.	"	troeslic	"	troestlic
"	114	"	15	v. o.	"	bi	"	hi
"	114	"	14	v. o.	"	ghenoeh	"	ghenoech
"	115	"	11	v. b.	"	beide	"	beiden
"	117	"	4	v. o.	"	en van	"	en één van
"	118	"	3	v. o.	"	gekleurde	"	gekleede
"	125	"	5	v. b.	"	Revereyn	"	Refereyn
"	125	"	6	v. o.	"	aan het	"	van het
"	137	"	6	v. o.	"	beide	"	beiden
"	137	"	4	v. o.	"	ketenen	"	keten
"	138	"	9	v. b.	"	bloeitijperk	"	bloeitijdperk
"	139	"	7	v. o.	"	O del	"	O edel
"	143	"	12	v. b.	"	*Teutonista*	"	*Teutonista of*
"	144	"	12	v. b.	"	*nodeiic*	"	*noodelic*
"	149	"	4	v. b.	"	1587	"	1578
"	163	"	8	v. o.	"	zijn	"	zijns
"	184	"	15	v. b.	"	al	"	als
"	200	"	12	v. b.	"	die een treurspel: *de lijdende Christus*, lees: die *De lijdende Christus, een treurspel*, enz.		
"	203	"	8	v. o.	"	wihr	lees:	wir
"	205	"	13	v. b.	"	aander	"	ander
"	224	"	10	v. b.	"	Lijf-	"	Lijk-
"	228	"	4	v. o.	"	onlang	"	onlangs
"	276	"	5	v. b.	"	dichtkuust	"	dichtkunst
"	279	"	13	v. o.	"	ten allen	"	te allen
"	281	"	2	v. o.	"	bezorgde	"	bezorgden
"	286	"	19	v. b.	"	leterkundige	"	letterkundige
"	312	"	13	v. b.	"	Jonctijds	"	Jonctijs.